

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**İKTİSADİ VE SOSYAL YÖNLERİYLE
KETHÜDA CANFEDA HATUN
VAKIFLARI**

Doktora Tezi

AYŞENUR KARADEMİR

İSTANBUL, 2017

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
İKTİSAT TARİHİ BİLİM DALI

**İKTİSADİ VE SOSYAL YÖNLERİYLE
KETHÜDA CANFEDA HATUN
VAKIFLARI**

Doktora Tezi

AYŞENUR KARADEMİR

DANIŞMAN : PROF.DR. EROL ÖZVAR

İSTANBUL, 2017

MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAY BELGESİ

İKTİSAT Anabilim Dalı İKTİSAT TARİHİ Bilim Dalı DOKTORA öğrencisi AYŞENUR KARADEMİR'nin İKTİSADİ VE SOSYAL YÖNLERİYLE KETHÜDA CANFEDA HATUN VAKIFLARI adlı tez çalışması, Enstitümüz Yönetim Kurulunun 2.08.2017 tarih ve 2017-21/22 sayılı kararıyla oluşturulan jüri tarafından oy birliği / ~~oy çokluğu~~ ile Doktora Tezi olarak kabul edilmiştir.

Tez Savunma Tarihi 23.08.2017

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Öğretim Üyesi Adı Soyadı	İmzası
1. Tez Danışmanı Prof. Dr. EROL ÖZVAR	
2. Jüri Üyesi Prof. Dr. AHMET TABAKOĞLU	
3. Jüri Üyesi Doç. Dr. HAMDİ GENÇ	
4. Jüri Üyesi Prof. Dr. AHMET KALA	
5. Jüri Üyesi Prof. Dr. MUSTAFA ÇELEN	

ÖZET

Bu tez çalışmasının konusu; Kethüda Canfeda Hatun'un hayatı, tesis ettiği vakıfları ve İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıla ait muhasebe bilançolarının analizidir. Sultan III. Murad'ın harem kethüdası Canfeda Hatun resmi belgelerde bu unvanı kullandığı görülen ilk kadındır. Kendisi saltanat ailesine evlilik veya akrabalık yoluyla bağlı değildir. Tarihçi Gelibolulu Mustafa Âli, Nurbanu Sultan'ın güvenini kazandığını, Valide Sultan'ın ölmeden oğluna Canfeda Hatun'u yanında bulundurmasını vasiyet ettiğini bildirir. Böylece Sultan III. Murad nazarında itibarı artıp, nüfuzu genişlemiştir. O zamana kadar görülmedik şekilde "kethüda kadın" unvanıyla şöhret bulan Canfeda Hatun, gelirleri ve servetini çok sayıda hayır eseri tesis ederek Osmanlı toplumuna geri döndürür. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde kayıtlı vakıf muhasebe defterlerine göre; İstanbul'da Karagümrük, Saraçhane ve Gedikpaşa semtlerinde ve Beykoz'un Akbaba köyünde, ayrıca İzmit'te çok sayıda hayır eseri yaptırmıştır. Hacca gidip dönen yolcuların ihtiyaçlarının giderilmesi için kurduğu bir de Haremeyn Vakfı vardır. Mısır'daki bazı gayrimenkullerinin gelirlerini bu vakfa tahsis etmiştir. Canfeda Hatun'un günümüze gelememiş hayır eserlerini ortaya çıkarmanın bir yolu muhasebe defterlerindeki bakım ve onarım kayıtlarıdır. Bilançolardaki gelir kaynaklarıysa serveti açısından ele alınmıştır. Zira İslam hukukunda vâkif ancak mülkiyetindeki malları vakıf yapabilir. Çalışmada ele alınan diğer konu, İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıl bilançoları üzerinden analizidir. Osmanlı Devleti'nde klasik dönemin tamamlandığı, taht mücadeleleri, yeniçeri isyanları, Celali isyanları gibi karmaşaların görüldüğü, ayrıca 1660 İstanbul Yangını gibi o zamana dek görülmemiş en geniş çaplı yangınla karşılaşılan bir dönem Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın özelinde değerlendirilecektir. Vakfın gelirlerinin ve giderlerinin karşılaştırılmasıyla mali dengesi, karşılaştığı krizler ve bunların çözüm yolları ve vakıf idaresinin etkinliği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler : Kethüda Canfeda Hatun, Vakıf Kurumu, Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı, Muhasebe Bilançosu

ABSTRACT

In this thesis, both Ketkhuda Janfeda Khatun's biography and her pious foundations were researched from the first hand sources. However, the main focus in this work have been the accounting registers of Janfeda's İstanbul Waqf during the seventeenth century. Janfeda Khatun was the ketkhuda khatun of the imperial harem during the reign of Sultan Murad III. As far as is known she was the first woman who used this title in official documents. As a ketkhuda khatun Janfeda served Nurbanu Valide Sultan (queen mother) and the Sultan Murad III. Although she was not related to Sultan's family by marriage or blood Nurbanu deeply trusted Janfeda whom she did not forget in her deathbed. According to the historian Gelibolulu Mustafa Âli, after Nurbanu's death Janfeda's fame was increased remarkably as well as her wealth. As a result she returned her fortune to the Ottoman public in the shape of pious foundations. According to the accounting registers in the Prime Ministry Ottoman Archive she built waqfs in Istanbul and Ottoman İzmit. Besides she founded a Haremeyn Waqf for the benefit of the pilgrims. Unfortunately few of her public works arrived in our century due to the different reasons. Firstly records of the accountig registers have been benefited finding both Janfeda's wrecked public works and her fortune. Moreover, they have used analyzing the Istanbul Waqf progress during seventeenth century when Ottoman Empire witnessed many upheavals such as janissary riots, celali revolts or 1660's traumatic İstanbul Fire. It was also the century when the Empire completed the classical period in its long history. As an Ottoman tradition, waqfs of political figures used to be managed by military class members and Janfeda's waqfs were not an exception. As a result they were influenced by economic, social and military events of the period. In this study Istanbul foundation will be eveluated under the seventeenth century events. The questions such as what the foundations' revenues and expenses were, how their balance wew provided in the century, during crises in particular, what the solutions were will be answered regarding to the archival documents.

Key Words: Ketkhuda Janfeda Khatun, Waqf Administration, Janfeda Khatun İstanbul Waqfs, Accounting Register

TEŞEKKÜR

Uzun bir yolculuğun önemli duraklarından birine geldiğimi hissediyorum. Gönülümü verdiğim bu çalışmada herkesten ve her şeyden önce varlığını sonsuz hissettiğim Rabbime şükürler olsun. Geriye baktığımda inişli, çıkışlı geçen yılların bana ne kadar çok insan, anı ve tecrübe bıraktığını görmek mutluluk verici. Bu süreçte fikir ve önerilerini paylaşan tüm hocalarıma, sabırla beni dinleyen tüm arkadaşlarıma ve sevdiklerime teşekkürü borç bilirim. Ne yazık ki isimlerini teker, teker anma imkanı olmadı. Her birine kalbi teşekkürlerimi sunarım.

İlk günden, bu çalışmanın vücut bulduğu son ana kadar geniş vizyonuyla beni yönlendiren, yazdıklarımı okuyan hocam Prof. Dr. Erol Özvar'a teşekkür etmeliyim. Derslerini ve sohbetlerini dinlediğim yıllar boyunca sadece İktisat Tarihi alanında değil, farklı disiplinlerde fikren beslendiğimi, geliştiğimi hissettim. Osmanlı İktisat Tarihi alanına girmeye karar verdiğimde bir arayış içindeydim. Prof. Dr. Ahmet Tabakoğlu'nun eserlerini bu arayışın içinde tanıdım. Engin birikimi, tevazuu, kendisiyle iletişime geçtiğimde verdiği cevaplarla beni bu yolculuğa teşvik ettiği, sonsuz desteği için teşekkür ederim. Uzun soluklu bu çalışmada anlayışla muamele eden diğer jüri üyesi hocalarım Prof. Dr. Ahmet Kala, Prof. Dr. Mustafa Çelen ve Doç. Dr. Hamdi Genç'e teşekkürü borç bilirim.

Arşiv çalışmalarının veri oluşturduğu bu çalışmada Osmanlı belgelerinin okunması ayrı bir hazırlık gerektirdi. Yolun en başında tanıyıp, Rika derslerine katıldığım Dr. Mustafa Küçük'e, Siyakat derslerine katıldığım Sinan Satar hocalarıma teşekkürler ederim.

Bu çalışma esnasında Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, İSAM ve Londra'da SOAS Üniversitesi Kütüphanesi, Senate House Library, British Library gibi kurumlarda çalışma şansına sahip oldum. Bu kurumlarda yardımını esirgemeyen, bilgisini paylaşan tüm yönetici ve çalışanlara teşekkür ederim. Tadilattaki bir arşiv belgesini temin etmemdeki yardımı dolayısıyla Başbakanlık Osmanlı Arşivi çalışanlarından Salih Kahrıman'ın ismini ayrıca anmalıyım.

Bu tez çalışmasını destekleyen Vakıf Araştırmaları Merkezi'ne (VAKAR), gıyabında Prof. Dr. Ahmet Kala'ya ve bu süreçte desteğini hissettiğim Doç. Dr. Kadir Yıldırım'a teşekkürlerimi sunarım. Doktora çalışmalarına SOAS Üniversitesi'nde devam ettiğim süreçte derslerine katıldığım Prof. Benjamin Fortna'yı tanımak beklenmedik sürprizlerdendi. Aynı süreçte beni Cambridge University, Skilleter Center'e davet eden Dr. Kate Fleet'enin misafirperverliğini anmalı, bu iki nezaketli insana teşekkür etmeliyim.

Her şeyin belirsiz olduğu bir dönemde bana inanan Doç. Dr. Hakan Tunahan hocamı, Marmara Üniversitesi'nin anlayışlı İktisat Bölüm Sekreteri Şüheda Yücer'i ve çalışma arkadaşlarım Arş. Gör. Recep Kurt, Arş. Gör. Sema Keleş Yıldız ve Arş. Gör. Yasemin Çiftçi'yi anmadan bu bölümü kapatamazdım. Bu uzun yolculukta çekinmeden arayabileceğim insanlar oldular.

Ve sevgili ailem.. Annem, babam, kardeşlerim Naz ve Meryem. Onların desteği, sıcaklığı, sohbetleri yani varlıkları olmasa her şey çok zor olabilirdi. Sayelerinde yolum hep aydınlık, içim huzurlu oldu. Ne kadar teşekkür etsem gene yetersiz kalır. Bu sürecin gizli kahramanı benim için Zehra'ydı. İlk günden itibaren hissettiğim sonsuz desteği bana hep güç verdi. Yolumu buldurdu. Minnettarım...

Ayşenur KARADEMİR

İstanbul, 2017

İÇİNDEKİLER

TABLO LİSTESİ.....	vii
KISALTMALAR.....	ix
GİRİŞ.....	1
1. VAKIF KURUMU.....	10
1.1.Vakfın Tanımı ve Menşei.....	10
1.2.İslam’da Vakfın Esasları.....	12
1.3.Osmanlı’da Vakıf Kurumu.....	17
1.4.Vakıf ve Kadın.....	31
2.HAREM KETHÜDASI CANFEDA HATUN’UN HAYATI	
VE VAKIFLARI.....	36
2.1.Harem-i Hümayun Teşkilatı.....	36
2.2.Haremde ‘Kethüda Kadın’ın Görevi.....	38
2.3.Kethüda Canfeda Hatun’un Hayatı.....	40
2.3.1.Yeniçerilerin Haremi Basma Girişimi.....	42
2.3.2.(Divane) İbrahim Paşa Meselesi.....	44
2.3.3.Sultan III. Murad’ın Vefatı- Eski Saray’a Dönüş.....	46
2.4.Canfeda Hatun’a Yapılan Tahsisler.....	48
2.4.1.Muhasebe Bilançolarına Göre Canfeda Hatun’un Serveti.....	50
2.5.Hayırsever Yönüyle Canfeda Hatun ve Eserleri.....	60
3.XVII. YÜZYIL MUHASEBE BİLANÇOLARINA GÖRE KETHÜDA	
CANFEDA HATUN’UN İSTANBUL VAKFI.....	69
3.1.Bilançolarına Göre Canfeda Hatun’un İstanbul Vakfı’nın Gelirleri.....	69
3.1.1. İstanbul Vakfı’nın Kiracıları.....	74
3.1.2. İstanbul Vakfı Gayrimenkullerinin Aylık Kira Bedelleri.....	83
3.1.3. İstanbul Vakfı’nın Gayrimenkullerinin İşletilmesi.....	86

3.1.3.1.İstanbul Vakfı Mülklerinin İcareteyn Usulüyle Kiralanması.....	89
3.1.4. İstanbul Vakfı'nın Düzenli (Kira) Gelirleri.....	96
3.1.5. İstanbul Vakfı'nın Muhtelif Gelirleri.....	104
3.2. Bilançolarına Göre İstanbul Vakfı'nın Giderleri.....	107
3.2.1. İstanbul Vakfı'nın Ücret Ödemeleri.....	114
3.2.1.1.Camilerin ve Mekteblerin Çalışanları.....	116
3.2.1.2.Dua Okumakla Görevli Olanlar ve Zevaidhoranlar.....	126
3.2.1.3.Çeşmeler ve Su Hayırlarında Çalışanlar.....	131
3.2.1.4.İstanbul Vakfı'nın İdarecileri.....	133
3.2.2. İstanbul Vakfı'nın Muhtelif Giderleri.....	136
3.2.2.1.Bakım ve Onarım Giderleri.....	140
3.2.3. Zemin Kirası Ödemeleri.....	143
4.XVII. YÜZYIL İKTİSADİ VE SOSYAL ORTAMINDA KETHÜDA	
CANFEDA HATUN'UN İSTANBUL VAKFI'NIN MALİ ANALİZİ.....	145
4.1. Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın İdaresi.....	145
4.2. XVII. Yüzyıl Bilançolarına Göre İstanbul Vakfı'nın Analizi.....	152
4.2.1. XVII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul Vakfı.....	156
4.2.1.1. Siyasi Krizlerin İstanbul Vakfı'na Etkisi.....	158
4.2.1.2. İstanbul Vakfı'nın Durağan Yılları (1630-41).....	168
4.2.2. XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Vakfı.....	175
4.2.2.1. 1660 İstanbul Yangını'nın İstanbul Vakfı'na Etkisi.....	177
4.2.2.2. Mali Darboğaz Yılları (1670-99).....	187
SONUÇ.....	195
KAYNAKLAR.....	202
EKLER.....	218

TABLO LİSTESİ

Tablo 1	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin 1611 Senesi Gelir Kaynakları.....	51
Tablo 2	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Yıllık Gayrimenkul Gelirleri.....	54
Tablo 3	Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit ve Haremeyn Vakıflarına Bağladığı Araziler.....	56
Tablo 4	Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit Nüküd Vakfi'nin Gelirleri.....	58
Tablo 5	Kethüda Canfeda Hatun'un Hayır Eserleri.....	61
Tablo 6	XVII. Yüzyıl Bilançolarına Göre Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Gelirleri.....	70
Tablo 7	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Bekar Odaları.....	78
Tablo 8	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Yahudihaneleri.....	80
Tablo 9	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin 1663-65 Yılları Aylık Oda Kiraları	84
Tablo 10	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi Gayrimenkullerinin XVII. Yüzyıldaki Kira Bedelleri Değişimi.....	92
Tablo 11	XVII. Yüzyıl Bilançolarına Göre Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Giderleri.....	109
Tablo 12	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Çalışanları.....	115
Tablo 13	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Cami Görevlisi Ücretleri.....	118
Tablo 14	Sebilhane ve Su Yolları Çalışanlarının Ücretleri.....	132
Tablo 15	Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Ödediği Yıllık Zemin Kiraları.....	144
Tablo 16	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin XVII. Yüzyıldaki Nazırları.....	147
Tablo 17	XVII. Yüzyıl Bilançolarına Göre Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin Gelir ve Gider Karşılaştırması.....	153

Tablo 18	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin 1622-30 Yılları Borçları- Borç Geri Ödemeleri.....	165
Tablo 19	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin 1630-41 Yılları Borçları- Borç Geri Ödemeleri.....	171
Tablo 20	Canfeda Hatun İstanbul Vakfi'nin Yaptığı İstikraz ve Geri Ödemeleri (1654-99).....	188
Tablo 21	Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin 1670-99 Yılları Borçları- Borç Geri Ödemeleri.....	191

KISALTMALAR

A.g.e./a.g.e	Adı Geçen Eser
Bkz./bkz.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.NF.	Cevdet, Nafia
d./D.	Defter
E	Evrak
EV.HMH.	Evkaf-ı Haremeyn
h./m.	Hicri/Miladi
Haz.	Hazırlayan
MAD.	Maliyeden Müdevver Defterler Kataloğu
MF.MKT.	Maarif Nezareti Mektubî Kalemi
ö.	Ölümü
S.	Sayı
s.	Sayfa
ss.	Sayfa Aralığı
ŞD.	Şura-yı Devlet
TS.MA.	Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vr.	Varak

GİRİŞ

Bu tez çalışmasında; Sultan III. Murad (1574-95) döneminde harem-i hümayunda idareci olan Kethüda Canfeda Hatun'un hayatı, hayır eserleri ve İstanbul Vakfı ele alınacaktır. Canfeda Hatun, İstanbul'da Karagümrük, Saraçhane, Gedikpaşa semtlerinde ve Beykoz'un Akbaba köyünde çok sayıda hayır eseri inşa ettirmiş, ihtiyaçlarının karşılanması için gelir kaynakları bağışlamıştır. Muhasebe bilançolarında gelirleri ve giderleri bir arada tutulan, aynı *mütevelli* tarafından idare edilen hayır eserlerinin bağlı olduğu kuruma bu nedenle çalışmada İstanbul Vakfı denir. Çalışmanın amacı; İstanbul Vakfı'nın idaresini muhasebe bilançolarının verileriyle, XVII. yüzyıl döneminin ekonomik sorunları, politik karışıklıkları ve tabii afetleriyle birlikte ele almaktır. Vakıf kurumunun bir yüzyılda nasıl idare edildiği, karşılaştığı sorunlar karşısında başvurduğu çözümlerin kalıcı sonuçlar doğurup, doğurmadığı tezin odaklandığı temel sorulardır. Vakıf kurumuna ait detayların ortaya konulmasıyla ilgili literatüre katkıda bulunmak istenir.

Günümüzdeki akademik çalışmalarda Osmanlı sultanlarının ailesinden kadınların, özellikle valide sultanların yaşamları ve tesis ettiği vakıfları geniş yer bulur. Oysa harem-i hümayunda vakıf kurmak sultanın ailesine has bir uygulama değildir. Burada görevli cariyelerde diğerleri gibi vakıf kurma eğilimindedir. Çok az sayıda çalışma sultanın ailesi dışında kalan bu kadınlara doğrudan odaklanır. Gelirlerinin ve imkanlarının sınırlı olması, haklarında bireysel bilgiye çok az rastlanması, vakıflarının mütevazi ölçekte olması bu ilgisizliğin bazı nedenleridir.¹ Haremde yükselerek "kethüda kadın" unvanını alan Canfeda Hatun, Sultan III. Murad'a yirmi bir yıl hizmet etmiş idareci bir kadındır. Sultan III. Murad'ın ailesinden olmadığı halde kendisine yakınlığı, bazı devlet işlerine müdahalesi nedeniyle dönemin kronik eserleri isminden ve dahil olduğu olaylardan bahseder.

Haremde yükselmiş bir cariyenin yaşantısına dikkat çekmek, hayır eserleri bu tez çalışmasında ele alınan saraylı bir bânıyeyi tanımak için dönemin kronik eserlerini inceledim.

---

¹ Betül İpşirli Argıt, "Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18.Yüzyıl", 1.Baskı, İstanbul:

Bu eserlerde Canfeda Hatun hakkında anlatılan olayları, hayatta olduğu döneme ait bazı mahkeme kayıtlarını ve harem konusundaki çeşitli çalışmalardaki bilgi ve yorumları değerlendirdim. Böylece farklı kaynaklarda, dağınık halde bulunan Kethüda Canfeda Hatun'un yaşamı, serveti ve tesis ettiği vakıflarına ait detayları bir araya getirmeye gayret ettim.

Osmanlı döneminde çeşitli vakıflara ait temel kaynaklar şerhiye sicilleri, mühimmeler ve tahrir defterlerinde tutulan kayıtlardır. Ancak tek bir vakfa ait bilgilere ulaşmak söz konusu olduğunda mevzu bahis kayıtlarla birlikte vakfın vakfiye senedi ve muhasebe defterleri özel önem taşır. Bunlardan ilki vakfa ait yönetmelik hükmündedir. Yani vakfiye bir vakıf kurucusunun başlangıçtaki gayesini, gelir kaynaklarını ve bunların nereye harcanacağını, idare şekillerini ortaya koyar. Kethüda Canfeda Hatun'un tesis ettiği vakıfların başlangıçtaki durumunu bilmek için vakfiyesini görmek gerekir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.) ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VGMA) dijital belgeler ve defter kataloglarında yaptığım taramalarda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın vakfiyesini bulamadım. Belge belki zaman içinde ziyan olmuş veya henüz neşredilmemiş olabilir.²

Canfeda Hatun İstanbul'un yanı sıra İzmit'in İznikmid kasabasında on dört çeşme, su yolları bir de Kız Köprüsü denen bir köprü inşa ettirmişti.³ İzmit'teki vakfın muhasebe bilançolarına göre bu hayır eserlerinin giderlerini aynı nükûd vakfı karşılıyor, aynı *mütevelli* yönetiyordu. Canfeda Hatun'un İzmit'teki vakfının BOA ve TS.MA.'da kayıtlı toplam altı bilançosu vardır. İki detaylı (*mufassal*), dördü özet (*icmal*) olan defterlerin en eski tarihlisi 1654-1662 yıllarına aittir.⁴ Vakfın 1697-1701 tarihli bilançosunda nükûd vakfı giderlerini karşılayamadığından aynı yerdeki diğer bir vakfa, Gazi Süleyman Paşa Vakfı'na dahil edildiği (*mülhak*) yazar.⁵ Arşivdeki çalışmalarımda İzmit'teki bu vakfın vakfiyesini bulamadım. Belgenin Osmanlı döneminde kaybolduğunu veya ziyan olduğunu sanıyorum. Bunun sebebi *mülhak* İzmit'teki Canfeda Hatun Vakfı için XIX. yüzyıl başlarında hazırlanmış belgede

² Ömer Lütfi Barkan çalışmasında vakfiyelerin bulunmasının güçlüklerine işaret eder. Bkz. "Osmanlı İmparatorluğu'nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar", *İFM*, Cilt 23, Sayı:1-2, ss.239-296, 1963, s.244

³ TS.MA.E. 0048-0050-001-011

⁴ BOA MAD.d. Göm.No.07764 Vr.000002

⁵ TS.MA.E. 0048-0060-001-001 (h.1108-1112)

vakfın vakfiye senedinin gerektiğinin ancak durumunun belirsiz olduğunun yazılması.⁶

Canfeda Hatun'un bir diğer vakfi hacca gidip dönen hac yolcularının ihtiyaçları için tesis ettiğii Mısır merkezli Haremeyn Vakfı'dır. Bu vakfa ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde Maliyeden Müdevver (MAD.) katalogunda kayıtlı 1608-14 yıllarına ait dört detaylı (*mufassal*) muhasebe bilançosu bulunuyor. İdari işlerde görevli dört vakıf çalışanının ücretleri dışında vakfın giderlerini hac yolcuları için sarf edilen giyecek, yiyecek, barınma ve ulaşım harcamaları oluşturmaktadır.⁷ Günümüze gelebilmiş Haremeyn Vakfı'na ait Arapça vakfiyenin sureti BOA'da kayıtlıdır. Belgeye göre Canfeda Hatun Kahire'deki bazı gayri menkullerinin gelirlerinin hac yolcuları yararına sarf edilmesini ister.⁸

Vakfiye senedi dışında bir vakfın analizine imkan veren en detaylı arşiv belgesi vakfa ait muhasebe bilançolarıdır. Ömer Lütfi Barkan'ın "*vakıfların hayat hikayeleri*" dediğii bilançolar gelirlerinin ve giderlerinin düzenli tutulduğı, vakfın işleyiş sürecini ortaya koyan, başından geçenlerin izlenmesine imkan veren dinamik belgelerdir. Muhasebe defterlerinin çeşitli sorulara cevap verebilmesinin nedeni vakıf sisteminin Osmanlı iktisadi, mali ve sosyal hayatındaki yeridir. Osmanlı geleneğii içinde büyük ölçekli vakıflar sultanlar, aileleri ve önemli devlet ricali tarafından tesis ediliyordu. Dolayısıyla vakıf sistemi gerek gelir kaynakları, gerek yönetim şekilleriyle devlet idaresinin devamıydı. Mesela sadrazam, dar'üs-saade ağası, beylerbeyi gibi üst düzey yöneticiler *irsadi* türdeki vakıflarına sultanın izniyle *iltizam* sistemindeki toprakların gelirlerini bağlayabilirdi. Haliyle bu türden vakıfların muhasebe kayıtları arasında *defter-i mukataat* denen döküm defterleri bulunurdu. Ya da vakfın vergilerini kendisinin topladığı topraklardan elde ettiğii ürünü sattıktan sonra bedellerini yazdığı *ani'l mebiat* kayıtlarında ürünlerin pazar fiyatları olurdu.⁹

⁶ İzmit'teki Canfeda Hatun vakfının Gazi Süleyman Paşa Vakfı'na dahil olduğii dönemde hazırlanan bilanço: 35/BOA EEV.HMH.GZSL 1/63B Belgenin transkripsiyonu A.Nezih Galitekin "Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla" ss.122-126 Belgede Canfeda Hatun'un İzmit Vakfı'nın vakfiyesi için geçen ifade; *Vakfiyesi mukayyed olmadığına binaen şurutu keyfiyyetti ma'lum değildir*

⁷ İdari işlerde görevli olanlar : Mütevellii, kâtib, cabi ve bevvab. BOA MAD.d. Göm.No.03651 Vr.00005

⁸ BOA D.06938-0001 Vr.012-022

⁹ Kayhan Orbay, "Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (vakfiyeler, şeriyye sicilleri, mühimmeler, tahrir defterleri ve vakıf muhasebe defterleri)", Ankara: Vakıflar Dergisi, Sayı 29, ss.27-41, 2005

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın ele alındığı bu tez çalışmasında en çok başvurulan kaynaklar vakfin muhasebe bilançolarıdır. Defterlerden iki amaç için faydalanıldı. Bunlardan ilki Kethüda Canfeda Hatun'un hayatı ve hayırseverliğine yöneliktir. Kendisinin İstanbul, İzmit ve Haremeyn yararına kurduğu vakıflarının muhasebe defterlerinde günümüze gelememiş, unutulmuş hayır eserleri vardır. Bunların varlığı bilançoların giderler bölümündeki bakım ve onarım harcamalarından ve çalışanlarına ödenen ücretlerden anlaşılır. Yaptırdığı hayır eserlerinin birçoğu harap olarak ortadan kalkan Canfeda Hatun'un eserlerinin tespiti hayırsever kimliğinin tamamlanması için önemlidir. Vakıf muhasebe bilançolarının Canfeda Hatun'un hayatını ilgilendiren kısmı, buradaki gelir kaynaklarıdır. İslam hukukunda bir kimse ancak kendi malını vakfedebilir. Canfeda Hatun'un vakıflarına ait muhasebe bilançolarında gelirleri kayıtlanmış gayrimenkuller vakfetmeden önce kendi mülkiyetindeydi. Dolayısıyla vakıflara gelir getiren kaynaklar Canfeda Hatun'un servetine dair ipuçlarıdır. Belgelerde İstanbul ve çevresinde kaç adet gayrimenkul binanın olduğu, Haremeyn Vakfı'na ait mülklerin gelirleri ve İzmit'teki vakıflara ait bilgiler bir arada ele alındı.

Muhasebe defterlerinin bu çalışmadaki ikinci ve asıl gayesi gelir kaynakları, giderleri, yönetim ve idaresiyle İstanbul Vakfı'nın işleyişini yorumlamaktır. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıl dönemine ait kırk dokuz muhasebe bilançosu bulunmakta. Bunlardan 1611-41 yıllarına ait yirmi beş muhasebe defteri bir arada ve ciltlidir. Maliyeden Müdevver (MAD.) kataloğunda, 01703 gömlek numarasında kayıtlı serinin tamamı detaylı (*mufassal*) muhasebe defterleri olup, siyakat yazı usulüyle hazırlanmıştır. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın 1641'den sonrasını gösteren muhasebe bilançolarını arşivlerde bulamadım. Bu tarihten sonra vakfa ait bilançolar yine MAD. fonundaki 1654-55, 1663-64 ve 1664-65 yıllarında hazırlanmış üç detaylı defterdir. 1660 yılında İstanbul'un o zamana dek karşılaştığı en büyük yangını geçirmiş olması (*İhrak-ı Kebir*) bu defterlerin önemini artırır. Böylece yangının hemen sonrasında İstanbul Vakfı'nın durumu görülebilir. 1665'ten sonra arada bazı boşluklar olmasına rağmen vakfin bilançoları XVII. yüzyıl sonuna kadar seri halde devam eder. Bunlardan altısı Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.) fonunda, on beşi Evkaf-ı Haremeyn (EV.HMH.) fonu altında bulunuyor. TS.MA. fonundaki defterlerden dördü özet (*icmal*) olarak hazırlanmış muhasebeler defterleridir. Çalışmanın orijinal yönünü

oluşturan, tamamı XVII. yüzyıla ait muhasebe bilançoları Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın bu yüzyıldaki mali durumunu ortaya koyar. Birincil kaynaklardan elde ettiğim bu bilgileri doğru analiz etmek ve yorumlamak için kitap, dergi, makale türünde çok sayıda Türkçe ve İngilizce eserden faydalandım.

Saray kadınlarından Canfeda Hatun'un tesis ettiği vakıfların döneminin iktisadi ve siyasi olaylarından etkilenmesinin nedeni, askeri kesim mensuplarınca yönetilmesidir. İstanbul, İzmit ve Haremeyn vakıflarına ait muhasebe bilançoları buraların dar'üs-saade ağasının nezaretinde idare edildiğini gösterir. İstanbul Vakfı'nın bilançolarına göre vakfın idarecisi (*mütevelli*) saray kapıcılarından (bevvaban-ı dergah-ı âli) kimselerdir. Yani bu vakıflar kamu kurumu gibi idare edilmiş, hizmet vermiştir. İstanbul Vakfı'nın bilançolarına göre XVII. yüzyılda yaşanan siyasi karmaşalar vakıf idaresini ve idarecilerini etkiler.

Osmanlı Devleti'nde XVII. yüzyıl, öncesindeki klasik dönemden farklı olarak istikrarsız bir süreçtir. Uzun süreli savaşlar, siyasi istikrarsızlıklar, akçenin değer kaybının neden olduğu askeri isyanlar bu döneme damgasını vurur.¹⁰ Kuruluşundan 1595'e kadar geçen yaklaşık üç yüz yılda, on bir sultan gören Osmanlı tahtına Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) saltanatından, XVII. yüzyıl sonuna kadar toplam on sultan geçer.¹¹ Sultan II. Osman (ö.19 Mayıs 1622) ve Sultan İbrahim (1640-48) tahttan indirildikten sonra yeniçeri askerleri tarafından hal edilmiş,¹² Sultan I. Mustafa akli melekelerinde eksiklik olmasına karşın iki defa tahta çıkarılmıştır.¹³ Gene bu dönemde merkezdeki boşluklar sonucu Anadolu'da huzursuzluğa ve kitlesel göç hareketlerine neden olan Celali isyanlarının yaşandığı ileri sürülür.¹⁴

¹⁰ XVII. yüzyıl Osmanlı dönemiyle ilgili bkz. Hali İnalçık, **Devlet-i' Aliye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi**, 1.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2014, Robert Mantran, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I. Kuruluş ve Yükseliş Yılları**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010, Ayrıca sikke taşışşleri ve paranın değer kaybı için bkz. Ahmet Tabakoğlu, **Türkiye İktisat Tarihi**, 9. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları , 2009, ss.317-8, Şevket Pamuk, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.115-116

¹¹ XVII. yüzyıl sultanları: Sultan III. Mehmed (1595-1603), Sultan I. Ahmed (1603-17), Sultan I. Mustafa (1617-18), Sultan II. Osman (1618-22), Sultan I. Mustafa- 2. Kez (1622-23), Sultan IV. Murad (1623-40), Sultan I. İbrahim (1640-48), Sultan IV. Mehmed (1648-87), Sultan II. Süleyman (1687-91), Sultan II. Ahmed (1691-95), Sultan II. Mustafa (1695-1703)

¹² II. Osman'ın tahttan indirilişi için bkz. İnalçık, a.g.e. ss.167-180

¹³ İnalçık, a.g.e., ss.165-166, 181-185

¹⁴ Bkz. İnalçık, a.g.e., ss.193.197, 200-203, Celali isyanlarının Anadolu'daki pazarları, dolayısıyla vakıfları nasıl etkilediğiyle ilgili bir çalışma için bkz. Kayhan Orbay, "16.ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmareti'nin Mali Tarihi (1553-1650)", Celali isyanları ve nüfus hareketliliği konusunda bkz. Oktay Özel , "Population Changes In Ottoman Anatolia During The 16th and 17th Centuries : The Demographic Crises", International Journal of Middle East Studies, Vol : 36, No. 2, ss.183-205, May 2004

XVII. yüzyılda yaşanan karmaşaların sultan vakıflarını etkileyen yönü bu tür vakıfların yönetiminin “hizmet” adıyla sipahiler tarafından ele geçirilerek zarara uğratılmasıdır. Halil İnalçık’a göre Sultan II. Osman’ın hal edilmesinden sonra atanan Veziriâzam Mere Hüseyin Paşa sipahi askerlerini kendi tarafında tutmak için isteklerini yerine getirir, diledikleri vakıf *tevlîyet*lerini verir. Kadimden beri bazı sultan vakıflarının *mukataa*larını toplayan sipahiler bu dönemde vakıf gelirlerini kendi amaçları için kullanırlar. Sultan IV. Murad (1623-40) bizzat yönetimi ele aldığında 1632’de buna son verir.¹⁵

XVII. yüzyılın ilk yarısına ait muhasebe bilançolarının ortaya koyduğu, İstanbul Vakfı’nın bu siyasi süreçten olumsuz etkilendiğidir. 1622-32 yıllarında “ebna-i sipahiyan” unvanlı kimselerin vakfa idareci (*mütevelli*) olması, kısa sürede çok sayıda idarecinin değişmesi, vakıf gelirlerinin zamanında tahsil edilememesi ve bu sebeple giderlerinin ödenememesi bu olumsuz dönemin sonucudur. On yıl içinde vakfın tahsil edemediği alacaklarının (*zîmmet*) üç katından fazla artması İstanbul Vakfı’nın başıboşluğunu özetler. Vakfın muhasebe defterlerinde gelirlerin ve giderlerin kayıtlarının girilmesinden sonra vakfa borcu olanların isimleri, bu borçların hangi idareci dönemine ait olduğu ve miktarı yazılırdı. İstanbul Vakfı’na borcu olanlar kirasını ödemeyen kiracılarıydı. Vakıf mülklerin kirası geçte olsa tahsil edildiğinde borçları zimmetlerinden düşülürdü. Bu bilgiler İstanbul Vakfı’nın sipahiler döneminde iyi idare edilmediğini ortaya koyar.

İstanbul Vakfı’nı XVII. yüzyılın ikinci yarısında etkileyen en önemli hadise İstanbul’da 1660’ta yaşanan yangındır (*İhrak-ı Kebir*). Şehrin nerdeyse tamamının yandığı bu büyük yangında sayısız vakıf eser harap olmuş, kimileri ortadan kalkmıştır. Vakıfların hayır eserleri gibi gelir kaynaklarının zarar görmesiyle vakıflar gelirsiz kalmış, mülklerini yeniden inşa veya tamir etmekten aciz hale düşmüştür. Bazı çalışmalarda *icareteyn* usulü kiralamaların yaygınlaşmasının nedeninin İstanbul’da yaşanan yangınlar olduğu ileri sürülür.¹⁶ Canfeda Hatun’un İstanbul Vakfı XVII. yüzyılın ikinci yarısında karşılaştığı 1660 Yangını’ndan oldukça etkilenir.

¹⁵ İnalçık, a.g.e., ss.181-185, Baki Çakır, Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl), İstanbul: Kitabevi, 2003, ss.44-52

¹⁶ Bkz. Ahmet Akgündüz, “İcareteyn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 21 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.389-391, 2000, Süleyman Kaya, Osmanlı Hukukunda İcareteyn, 1.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014

Yangından sonra tutulan muhasebe defterlerinde vakfın hayır eserlerinden Saraçhane semtindeki Canfeda Sebili'nin yandığı, çok sayıda mülkünün zarar gördüğü, bazılarının gelirini tamamen yitirdiği anlaşılır. Dolayısıyla İstanbul Vakfı XVII. yüzyılın ikinci yarısında bu yangın üzerinden ele alınmıştır.

Bu tez çalışması dört ana başlığa ayrılır, bunlar; *Vakıf Kurumu, Harem Kethüdası Canfeda Hatun'un Hayatı ve Vakıfları, XVII. Yüzyıl Muhasebe Bilançolarına Göre Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı ve XVII. Yüzyıl İktisadi ve Sosyal Ortamında Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın Mali Analizi*'dir.

İlk bölümde vakıf kurumu ana hatlarıyla ortaya konur. Hukuken tüzel bir kişilik olan vakıf; tarafları, mülkiyeti, idare edilişi gibi detaylı kavramlara İslam hukukunda yani fıkıh ilminde yer bulur. Hz. Peygamber'in, Hz. Ömer'e hayrı konusunda tavsiye ettiği “*aslını hapsed ve gelirini dağıt*” manasındaki sözleriyle ortaya çıkan vakıf kurumu, çağlar boyu tüm İslam devletlerinde uygulanır. Kur'an ayetleri ve Hz. Peygamber'in hadislerinde açıkça “vakıf” kelimesi geçmediğinden kurum sabit sınırların içinde kalmaz, uygulanması İslam esasları ve alimlerin görüşleriyle belirlenirdi. Buna farklı coğrafyalarda ve zamanlarda yaşayan toplumların ihtiyaçları eklendiğinde vakıf kurumu kavramları açısından çok zenginleşmişti. Bu tez çalışmasında Osmanlı dönemi vakıfları ele alındığından konunun fiki yönü Osmanlılar açısından değerlendirildi.

Harem Kethüdası Canfeda Hatun'un Hayatı ve Vakıfları başlıklı ikinci bölümde; Kethüda Canfeda Hatun'un haremdeki kimliği, yaşamı, kendisine tahsis edilen gelirleri, hayırseverlik anlayışı ve hayır eserleri konu edildi. Başta “kethüda kadın” unvanı olmak üzere Canfeda Hatun'un yaşamı, görev ve sorumluluk alanı dönem kronikleri ve literatür kaynakları üzerinden ele alındı. Bu bölümde ayrıca Canfeda Hatun'un servetinin kaynağı ve hangi eğilimlerle topluma geri döndürdüğü üzerinde durulur. Canfeda Hatun'un İstanbul, İzmit ve Mısır merkezli Haremeyn vakıflarına ait muhasebe bilançolarından elde edilen bilgiler tablo haline getirildi. Kendisinin unutulmuş hayır eserlerinin ortaya çıkarılmasında vakıfların muhasebe bilançoları önemli bir kaynaktır.

XVII. Yüzyıl Muhasebe Bilançolarına Göre Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı başlıklı üçüncü bölümde; muhasebe bilançolarının üslubu, vakfın “gelir ve gider” kalemlerinin tanınması, bu tez çalışmasının asıl konusuna geçilmesine yönelik bir giriştir. Buna göre muhasebe kayıtlarının detaylarından ilk olarak İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarının türü, aylık gelirleri ve kiracılarının sosyal kimlikleri belirlendi. Ardından *akarat-ı mevkufe* denilen bu kaynakların işletilme şekilleri incelendi. Muhasebe defterlerinin gösterdiği 1660 İstanbul Yangını'nın ardından vakıf mülklerin kiralanmasının giderek *icareteyn* usulüyle yapıldığıdır. Tez çalışması bu dönemi kapsadığından geçiş süreci detaylı şekilde ele alınır. İstanbul Vakfı'nın giderleri başlığına göre başta vakfın ödediği aylık ücretler (*vezaiif*) olmak üzere üç ana gider kalemi vardır. Diğerleri vakfın sabit olmayan muhtelif giderleri (*ihracat-ı saire ve meremmat*) ve çeşitli arsalar için ödenen zemin kiralardır (*mukata-ı zemin*). Bu bölümü Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın gelir ve gider kalemlerinin tanınması, vakfın analizinin doğru yapılabilmesi için hazırladım.

XVII. Yüzyıl İktisadi ve Sosyal Ortamında Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın Mali Analizi başlıklı son bölümde vakfın önceki bölümde tespit edilen gelirleri ve giderleri karşılaştırıldı. Dönemin iktisadi, sosyal ve siyasi olayları dikkate alınarak vakıf idaresi incelendi. Muhasebe verilerinin incelenmesi ve literatür kaynaklarına göre İstanbul Vakfı XVII. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında iki farklı durumla karşılaşmıştı. Bunlar; yüzyılın ilk yarısında, 1622'den itibaren yaşanan siyasi karışıklıklar ve yüzyılın ikinci yarısındaki 1660 İstanbul Yangını'dır. Vakıflar sıkıntılı bir sürece girdiğinde bunun vakıf maliyesine etkisi gelirlerinin ve giderlerinin dengesinin bozulmasıdır. İstanbul Vakfı'nda da böyle olur. Vakfın muhasebe bilançolarına göre yüzyılın ilk yarısında çok sık idareci değişmesiyle gelirler düzenli tahsil edilemez (*bâki*), vakıf alacakları (*zimmət*) çok yükselir. İstanbul Vakfı nakit sıkıntısını henüz zamanı gelmeyen kira alacaklarını erken tahsil ederek çözmeye çalışır. Çalışanların ücretlerinin zamanında ödenmeyerek ertelenmesi, vakfın ihtiyaçlarının veresiye karşılanması vakfın başvurduğu diğer çözüm yollarıdır.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarına göre, bu geçici çözümler 1660 Yangını'ndan sonra yeterli gelmez. Bunun sebebi vakfın diğer pek çok vakıf gibi gelir kaynaklarının bir kısmını geçici olarak veya tamamen yitirmesidir. Vakfın maddi imkanları gelir kaynaklarını yeniden inşa ettirmeye yetmediğinden yoğun şekilde *icareteyn* usulü

kiralamalara y6nelir. Kiralama anında y6kl6 peşin (*muaccele*) bedelleri tahsil eden İstanbul Vakfı, nakit sıkıntısını kısa s6reliğine giderir. Uzun vadede bu t6r kiralamaların olumsuz sonucu vakıf m6lklerin aylık gelirlerinin azalmasıdır. B6ylece İstanbul Vakfı diğer vakıflardan borç alma, 7alışanların 6cretlerine el koyma (*rakabe*) gibi yeni arayışlara girer. Bu s6re7te vakfin bilan7olarında giderleri, gelirlerinden d6ř6ld6đ6nde a7ık vermesi sıradan hale gelir. Bu a7ık bazı yıllarda *m6tevelli* tarafından kapatılsa bile genel durum değişmez.

Tez 7alışmasının bu son b6l6m6nde 6zerinde durulan, İstanbul Vakfı'nın XVII. y6zyılda yaşadığı mali sıkıntılar karşısındaki tutumudur. Bu başlıkta vakfin idaresini, uyguladığı 76z6m yollarını, bunların kalıcı olup, olmadığını değerlendirdim. Muhasebe defterlerinin ortaya koyduğu vakıfların 7evrelerinde olup bitenlerin etkisinde olduğudur. Vakfin gereksinimi olması halinde idarecilerinin esnek uygulamalara gitmesi bu 7alışmanın 6zerinde durduğu konudur. Muhasebe defterlerindeki kayıtlar vakfin mali iniş ve 7ıkışlarını g6steren dinamik belgelerdir. Bu t6rden belgelerin detayları sadece Osmanlı iktisadi yaşantısını değil, sosyal ve siyasi olaylarını da i7erir. Keth6da Canfeda Hatun'un serveti, hayır eserlerinin bilinmeyen y6nleri yine bu t6r belgelerle 7alışmada ortaya konuldu.

1.VAKIF KURUMU

1.1.Vakfın Tanımı ve Menşei

Arapça kökenli vakf kelimesi lügatte ‘durdurma, alıkoyma’ manasındadır.¹⁷ İslam hukukundaki tarifıyla vakıf; faydası kamu yararına (*ibadullaha*) tahsis edilmiş gelirlerin başkalarının mülkiyetine girmesinin devamlı olarak durdurulmasıdır.¹⁸ Kurum İslam devletleriyle tanınmışsa da özünü insandaki iyilik yapma duygusundan aldığından menşei konusunda ileri sürülen farklı görüşler vardır. Meseleyi İslami açıdan değerlendiren Elmalılı Hamdi, İmam Şafi’nin (767-819) “*Benim bildiğime göre İslam’dan önce haps yoktur. Vakıf İslam’la başlamıştır.*” manasındaki sözlerini hatırlatarak vakfın İslam hukukunun bir ürünü olduğuna işaret eder.¹⁹

Vakıf benzeri kurumlar Babil, Eski Mısır, Eski Yunan, Roma ve Cermen hukukunda görülür.²⁰ Mesela eski Şark eserlerini inceleyen Baki Kunter, Hz. İsa’dan önce 1280-1290 yıllarına ait bir tablette vakfiye benzeri metinlerle vakıf kurumunun çok daha erken dönemlerde görüldüğünü ileri sürer.²¹ Bazı araştırmacılar, İslam’daki vakıf kurumunun erken dönemlerde Irak, Suriye, Mısır, Sasani, Bizans gibi devletlerle temasları ve etkileşimi sonucu ilham alındığını söylerler.²² Bunun tam tersi Avrupa’da vakıf benzeri bazı kurumların şeklinin İslam’dan esinlendiğini düşünen Monica M. Gaudiosi’nin görüşüdür. Çalışmasında XIII. yüzyıl ortalarında tesis edilen İngiltere’de Oxford Üniversitesi’ne bağlı Merton College’nin ortaya çıkışını kurucusu Walter de Merton’un Kudüs’teki ticari işleriyle ilişkilendirir. Buna göre Merton, Kudüs’te şer’i esaslarla düzenlenen vakıf kurumunu görerek etkilenmesi sonucu vakıf benzeri

¹⁷ Ferit Devellioğlu (Haz.), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, 29. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2012, s.1321

¹⁸ Bkz. Nazif Öztürk, **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, 1. Baskı, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Mart 1995,s.49, Ahmed Akgündüz, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, 2. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996, ss.76-78, Ali Himmet Berki, “**Vakıflar**”, İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940, s.40, Karınabadizade Ömer Hilmi, **Eski Vakıfların Temel Kitabı**, İsmet Sungurbey (Haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978

¹⁹ Öztürk, a.g.e. s.36

²⁰ Akgündüz, a.g.e., s.52-54

²¹ Çalışmada incelenen tablette Tanrıça İştar’a ibadet edilmesi için vakfedilen bir ev vakfedilmiştir, gelirler ise her türlü vergiden muaf tutulmuştur. Detaylar için bkz. Halim Baki Kunter “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Müeccel Bir Etüd”, Ankara: Vakıflar Dergisi, S.1, 1938, s.103-129

²² M. Fuad Köprülü, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 2005, s.308-313

şekilde bu okulu kurar. Öğrencilere ücretsiz eğitim verilmesini istediği kuruma bazı gayrimenkullerin gelirini bağışlamış, vakfiye benzeri bir belge hazırlayarak hayrı ve bağladığı gelirleri üzerinde değişiklik yapılmasını engellemiştir.²³ Aynı şekilde XII. yüzyılda Fransa'daki bazı okulların kurulmasında İslami medreselerden etkilenildiğini ya da İspanya kraliyetinin Roma'ya gidecek Hristiyan hacıların hayrına bağışlanmış kurumların İslami vakıflardan etkilenmesiyle kurulduğunu ileri süren çalışmalar vardır.²⁴

Kültürlerin birbirinden etkilenmesi kaçınılmazdır. Yapılan bir hayrın vakfa benzetilmesinde dikkate alınan husus bir defaya mahsus olmaması yani "sürekliliğidir". Bu tarzda iyilik yapma arzusu milletlerle sınırlanamayacak bir duygudur. Dolayısıyla tarihte var olmuş birçok millet ilkel ya da gelişmiş özellikte vakıf benzeri kurumlar tesis etmiştir. Ancak şurası inkar edilemez bir gerçektir ki İslami vakıf kurumu Emeviler'den başlayarak Abbasiler, Memlukler, Selçuklular ve son olarak Osmanlılarda bireysel iyilik yapma duygusunun ötesine geçmiştir. Kurum bireyler tarafından tesis edilse bile İslam devletleri adeta bir vakıf politikası geliştirerek ülkelerindeki iktisadi ve sosyal gereksinimleri vakıflar eliyle yerine getirmiştir. Zengin türleri olan bu vakıfların orta özelliği, sultanlar ve devlet ricali tarafından kurularak halka hizmet olarak sunulmasıdır. Osmanlılar dönemine gelindiğinde artık sosyal hayatın içinde vakıf elinin değmediği neredeyse hiçbir boşluk kalmaz. Osmanlılar vakıf uygulamalarında İslam devletlerinin devamı olduklarını kabul etmişler, şer'i esasları benimsemişlerdir. Bu nedenle kuruma ait bazı temel kavramlardan bahsetmeliyim.

---

²³ Detaylar için bkz. Monica M. Gaudiosi , "The Influence of Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College", University of Pennsylvania Law Review, Vol.136, No.4, s.1231-1261, Apr.1988

²⁴ Murat Çizakça, A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From The Seventh Century to the Present, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000, s.8-13

1.2.İslam'da Vakfın Esasları

İslam hükümlerinin dayandırıldığı iki temel kaynak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti ile sözleri olan hadislerdir. Ancak bu kaynaklar içinde açıkça 'vakıf' kelimesine rastlanmaz. Bu nedenle İslam alimleri gerek vakfın tanımını, gerek uygulamasını Kur'an ayetleri, Hz. Peygamber'in sünneti ve hadis-i şeriflerini dikkate alarak belirlemiştir.

Kur'anda müminleri sahip oldukları mal ve mülkleri Allah yolunda harcamalarını teşvik eden birçok ayet vardır. Bunlar içinde en çok anılanlardan biri *"...kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden Allah yolunda harcarlar"* ayet-i kerimesidir.²⁵ Hz. Peygamber'in Hz. Ömer'e hayır yapması için *"aslını hapset ve gelirini dağıt"*, *"aslını satılmamak, hibe edilmemek ve miras olunmamak üzere tasadduk et."* manasında tavsiyesi İslam esasına göre vakfın en temel tarifidir.²⁶ Vakfın tarifi konusunda üzerinde durulan hadis-i şeriflerden biri Tirmizi'den rivayet edilen *"Şu üç sınıf müstesna, ademoğlu öldüğü zaman amel defteri kapanır. Bu üç sınıf kimse şunlardır; ölen için dua eden iyi bir evlad, mükafatı ölene erişen sadaka-i cariye ve ölümden sonra insanların yararlandığı bir bilgi."* manasında olanıdır.²⁷ Görüldüğü üzere bu hadis-i şerifte vakıf, *sadaka-i cariye* yani sürekli olacak bir hayra benzetilir. Vakıf kurmak kurucuları nazarında *sadaka-i cariye*dir.

İslam alimleri bunlardan başka sayısız ayet ve hadisin içinden vakfın nasıl uygulanması gerektiğini araştırmış, kendi görüşlerini bildirmiştir. Böylece ayet ve hadislerde belirlenmiş kesin çizgileri olmayan vakıf kurumu çağın ihtiyaçlarına göre şekillenerek uygulanmış, varlığını geliştirilerek sürdürmüştür. Diğer yandan, bu esneklik İslam alimlerini ve müctehidleri bazen fikir ayrılığına düşürüp, bazı esasların üzerinde yüzlerce yıl tartışılmasına neden olmuştur.²⁸ Zira konu tartışmaya açıktır. İşte bu nedenle fıkıh kitaplarında tafsilatlıca ele alınan, farklı mezhep imamları tarafından değerlendirilen çok detaylı vakıf konusu İslam hukukunda en zengin kavramlara sahip, literatürde en çok değinilmiş konulardan birisidir.

²⁵ Bakara suresi 3. ayet Konuyla ilgili daha geniş bilgi için bkz. Öztürk, a.g.e. ss.117-118

²⁶ Öztürk, aynı yerde

²⁷ Öztürk, a.g.e., s.119

²⁸ Bu konuda XVI. yüzyılda Osmanlı döneminde en uzun süren tartışmalardan biri para vakıflarının meşrulaştırılması konusundadır. Bu konuda yapılmış detaylı bir çalışma için bkz. Jon E. Mandaville, "Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire", International Journal of Middle East Studies, Vo.10, No.3, s.289-308, 1979

Ancak bu çalışmanın sınırları içinde, Osmanlı Devleti'nde kurumun uygulanışına binaen şu kadarını söylemek gerekir; Osmanlı alimleri diğer şer'î meselelerde olduğu gibi vakıfla ilgili kararlarında da öncelikle İmam-ı Âzam ve öğrencileri Ebu Yusuf ile Muhammed'in görüşlerini dikkate almıştır. Dolayısıyla vakıf kurumunu Osmanlı Devleti ekseninde değerlendirilen bu çalışmada her türlü eser, kavram ve uygulamanın Osmanlılar açısından ele alınır. Buna göre; vakfın esasını oluşturan kavramlar nelerdir, vakfın kurulması için gerekli unsurlar nelerdir aşağıda öncelikle bu konulardan bahsedeceğim.

1.2.1. Vakfa Ait Temel Kavramlar

Hukuken tek taraflı bir muameleyi ifade eden vakıf, kurumsal açıdan hayrat ve akarat denen iki öğeden oluşur. Burada hayrat; vakfın cami, hastane, sebül gibi umuma hizmet sunan bölümüdür. Akarat ise hayrın devam etmesi için sürekli olarak bağlanan menkul ve/veya gayrimenkul gelir kaynağıdır.²⁹ Öte yandan vakfın bir de şer'î öğeleri vardır. Buna göre İslam anlayışına uygun vakıf kurabilmek için vâkıf, mevkuf ve mevkufun aleyh denen üç temel kavramın bir araya gelmesi gerekir.

Bunlardan hayrı yapan kişiye *vâkıf*,³⁰ hayır gayesiyle hapsettiği mal ve gelirlerin tamamına *mevkuf* denir.³¹ *Mevkufun aleyh* ise vakıftan yararlanması öngörülen cihet ve/veya kişilerdir. Bir vakfın gayesini yararlanacak kişiler belirler, dolayısıyla hiçbir vakıf mevkufun aleyhsiz olamaz. Bir vakfın cami, köprü, hastane gibi “umuma” yönelik gayesi, aynı zamanda vakıftan yararlanmasını istediği “hususî kimseler” olabilir.³² Fıkhi şartları sağlayan bu üç unsur sağlandığında artık vakıf kurulabilir.

²⁹ Bahaeddin Yediyıldız, “Vakıf” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 42 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.479-486, 2012

³⁰ Vakıf kuracak kişinin hür ve akli başında ve bülûğ çağına ermiş olması gerekir. Müslüman olunması şart değildir. Ancak rıza şartı vardır. Detaylar için bkz. Nazif Öztürk, “Elmahlı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar”, s.63-74, Ali Himmət Berki, “Vakıflar”, s.46-50, Ahmed Akgündüz, “İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi”, s.174-186

³¹ Mevkufun şartları; ayn olmalıdır yani kişi borç alacağını vakfedemez. Ayrıca vakfedecek kişinin mülkü olması, vakfedilen malın biliniyor olması ve zamanla sınırlanmış olmaması gerekir. Bkz. Öztürk, a.g.e., s.74-96, Berki, a.g.e., s.50-63, Akgündüz, a.g.e., s.190-233

³² Vakıf mevkufun aleyhsiz olamaz ancak bunun vakfın kuruluşu esnasında zikredilip, edilmeyeceği meselesi ihtilâflıdır. İmameyn'den Ebu Yusuf'a göre vakfın sahih olması için mevkufun aleyh zikredilmesi şart değildir, zikredilmediği durumda fakara vakıftan yararlanacak olanlardır. İmam Muhammed'se mevkufun aleyhin zikredilmesinin vakfın sahih olması için şart olduğunu belirtmiştir. Konunun detayları için bkz. Öztürk, a.g.e., s.100-116, Berki, a.g.e., s.63-66, Akgündüz, a.g.e., s.233-256

Bunun için kararını veren bir vâkıfın “*malımı vakfettim*”, “*malımı sadaka-i müebbede ile vakfettim*” anlamında rızasını gösteren sözleri vakfın kurulması için yeterlidir. Vâkıfın bu sözlü ifadesi hukuki manada *rüknüdür*.³³ Kurulma işleminin tamamlanması ve vakfın bağlayıcılık kazanması için bazı şartları taşınmalıdır.

1.2.2.Vakfın Kurulması

Bir vakfın kurulması her şeyden önce *kurbet* maksatlı yani Allah rızasını amaç edinmiş olmasına bağlıdır. Ayrıca bu amaç belli bir süreyle sınırlanamaz. Yani bir kimse ben şu malımı elli sene için vakfettim diyemez. Vakfın geçerlilik kazanması için ilanına gerek vardır. Sadece yazılı belge ile vakıf kurulamaz.³⁴ Vakfın kurulması konusunda genel kabul görmüş şartlar olduğu gibi üzerinde ihtilafa düşülen konularda vardır. Mesela vakfedilen malın mütevelliyeye *teslim* edilmesi, ebediyete kadar iptal edilmeden devamı (*lüzumu*) ve aslı hapsedilen hayrın *mülkiyeti* meseleleri böyle ihtilafli konulardır. Osmanlı Devleti'nin resmi hukuki doktrini Hanefilik mezhebi olduğundan ilgili konular çalışmada mezhebin kurucusu İmam-ı Âzam ve öğrencileri Ebu Yusuf ile Muhammed'in görüşleriyle değerlendirilecektir.

Esasen İslam alimleri arasında vakıf olarak ayrılan malın aslının hapsedilmesi konusunda bir ihtilaf yoktur, ancak bu aslın nerede ve kimin mülkünde hapsedileceği konusu tartışmalıdır. Hanefi mezhebi açısından bakıldığında aynı mezhep içinde dahi meselenin ihtilafli olduğu görülür. İmam-ı Âzam'a göre hapsedilen malın mülkiyeti vakfedende kalır. Dolayısıyla bir vakıf kurulduktan sonra vâkıf dilerse vakfını bozulabilir. Ebediyete kadar devam etmesine *lüzum* yoktur. Diğer yandan İmam-ı Âzam'ın öğrencileri Ebu Yusuf ve Muhammed'e göre hapsedilen malın mülkiyeti Allah'a geçer. Bu nedenle aslı hapsedilen malın temlik ve temellükten men edilmesi gerekir. Menfaatinden Allah'ın kulları ebediyen yararlanmalıdır. Yani vakıf *lüzumludur*, kurulduktan sonra bozulamaz.³⁵

³³ Öztürk, a.g.e., s.53-56, Berki, a.g.e., s.42-43, Akgündüz, a.g.e.,s.109-121

³⁴ Vakfın kuruluş şartlarının detayları için bkz. Öztürk, a.g.e., s.56-63

³⁵ Vakfın mülkiyeti konusu için bkz. Öztürk, a.g.e., s.52-53, Berki, a.g.e., s.44-45, Akgündüz, a.g.e., s.168-170

Vakfin kurulması konusunda aynı mezhebe ait iki farklı görüşü değerlendiren Osmanlılar tesis edilen hayrın ebediyen devam etmesini sağlayacak bir uygulama geliştirir. Buna göre *ibadullahın* yani Allah'ın kullarının yararına öncelik verilerek vakfin iptal edilmesinin önüne geçilir. Bunun yolu İmam-ı Âzam ve öğrencileri İmameyn'in (Ebu Yusuf ve Muhammed) görüşlerini birleştirmektir.

İmam-ı Âzam'a göre vakfin kurulması esnasında bağlayıcılık kazanması için mahkeme huzurunda *tescil* edilmesi gerekir. Osmanlılar ilk aşamada İmam-ı Âzam'ın görüşüyle *tescili* şart koşar. Böylece vakıf kurmak isteyen kişi önce mütevelliyeye mallarını *teslim* eder. Ardından müteveli *tescil* işlemi için mahkemeye başvurur. İkinci aşamada vâkıf, mahkemeye giderek İmam-ı Âzam'a göre vakıf *gayri lazım* olduğundan kararından vazgeçtiğini hakime söyler. Buna karşı çıkan mütevelliyeye İmameyn'e göre vakıf *lüzumludur* der. Hakim her iki tarafı dinler. Her iki görüşünde doğru olduğunu bilen hakim kararını verirken *ibadullaha* faydalı olanı seçerek vakfin kurulmasını onaylar. Bu prosedür Osmanlı Devleti'nde kurulan her vakıf için şahitler huzurunda tekrarlanırdı.³⁶

Vakfin kurulması konusunda son olarak yönetmelik hükmündeki *vakfiye* senedinden bahsedilmelidir. Buna göre mahkeme huzurunda okunan bu belge; kadı tarafından onaylanırdı. Bir örneğinin bağlı olduğu yerin kadı sicillerine kaydedilmesiyle resmiyet kazanırdı. Her vâkıf kendine özel bir vakfiye düzenlense de belgelerin şeklinde ortak özellikler vardır. Buna göre vakfiyede ilk önce yukarıda özetlenen tescil ibareleri, sonra sırasıyla Allah'a hamd ve dualar bölümü, vâkıfın kim olduğu, vakfettiği malların tarif ve tasviri, vâkıfın şartları, mütevellisinin bilgileri yer alırdı. Vakfiye kapatılırken vâkıfın, vakıftan vazgeçmesine karşın hakimin kararı yazıldıktan sonra vakfi bozmak isteyenlere beddualar edilir, tarih ve şahitlerin isimlerinin eklenmesiyle belge tamamlanırdı.³⁷ Vakıflarla ilgili her türlü detayı içeren bu detaylı belgeler günümüzde kurumun nasıl işlediğinin, gayesinin anlaşılmasının en temel yazılı kaynaklarındandır.

³⁶ Tescil konusunun detaylı anlatımı için bkz. Akgündüz, a.g.e., s.156-167

³⁷ Bkz. Hasan Yüksel, "Vakfiye" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 42 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.467-469, 2012

1.2.3. Vakıf Çeşitleri

Osmanlı Devleti zamanına gelindiğinde son derece gelişmiş olan vakıf kurumu; gayesi, akarın gayrimenkul veya menkul olması, vakıftan yararlanacak bazı grup kimselerin olup, olmaması hususlarına göre çeşitli başlıklarda ele alınabilir.³⁸ Ancak bunların temelinde, yani sıhhati açısından vakıflar “sahih” ve “gayri sahih” vakıflar olmak üzere ikiye ayrılır. Buna göre; kişinin kendi malının tamamı ya da bir kısmını hapsederek, menfaatini *ibadullaha* tahsis ettiği, hukuki prosedürlere uygun vakıflara “sahih vakıflar” denir. “Gayri sahih vakıflar” (*irsadi*) mülkiyeti *beytü'l-mâle* yani devlet hazinesine ait olan miri arazi gelirlerinin *ibadullahın* faydalanmasına ayrılmasıdır. Bu türden vakıfları sadece masrafları devlet hazinesinden karşılanan kişiler, *irade-i padişahi* almak şartıyla kurabilirlerdi. Osmanlı Devleti’nde askeri kesim mensuplarına has, zeamet ve tımar türünde toprakların vergileri düzenli gelir olarak bağlanırdı. Bu tür gelirleri olan askeri kesim mensubundan bir kişi padişahın iznini almak koşuluyla mezkur arazinin gelirini vakfına akar yapabiliirdi. Vakfedilen arazinin mülkiyeti vâkıfa ait olmadığından, vakfedilen sadece arazinin geliri olduğundan bu tür vakıflara “gayri sahih” veya “tahsisat kabilinden vakıf” denirdi.³⁹

Konuyu tamamlamadan önce, yukarıda bahsedilen bu iki tür dışında Osmanlı Devleti’nin vakıf uygulamalarında çokça değinilen “evladiyelik/zürri vakıflar” veya diğer adıyla “aile vakıfları”ndan bahsedilmelidir. Bu isimle anılmalarının nedeni; vâkıfın, vakfın gelirlerinin bir kısmı ya da tamamını ailesinden kimselere şart etmesidir. Aile vakıflarını bilinen kılan görüş; devlet mensuplarının bu tür vakıflar kurmaları yoluyla mallarını müsadereden kaçırarak istediklerine dair olandır. Oysa bu tür vakıflarda neslin kesilmesiyle vakfın gelirleri kimi zaman çok kısa sürede kamuya kalıyordu. Gabriel Baer’in XVI. yüzyıl vakıfları üzerine yaptığı bir çalışma; dönem koşullarında bu sürenin bazen yirmi yıl kadar kısa sürdüğünü ortaya koyar.⁴⁰

³⁸ Vakıf çeşitleri arasında a.)Sermayesine göre vakıflar; menkul (para vakfı) ve gayrimenkul vakıfları, b.)Yönetim bakımından vakıflar; mazbut, mülhak, müstesna ve birleşik vakıflar c.)Mal ve sermayesinin işletilmesine göre;icare-i vahideli, icare-i vahide-i kadimeli, mukataalı, icareynli vakıflar sayılabilir. Bu vakıf çeşitleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Murat Yıldız, “Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Veziriazam Hayatı- Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı”, 1.Baskı, İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011, s.40-55

³⁹ Bkz. Öztürk, a.g.e., s.53-57, Berki, a.g.e., s.16, Akgündüz, a.g.e., s.192-193

⁴⁰ Gabriel Baer, “Women and Waqf: An Analysis of the İstanbul Tahrir of 1546”, Asian and African Studies, Volume 17, No:1-3, November 1982, s.21

Son olarak vakıf çeşitlerinden geliri yetimlere şart edilen “eytam vakıfları”,⁴¹ köy-mahalle gibi yerlerin avarız vergisine şart edilen “avarız vakıfları” sayılabilir. Çalışmanın sınırları dışında kaldıklarından bunların detaylarına girilmeyecektir.

Böylece vakfın ortaya çıkışı, farklı kültürlerdeki anlamı ve İslami esaslarının değerlendirilmesi konusu tamamlanmıştır. Vakıf kurumu disiplinler arası bir konu olduğundan meselesinin anlaşılabilmesi için öncelikle şer’i esaslar ve temel kavramların açıklanmasına gerek görülmüştür. Bu tez çalışmasında vakıf kurumu, özellikle Kethüda Canfeda Hatun gibi askeri kesim mensuplarınca kurulanlar, iktisadi ve sosyal bir müessese olarak değerlendirilir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti’nde iktisadi ve sosyal olarak vakıf kurumu ne anlama gelmektedir, vakıf kurucuları neler amaçlamışlardır gibi konuların anlaşılmalıdır. Aşağıda literatür kaynakları üzerinden bu soruların cevapları üzerinde durdum.

1.3.Osmanlı’da Vakıf Kurumu

Osmanlı Devleti’nde diyanet, sağlık, eğitim, belediye ve bayındırlık işleri gibi her türlü sosyal hizmet bireyler tarafından tesis edilen vakıflar eliyle yerine getirilirdi. Osmanlılara kadar bütün İslam devletlerinin uygulaması bu şekildedir. Sosyal güvenliğin temeli kurum, Osmanlı Devleti’nde merkez maliyesi ve tımar sisteminden sonra mali sistemin üçüncü alt ögesidir.⁴² Bireyler eliyle tesis edilen vakıfların mali sisteme dahil edilmesinin nedeni devletin bazı arazi gelirlerinden *irsadi* denilen vakıflar yararına vazgeçerek vakıf kurumunu desteklemesidir. Doğrudan hazineye girmeyen vakıf gelirlerini, devlet gelirlerinin oranıyla karşılaştırmak ve hacmini tespit etmek kolay değildir. Yöntemsel ve istatistiksel çalışmaları gerektirir.

Ömer Lütfi Barkan, 1527-1528 yılları bütçe verilerini aynı döneme ait tahrir kayıtlarıyla bir araya getirerek vakıf gelirlerinin, toplam devlet gelirlerine oranını

---

⁴¹ Eytam sandığı özellikle anne-babası vefat eden, reşit olmamış çocukların kendilerine miras kalan malların ziyan edilmeden hukuki yaşlarına kadar getirilmelerinde önemli bir rol oynamıştır. Bkz. Tahsin Özcan, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, İstanbul Üniversitesi- İlahiyat Fakültesi Dergisi, S.14, 2006, s.103-121

⁴² Ahmet Tabakoğlu, **İslam İktisadına Giriş**, 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları , 2008, s.167-169, Tabakoğlu, Ahmet, **Türkiye İktisat Tarihi**, 9. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları , 2009, s.240-241

hesaplar.⁴³ Buna göre; ilgili yıllarda devlet gelirlerinin 277.244.782 akçesi padişah haslarından, 200.186.394 akçesi diğer has ve tımarlardan, 60.497.830 akçesiye vakıf mülklerinden sağlanıyordu. Diğer bir ifadeyle XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde devlet gelirlerinin %51'i merkez hazineye, %37'si dirliklere, %12'si vakıflara aitti.⁴⁴

XVIII. yüzyıl vakıflarını inceleyen Bahaeddin Yediyıldız, vakıf gelirlerini hesaplamada farklı bir yol izler. Buna göre incelediği XVIII. yüzyıla ait vakıfların gelirlerini, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nde (VGM) kayıtlı yirmi bin vakfın gelirleriyle birleştirir. Yaptığı hesaplama mezkur yüzyıldaki toplam vakıf geliri 1.205.402.000 akçedir. Sultan III. Selim döneminde hesaplanan tahmini devlet gelirleri ise 4.492.250.000 akçedir. Bu iki meblağı karşılaştıran Yediyıldız vakıfların gelirlerinin, devlet gelirlerinin üçte biri kadar olduğu sonucuna varır.⁴⁵ Yani iki yüz yılda vakıf gelirlerinin, devlet gelirlerine oranı %12'den, ortalama %27'ye yükselir.

Farklı bir çalışmada, XVI. yüzyıldan, XVIII. yüzyıla kadar geçen bu iki yüzyılda vakıf gelirlerindeki artışa mukabil tımar sistemine bağlı topraklarda gerileme olduğu ifade edilir. XVI. yüzyılda devlet gelirleri içindeki payı %37 olan tımar toprakları, XVII. yüzyıl sonlarında %25'e gerilemiştir.⁴⁶ Yani tımar sistemindeki bozulmalara bağlı daralmalar vakıf sistemi lehine işlemiş, böylece eskiden tımar sistemine bağlı araziler zamanla vakıf arazisine dönüşmüştür. Bu değişim ve dönüşümün ortaya koyduğu rahatsızlar dönem kronikleri üzerinden izlenebilir.

XVII. yüzyıl ortalarında miri toprak gelirlerinin vakıflaşarak devlet gelirlerinden ayrılmasından rahatsız olan Koçi Bey, risalelerinde tımar sistemindeki bozulmalardan ve şer'i usule uygun olmayan temliklerden şikayet eder.⁴⁷ Bu tartışma Osmanlı Devleti'nde Sultan II. Mehmed (1451-1481) döneminden beri bitmeyen bir konudur.⁴⁸ Çalışma sınırları dışında kaldığından detaylarına girilmeyecektir. Vakıf

⁴³ Ömer Lütfi Barkan bu bütçenin diğerlerinden farklı olarak padişah hasları dışında vüzeraya ve ümeraya ait diğer haslarla sipahilere ait tımarları göstermesi bakımından az rastlanır özellikle olduğunu ifade eder. Bkz. "H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", İFM, Sayı: 15, 1953-54, s.254

⁴⁴ Barkan, a.g.e., s.277, 7 No'lu cetvel

⁴⁵ Bahaeddin Yediyıldız, "XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi", Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, s.148-149

⁴⁶ Erol Özvar, "Osmanlılar, Mali Yapı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.521-525, 2007

⁴⁷ Seda Çakmakçioğlu (Haz.), "Koçi Bey Risaleleleri", İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007, s.71-73

⁴⁸ Konunun detayları için bkz. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: YKY, Ocak 2010, s.580-594, Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Ankara: **Vakıflar Dergisi**,

kurumunun Osmanlı Devleti'nin ilk dönemlerinden itibaren aksamalara maruz kalsa da başarılı şekilde varlığını sürdürdüğü söylemek yeterlidir. Burada akla gelen soru, bu kadar güçlü bir devletin neden toplumsal hizmetleri kendisinin üstlenmediği, bu işi bireylere bıraktığıdır. Bunun için Osmanlı Devleti'nin iktisadi ve sosyal zihniyetinin nasıl işlediğine bakılmalıdır.

1.3.1. Osmanlı İktisadi Zihniyetinde Vakfın Yeri

Günümüz iktisadından farklı bir anlayışla, arz yönlü işleyen Osmanlı iktisadi “refah ekonomisi” olarak tarif edilir. Literatüre bakıldığında benzer tanımlamalar yapan Osmanlı tarihçilerinin aralarında fikir birliği olduğu görülür. Arz yönlü iktisat anlayışı halka, saraya ve orduya mümkün olduğu kadar bol ve ucuz ürün satmak anlamına gelir.⁴⁹

Halil İnalçık, Osmanlıların bu nedenle temel ihtiyaç maddesi saydığı tahıl, pamuk, yün ve ham deri gibi hammaddelerin ihracatını yasaklarken, ipek ve lüks tüketim mallarının ithalatını serbest bıraktığını söyler. Benzer fikirleri olan merkantalistlerle⁵⁰ Osmanlıları ayıran husus ikincisinin amacının ihtiyaç maddelerinin temininde olası darlığın önüne geçmek istemesidir, yoksa kâr elde edilmesi değil.⁵¹

Mehmet Genç, klasik dönemdeki Osmanlı iktisadi sistemini üç ilkeyle açıklar, bunlar; iaşecilik (provizyonizm), gelenekçilik (tradisyonalizm) ve fiskalizmdir. Devlet ilk olarak bolluk ekonomisini hedefleyen bir anlayışla, provizyonist bir tutumla “kıtlık” önünde engel olarak ihracata kotalar getirir. İthalatı serbest bırakarak ülke pazarının çeşitlenmesini teşvik eder. Bunu yaparken iktisadi ve sosyal ilişkilerde zaman içinde, kendiliğinden oluşan dengeleri “gelenekçilik” ilkesiyle korur. Mehmet Genç'e göre klasik dönemde Osmanlı iktisadında hazine gelirlerinin artırılmasını

Sayı 2, ss.279-386, 1942, Halil İnalçık, **Devlet-i' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim**,41. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2010, s.121-122, Halil İnalçık, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi-2 Cilt**, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004, s.163-169, Bahaeddin Yediyıldız, **XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi**,s.129-133

⁴⁹ Ahmet Tabakoğlu, “Türkiye İktisat Tarihi”, 9. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları , 2009

⁵⁰ Avrupa'da 1500-1800 yılları arasında çıktığı tahmin edilen iktisadi düşünceler bütünüdür. İlk defa Adam Smith tarafından dile getirilmiştir. Merkantalizm'in ilkeleri; millilik, müdahalecilik, metalistlik ve koloniciliktir. Devletin piyasaya müdahalesiyle zenginleşmesinin istendiği bir akımdır. Bu düşünceyle devletler sistemli şekilde kolonileşmişlerdir. Kapitalizmin temellerinin servet yığmaya yönelik böyle bir düzende atılmıştır. Bkz. Abdullah Mesud Küçükcalay, “İktisadi Düşünce Tarihi”, 2.Baskı, İstanbul: Beta, 2010, s.157-164

⁵¹ Halil İnalçık, “Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi”,2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004 , C.1, s.86-90

hedefleyen son ilke “fiskalizm”dir. Ancak dönem koşullarında gerek üretim, gerek mübadele hacminin düşük kalmasıyla bu ilke daha ziyade gelirleri düşürmeme, harcamaları kısma anlayışıyla uygulanmıştır.⁵² Osmanlı iktisadi ve sosyal yaşamında topluma temel hizmetlerin sağlandığı vakıf kurumunun bu noktada fiskalizm anlayışıyla mükemmel bir uyum içinde olduğu görülür.

Osmanlı Devleti’nde her türlü sosyal hizmet bireylerin tesis ettiği vakıflarca sağlandığından devlet bu işlere ek bütçe ayırmazdı. Bu bireyler arasında zenginliğe bağlı bir sınıflaşmanın istenmediği Osmanlı toplumunda çelişki gibi görülebilir. Kaldı ki esnaf ve tüccarın klasik dönemdeki kârlarını hesaplayan bir çalışma bu oranların en fazla %5-15 civarında olduğunu ortaya koyar.⁵³ Bu nedenle büyük boyutlarda yatırım gerektiren vakıflar sultan ve vezirlerin kurduğu vakıflarca karşılanırdı. Devlet daha yüksek geliri olan askeri kesim mensuplarından vakıflar kurmasını bekler, bu girişimleri maddi olarak desteklerdi. Bu anlayışla has, zeamet, tımar türü toprakların gelirlerini bu kimselerin vakıflarına akar olarak bağlanmasına izin verirdi. Aksi takdirde eşitlikçi toplum yapısı nedeniyle devlet yatırımcı olarak piyasaya girmek zorunda kalacak, neticede hazineye sürekli gider yükü yüklenecekti.⁵⁴ Bu düşünce temelinde sadece devlet mensupları değil, toplumun tüm kesimlerindeki bireyler vakıf kurmaya teşvik edilmiş, gerektiğinde desteklenmiştir.

Fetih politikasının kabul gördüğü, sürekli savaflara girilen Osmanlı Devleti’nde sosyal hizmetler için bütçe ayrılmak istenmemesinin diğer bir nedeni bütçelerdeki dengesizliklerdir. Böylece topluma sunulacak hizmetlerde olası aksamaların önüne geçilir.⁵⁵ Geniş imparatorluk topraklarında hasıl olacak her türlü ihtiyaç ya da eksikğin yerinde ve hızlı şekilde çözümlenebilmesi vakıf kurumunu hizmet sağlamada cazip kılmış olmalıdır. Böylece İslami bir anlayışa dayanan vakıf kurumu, Osmanlı zihniyetiyle şekillenmiş, zenginleşmiş, iktisadi ve sosyal hayatın can damarı olarak hizmetlerini sürdürmüştür. Aşağıda bu hizmetleri neler olduğu tek tek ele alınacaktır.

⁵² Mehmet Genç, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri” makalesi, Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi, 7.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., 2010, s.47-52

⁵³ Mehmet Genç, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi” makalesi, a.g.e., s.68

⁵⁴ Mehmet Genç, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar” **Vakıflar Dergisi**, Sayı 42 , Aralık 2014,

⁵⁵ Genç, a.g.e., s.14-15

1.3.2. İktisadi ve Sosyal Yönleriyle Vakıflar

Osmanlı Devleti'nde bireylerin kurduğu vakıflar mahallelerin kurulmasından, savunma amaçlı kalelerin inşasına kadar hayatın her alanında. *Sadaka-i cariye* anlayışıyla hayrat denen cami, çeşme, köprü gibi binaları yaptıran hayırseverlerin gayesi bu hizmetlerinin ebedi olarak sürdürülmesidir. Bu nedenle bu tür binalar inşa edildikten sonra kaderlerine bırakılmamış, devamının sağlanması için çeşitli gelir kaynakları bağlanmıştır. Menkul ve gayrimenkul türdeki bu gelir kaynakları dahi topluma fayda sağlardı. Han, hamam, kervansaray gibi gayrimenkullerle ticaret erbabına makul fiyata iş yeri tutma imkanı verilirken, vakıflardan *gedikle*⁵⁶ kiralama hakkı tanınarak imalat yapanlara demirbaş edinme kolaylığı getirilirdi.

Vakfedilen paralarla kurulan nükûd vakıfları küçük meblağlarla bireylere borç vererek ihtiyaç halinde olanları yüksek faizle borç veren sarrafların eline düşmekten kurtarırdı.⁵⁷ Ayrıca vakıflar *mürtezika* denen çalışanlarına gelir fazlasını düzenli maaş olarak bağlayarak çok sayıda kişiyi istihdam ederdi. Ömer Lütfi Barkan çalışmasında XVI. yüzyılın ilk çeyreğine ait incelediği tahrirlerde sadece Anadolu vilayetindeki vakıflardan maaş alan 121 müderris ve 3.756 diyanet görevlisi olduğunu tespit eder.⁵⁸ Bahaeddin Yediyıldız sadece XVIII. yüzyılda kurulmuş üç yüz otuz vakfın gelirlerinden faydalanan 4.947 kişi olduğunu hesaplar.⁵⁹

İktisadi ve sosyal hayatın temeli vakıf kurumu görüldüğü üzere her yönüyle topluma fayda sağlıyordu. Literatürde incelenen vakıf çalışmalarında kurumun belli gayeleri üstlendiği görülür. Aşağıda tespit edilen vakıf amaçları bazı ana başlıklarla değerlendirilir.

⁵⁶ Belli bir zanaata ait alet ve edavatın vakıf dükkanlara yerleştirilmesinden sonra kiralayan kişinin her ay belli bir kira bedeli ödeyerek buradaki aletleri kullanım hakkı elde etmesi 'gedik hakkı' denir. Kira ödenip, kullanım hakkı devam ettiği müddetçe mirasla intikal edebilir bir hakktır. Bkz. Ahmed Akgündüz , İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, s.504-509, Süleyman Kaya, Osmanlı Hukukunda İcareteyn, 1.Baskı, İstanbul: Klasik Yayınları, 2014, s.51-55

⁵⁷ Para vakıfları konusunda detaylı bir çalışma için bkz.Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları- Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003

⁵⁸ Ömer Lütfi Barkan, "H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bütçe Örneği", s.268

⁵⁹ Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.203

1.3.2.1.Diyanet ve Eğitim Hizmetleri

Osmanlı toplumunda cami ve mescitler namaz ibadetinin yanı sıra dini gün ve gecelerde bir araya gelinen, halka açık derslerin verildiği sosyal mekanların başındaydı. Genellikle cami civarında yaptırılan, küçük yaşta çocuklara temel dini eğitimin verildiği sıbyan mektepleri, medrese, dârü'l-hadis,⁶⁰ dârü'l-kurrâ,⁶¹ kütüphane türünde eğitim ve öğrenme kurumlarının tamamı vakıf bünyesinde yaptırılırdı. XVII. ve XVIII. yüzyıl vakfiyelerine ait çalışmalar Osmanlı Devleti'nde ibadethane ve eğitim kurumu türünde hayrat yaptırmaya vâkıfların ne kadar eğilimli olduklarını gösterir.

XVII. yüzyılda kurulan vakıfların vakfiyelerinin incelendiği çalışmaya göre, bu dönemde inşa edilen toplam 220 cami ve mescid vardı. Bunlardan 14'ü eski yapıların ihya edilmesiyle yeniden kazandırılmıştı. Aynı çalışmada VG.MA'da kayıtlı vakfiyelere göre; XVII. yüzyıldan önce tesis edilenlerle birlikte hayırseverler toplam 538 cami ve mescid yaptırmıştı. Bu sayı çalışmada incelenen tüm vakıflara oranlandığında tüm hayratın yaklaşık %40'nın ibadethane türünde olduğu görülür. Aynı dönemde yaptırılan toplam 148 eğitim kurumunun önceden gelenlerle birlikte toplam sayısı 195'dir. Bu sayı tüm vakıfların yaklaşık %14'üdür.⁶² Bahaeddin Yediyıldız'ın çalışmasında incelediği vakfiyelere göre; XVIII. yüzyılda yaptırılan toplam 67 cami ve mescit, tekke ve zaviyeler hariç 104 eğitim kurumu vardır. Bu sayılar yüzyıl içinde kurulan tüm vakıflarla karşılaştırıldığında; cami ve mescitlerin oranı yaklaşık %20, eğitim kurumlarının oranı yaklaşık %30'dur.⁶³

1.3.2.2.Belediye ve Bayındırlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde yol, köprü, kaldırım, çeşme, şadırvan, sebil, su yolları gibi günümüzde belediyeler tarafından verilen her türlü hizmet vakıf bünyesinde sağlanırdı. Yoksullara ve öğrencilere ücretsiz yemek dağıtan imaretlerde belediye hizmetleri türünde kabul edilmelidir. Kurulan vakıflar arasında bu temel belediye

⁶⁰ Hadis okutulan medreselere denir. Bkz. Ali Himmet Berki, Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler, 2.Baskı, Ankara: VGM Neşriyatı, s.11

⁶¹ Hafızların kıraat ilmi öğrendikleri dersanelere denir. Bkz. Berki, a.g.e., aynı yerde

⁶² Yüksel, Hasan, Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683), 1.Baskı, Sivas: Dilek Matbaası, 1998, s.253-254, Tablo 22

⁶³ Yediyıldız, a.g.e., s.93, Tablo II.

hizmetleri sayıca çok öndeydi. XVII. yüzyılda kurulan vakıfların vakfiyelerini inceleyen bir çalışmaya göre, bu dönemde kurulan vakıfların hayırlarının 554'ü belediye hizmetleri konusundadır. Önceki dönemlerde yaptırılan 70 belediye ve bayındırlık işiyle birlikte bu sayı 624'e çıkar. Tüm vakıflarla karşılaştırıldığında vakıfların verdiği belediye hizmetlerinin, diğer sosyal hizmetlere oranı yaklaşık %46'dır.⁶⁴ XVIII. yüzyılda kurulan vakıfların vakfiyelerini inceleyen diğer çalışmada, sadece bu dönemde belediye ve bayındırlık işleri konusunda yaptırılan yaklaşık 140 hayrat tespit edilir. Bunların tüm vakıflara oranı %40 civarındadır.⁶⁵

Son olarak mevzu bahis iki çalışmanın verilerine göre; XVII. yüzyılda 222,⁶⁶ XVIII. yüzyılda 94⁶⁷ yeni çeşme yaptırılmıştı. Toplumun günlük ihtiyaçlarına yönelik bu tür hayrat yollarda, sokaklarda, mahalle aralarında inşa edildiğinden kolayca tahrip olabilirdi. Bu tür yerlerin sürekli bakım ve onarım gereksinimleri gene vakıflar eliyle sürdürülürdü. Özellikle çeşme türünde hayırların bakımı vakıfların önemli masraf kalemlerindendi.⁶⁸ Osmanlı Devleti'nde 1856'da belediye hizmetleri veren kurumlar tesis edilinceye kadar bu tür hizmetleri sağlayan yegane kurum vakıflardı.⁶⁹

1.3.2.3. Ticari Hayatın Desteklenmesi

Ticaretin desteklenmesi Osmanlı iktisadi zihniyetinin bir parçasıdır. Zira piyasada bol ve ucuz ürün olmasının yolu üretim ve ticaretten geçer. Bu işleri yapanların kâr oranları %5-15 civarında sınırlandırılmıştır.⁷⁰ Bu seviyedeki kârlarla ticaret ve zanaat erbabının yatırım yapabilmesi mümkün görünmez. Bu nedenle bu grupta çalışanlara en büyük desteği vakıflar sağlardı. Hayırseverler vakıflarına gelir kaynağı olarak bağladıkları hanların bölümlerini uygun fiyata ticaret ve zanaat yapanlara kiraya verirdi. Bu tür yapılar ticari hayatın yoğun olduğu veya olmasının beklendiği bölgelerde yaptırılırdı. Mesela XVII. yüzyıl başlarında Kösem Sultan tarafından Çakmakçılar yokuşu, Mercan'da yaptırılan Valide Hanı ölçüleri açısından en büyük handır. İstanbul'un ticari olarak en işlek yerinde yaptırılan han, Çinili

⁶⁴ Yüksel 5 kervansaray ve 10 hanı da bu tür hizmetlere dahil ederek hesaplamalarını yapmıştır. Yüksel, a.g.e. aynı tablo

⁶⁵ Yedilyıldız, a.g.e., s.93 Tablo 22

⁶⁶ Yüksel, aynı yerde

⁶⁷ Yedilyıldız, aynı yerde

⁶⁸ Bkz. İsmail Kurt, Para Vakıfları- Nazariyat ve Tatbikat, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, s.85-88

⁶⁹ Yedilyıldız, a.g.e., s.242

⁷⁰ Mehmet Genç, "Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar", s.15

Külliyesi akarlarındadır.⁷¹

Üreticilerin vakıflardan *gedik* hakkıyla kiralama yapabilmesi demirbaş ihtiyacının giderilmesinde zanaat erbabına sunulan önemli bir kolaylıktır. Şehir dışında yaptırılan kervansaraylar tüccar ve yolculara güvenli şekilde konaklama, yeme-içme imkanlarını belirli zaman sürelerinde ücretsiz sağlayan akarlarındandır. Osmanlı'da ticaretin desteklenmesi konusunda zikredilmelidir.

Vakıflar gereği hissedilen hallerde ticari hayata müdahale aracı olarak kullanılmıştır. Bunun en bilinen örneği Sultan IV. Mehmed'in (1648-1687) annesi Valide Turhan Sultan'ın Eminönü'nde yaptırdığı çarşı odaklı Yeni Camii Külliyesi'dir.⁷² Valide Sultan'ın külliye projesini hayata geçirmekteki asıl amacı, bölgede yüzyıllardır yaşayan Yahudilerin mülklerini istimlak ettirerek semtin dinsel dokusunu değiştirmektir.⁷³ Kendisi ayrıca hayratına gelir getirmesi için külliyenin yanı başına yaptırdığı Mısır Çarşısı'yla gümrük eminliğinin servetinin gayri-müslim tüccardan, Müslüman tüccara geçmesini sağlamıştır.⁷⁴ Böylece Yahudilerin iltizam ve gümrük gelirlerini toplamadaki ağırlıklarının XVI. yüzyıldan beri verdiği rahatsızlığa müdahale edilebilmişti.⁷⁵

1.3.2.4.Şehircilik, Şenlendirme ve İskân

XIII. yüzyıldan beri Anadolu'da varlığı bilinen külliye; bulunduğu şehre bağlı olarak cami, medrese, ticari bir yapı ya da türbe etrafında tesis edilen yapılardan oluşurdu.⁷⁶ Sürekli fetihler yaparak topraklarını genişleten Osmanlı Devleti'nde şehir hayatının ihtiyaçlarını dağıtmak ya da bir arada bulunan çeşme, sebil, imaret, han, kervansaray gibi yapıları barındıran külliyeler karşıladı. Şehir merkezinin yerinin kaydırılması için külliye yaptırılmasının örneği; Manisa şehridir. Kanuni Sultan

⁷¹ Semavi Eyice, "Büyük Valide Hanı" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.516-517, 1992

⁷² Yeni cami ilk olarak III. Mehmet'in annesi Safiye Sultan tarafından başlatılmıştır. Sultanın vefatından sonra Eski Saraya gönderilen Safiye Sultan camiiyi tamamlamamıştır. Mehmet İpşirli, Tarih-i Selaniki-2 Cilt, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989 , s.723, 790, 851

⁷³ Gerçi Safiye Sultan zamanında da aynı girişimlerde bulunulmuştur. Ancak o dönem yapılan istimlak esnasındaki hukuksuzluklar halkın tepkisini çekmiştir. Safiye Sultan döneminde bölgeden çıkarılan Yahudiler inşaatın durmasıyla yeniden eski mahallerine yerleşmiştir. Bkz. Lucienne Thys-Şenocak, Hatice Turhan Sultan- Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009, s.215

⁷⁴ Şenocak, a.g.e., s.26

⁷⁵ Şenocak, a.g.e., s.217

⁷⁶ Ahmet Vefa Çobanoğlu, "Külliye" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 26 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.542-544,2002

Süleyman'ın (1520-1566) annesi Hafsa Sultan'ın üstlendiği 'Sultaniye Külliyesi' boş bir alana yapılarak şehrin nüfusu caminin batı yönüne doğru kaydırılmış, sakinleri *avarız-ı divaniyye* ve *tekalif* vergilerinden muaf tutulmuştur. Hicri 929 tarihli vakfiyesine göre; imaret, cami, on oda ve bir dersaneden oluşan medrese, hankah ve sibyan mektebi vardır. Darüşşifa ve hamam annesinin vefatından sonra Kanuni Sultan Süleyman tarafından külliye ilave edilir.⁷⁷

Külliyenin şehir hayatında kullanımına farklı bir örnek Hürrem Sultan'ın Kudüs'te kurduğu imaret vakfıdır. Mescid-i Aksa'nın olduğu bir şehirde cami merkezli bir külliye gereksiz görülmüş, bunun yerine yoksul kişilerin çokluğu dikkate alınarak imaret merkezli bir yapıda karar kılınmıştır. İçinde bir mescidi, 55 odalı kervansaray, yemekhane, mutfak, fırın, kiler ve ahır olan imarete vakıf çalışanları, handa kalanlar dışında ayrıca 400 kişiye günde iki öğün yemek servis ediliyordu. Buraya sonradan bir de hamam (1554-1556) eklenmiştir. Şehirde medrese türü yapılar Memlükler döneminde yapıldığından eksik kalan ihtiyaçların giderilmesine uğraşıldığı anlaşılır.⁷⁸

Şehirlerde durum böyleyken şehir dışında kalan tenha yerlerin şenlendirilmesi, hırsızlık, eşkıyalık, yağma gibi suçların önüne geçilmesi için faaliyetler Osmanlı Devleti'nde daha Osman Bey (1290?-1324) ve Orhan Bey (1324-1362) dönemlerinde başlar. Yeni fethedilen topraklara gelen derviş muhacirler boş ve tenha yerlere yerleştirilmiş, buralarda tarım ve ziraatla meşgul olmuşlardır.⁷⁹ Ömer Lütfi Barkan'ın "Kolonizatör Türk Dervişleri" dediği bu kişiler dağ başı denebilecek yerlerde, tehlikeli yollar üzerinde kurdukları zaviyelerle buraların kültür, imar ve din merkezi haline dönüşmesini sağlamıştır. Başlangıçta kendiliğinden oluşan bu hareketlerin zamanla devlete bağlı memuriyete dönüştüğü görülür.⁸⁰ Aralarında Kız Bacı, Ahi Ana, Sakari Hatun, Hacı Fatma denen çok sayıda kadın şeyhlerin olduğu zaviyeler

⁷⁷ Vakfiye özeti için bkz. İbrahim Gökçen, "Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar- H.954-1060 Kitap I." s.122-131, Ayrıca vakıflar tahrir defterine göre 1531'de burada çalışan 117 görevli vardır. bkz. Doğan Yavaş, "Hafsa Sultan Külliyesi" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.123-124, 1997, Konyalı, İbrahim Hakkı, "Kanuni Sultan Süleyman'ın Annesi Hafsa Sultan'ın Vakfiyesi ve Manisa'daki Hayır Eserleri", Ankara: **Vakıflar Dergisi**, Sayı 8, ss.47-61, 1969 İmaretin içinde tabhane denen dinlenme odaları, mutfak, yemek salonu, mahzen, odunluk, ahır ve kenef gibi bölmeleri ayrıca bulunmaktadır. Ayrıca temlik edilen yerlerin detayları için bkz., s.51

⁷⁸ İmaretin yapılar topluluğu ve bağlanmış akarlar için bkz. Amy Singer, *Contracting Ottoman Beneficence-An Imperial Soup Kitchen In Jerusalem*, Albany: State University of New York Press, 2002, s.46-54

⁷⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", Ankara: **Vakıflar Dergisi**, Sayı 2, 1942, s.284

⁸⁰ Barkan, a.g.e., s.290-297

buldukları yerleri şenlendiren, etrafında köy hayatının yaşandığı zaviyeler şeklinde düşünülebilir.⁸¹ Yavuz Sultan Selim (1512-1520) döneminde hazırlanmış tahrir göre. Larende denen yerde Şeyh Hacı İsmail'in kurduğu köyde çocukları ve akrabaları olan 95 erkek vardı. Farklı bir kayıta Dimetoka civarında Elmalı mezrasında Temurhan Şeyhe ait zaviye civarında 128 hane gösterilmişti.⁸²

Benzer şekilde dağlarda, nehirlerin olduğu dar boğazlarda ve tehlikeli yerlerde padişah fermanıyla *derbendçi* kaydedilen köylere bazı vergi muafiyetleri verilerek güvenliği sağlanmıştır. Bu köylerde yaşayanların görevleri arasında yoldan geçenlere yol göstermek, yolları temizlemek, yolcuları gemiyle karşıya geçirmek, yol, köprü ve kervansaray gibi yerlerin tamiratını yapmak vardır. Osmanlı Devleti'nde her dönemde toprak gelirlerinin vakıflaştırılması ve vergi muafiyetleri sağlanmasıyla şehir dışındaki ıssız yerlerin şenlendirilmesi ve güvenli hale getirilmesi yoluna gidilmiştir.⁸³

1.3.2.5.Haremeyn Vakıfları

İki harem manasındaki “Haremeyn” kelimesi XVI. ve XVII. yüzyıllardaki Osmanlı kaynakları ve yazışmalarında İslam'ın kutsal şehirleri Mekke ve Medine şehirlerinin yerine kullanılırdı.⁸⁴ Haremeyn yararına kurulan tüm vakıflarda bu isimle anılmıştır. Bu amaçla kurulan vakıflar; hac yollarında güvenliği sağlamak için kurulan hac yolu vakıfları, su vakıfları, Kabe-i Muazzama ve Hücre-i Saadet başta olmak üzere mukaddes mekanların örtüleri için yapılan kisve vakıfları , Mekke ve Medine şehirlerindeki inşaat işleri, eğitim, sağlık, imaret ve sebil vakıfları gibi belli başlı hizmetleri sunardı.

Haremeyn için çok masraflı, uzun süreli ve çok sayıda insan gücü gerektiren inşa ve tamir işleri genellikle devlet tarafından yerine getirilirdi.⁸⁵ Birkaç örnek vermek gerekirse; Sultan III. Murad'ın (1574-1595) Kâbe'nin etrafının çakıl taşlarıyla kaplı olması nedeniyle zemini mermerle kaplatması, selden harap olan Kâbe'yi Sultan IV. Murad'ın (1623-1640) yeniden inşa ettirmesi, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-

⁸¹ Barkan, a.g.e., s.307

⁸² Barkan, a.g.e., s.296-297

⁸³ Barkan, a.g.e., s.357

⁸⁴ Mustafa Güler, Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları- 16. Ve 17. Yüzyıllar, 2.Baskı, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011, s.34

⁸⁵ Güler, a.g.e., s. 5, 90

1566) Mescid-i Nebevi için yaptırdığı inşa çalışmaları gibi dev projeler sayılabilir.⁸⁶ Hac yolları ve yolcuları için Turhan Valide Sultan'ın Çanakkale'deki Sultaniye ve Seddülbahir kalelerinin içine cami, dükkan ve istirahatlerine evler yaptırması geniş çaplı yol vakıflarına örnektir.⁸⁷

Maddi imkanlar her zaman bu kadar geniş olmasa bile Osmanlı toplumunda her bireyin kendi ölçüsünde Haremeyn yararına hayır yapmak istediği anlaşılır. Kimi vakfiye metinlerinde bazı vakıf kurucularının, vakıflarının gelir fazlasını Haremeyn fukaralarına şart ettiği görülür. Aile vakfı türünde tesis edilmiş kimi hayırların vakfiyelerindeyse neslin kesilmesinden sonra gelirlerinin Mekke ve Medine sakinlerine gönderilmesi istenir.⁸⁸ Osmanlı Devleti'nde tesis edilen vakıflarda Haremeyn ve Kudüs şehirlerine katkıda bulunmak ayrıcalıklı kabul edilirdi.

Yukarıda bahsedilen vakıf türleri dışında sayısız ihtiyaç sahibi yararına kurulmuş vakıflar vardır. Şer'iyeye sicillerindeki kayıtlarda; fakirler, yetimler hatta hayvanlar yararına vakıf kurulduğunu gösteren örnekler görülebilir. Yani Osmanlı sosyal ve iktisadi yaşamında vakıf kurumunun sınırına ulaşmak adeta imkansızdır. Bu nedenle yukarıda zikredilen beş vakıf türünün sınıflanmasında toplumun temel ihtiyaçları ele alınır, ancak detaylara girilmez. Vakıflar konusunda diğer bir mesele vakıf kurucularının kimler olduğu, gelir kaynaklarını nasıl edindikleridir. Zira sosyal eşitlik gayesinde Osmanlı Devleti'nde bireyler arasında zenginliğe dayalı üstünlük istemeyen bir olgudur.

1.3.3. Osmanlı Toplumunda Vakıf Kurucuları

Osmanlı Devleti'nde toplum başlıca iki gruptan oluşurdu. Bu iki grup; yönetenler yani “askeriler”, yönetilenler yani “reaya”dır.⁸⁹ Burada reaya denince anlaşılması gereken; devlete vergi ödemekle yükümlü şehirde ya da köyde yaşayan, Müslüman ya da gayri-müslim tüm bireylerdir.⁹⁰ İslam'da vakıf kurmak *sadaka-i cariye* olduğundan ister reaya veya askeri sınıf mensubu, ister kadın veya erkek,

⁸⁶ Güler, a.g.e., s.90-97

⁸⁷ Güler, a.g.e., s.70. Ayrıca Turhan Valide Sultan'ın vakfiyesinin tam metni ve transkripsiyonu için bkz. Hacı Ahmet Arslantürk, Turhan Valide Sultan Vakfiyesi, 1. Baskı, İstanbul: Metamorfoz Yayıncılık, 2012, s.35-149

⁸⁸ Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.15-16

⁸⁹ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, s.446, Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.154

⁹⁰ Şehirli ve köylü gruplar hakkında detaylı bilgi için bkz. Akdağ, a.g.e., s.450-458, Yediyıldız, a.g.e., s.165-169

isterse hür ya da köle olsun fikhen vakıf kurmanın koşullarını sağlayan herkes vakıf kurucusu olabilirdi. Yönetilenler grubunda olan bu bireyler askeri sınıf mensuplarıyla karşılaştırıldığında gelirleri sınırlıdır ancak küçük çapta, çoğunlukla tek bir gayrimenkule bağlı çok sayıda vakıf kurmuşlardır.⁹¹

Osmanlı toplum yapısının diğer grubu “askeriler” bugünkü devlet memurları gibidir. Diğer bir ifadeyle “reaya” dışında kalan, vergi muafiyeti olanlar “askeri” sınıf mensubudur. Gelirlerini devletten alan askeri sınıf mensupları kendi içinde tekrar iki gruba ayrılır. Bunlar gelirlerini doğrudan hazineden alan “ulufe erbabı” ve “tımara erbabı”dır. Askeri sınıfın en tepesindeki kişi; padişah’tır. Osmanlı toplumunda padişahın ve askeri sınıfta olanların kadınları, çocukları, azad edilmiş köleleri, bu sınıftan emekliler, imam, müezzin, vakıf hademesi gibi padişah beratıyla kendilerine bir maaş tayin edilmiş her çeşit memur ve hizmetliler askeri zümrenin mensubu kabul edilirdi.⁹² Başta padişah ve ailesi olmak üzere sadrazam, beylerbeyi, dar’üs-saade ağası gibi yüksek görevlerdeki askeri kesim mensupları Osmanlı Devleti’ndeki en geniş vakıfları tesis etmiştir. En yüksek geliri elde edenler bu kişilerdir. Askeri sınıfta olanlar vakıf kurmaya teşvik edilirdi. Kendi gelirlerinin yeterli gelmediği durumlarda *irade-i padişahi* ile izin verilen arazinin gelirlerini vakıflarına akar olarak bağlarlardı.

1.3.3.1. Askeri Kesim Mensuplarına Verilen Temlikler

Her şeyden önce miri statüdeki bir arazinin gelirlerinin vakfa bağlanabilmesi için fikhen statü değiştirmesi, mülk haline getirilmesi gerekir. *İrade-i padişahi* veya *temlikname-i hümayun* denilen belge bu amaçla verilir. Böylece öncelikle özel mülke dönüştürülen arazi, ardından vakıf statüsüne geçebilir.⁹³ Kat’i olan vakfa katılan arazinin geliri olduğu, rakabesinin her zaman devlette kaldığıdır. Peki hangi tür topraklar için temlikname verilirdi?

⁹¹ Kanuni dönemi para vakıflarını şer’iye sicilleri kayıtları üzerinden inceleyen bir çalışmada küçük çaptaki para vakıflarının istatistiki incelemesi yapılmıştır. bkz. Tahsin Özcan Osmanlı Para Vakıfları- Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği. Ayrıca XVI. yüzyıl tahrirlerinde kayıtlı vakıfların inceleyen Gabriel Baer’in çalışmasına göre İstanbul’da bu dönemde kurulan 332 vakıftan 191’inin geliri 10.000 akçenin altındadır. Yani kurulan vakıfların %57.5’i ya tek ya da birkaç gayrimenkule bağlı olarak kurulmuştur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Gabriel Baer, “Women and Waqf: An Analysis of the İstanbul Tahrir of 1546”, s.9-27

⁹² Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt III., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966, s.4

⁹³ Vakfedilen malda aranan şartlar için bkz. Nazif Öztürk, Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, s.74-81

Halil İnalçık'ın görüşü; XVI. yüzyıl sonlarına kadar temlik edilen arazilerin çoğunlukla terkedilerek boş kalmış, işlenmeyen orman, çöller, bataklıklar gibi metruk yerler olduğudur. Bu tür yerler ülke ekonomisine katılması için temlik edilerek vakıflara bağlanırdı.⁹⁴ Yani XVII. yüzyıldan önce, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde büyük vakıfların kurulabilmesi için seçkin bazı zümrelere tarıma yeni açılan alanlar temlik edilirdi. Miri arazilerin temlik edilmesi XVII. yüzyıldan sonra olmuştur.⁹⁵ Temlik edilen miri toprakların gelirleri bağlandığı için *irsadi* denen vakıflar tımar sisteminin bozulmasıyla statü değiştirerek vakfa dönüşmeye başlamıştır.⁹⁶

Osmanlı mali sisteminde XVII. yüzyıla kadar kolay nakde dönüşebilen, düzenli gelir getiren birimler öncelikle merkezi hazineye tahsis edilir, daha az değer taşıyan yerler tımar ve vakıf statüsüne bırakılırdı. Oysa XVII. yüzyıl ortalarından itibaren artık devletin mali kaynaklarında dengeler değişmeye başlamıştır.⁹⁷ Literatürdeki genel görüş; Osmanlı Devleti'nde on yedinci yüzyıldan sonra geçmişten gelen toprak dengesinin değiştiğidir. Bunun sonucu; statüsü vakıf olan topraklar giderek genişlemiş, miri toprak gelirleri giderek daha fazla vakıflara temlik edilmiştir.

Devlet arazisinin *temlikname* belgesiyle vakıf haline getirilmesi başı boş yapılan bir iş değildir. Bu tür yerlerin sınırları ilgili belgede son derece detaylı anlatılırdı. Hatta bu sınırlardan emin olmak isteyen kişiye isterse *sınır-name* denen diğer bir belge verilirdi.⁹⁸ *Temlik* edilen bu yerler vakfiyelerde ayrıca detaylıca açıklanır, bir arazinin *temlik* edildiği ilgili her belgede tekrar edilirdi.⁹⁹ Son olarak *irsadi* denen bu tür vakıfların İslami esaslara göre gayri sahih olduğu hatırlatılmalıdır. Yani vâkıf, vakfî kurarken tamamen kendi malından faydalanmamıştır. Dolayısıyla gerekli görülen hallerde padişahın *irsadi* türde vakıfların gelirlerine müdahalesi bu mülkiyet meselesindedir.¹⁰⁰

⁹⁴ Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi, s.163-169

⁹⁵ İnalçık, a.g.e., aynı yerde

⁹⁶ Yediyıldız, a.g.e., s.122-133

⁹⁷ Erol Özvar "Osmanlılar, Mali Yapı", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, s.523

⁹⁸ İnalçık, a.g.e., s.165

⁹⁹ Yediyıldız, a.g.e., s.130

¹⁰⁰ Vakıf gelirlerinin merkezi hazineye alınmasıyla ilgili bir çalışma için bkz. Kayhan Orbay, "Vakıflar ve Merkez Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı", Ankara: Vakıflar Dergisi, S.39, s.75-88, 2013

Sonuç olarak; devletin sağladığı teşviklerle askeri kesim mensuplarının, özellikle üst düzey görevlilerin, vakıfları oldukça geniş gelirlere sahip olabilirdi. Gerçekten maddi unsurlar vakıf kurmada önemli bir unsurdur. Osmanlı toplumuna bakıldığında her gelir grubundan, her kesimden kimsenin vakıf kurduğu görülür.¹⁰¹ Bu durum vakıf kurmanın ardında bir düşünce anlayışı olduğu akla gelir.

1.3.3.2.Vakıf Kuranların Zihniyeti

İslam’da vakıf kurucusu Müslüman veya gayri-müslim olabilir. Hatta vakıftan yararlanacak kişiler arasında din birliği olması şartı yoktur.¹⁰² Dolayısıyla bir vakıf kurucusunun en temel gayesini; iyilik yapma ve paylaşma duygusunda aramalıdır. İslami açıdan vakıf kurucusu Allah’ın rızasını kazanmayı, öldükten sonra ödüllendirilmeyi ve ardında kıyamete kadar duracak açık bir hayır kapısı bırakmayı diler. Zaten vakfiyelerin giriş bölümünde sıralanan dua, ayet ve hadisler bu temenniyi açıkça ifade eder.¹⁰³ Yani vakıf kurucusunu böyle bir işe girişmeye iten en temel duygular “iyilik yapma arzusu ve dini hisleri” dir.

Bu duygularla hareket ederek cami, mescit, çeşme gibi kamusal alanda hayır eseri yaptırınlar toplum içinde hayırsever yönlerini ortaya koyar, gelecek nesiller tarafından hayırla hatırlanma şansı yakalardı. Hayır eserinin inşa edildikten sonra ebediyen ayakta kalacağı temennisi vardır. Böylece vâkıf, iki dünya için güzel bir iş yapmanın huzurunu hissedebilirdi. Vakıf kurmanın dinen ve devlet otoritelerince teşvik edildiği Osmanlı toplumunda vakıf kurma geleneğinin oluştuğu, dolayısıyla vakıf kurucularının “toplum geleneklerini sürdürmeleri”nin etkili olduğu anlaşılır.

Askeri kesimde olan vakıf kurucularının zihninde “müsadere korkusu”nun etkili olduğunu ileri süren görüşler vardır. Burada bahsedilen vakıf türü; evladiyelik/zürri denen aile vakıflarıdır. Askeri kesim mensupları zaman zaman bu tür vakıflar kurmuş, gelirlerinin tamamını veya bir kısmını aile üyelerine şart etmiştir.

¹⁰¹ Farklı gelir grubundan kimselerin kurduğu vakıfları gösteren bir çalışma için bkz. Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları- Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003, Baer, Gabriel, “Women and Waqf: An Analysis of the İstanbul Tahrir of 1546”, *Asian and African Studies*, Volume 17, No:1-3, ss.9-27, November 1982

¹⁰² Nazif Öztürk, Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, s.72, Ahmed Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, s.182

¹⁰³ İbrahim Ateş, “Vakfiyelerde Duâ ve Beddualar”, Ankara: Vakıflar Dergisi , S.17, s.5-54, 1983

Burada unutulmaması gereken; Osmanlı Devleti'nin zenginleşerek sosyal eşitliği bozduğunu düşündüğü askeri kesim mensuplarının terekesine el koymaya yani hazineye intikal ettirmeye XVI. yüzyıldan sonra başladığıdır.¹⁰⁴ Oysa Osmanlı Devleti ilk oluşmaya başladığı andan itibaren vakıf kurumunu tatbik etmiştir. Öte yandan, zürri türde olsa bile Osmanlılar askeri kesim mensuplarının vakıf kurmasını engellememiş, hatta teşvik etmiştir. Zira zürri vakıflar, bazen soyun kısa sürede tükenmesiyle sonunda şer'i vakfa dönüşürdü.¹⁰⁵

Neticede yukarıda sayılanlarla sınırlı olmasa bile Osmanlı toplumunda vakıf kurucusu olanların zihinlerindeki düşünceler böyle özetlenebilir. Bununla ilişkili olarak, son yıllarda yapılan çalışmalar özellikle kadın vakıf kurucuları ve zihniyeti üzerinde durmaktadır. Bunun en önemli nedenlerinden biri; Osmanlı toplumunda kadın vakıf kurucularının sayıca çokluğudur.¹⁰⁶ Bu çalışmanın Kethüda Canfeda Hatun gibi güçlü bir kadının vakıflarını ele alması nedeniyle Osmanlı toplumunda kadın olmak ve vakıf kuruculuğu konusuna aşağıda değinilir.

1.4.Vakıf ve Kadın

Osmanlı Devleti'nin daha kuruluş evresinde Âşık Paşa, Anadolu toplumunda “bacıyan” denen kadınlar olduğunu bildirir.¹⁰⁷ Silahlı kadın birlikleri olduğu sanılan “bacıyan” grubu; Anadolu'nun başıboş kaldığı dönemde savunulmasında, sosyal düzenin sürdürülmesinde etkilidir.¹⁰⁸ Osmanlı Devleti'nin ortaya çıkmasından itibaren kadın hiçbir dönem sosyal hayatın dışına itilmemiştir.

İslam ve Osmanlı anlayışında kadın; servet edinebilir, haklarının farkındadır. Gerektiğinde dilerse yerine vekil tayin eder, dilerse şahsen mahkemeye başvurur. 1590-1630 yılları Kayseri Şer'iyeye Sicilleri üzerine yapılan bir çalışmada incelenen

¹⁰⁴ Mehmet Genç, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar” Vakıflar Dergisi, s.14-15

¹⁰⁵ 1546 yılı tahrir defterini analiz eden Gabriel Baer modern zaman öncesinde yaşam süresinin çok kısa olduğunu ortaya koymuştur. Buna göre 1527'de vakıf kurucusu karı-kocanın vefatlarının ardından vakfın gelirlerini çocuklarına, ardından onların çocuklarına, ardından kölelerine ve son olarak kölelerinin çocuklarına şart etmişlerdir. Tüm kişilerin soyunun tükenmesinin ardından vakfın gelirleri komşu mahalledeki cami imamına kalacaktır. Baer mezkur vakfın gelirinin cami imamına geçmesinin sadece 20 yıl sürdüğünü tespit etmiştir. Bkz. Baer, “Women and Waqf: An Analysis of the İstanbul Tahrir of 1546”, s.21-22

¹⁰⁶ Baer, a.g.e. , Ronald C. Jennings, “Pious Foundations In The Society And Economy Of Ottoman Trabzon, 1565-1640”, **Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth And Seventeenth Centuries** , 1. Baskı, İstanbul: The ISIS Press, ss.613-676, 1999

¹⁰⁷ Atsız, Aşıkpaşaoğlu Tarihi, İstanbul: Ötüken Neşriyat, Aralık 2011, s.206

¹⁰⁸ Ahmet Tabakoğlu, Türkiye İktisat Tarihi, s.127

10.000 mahkeme kaydından %18'i Müslüman ya da gayri-müslim kadınlar tarafından açılmış davalardır. Bu davaların konusunu gayrimenkul alım-satımı, miras, boşanma ya da evlilikle ilgili meseleler oluşturmaktaydı.¹⁰⁹ Buna göre Osmanlı kadınlarının Kayseri örneğinde genellikle gayrimenkul satma eğiliminde olduğu, çok az bir kısmının ticaretle uğraştığı görülür.¹¹⁰

Yapılan bir çok çalışma Osmanlı toplumunda kadınların aktif vakıf kurucusu olduğunu gösterir. Kanuni Sultan Süleyman (1520-1566) dönemine ait Üsküdar Kadı Sicilleri'ni inceleyen bir çalışmada, yüz elli para vakfının otuz yedisinin kadınlar tarafından kurulduğu, bunun yaklaşık %25 civarında bir orana denk geldiği görülür.¹¹¹ Benzer bir dönemi inceleyen diğer çalışmada 1546 İstanbul Tahrir Kayıtları'na göre; İstanbul'daki vakıfların yaklaşık %37'si kadınlar tarafından kurulmuştur. Bu vakıfların çoğu tek bir gayrimenkulle sınırlı, küçük vakıflardır.¹¹² Trabzon şehrinin 1565-1640 yılların kadı sicillerini inceleyen bir çalışmada; burada tespit edilen 64 vakıfta kimliği tespit edilebilen hayırseverlerin 11'inin, yani ortalama %17'sinin kadınlar olduğu, bunun vakıf kurucuları arasında bir grup için hesaplanan en yüksek oran olduğu ifade edilir.¹¹³

Bu çalışmalar Osmanlı kadınının iktisadi ve sosyal yaşamda edilgen değil, etkin bir rolü olduğunu açıkça ortaya koyar. Burada bahsedilen kadın; sadece servet edinebilen değil, serveti üzerinde karar veren bir kişiliktir. Dolayısıyla sokakta az görünmesine karşın hukuksal belgeler üzerinde somut varlığını her dönem sürdürür. Siyasi hayatta açıkça rol alamayan, az görünür ancak gerektiğinde hukuksal haklarını rahatça kullanabilen Osmanlı kadını etkin kılan unsurlar Osmanlı ve İslam adalet anlayışında aranmalıdır.¹¹⁴

¹⁰⁹ Ronald C. Jennings, "The Legal Position Of Women In Kayseri, A Large Ottoman City, 1590-1630", **Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth And Seventeenth Centuries** , s.115, 119

¹¹⁰ 1590-1630 yıllarında incelediği kadı sicillerinde Jennings 402 satış kaydına karşılık, 135 satın alma kaydı tespit etmiştir. Jennings, a.g.e., s.139

¹¹¹ Tahsin Özcan, Osmanlı Para Vakıfları- Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği, s.266

¹¹² Başkentte tespit edilen 332 vakfın, 116'sı kadınlar, 216'sı erkekler tarafından kurulmuştur. Bu vakıflardan sadece 8'nin sermayesi 20.000 akçenin üzerindedir. Bu 8 vakfın 6'sı erkekler, 2'si kadınlar tarafından kurulmuştur. Detaylar için bkz. Gabriel Baer, "Women and Waqf: An Analysis of the İstanbul Tahrir of 1546", **Asian and African Studies**, Volume 17, s.10-11

¹¹³ Jennings, Ronald C., "Pious Foundations In The Society And Economy Of Ottoman Trabzon, 1565-1640", **Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth And Seventeenth Centuries** , 1. Baskı, İstanbul: The ISIS Press, ss.613-676, 1999, s.615

¹¹⁴ Müslüman kadının görünürlüğü konusunu değerlendiren bir çalışma için bkz. Fairchild Ruggles, "Vision And Power", (Ed.Fairchild Ruggles), **Women, Patronage and Self-Representation in Islamic Societies**, Albany, State University of New York Press, Giriş bölümü, ss.1-15, 2000

Sadece Osmanlı Devleti'nde değil, geçmiş İslam devletlerinde özellikle devlet yöneticilerinin ailesinden kadınların geniş servetlerinin olduğu, bunu büyük çapta vakıflar kurmaya sarf ettikleri bilinmektedir. Mesela Abbasiler dönemi (750-1258) halifelerinden Harun Reşid'in (768-809) annesi Hazerun ve eşi Zübeyde Hanım'ın hayırları günümüzde dahi hatırlanır.¹¹⁵ Cami, köprü, han ve kanalların yanı sıra Arafat bölgesinden çıkan suyun Mekke'ye ulaştırılması için 1.700.000 miskal altın harcayan Zübeyde Hanım'ın ismi bu su yoluna (*Ayn-ı Zübeyde*) verilerek, ölümsüzleşmiştir. Zübeyde Hanım'ın yaptırdığı hayırlar asırlar boyu Osmanlı saltanat kadınlarına ilham kaynağıdır. Bir çalışmaya göre; Osmanlı harem kadınları vakfiyelerinde ünlü Müslüman kadınlara benzetilmiş, İslam'ın erken dönemlerindeki hayırsever kadınlarla anılmışlardır. Buna göre; Hürrem Sultan dahil olmak üzere vakfiyelerde en çok karşılaşılan benzetmelerden biri; *asrın Zübeydesi* tabiridir. Bunun dışında birkaç örnek vermek gerekirse; Kanuni Sultan Süleyman'ın annesi Hafsa Sultan ve Turhan Valide Sultan; Hz. Hatice'ye, Kösem Sultan; Hz. Ayşe'ye vakfiyelerinde benzetilir.¹¹⁶

On altıncı yüzyılda *Ayn-ı Zübeyde*'nin gördüğü bakım ve onarımları inceleyen farklı bir çalışma, Zübeyde Hanım'ın Osmanlı kadınları tarafından örnek alındığını destekler. Buna göre; 1525-31 yıllarında ilk olarak Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) tarafından yeni baştan inşa edilen *Ayn-ı Zübeyde* Mekke'nin tabiat koşulları nedeniyle otuz yıl sonra tekrar kullanılamaz hale gelir. Bunu duyan Kanuni Sultan Süleyman'ın kızı Mihrimah Sultan tamir masrafları için hesaplanan 30 bin altın yerine kendi gelirlerinden 50 bin altın göndererek burasını geliştirilmiş olarak yeniden inşa ettirir.¹¹⁷ Mihrimah Sultan'ın yıllık gelirleri 10 milyon akçe civarındaydı.¹¹⁸

Osmanlılar öncesinde yaşamış hayırsever, Müslüman kadınlar arasında Selahaddin Eyyubi'nin yeğeni Safiye Sit Hatun, Memlûklü hanımlardan Sit Tunşuk (ö.1398) vardır.¹¹⁹ Kudüs'teki hayırlarıyla Kalenderiye sufilerine yardımlarda bulunan Sit Tunşuk'un hayırlarının bulunduğu bölgede Amy Singer'e göre ihtiyaç sahiplerine yemek dağıtılırdı. Kanuni Sultan Süleyman döneminde harap halde olan bu yerde

¹¹⁵ L. Mustafa Bilge, "Aynizübeyde", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 5 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.5279-280, 1991

¹¹⁶ Lucienne Thys-Şenocak, Hatice Turhan Sultan- Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler, s.99-100

¹¹⁷ Mustafa Güler, Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları- 16. Ve 17. Yüzyıllar, s.79-83

¹¹⁸ Şenocak, a.g.e., s.123

¹¹⁹ Osmanlılar öncesi yaşamış hayırsever Müslüman kadınlarla ilgili detaylı bilgi için bkz. Amy Siner, Contracting Ottoman Benifience-An Imperial Soup Kitchen In Jerusalem, Albany: State University of New York Press, 2002, s.87-88

Hürrem Sultan bir imaret yaptırarak Sit Tunşuk'u kendisine örnek almıştır.¹²⁰ Son olarak, Anadolu coğrafyasında gerek Osmanlılar, gerek öncesinde var olmuş Türk devletlerinin kadınlarının son derece aktif vakıf kurucuları olduğu söylenmelidir. Örneğin; Saruhanoğulları beylerinden birinin eşi olan Gülgün Hatun'un Manisa'da,¹²¹ Anadolu Selçukluları (1075-1308) sultanlarından Alaaddin Keykubad'ın (1220-1237) hanımı, II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in (1237-46) annesi Mahperi Huand Sultan'ın Kayseri'de yaptırdığı çok sayıda vakıf eseri vardır.¹²² Bu tez çalışmasının sınırlarını çok açacağından İslam tarihinde Türk olan, olmayan sayısız saltanat kadının gelirlerini toplumun hizmetine vakıf yoluyla sunduğunu belirtmek yeterlidir.

Geçmişinden gelen böyle bir geleneğin varisi olan Osmanlı sultanları, anneleri, kadınları, kızları, süt anneleri¹²³ hatta cariyeleri devletin kuruluşundan itibaren vakıf kurumuna sahip çıkar. Bu elbette harem-i hümayunda ister en alt seviyede bir cariye, ister en tepedeki valide sultan olsun her bir mensuba gelir bağlanması, gelirlerinin kullanılmasında serbest bırakılmalarıyla yakından ilgilidir.¹²⁴ Osmanlı Devleti'nde daha Orhan Bey (1324-62) zamanında hanımı Nilüfer Hatun hayırlar yapıyordu.¹²⁵ Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) devrinde ve sonrasında kadın vakıfları ve eserlerinin sayısı giderek artar.

Bu tür geniş gelirlerin ve kamusal alanda eserler inşa ettirme serbestliğinin saltanat ailesinden kadınlara verilmesi bilinmedik bir uygulama değildir. Buna ek olarak Osmanlı döneminde saltanat ailesinden olmadığı halde aileyle yakın ilişkiler kurmuş, hizmetli cariyeler ile saltanat ailesi arasında yer alan bazı kadınlar daha geniş maddi imkanlar elde etmiştir.

¹²⁰ Sit Tunşuk'un Kudüs'teki hayırları ve Hürrem Sultan imaretiyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Amy Singer, a.g.e., s.73-81

¹²¹ Manisa'da o zamana kadar yapılmış en geniş su yolları tesisatını yaptırdığı bilinen Gülgün Hatun ayrıca Dere Mescidi (Kurşunlu Mescid), Dere Hamamı ve birçok çeşmenin bâniyesidir. Bkz. İbrahim Gökçen, "Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar- H.954-1060 Kitap I.", İstanbul: Marifet Basımevi, 1946, s.99-109

¹²² Mahperi Huand Sultan beş kervansaray, Kayseri'de cami, medrese, hamam ve türbeden oluşan büyük bir külliye yaptırmıştır. Bkz. Mehmet Çayırdağ, "Huand Hatun Külliyesi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 18 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.261-262,1998

¹²³ Fatih Sultan Mehmet'in süt annesi Ümmü Gülsüm Daye Hatun'un Muradiye'de bir mahallesi, Edirne'de bir camii, İstanbul Timurkapı'da bir mescidi ve Tarakçılar'da bir camii vardır. Bkz. M.Tayyip Gökbilgin, "XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar", 2. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007, s.54-55

¹²⁴ Harem-i hümayun mensuplarının gelirleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Paşamalık" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 34 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.186-187, 2007, Leslie P. Pierce, The Imperial Harem, Çağatay Uluçay, Harem II.

¹²⁵ Bkz. Sami Ülgen, "İznik'te Türk Eserleri", Ankara: Vakıflar Dergisi, Sayı I, ss.53-70, 1938

Osmanlı toplumunda maddi gelir edinmenin sonucunda gelirlerini vakıflara dönüştüren bu kadınlar başta çeşme, su yolları olmak üzere imkanları ölçüsünde hayırlar yaptırmıştır. Yakın zamanda yapılan bazı çalışmalar Osmanlı haremde saltanat ailesi dışında kalan, cariye unvanlı kadınların hayatları ve hayırlarına dikkat çeker.¹²⁶ Bu kadınlar arasında geniş nüfuz sahibi olmayı başaran kadınlardan biri Sultan III. Murad haremının kethüda kadını, Canfeda Hatun'dur. Yaptırdığı hayır eserlerinin büyük bir kısmı tahrip olduğu halde ismini günümüze getiren İstanbul'daki hayırları bu çalışmada XVII. bilançoları üzerinden ele alınır. Dönem tarihlerinde karıştığı bazı olaylara yer verilen Canfeda Hatun'un vakıf muhasebe kayıtlarından, şer'îye sicillerinden ve ikincil kaynaklardan bir araya getirilen hayatı bir sonraki bölümün konusudur.

---

¹²⁶ Bkz. Betül İpşirli Arğıt, Betül, **Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18.Yüzyıl**, 1.Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, Nisan 2017

2.HAREM KETHÜDASI CANFEDA HATUN’UN HAYATI VE VAKIFLARI

2.1. Harem-i Hümayun Teşkilatı

Lügatte, herkesin girilmesine müsaade edilmeyen yer anlamına gelen Arapça kökenli “harem” kelimesi¹²⁷ eskiden evlerin kadınlara ait bölümü için kullanılırdı.¹²⁸ Osmanlı Devleti’nde ilk dönemlerden itibaren sarayda padişahın annesi, zevceleri, çocukları ve cariyelerinin yaşadığı “harem” bölümünün mevcut olduğu bilinmektedir.¹²⁹ Burasının teşkilat olarak anılması Fatih Sultan Mehmed (1451-1481) döneminde “devşirme sistemi”nin geliştirilmesiyle başlar. Bu sistemde Hristiyan ailelerden devşirilen erkek çocukların Enderun mektebinde yetiştirilip, özelliklerine uygun devlet işlerinde görevlendirilmeleri gibi hareme getirilen Müslüman olmayan cariye kızlar zorunlu eğitimlerini tamamlayarak haremde yükselebilirdi.¹³⁰

İsmail Hakkı Uzunçarşılı harem hiyerarşisini cariyelerin aldıkları eğitimlere göre bölümlerken,¹³¹ M. Çağatay Uluçay padişaha yakınlık derecesini esas alır. Buna göre en üstte padişahın annesi yani valide sultan, en alttaysa saraya yeni giren cariyeler bulunurdu.¹³² Yakın zamanda harem üzerine yapılan bir çalışmada XVI. yüzyıl harem teşkilatı kadınlara tahsis edilen ulufe miktarına göre değerlendirilir. Buna göre harem kadınları gelirlerine göre üç grupta ele alınır, bunlar padişahın ailesinden olanlar, idareci kadınlar ve temizlik gibi işleri yapan hizmetli cariyelerdir. Harem teşkilatının idari yapılanmasını gösteren bu gruptaki kadınların her birine

¹²⁷ Ferit Devellioğlu (Haz.) , Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s.378

¹²⁸ Evlerde kadınlara ait bir bölümün bulunması Antik Batıda, Grek, Roma kültürlerinde, İslam öncesi Araplarda

¹²⁸ Evlerde kadınlara ait bir bölümün bulunması Antik Batıda, Grek, Roma kültürlerinde, İslam öncesi Araplarda rastlanan çok eski bir gelenektir. Harem tarihçesi için bkz. Abdülkerim Özaydın-Nebi Bozkurt, “Harem” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 16 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 132-135,1997

¹²⁹ Mehmet İpşirli, “Osmanlıda Harem” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 16 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1997, s.135

¹³⁰ M.Çağatay Uluçay, Harem II., 4.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s.45

¹³¹ Uzunçarşılı cariyelerin saray adabına alıştırdığı süreye ‘acemilik’ der. Bundan sonra cariyeler aldıkları eğitimlere göre cariye, şagird, usta ve gedikli olurlar. Bu sınıflandırmada padişahın aile üyelerinden bahsedilmez. bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, s.134-135

¹³² Uluçay harem yapılanmasını en üstte valide sultan, en altta geniş cariyeler kadrosunun yer aldığı bir piramide benzetir. Buna göre arada kalanlar padişaha yakınlıklarına göre kalfalar, ustalar, odalıklar, ikballer ve kadın efendilerdir. XIX. yüzyıl arşiv belgelerinden faydalanan Uluçay’ın değerlendirmeleri ağırlıklı olarak bu yüzyılı dikkate alır. bkz. Uluçay, a.g.e., s.45

görevinin önem derecesine göre belirlenmiş *ulufe* ödemeleri doğrudan hazineden yapılıyordu. Ayrıca adet olduğu üzere padişahın ailesine mensup kadınlara konumlarına uygun toprak gelirleri bağlanırdı.¹³³

İlk grupta yer alan padişahın annesi, kadınları, çocukları ve kız kardeşleri haliyle haremın en ayrıcalıklı konumundadır. Bunlardan padişahın annesi, valide sultan haremın yöneticisi ve en tepesindeki isimdir. En alttaki grubu oluşturan “hizmetli” cariyeler haremın sayıca en kalabalık mensuplarıdır, haliyle haremın en düşük gelirli cariyeleridir. Belli bir hizmet süresini doldurduktan sonra çırağ edilip, dilerlerse evlendirilerek haremden çıkarılırdı.¹³⁴ Mevzu bahis iki grubun arasında olanlar “idareci” cariyelerdir. Bunlara usta, kahya gibi unvanlar verilirdi. Diğerlerinden farkları tecrübe birikimlerinin olması, en önemlisi doğrudan padişaha ya da valide sultana hizmet etmeleridir.¹³⁵

Harem-i hümayundaki bu idari yapılanma birden ortaya çıkmamıştır. Osmanlı sultanlarının cariyeleri olmasına karşın Yavuz Sultan Selim (1512-20) dönemine kadar Anadolu’daki hükümdar aileleri ve despotluklarla evlilik ilişkilerini sürdürmüştür. Kanuni Sultan Süleyman (1520-66) bu ilişkilere tamamen son vermiş, böylece harem teşkilatı sadece cariyelerden ibaret olmuştur.¹³⁶ Osmanlı Devleti’nde o zamana dek görülmedik şekilde cariyesi Hürrem Sultan’la nikahlanan Kanuni Sultan Süleyman, aynı zamanda Eski Saray’da (*Saray-ı Âtik*) ikamet eden harem halkını Yeni Saray’a (*Saray-ı Cedid*) taşıyan padişaktır.¹³⁷ Hürrem Sultan’ın gelini Nurbanu Sultan’ın cariyesi Kethüda Canfeda Hatun böyle bir dönemde yaşamış haremın unutulmaz kadınlarından biridir.

¹³³ P. Leslie Pierce, *The Imperial Harem*, New York: Oxford University Press, 1993, s.125-132

¹³⁴ Cariyelerin sarayda hizmet süresi 9 yıldır, bu sürenin sonunda çırağ edilmek isteyenler efendilerine mektup yazarak bu arzularını bildirmişlerdir. Bkz. Uluçay, a.g.e., s.75-78

¹³⁵ Harem-i hümayun kadınlarının konumları, gelirleri ve ayrıcalıkları için bkz. Pierce, a.g.e., s.125-136

¹³⁶ Uzunçarşılı, a.g.e., s.133

¹³⁷ Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılan Eski Saray şehrin tam ortasında bulunan bir manastırın harabesi üzerine yaptırılmıştır. Kanuni Sultan Süleyman döneminde harem halkının Yeni Saray’a taşınması üzerine tahttan indirilen eski padişahın ailesi ve harem halkı burada ikamet etmiştir.bkz. Uzunçarşılı, s.7, 14

2.2. Haremde “Kethüda Kadın”ın Görevi

Harem hiyerarşisinde “kethüda kadın” ya da diğer ifadesiyle “kahya kadın” “idareci cariyeler” denen orta gruptadır. Doğrudan valide sultana hizmet eder. Görevi, sultana ve valide sultana hizmet edecek cariyelerin eğitimi, yeni gelenlere saray adabının öğretilmesi,¹³⁸ düğün, doğum, bayramlaşma gibi törenlerin düzenlenmesidir. Bazı kaynaklara göre haremde en yaşlı olan “kethüda kadın”ın görevinin alameti olarak taşıdığı gümüş kaplı bir değneği ve çeşitli eşyaları mühürlemekte kullandığı bir *mühr-i hümayunu* vardı.¹³⁹ Harem-i hümayunda bu unvanla anıldığı bilinen ilk cariyeye Canfeda Hatun’dur. Hakkında çok az bilgi olan Eski Saray yaşantısında bu unvan kullanılırdı. Çağatay Uluçay, Sultan II. Beyazıt ve Yavuz Sultan Selim dönemi belgelerinde bu görev unvanına rastladığını, tanımını tam anlayamadığını söyler.¹⁴⁰ Osmanlı Devleti’nde sadrazam, vezir gibi yüksek rütbelilerdeki görevlilerin haremde sorumlu “kahya kadın” olduğu bilinmektedir.¹⁴¹ Gelibolulu Mustafa Âli, *Kühü’l-Ahbar* isimli eserinde Kethüda Canfeda Hatun’un cariyeleri yetiştirdiğini açıkça ifade eder.¹⁴² Silahdar tarihinde kethüda kadın, haremde düzeni sağlayan, şehzadelerin muhafazasından sorumlu kişidir. Valide Turhan Sultan vefat edince eşyalarını kabz etmiştir.¹⁴³

Haremde valide sultanın vefat etmesiyle sorumluluklarının arttığını gösteren örneklere rastlanır. Özellikle harem halkının kalabalık olması durumunda buradaki hayatı içeriden idare edecek bir kadına ihtiyaç duyulurdu. Sultan III. Murad (1574-95) döneminin “kethüda kadın”ı Canfeda Hatun, Valide Nurbanu Sultan’ın güvenini kazanmış bir cariyedir. Onun 1584’te vefat etmesiyle haremde itibarı artmış, haremde bir amiri olmadan on bir yıl bu görevi yürütmüştür. Leslie Pierce, Kethüda Canfeda Hatun’un aynı sene Karagümrük semtindeki eski ve harabe bir mescidi cami haline getirtmesini itibarının artmasının sonucu olarak yorumlar.¹⁴⁴

¹³⁸ Uzunçarşılı, a.g.e., s.137

¹³⁹ Uluçay, a.g.e., s.235-236

¹⁴⁰ Uluçay, a.g.e., s.235

¹⁴¹ Mehmet Canatar, “Kethüda” Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 25 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.332-334, 2002

¹⁴² Bu eserin tam transkripsiyonlu metni için bkz. Faris Çerçi, (Haz.) *Kühü’l-ahbar’a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli’nin Tarihçiliği- 2 Cilt*, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2000, s.237

¹⁴³ Betül İpşirli Argıt, *Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri* 18.Yüzyıl, s.61

¹⁴⁴ Pierce, a.g.e., s.131-132

Annesi vefat eden diğer bazı Osmanlı sultanlarının yakınlarındaki kadınlara ayrıcalık sağladığı bilinmektedir. Sultan II. Osman (1618-22) süt annesi yani Daye Hatun'a ve Sultan II. Süleyman (1687-91) ismi bilinmeyen Kethüda Kadın'a çeşitli maddi imkanlar sunmuştur.¹⁴⁵ Her iki sultanın tahtta çok kısa kaldığı düşünüldüğünde mevzu bahis kadınlar aynı şansu yakalayamamıştır.

Kethüda Canfeda Hatun haremdeki ilk "kethüda kadın" değilse bile harem-i hümayun tarihinin şimdiye kadar bilinen en prestijli "kahya kadın"dır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında bu prestij, *Matbah-ı Dar'üs-saade* denen "kızlar ağası mutfağı"ndan kethüda kadına yemek çıkarılmasından anlaşılır. Buradan haremın başı dar'üs-saade ağası ve diğer harem ağaları yemek alırdı. Diğer harem halkı yemeklerini buradan alamazdı.¹⁴⁶ Canfeda Hatun'un ardından XVII. yüzyıl boyunca önemi devam eden "kethüda kadın" unvanının önemi ve yetkileri giderek azalır.¹⁴⁷ Çağatay Uluçay'a göre XIX. yüzyılda "kahya kadın" sadece harem merasimlerinin düzenlenmesi gibi işlerden sorumludur. Onun yerini bu dönemde padişaha doğrudan hizmet eden, harem hazinesinin anahtarlarını taşıyan "hazinedar usta" almıştır.¹⁴⁸ Sultan II. Mahmud'un şehzade olduğu dönemde hayatını kurtaran Cevri Kalfa'yı tahta geçince "hazinedarbaşı"¹⁴⁹ yapması artık "kethüda kadın" olmanın önemini azaldığını gösterir.¹⁵⁰

Sonuç olarak, "kethüda kadın" olmayı bilinen kılan Canfeda Hatun'un Sultan III. Murad ve Valide Nurbanu Sultan'la kurduğu iyi ilişkileridir. Kendisi bu unvanı ismiyle bütünleştirmiş, edindiği servetini İstanbul başta olmak üzere çeşitli şehirlerde tesis ettiği vakıflarla günümüze kadar getirmiştir. Bu hayır eserlerinin incelenmesine geçmeden Canfeda Hatun'un kim olduğu ve edindiği serveti üzerinde duralım.

¹⁴⁵ Sultan II. Osman tahta çıktığında annesi vefat etmiş olduğundan dayesi yani süt annesinin günlük mevacibini 1.000 akçeye çıkarmıştır. Bu sıradan bir daye hatun gelirinin 5 katıdır. Sultan II. Süleyman'da annesi Saliha Dilaşub Sultan (ö.1689) vefat edince yerine vekalet eden Kethüda Kadın'a beş kese hediye vermiştir. Bkz. Pierce, a.g.e., s.130-31

¹⁴⁶ Arif Bilgin, "Matbah-ı Âmire", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.115-119, 2003

¹⁴⁷ Pierce incelediği haremın gider defterlerinde 1620'lerden sonra kethüda hatun ve daye hatunun maaşları aile üyeleriyle birlikte kaydedildiğini tespit etmiştir. Bu da bu iki unvanın XVII. yüzyıl haremında yüksek prestijli kabul edildiğini kanıtlar. bkz. Pierce, a.g.e., s.125-126

¹⁴⁸ Uluçay, a.g.e., s.229-231

¹⁴⁹ Haremde padişaha doğrudan hizmet eden kadınların en tepesinde bulunan kadın 'hazinedar usta'dır. Altında bulunan hazinedarlardan ilk 5'i önemlidir, ancak bunların sayısı padişaha göre değişir. 'Hazinedar usta'dan sonraki ilk kadına 'hazinedar başı' denir. Bkz. Uluçay, a.g.e., s.229

¹⁵⁰ Semavi Eyice, "Cevri Kalfa Mektebi" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, s.461-462, 1993

2.3.Kethüda Canfeda Hatun'un Hayatı

Kethüda Canfeda Hatun'un doğum ve ölüm tarihleri, hareme nasıl geldiği, burada ne kadar yaşadığı belli değildir. (Gelibolulu) Mustafa Âli Efendi¹⁵¹ Künhü'l-Ahbar isimli eserinde, Selaniki Mustafa Efendi¹⁵² Selaniki Tarihi isimli eserinde Canfeda Hatun'un iki erkek kardeşi olduğunu bildirir. Her ikisi de beylerbeyilik gibi üst düzey görevlere getirilen bu kardeşlerin ismi Selaniki Mustafa Efendi'ye göre İbrahim ve Mahmud'dur.¹⁵³ Gelibolulu Âli ikincisinin ismini Muhammed verir ve Çerkez asıllı olduğunu söyler.¹⁵⁴ Bu bilgiye göre Canfeda Hatun Çerkez olmalıdır. Diğer bir görüş Canfeda Hatun'un Yahudi olduğudur. Bunu söyleyen Necdet Sakoğlu eserinde kaynak göstermez.¹⁵⁵

Canfeda Hatun'un hareme ne zaman girdiği belli değilse de uzun süre Eski Saray'da bulunduğu Künhü'l-Ahbar'da,

*"Nice rûzgar Saray-ı Atikdeki ebkar hizmetinde oldıktan sonra Saray-ı Cedide alındı. Harem-i muhterem kethüdalığına sabit-kadem olub cümle hasekilerin ve sayir cevar-i havari peykerin mühimmatını onlar görirlerdi. Vakta-ki valide-i Padişah olan Nurbanu muhazzire-i âli makam 'azm-i saray-ı cinan eyledi."*¹⁵⁶ şeklinde ifade edilir. Buna göre Canfeda Hatun Eski Saray'da (*Saray-ı Âtik*) bekar kızları yetiştiriyor, yani "kethüda kadın" benzeri bir görevle meşgul oluyordu. Sultan III. Murad'ın (1574-95) annesi Nurbanu Sultan "valide sultan" mertebesine çıkınca kendisini Yeni Saray'a getirterek hareme "kethüda kadın" yapar. Sicill-i Osmanî'de Canfeda Hatun hakkında verilen bilgiler de bunlardır.¹⁵⁷ Harem-i hümayunda daha yaşlı ve tecrübeli kadınlar

¹⁵¹ Tarihçi ve şair Âli Mustafa Efendi'nin genellikle memuriyet elde etme amacıyla hazırladığı söylenen çok sayıda eseri vardır. Bunlar içinde en hacimli olan **Künhü'l-Ahbar** isimli eseri 1591-1599 yıllarında hazırlanmıştır. İlk bölümde kainatın yaratılışından, ikincisinde peygamberler ve Arap tarihinden, üçüncüsünde Türk ve Moğol tarihinden ve nihayet son bölümde 1596'ya kadarki Osmanlı tarihinden bahsedilir. Bkz. Bekir Kütükoğlu, "Ali Mustafa Efendi" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 2 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.414-416, 1989

¹⁵² Kanuni Sultan Süleyman, III. Murad ve III. Mehmed dönemlerini gören Mustafa Efendinin eseri **Tarih-i Selaniki** olarak bilinir. Eserin transkripsiyonunu yapan İpşirli'ye göre daha ziyade günlük üslubuyla, gördüğü olayların art arda sıralanması şeklinde yazılmıştır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Selaniki Mustafa Efendi", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 36 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.357-359, 2009

¹⁵³ Maria Pia Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", **Turcica**, Volume: 32, ss.9-32, 2000, Selaniki ve Pedani Canfeda Hatun'un diğer kardeşinin ismini Mahmud olarak verirler.

¹⁵⁴ Çerçi (Haz.), a.g.e., ss.683-684

¹⁵⁵ Necdet Sakoğlu, Bu Mülkün Kadın Sultanları- Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanevendiler, 4. Baskı, İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2008, s.196

¹⁵⁶ Çerçi, (Haz.), a.g.e., s.236

¹⁵⁷ Nuri Akbayar (Haz.), "Canfeda Hatun", **Sicill-i Osmanî - Mehmed Süreyya**, Cilt 2, İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 384-385, 1996

bu tarz görevlere atıldığından Yeni Saray'a geldiğinde kendisinin çok genç olmadığı düşünülebilir.

Canfeda Hatun Yeni Saray'a gelip, "kethüda kadın" unvanını alınca ilk iş olarak kırktan fazla cariyenin eğitimiyle görevlendirilir.¹⁵⁸ Bu görev Nurbanu Valide Sultan için çok önemlidir. Zira oğlu Sultan III. Murad gözde hasekisi Safiye Sultan'a sadık kalmaktadır. Valide Sultan belki şehzade sayısının artmasını istediğinden, belki Safiye Sultan'ın varlığını tehdit unsuru gördüğünden bu durumdan rahatsızdır. Sonunda gözde hasekinin Sultan'a büyü yaptığı iddiası ile Safiye Sultan güç bela Rodos'a sürgün edilmekten kurtulur. Ancak iş birlikçileri onun kadar şanslı olamaz.¹⁵⁹ Böylece haremde üstünlüğü pekişen Valide Sultan'ın yanında kızı İsmihan Sultan ve Kethüda Kadın yer alırken, diğer tarafta Safiye Sultan'la birlikte harem-i hümayun vekilharcı Raziye Hatun vardır.¹⁶⁰ Kethüda Canfeda Hatun içeride böyle bölünmüş bir haremde on yılı Nurbanu Valide Sultan'ın gözetiminde olmak üzere toplam yirmi bir yıl görevini sürdürür.

Gelibolulu Âli'nin bildirdiğine göre, Canfeda Hatun'a sonsuz bir güven duyan Valide Nurbanu Sultan son nefesinde Canfeda Hatun'u unutmaz. Oğlu III. Murad'a Canfeda Hatun'u korumasını ve yakınında bulundurmasını vasiyet eder.¹⁶¹ Böylece Sultan III. Murad'ın (ö.1595) vefatına kadar haremde amiri olmadan bu görevi yürüten Kethüda Hatun'un nüfuzu giderek genişler. "*Nice na-reva işlerden tab-ı şerif-i Padişahinin men'ine ikdam itmede yorulmazdı.*" diyen Âli'nin bu durumu olumlu bulduğu anlaşılır.¹⁶² Canfeda Hatun'un haremde geldiği noktayı yine Kühü'l-Ahbar'daki bazı ifadeler ortaya koyar.

"... ol pâdişâh-ı celîlü'l-kadrin çâr-erkân-ı devlet makâmında ikisi taşradan zâhir iki mukârini dahi harem-i muhteremlerinden bâhir dört zât-ı lâtif ile ülfetleri var idi."¹⁶³ diyen Gelibolulu Âli haremde Sultan III. Murad'a yakın olan iki kişinin ismini verir. Bu iki kişi Bab'üs-saade Ağası Gazanfer Ağa ve Kethüda Canfeda

¹⁵⁸ Çerçi (Haz.), a.g.e., s.237

¹⁵⁹ Çerçi (Haz.), a.g.e., ss.229-230

¹⁶⁰ Mehmet İpşirli, "Canfeda Hatun" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 7 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.150-151, 1993

¹⁶¹ Çerçi (Haz.), a.g.e., s.237

¹⁶² Çerçi (Haz.), e.g.e., s.236

¹⁶³ Çerçi, (Haz.) Kühü'l-ahbar'a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği- 2 Cilt, s.231

Hatun'dur.

Kethüda Canfeda Hatun, Sultan III. Murad'a bu yakınlığıyla iktisadi ve siyasi olaylara müdahale etmiştir. Bu durum askerler arasında zaman zaman hoşnutsuzluğa yol açıyordu. Selaniki Tarihi'nde *ulufe* ödemelerini eksik bulan yeniçeri askerlerinin haremi basarak Canfeda Hatun'u almak istedikleri detaylıca anlatılır. Selaniki Mustafa Efendi'ye göre bu durumun suçlusu Canfeda Hatun değil, her isteklerine müsamaha gösterilen yeniçeri askerleridir.¹⁶⁴

2.3.1.Yeniçerilerin Haremi Basma Girişimi

Yeniçerilerin hoşnutsuz oldukları zamanlarda isyan etmeleri Osmanlı tarihinde Fatih Sultan Mehmed dönemine kadar uzanır. Ocakta bozulmaların başladığı iddia edilen Sultan III. Murad zamanında isyan başlatan askerler bir adım daha ileri giderek hoşnutsuzlarından sorumlu tuttıkları kişilerin başını istemiştir. Bunun ilk örneği 1589 (h.997)¹⁶⁵ senesinde yaşanan Beylerbeyi Vakası'dır.¹⁶⁶ İktisadi nedenlerle çıkan bu olayda paranın tağşiş¹⁶⁷ edilmesine tepki gösteren yeniçerilerin isyanı sonucu Rumeli Beylerbeyi Doğanlı Mehmed Paşa ve Baş Defterdar Mahmud Efendi katledilir.¹⁶⁸

Beylerbeyi Vakası'nda isyan ederek istediklerini elde ettiklerini gören yeniçeriler dört sene kadar sonra 1593'te (h.1001) Selaniki'nin ifadesiyle '*müsamaha ile ihtiyar oluna oluna*' yeniden çığırından çıkar, Sultan III. Murad'ın haremini basmaya kalkacak kadar ileri giderler. Yaşanan bu ikinci olayın nedeni yeniçerilerin olağan üç aylık ulufelerinin dağıtılması sırasında kendi paylarını eksik bulmasıdır. Eksik meblağın iç hazineden tamamlanmasını kabul etmeyen yeniçeri askerleri bu

¹⁶⁴ Mehmet İpşirli (Haz.), **Tarih-i Selaniki-2 Cilt**, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989, ss.301-304

¹⁶⁵ Beylerbeyi Vakası Selaniki Tarihi'ne göre 1589'da (h. 997) yaşanır. İpşirli (haz.) a.g.e.,s.209, Danişmendi kronolojisine göre bu tarih 1588'dir. (h.996) Danişmendi'nin farklılık konusundaki açıklamaları için bkz. Danişmendi, a.g.e., s.111-112, Pamuk'a göre bu vaka 1585'de geçer. Bkz. Şevket Pamuk, Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009, ss.115-116

¹⁶⁶ İsmail Hamdi Danişmendi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Cilt 3- (M.1574-1703), Türkiye Yayın Evi, 1925, ss.111-113

¹⁶⁷ Madeni para kullanan iktisadi sistemlerde uygulanan tağşiş yöntemi, paranın içindeki değerli madenin azaltılması demektir. Akçe konusunda bkz. Halil Sahillioğlu, "Akçe", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt:2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.224-227, 1989

¹⁶⁸ Beylerbeyi vakasının Selaniki tarihinde anlatımı için bkz. İpşirli (Haz.), a.g.e., ss.209-212, Necdet Sakoğlu Beylerbeyi vakasında Canfeda Hatun'un etkisi olduğunu söyler ancak kaynak göstermez. Devlet işlerine müdahalesi bilindiğinden bu elbette mümkündür. Öyle bile olsa bu ilk olayda hedef alınmadığı görülür. Bkz. Necdet Sakoğlu, "Canfeda Kadın", Dünden Bugün'e İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2, Haz.İlhan Tekeli, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss.383-384, 1994

durumdan Sadrazam Siyavuş Paşa ve Baş Defterdar Emir Efendi'yle birlikte Kethüda Canfeda Hatun'u sorumlu tutarak idamını isterler.¹⁶⁹

Selaniki'nin bildirdiğine göre bu olayın büyümesinin nedeni asılsız çıkan bazı söylentilerdir. İsyan esnasında yeniçeriler üzerlerine saraydaki iç oğlanları, bostancılar ve baltacıların gönderildiğini zanneder. Ortam bir anda kontrolden çıkar. Askerlerden bazıları padişahın haremine girerek Canfeda Hatun'u almaya çalışır. Yeniçerilerle yaşanan kovalamacalarda askerler dışarı kaçmaya çalışır. Bu esnada saraydaki ayaklanmayı duyan halk sarayın dışında toplanmış, çıkışları kapatmıştır. Yaşanan arbede büyük bir izdihamla sonuçlanır. Selaniki bu arbedede ölenlerin sayısını yüz otuz yedi verir. Geç saatlere kadar süren kovalamacalarda haremi basmakla sorumlu tutulan, yakalanıp denize atılan askerlerin sayısı belli değildir.¹⁷⁰ Farklı bir eserde bu sayının yüz, iki yüz veya üç yüz otuz yedi olabileceği ihtimalleri üzerinde durulur.¹⁷¹ Kethüda Canfeda Hatun'un bu meseleden Sadrazam ve Baş Defterdar'la birlikte sorumlu tutulması devlet işlerine müdahalesinin somut örneğidir. Gelibolulu Âli Kühü'l-Ahbar'da bu hazin olay yer vermez.

Neticede zamanında davranan iç oğlanlarının müdahalesiyle yeniçeriler engellenir ve Kethüda Canfeda Hatun kurtulur.¹⁷² Eğer askerler muvaffak olabilselerdi haremın basılması olayı ilk defa Sultan III. Murad döneminde yaşanacaktı. Haremde bu şekilde öldürülen kadın Kösem Sultan (ö.1651) yerine Kethüda Canfeda Hatun olacaktı. Böylesi olayları atlatılabilen Kethüda Hatun'un başını ağrıtan, ismine gölge düşüren kendi işlerinden ziyade zulümleri ayyuka çıkan kardeşi İbrahim Paşa'yı kollamasıdır. Selaniki Tarihi'nde Canfeda Hatun'un kardeşi Divane İbrahim Paşa'nın zulümleri geniş yer bulur.

¹⁶⁹ İpşirli (Haz.), **Tarih-i Selaniki**, C.2, ss.301-302

¹⁷⁰ İpşirli (Haz.) a.g.e., Selaniki tarihinde bu olayların detaylı anlatımı için bkz. ss.301-304

¹⁷¹ Danişmendi, a.g.e., ss.125-126

¹⁷² İpşirli (Haz.) a.g.e., ss.303

2.3.2.(Divane) İbrahim Paşa Meselesi

Canfeda Hatun cariye olarak hareme kardeşleri Mahmud (veya Muhammed) ve İbrahim ile beraber getirilmiştir. Kardeşlerinin gerekli eğitimleri aldıktan sonra çeşitli vilayetlere beylerbeyi atandığından dönemin tarihleri bahseder. Selaniki Mustafa Efendi bu kardeşlerden Mahmud'un *gureba-i yesar ağasıyken*¹⁷³ 1592'de Rakka beylerbeyi atandığını,¹⁷⁴ Gelibolulu Âli ise Halep beylerbeyi olduğunu bildirir.¹⁷⁵ Mevzu bahis eserlerde Mahmud Paşa hakkında yazılanlar atandığı görevlerinden ibarettir. Maria Pia Pedani'ye göre Mahmud, Canfeda Hatun'un nüfuzunu kaybetmesiyle yani Sultan III. Murad'ın vefatının ardından, kardeşi İbrahim'le birlikte infaz edilir.¹⁷⁶ Kroniklerde daha çok bahsedilen kişi Canfeda Hatun'un "Divane" lakaplı kardeşi İbrahim Paşa'dır. Halka zulümleri ve taşkınlıklarının ayyuka çıktığı anlaşılan İbrahim Paşa'ya Canfeda Hatun'un sahip çıkması hem Selaniki Mustafa Efendi, hem de Gelibolulu Âli tarafından eleştirilir.

İbrahim Paşa görevleri süresinde bir kaç defa azledilmiştir. Selaniki Tarihi'nde İbrahim Paşa'nın azledilmesinden sonra görevine iade edildiği her durum tek tek anlatılır. Buna göre Paşa'nın ilk defa azledilmesinin nedeni, İstanbul'da olduğu sırada yeniçeri askerlerinin üzerine yürümesi olayıdır. İbrahim Paşa kendini kurtarabilmek için zimmetindeki *avarız* akçesini ve *mukataat* bedelini hibe ederek kaçır (m.1591/ h.999). Yeniçerileri öfkelenendirip taşkınlık yapmalarına neden olan mesele, İbrahim Paşa'nın Erzurum beylerbeyiyken arkadaşlarından birinin ölümüne sebep olmasıdır. Kendisine müsamaha gösterilerek ceza almaması askerlerin hoşnutsuzluğuna yol açar.¹⁷⁷

İstanbul'da yaşanan bu olay nedeniyle Yeni Hisar'a hapsedilen İbrahim Paşa'nın üç ay geçmeden görevine iade edilmesi Selaniki Tarihi'nde şöyle anlatılır,

"... Saray-ı Atik'de Kethüda Canfeda Hatun icazet-i hümayun ile ziyafete davet idüp tesliyetler müyesser oldu. Ve Sinan Paşa kasrında تنها hilat-ı fahire ile teşrif

¹⁷³ Kapıkulu süvarilerinin 'sol garipler' diye anılan bölüğüdür. Bkz. Ünal, Paradigma- Osmanlı Tarih Sözlüğü, 'Gureba-i yemin ve yesar' md.si, ss.274

¹⁷⁴ İpşirli (Haz.) a.g.e., s.273

¹⁷⁵ Çerçi (Haz.), a.g.e., s.684

¹⁷⁶ Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", s.24

¹⁷⁷ İpşirli (Haz.), a.g.e., ss.246-248

buyurulup...” Yani Canfeda Hatun kardeşini affettirip Eski Saray’daki bir ziyafete davet etmiş, burada İbrahim Paşa gizlice hilat giydirilerek görevine iade edilmiştir.¹⁷⁸ Olayları yakından gören Selaniki’nin ifadelerindeki üslubundan İbrahim Paşa’dan şahsen rahatsız olduğu anlaşılır.

İbrahim Paşa’nın önce azledildiği, sonra görevine iade edildiği diğer bir olay Diyarbakır’da yaşanır. Burada adaletsiz muameleleri olan Paşa çıkan anlaşmazlıklarda kaleden halkın üzerine top attırır (m.1592, h.1000). Olayın neticesinde yeri değiştirilerek Sivas’a beylerbeyi atanan İbrahim Paşa¹⁷⁹ Sultan III. Murad’a sunduğu abartılı pişkeşlerle¹⁸⁰ Diyarbakır’a geri döner (m.1594, h.1002). Selaniki Mustafa Efendi bu olayı eserinde “*Halkın şikayeti mesmu’ olmayup, zalimin zulmünü def’e mecal kalmadı*” mısrasıyla kaydeder.¹⁸¹ Gerçi bu görevde uzun sürmeyecek, İbrahim Paşa birkaç ay içinde son defa olarak azledilecektir.¹⁸² Bu son olayla Yedi Kule’ye hapsedilip servetine el konulan Paşa, o esnada Sultan III. Murad’ın vefatı ve Sultan III. Mehmed’in (1595-1603) tahta çıkmasıyla boğdurulur. Narlıkapı denen yerden denize atılır.¹⁸³ Ahmet Refik bu kararda Canfeda Hatun’un bilgisi ve rızası olduğuna değinir.¹⁸⁴ Öyle bile olsa “kethüda kadın” unvanını kaybettiğinden başka çaresi kalmamış olmalıdır.

Eserinde Canfeda Hatun’dan övgülerle bahseden Gelibolulu Âli’nin eleştirisine konu olan İbrahim Paşa olaylarının gerçeği yansıttığı anlaşılır. Kethüda Canfeda Hatun belli ki zafiyet göstermiş, tüm adaletsizliklerine karşın kardeşini desteklemeyi sürdürmüştür. Kendisine yöneltilen eleştirilerin sadece İbrahim Paşa üzerinden olması döneminin saygıdeğer bir kadını olduğunu, ancak şahsi zafiyetler sergilediğini düşündürür. Sultan III. Murad’ın vefatıyla artık gözden düşen Canfeda Hatun, Sabık Sultan’ın harem halkıyla birlikte adet olduğu üzere aynı gün geldiği yere, Eski Saray’a gönderilir.¹⁸⁵

---

¹⁷⁸ aynı eser, s.256

¹⁷⁹ aynı eser, s.273-275,

¹⁸⁰ İbrahim Paşa’nın sunduğu pişkeşin tam listesi için bkz. aynı eser, s.351

¹⁸¹ aynı eser, ss.355-356

¹⁸² aynı eser, ss.362-363

¹⁸³ Selaniki cesedin kıyıya vurmasından sonra adamları tarafından bugün ayakta olmayan Tophane’deki bulunan Halveti tarikatına bağlı Çizmecibaşı tekkesine gömüldüğünü bildirir. a.g.e., ss.436, 439

¹⁸⁴ Ahmet Refik Altınay, Kadınlar Saltanatı, s.68

¹⁸⁵ İpşirli (Haz.), a.g.e., s.439

2.3.3. Sultan III. Murad'ın Vefatı -Eski Saray'a Dönüş

İsmail Hamdi Danişmend eserinde Sultan III. Murad (m.1595/ h.1003) vefat ettiğinde hasekisi Safiye Sultan, Kethüda Canfeda Hatun ve Bab'üs-saade Ağası Gazanfer Ağa'nın birlikte hareket ettiğini bildirir. O'na göre Sultan'ın vefatını sır gibi saklayan bu üçlü Şehzade Mehmed'in tahta geçmesini sağlamıştır.¹⁸⁶ Böylece Gazanfer Ağa yeni sultan döneminde bab'üs-saade ağalığı görevine devam etmiş, Canfeda Hatun ise Eski Saray'da daha düşük dereceli yeni bir memuriyet almıştır. Babasının haremının yapılanmasına tepki gösteren, bu nedenle haremdeki bazı dilsiz ve cüceleri İstanbul dışına süren Sultan III. Mehmed, Canfeda Hatun'u burada desteksiz bırakmaz. Eski Saray'da kendisine tahsis edilen gelirlerin hayır işlerine yetmediğini duyunca gelirlerini derhal iki katına çıkarır.¹⁸⁷ Bu durum Canfeda Hatun'un Nurbanu Sultan'ın vefatından sonra Safiye Sultan'la anlaşmış olduğunu düşündürür.

Farklı görüşlerde vardır. Venedik kaynaklarına dayanan bir çalışma Canfeda Hatun'un Sultan III. Murad vefat ettiğinde Şehzade Mehmed'i değil, Sultan Murad'ın diğer oğlu Şehzade Mustafa'yı (1578-95) desteklediğini, ancak başarılı olamadığını ileri sürer.¹⁸⁸ Annesinin desteğiyle tahta geçen yeni sultan, III. Mehmed ilk iş olarak Mustafa dahil olmak üzere diğer on sekiz kardeşini boğdurur.¹⁸⁹ Canfeda Hatun'da Sabık Sultan'ın harem halkıyla birlikte aynı gün saraydan çıkarılır.¹⁹⁰ Sultan III. Mehmed tahta çıktıktan kısa bir zaman sonra Canfeda Hatun'un kardeşi İbrahim Paşa'yı boğdurtarak Yedi Kule'den denize attırır.¹⁹¹ Pedani'ye göre Canfeda Hatun'un diğer kardeşi Mahmud (veya Muhammed) Paşa da aynı gün öldürülür.¹⁹² Bu açıdan değerlendirildiğinde Canfeda Hatun gözden düşmüş, kardeşleri infaz edilmiş ve Eski Saray'a gönderilmiştir.

¹⁸⁶ Danişmendi, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Cilt 3- (M.1574-1703), s.139-141

¹⁸⁷ Faris Çerçi, Künhü'l-ahbar'a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği, Cilt 1, ss.238-239

¹⁸⁸ Pedani, "Safiye's Household and Venetian Diplomacy", s.24

¹⁸⁹ Bu sayı Selaniki tarihinde 19 olarak verilir. Bkz. İpşirli (Haz.), a.g.e., s.436

¹⁹⁰ İpşirli (Haz.), a.g.e., s.436

¹⁹¹ aynı eser, s.429

¹⁹² Pedani, a.g.e., s.24

Sultan III. Mehmed'in tahta çıkmasıyla Eski Saray'a geçen Canfeda Hatun burada Sultan III. Murad'ın kızlarının eğitimi ve evlendirmelerine memur edilir.¹⁹³ Selaniki Sultan III. Murad'ın geride yedi hamile cariyesiyle birlikte yirmi yedi,¹⁹⁴ Gelibolulu Âli yirmi sekiz kızı kaldığını bildirir.¹⁹⁵ Ne yazık ki bu kızların çoğu çeşitli ölümcül hastalıklara yakalanarak vefat ederler.¹⁹⁶ Kalanları sıradan yeniçerilerle evlendirilerek saraydan çıkar.¹⁹⁷ Canfeda Hatun'un ne zaman vefat ettiği kesin olarak belli değildir. Ancak Eski Saray'a döndüğünde iyice yaşlandığı tahmin edilebilir. Ayvansarayı Hadikatü'l Cevami'de Canfeda Hatun'un Sultan I. Ahmed'in (1603-17) harem kethüdası olduğunu, Eyüp Sultan civarında gömülü olduğunu bildirir.¹⁹⁸ Bu tarihlerde oldukça yaşlı olması muhtemel Canfeda Hatun'un Sultan I. Ahmed'in "kethüda kadın"ı olması zayıf bir ihtimaldir. Necdet Sakoğlu'nun görüşü de Ayvansarayı'nin yanılmış olduğudur.¹⁹⁹ Sicill-i Osmanî'de Sultan III. Murad'ın harem kethüdası "Canfeda Hatun" maddesinden sonra Sultan III. Ahmed'in (1703-30) "Canfeda Saliha Hatun" isminde diğer bir harem kethüdası olduğu yazar. Ayvansarayı bu iki Canfeda Hatun'u karıştırmış olabilir.²⁰⁰

Kethüda Canfeda Hatun'un vefatıyla Sultan III. Murad'ın dillere destan harem hayatı tamamen kapanır. Muhtemelen Kanuni Sultan Süleyman döneminde Eski Saray'a getirilen Canfeda Hatun, Hürrem Sultan ve kızı Mihrimah Sultan'ı, ilk defa resmen "valide sultan" unvanını kullanan Nurbanu Valide Sultan ve kızı İsmihan Sultan'ı, gelini Safiye Sultan'ı yakından tanımış, yirmi bir yılını Yeni Saray'ın "kethüda kadın"ı olarak geçirmiştir. İhtimal ki Kösem Sultan'ın genç bir cariye olduğu döneme denk gelmiştir. Haremin içerideki mensuplarının yanı sıra başta sadrazam damatlar olmak üzere dışarıdaki yüksek devlet ricalini iyi bildiği düşünülebilir. Etrafındaki ilişkileri tecrübesiyle son derece iyi gözlemleyen Canfeda Hatun böylece "kethüda kadın" görevinin prestijini arttırmış, bu unvanı ismiyle adeta bütünleşmiştir.

¹⁹³ Çerçi (Haz.), a.g.e., ss.238-139

¹⁹⁴ İpşirli (Haz.), s.436

¹⁹⁵ Çerçi, a.g.e., s.228

¹⁹⁶ İpşirli (Haz.), a.g.e., s.762,

¹⁹⁷ Çerçi (Haz.), a.g.e., s.228

¹⁹⁸ Erzi, İhsan (Haz.), Camilerimiz Ansiklopedisi- Hadikatü'l Cevami, Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, İstanbul: Tercüman-Aile ve Kültür Bakanlığı Yayınları,1987, Cilt 2, ss.13-14

¹⁹⁹ Bkz. Necdet Sakoğlu, "Canfeda Kadın", **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, Haz.İlhan Tekeli, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss.383, 1994

²⁰⁰ Nuri Akbayar (Haz.), "Canfeda Saliha Hatun", **Sicill-i Osmanî - Mehmed Süreyya**, Cilt 2, İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s. 385, 1996

XVI. yüzyılın sonlarında yaşayan Canfeda Hatun'un yaşamına yer veren iki dönem tarihi Selaniki Tarihi ve Kühü'l Ahbardır. Aynı dönemi kaleme alan Peçevi Tarihi'nde ve Ta'liki-zade'nin eserinde Canfeda Hatun'dan bahsedilmez. Otuz yıldan uzun süre Sultan III. Murad'ın kâtibi olan Ta'liki-zade Şehnâme-i Hümayun'da Sultan III. Murad'ın vefatını ve Sultan III. Mehmed'in tahta çıkışını anlatır. Bu başlıkların hiçbirinde Canfeda Hatun zikredilmez.²⁰¹

Kethüda Canfeda Hatun'un anıları hizmet ettiği dönemin sıra dışı kadınları arasında zamanla hafızalardan silinmiştir. Geride kalan ismini ölümsüzleştiren vakıf eserleridir. Günümüzde bilinen hayırları Karagümrük'te ve Akbaba'da ki camileridir. Ancak muhasebe defterlerine göre Canfeda Hatun birçok şehirde, çok sayıda hayır eseri yaptırıp vakıflaştırmıştır. Her vakıf kurucusu gibi kendi gelirlerini kullanan Canfeda Hatun'un gelirleri üzerinde durulmalıdır.

2.4.Canfeda Hatun'a Yapılan Tahsisler

Fatih Sultan Mehmed döneminden itibaren harem-i hümayunda her bir mensubunun ayrı bir görevi, bu görevle ilişkili hazineden ödenen nakdi ve bazı ayni gelirleri vardı. Düzenli maaş ödemesini yanında burada yaşayanlara kıyafet, yiyecek, ve eşya tahsis edilirdi. Bunun dışında hibe, inam, ihsan denen hediyelerde verilirdi.²⁰² Harem mensuplarının hazineden ödenen tahsisatlarına *ulufe* ödemesi denirdi.²⁰³ XVI. ve XVII. yüzyılda harem maaş ödemelerini inceleyen Leslie Pierce hazineden yapılan ödemelerine göre harem kadınlarını üç gruba ayırmıştır. Canfeda Hatun bu sınıflamada haremde "idareci cariyeler" arasındadır. Canfeda Hatun'un harem masraf defterlerinin kayıtlarına bakarak *ulufe* geliri tespit edilemez. Zira Pierce'nin bildirdiğine göre, Kanuni Sultan Süleyman dönemine kadar hanedan ailesi dışındaki harem mensuplarının maaş ödemeleri kalem kalem kaydedilirken bu dönemden sonraki kayıtlarda tahsis edilen ücretin kime ait olduğu belirtilmez.²⁰⁴

²⁰¹ Christine Woodhead, Ta'liki-zâde's Şehnâme-i Hümayun- A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94, Berlin, 1983

²⁰² Konuyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Betül İpşirli Arğıt, **Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun Cariyeleri 18.Yüzyıl**, ss.84-93

²⁰³ Mustafa Akdağ, Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi, s.447

²⁰⁴ Leslie P. Pierce, The Imperial Harem, s.134

Dönemin kronikleri ve muhasebe bilançoları üzerinden Canfeda Hatun'un tahsisatı konusunda fikir yürütülebilir. Gelibolulu Âli'nin Kühü'l-Ahbar'da bildirdiğine göre, Canfeda Hatun Sultan III. Murad'ın vefatının ardından Eski Saray'a geçtiğinde kendisine memuriyetinin karşılığı günlük 100 akçe nakit gelir ve yıllık dört kat elbiselik kumaş tahsis edilmişti. Gelirlerini hayır yapmaya sarf eden Canfeda Hatun'a bu ödemelerin yetmediğini duyan Sultan III. Mehmed, günlük ücretini 200 akçeye, yıllık kumaş tahsisatı sekiz kata çıkartmıştı.²⁰⁵ Kendisine yapılan sadece bu ödemeler yıllık 72 bin akçedir. Peki günün koşullarında bu ücretin değeri nedir?

Pierce'nin bildirdiğine göre aynı dönemde padişahın kızları hanım sultanlar ve şehzadelerin hazineden ödenen günlük ücretleri (*yevmiye*) 100'er akçedir.²⁰⁶ Dolayısıyla Canfeda Hatun'un emeklilik döneminde bağlanan tahsisatın gayet iyi koşulda olduğu söylenebilir. Ayrıca bu meblağ yani günlük 200 akçe kendisinin emeklilik dönemi geliridir. Kethüda kadın iken daha yüksek bir geliri olmalıdır. Betül İpşirli Argıt, Sultan III. Selim (1789-1807) ve Sultan II. Mahmud (1808-1839) dönemlerinde kethüda kadının günlük 500 akçe yevmiyesi olduğunu söyler.²⁰⁷ Burada unutulmaması gereken Osmanlı geleneğinde "hanedan ailesi dışındaki kadınlara" has, tımar gibi toprakların gelirlerinin maaş olarak bağlanmadığıdır. Klasik dönemde padişahın annesi, kızları ve eşlerine şahsi ihtiyaçları için ömürleri süresince tahsis edilen, XVI. yüzyıldan itibaren *paşmaklık* denen toprak gelirleri bu kadınların servetlerinin gerçek kaynağıdır.²⁰⁸ Dolayısıyla Kethüda Canfeda Hatun'un tahsisatını hanedan ailesindeki kadınlar ya da yüksek devlet ricalinden kimselerle karşılaştırmak gerçekçi olmaz.

Şer'iyeye sicilleri ve vakıflarla ilgili belgelerde rastlanan bazı kayıtlar Canfeda Hatun'un tahsisatının *ulufe* ödemesi ve elbiselik kumaş gibi aynı gelirlerle sınırlı olmadığını gösterir. Sicillerde rastlanan 1592 (h.1001) tarihli *hüccet* kaydına göre Sultan III. Murad, varisi olduğu azadlı cariyesi Çeşmi binti Abdullah'ın vefatıyla kendisine kalan İstanbul'da İskenderpaşa Mahallesi'ndeki gayet geniş beş *fevkânî* evi

²⁰⁵ Faris Çerçi, (Haz.) Kühü'l-ahbar'a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği, ss.238-239

²⁰⁶ Pierce, a.g.e., s.130

²⁰⁷ Argıt, a.g.e., s.62

²⁰⁸ Gerçi XVI. yüzyıldan öncede miri yerler hanedan ailesindeki kadınlara gelir olarak bağlanıyordu. Ancak bu isimle anılması bu yüzyılda başlamıştır. Paşmaklık gelirleriyle dikkat çeken kadınlar arasında Nurbanu Valide Sultan ve Safiye Sultan vardır. Bkz. Mehmet İpşirli, "Paşmaklık" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 34 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.186-187, 2007

Canfeda Hatun'a hibe etmiştir. *Fevkânî* türde evler en az iki katlı olurdu.²⁰⁹ Hibe edilen bu evlerin iç ve dış avlulu olduğu, genişçe ve değerli oldukları sicil kaydının detaylarından anlaşılır.²¹⁰ Bu belgenin ortaya koyduğu iki sonuç vardır. Bunlardan ilki muhtemelen Canfeda Hatun kadar öne çıkamamış azadlı bir cariyenin saraydan ayrılmasından sonra mülkiyetinde beş evinin olmasıdır. Bu cariyelerin saraydan sonraki yaşamlarını gösteren önemli bir ip ucudur. Çalışmayla ilgili diğer sonuç, Canfeda Hatun'un servetinin genişlemesinde kendisine sağlanan bu tür hibelerin önemli bir yer tuttuğudur. Vakfına gelir getirmesi için bağladığı gayrimenkuller bu örnekte olduğu gibi hibe edilmesi veya kendisinin satın almasıyla mülkiyetine geçiyordu. Bu husus önemlidir. Şer'an vakıf hukukuna göre vâkıf, ancak kendi mülkiyetinde olan mallarını vakfedebilir.²¹¹ İşte bu düşünceyle Canfeda Hatun'un vakıflarının muhasebe bilançoları değerlendirilmiş, gelirler kaleminde kayıtlı gayrimenkullerle servetinin hiç değilse bir kısmı ortaya konmuştur.

2.4.1.Muhasebe Bilançolarına Göre Canfeda Hatun'un Serveti

Kethüda Canfeda Hatun'un servetini tespit edebilmek için bilinen üç vakfının (İstanbul, İzmit ve Haremeyn vakıfları) muhasebelerindeki gelir kaynaklarını inceleyerek tablo haline getirdim. Aşağıda bunlardan ilki, İstanbul Vakfı'na gelir getiren gayrimenkullerin listelendiği Tablo 1'dir. Bu tablodaki veriler Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) Maliyeden Müdevver (MAD.) kataloğunda kayıtlı bilanço serisinin 1611 (h.1020) tarihli ilk defterinin verileridir. Bu bilançonun seçilmesinin nedeni İstanbul Vakfı'na ait en erken tarihli muhasebe defteri olmasıdır. Yeri gelmişken belirtmek gerekir ki Canfeda Hatun İstanbul Vakfı'na bağlı ilk hayratını, Karagümrük Camii ve buradaki mektebi 1584 (h.992) tarihinde yaptırmıştır. 1593-94 (h.1002) senesinde yaptırdığı Saraçhane semtindeki sebilhaneyi ve Akbaba köyündeki camiyi bu vakfa bağlayarak gelirler tahsis etmiştir.²¹²

²⁰⁹ Cem Behar, "Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi", İstanbul: YKY Yayınları, 2014, ss.74-75

²¹⁰Erol, R., Kılıç H., "Rumeli Sadâreti Makemesi, 21 Numaralı Sicil (H.1002, M.1594-95), **İstanbul Kadı Sicilleri**, Cilt 12, İstanbul, İSAM, s.231, 2011 Hüküm:247, Orjinal metin-Arapça

²¹¹ Vakfedilen malda aranan şartlar için bkz. Nazif Öztürk, **Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, ss.74-76

²¹² İhsan Erzi (Haz.), *Camilerimiz Ansiklopedisi- Hadikatü'l Cevami*, Ayvansaraylı Hafız Hüseyin- Cilt 2, İstanbul: Tercüman-Aile ve Kültür Bakanlığı Yayınları,1987, ss.13-14

Tablo 1
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
1611 Senesi Gelir Kaynakları- (Akçe)

Semt/Mahalle	Bâb	Tür	Aylık Gelir	Yıllık Gelir
Timurtaş	14	H.K.	600	7.200
Timurtaş	26	H.K.	900	10.800
Saray-ı Atik	1	H.	120	1.440
Balat, Çelebioğlu	4	H.K.	180	2.160
Havvacepaşa (Hacepaşa)	11	H.K.	720	8.640
Havvacepaşa (Hacepaşa)	1	H.	150	1.800
Elvanzade	1	H.K.	600	7.200
Servi	1	H.K.	120	1.440
Mertek	8	H.K.	480	5.760
Aksaray,Kızılmusluk	2	H.	330	3.960
Dülbendcisinin	2	H.	420	5.040
Merhum Mehmed Ağa Camii civarı	1	H.	90	1.080
Galata	1	H.	90	1.080
Fethiye Camii civarı	5	O.C.	115	1.380
Saray-ı Atik civarı	13	M.O.C.	600	9.600
Arabacılar Hamamı civarı	32	M.O.	1.300	15.600
Balabanağa	11	M.O.	645	7.740
Ahırkapı	3	M.O.	270	3.240
Mercanağa	4	M.O.	510	6.120
Kapan-ı Dakik civarı	23	M.O.	1.300	15.600
Bab-ı Sultan Bayazıd	39	O.ve D.	2.610	31.320
Fethiye Camii Etrafı	54	O.ve D.	2.175	26.100
Saraçhane, Sebilhane civarı	1	D.	180	2.160
Sofular Camii civarı	1	D.	60	720
Kapan-ı Dakik civarı	4	D.	120	1.440
Firuzaga	30	D.	395	4.740
Hasköy	1	K.K.	Yıllık	10.000
Hasköy	1	K.S	Yıllık	8.000
Beykoz, Akbaba		D.ve HM.	Yıllık	6.000

Kaynak : BOA MAD.d.1703 Vr.101-102, 1611-13 (h.1020-22) yıllarına ait üç yıllık bilanço
H: Hane, H.K: Hane-i kebir, O: Oda, O.C.: Oda-i cedid, M.O.: Mücerred handaki oda, O.ve D.: Bilançoda ayırmadan tek kalemde kaydedilen Oda ve Dükkan, D: Dükkan, K.K.: Kiremithane-i kebir, K.S.: Kiremithane-i sagir HM: Hamam

Tablo 1'e dönülürse, Canfeda Hatun'un servetinin doğru yorumlanabilmesi için öncelikle buradaki verilerin ne anlama geldiği anlaşılmalıdır. Tabloda yer alan yirmi dokuz farklı kayıttaki *oda*, *hane*, *hane-i kebir* ne anlama geliyordu? Bu meskenlerin ve ticari amaçlı dükkan ve işletmelerin her biri "bir adet" olarak mı kabul edilmelidir? Canfeda Hatun toplamda yirmi dokuz adet gayrimenkulü mü İstanbul Vakfı'na bağışlamıştır? Yoksa ilk sütunda yer alan *bâb* ile ifade edilenler mi bina adedini gösteriyordu? Bu soruların cevabı kaynakların incelenmesi ve bunların vakfın bilanço kayıtlarıyla karşılaştırılmasıyla verilir.

İlk olarak mesken türlerinden ne anlaşılması gerektiğini ilgili literatür üzerinden ele alalım. 1546 (h.953) tarihli İstanbul vakıfları tahririni inceleyen Ömer Lütfi Barkan ve Ekrem Hakkı Ayverdi ilgili defterde *hane* tabirine sıkça rastlandıklarını ifade ederler. Buna göre *hane*, tek bir ailenin barınabileceği bir katlı, hatta tek odalı bir mesken olabileceği gibi altlı-üstlü birçok odaları ve diğer müstemilatı ile bir konak veya saray olabilir. Bu iki farklı ikametgâh türü birbirinden ayrılmalıdır.²¹³ Öte yandan İstanbul evlerini vakfiyeler üzerinden değerlendiren Bahaeddin Yediyıldız'a göre, *oda* ve *hane* türü yerler benzer özellikler taşıyan, küçük boyutta meskenlerdir.²¹⁴ *Oda* tabiri ayrıca yeniçeri ve acemi oğlanlarının yaşadığı yerler veya yiğitlerin (bekarların) yaşaması ve çalışmasına mahsus bekar odaları (iş hanları) içinde kullanılırdı.²¹⁵

Bu görüşlerle birlikte İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarındaki kayıtların ayrıntıları dikkate alındığında XVII. yüzyıl başlarında geniş ve çok katlı olduğu anlaşılan meskenlere *hane-i kebir*, daha küçük, belki tek odalı olanlara *hane* veya *oda* dendiği görülür. *Bâb* ifadesi muhasebe bilançolarında *hane-i kebir* türünde meskenlerde evin bölmelerini, *oda-hane* türü yerler ve dükkan gibi işletmelerde adedini bildirmek için kullanılıyordu. Peki bu sonuçlara nasıl varılmıştır?

²¹³ Ömer Lütfi Barkan- Ekrem Hakkı Ayverdi, "İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli", İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü, 1970, s.XIV.

²¹⁴ Yediyıldız incelediği vakfiyelere göre küçük boyutlu ve tek katlı olan evlere *oda* veya *hane* dendiğini belirtmiştir. Evli veya bekar kimselere kiralanan odaların zemin katında bir *oda*, bir sofayla tuvalet vardır. Üst kattaysa bir odayla bir sofa daha vardır. Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.106 Dolayısıyla *hane-i kebir* denen yapının daha genişçe bir meskeni ifade ettiği düşünülmelidir.

²¹⁵ Barkan- Ayverdi, a.g.e., s.XII.

Tablo 1’de İstanbul Vakfı’na ait 6 gayrimenkule *hane* denir. Bunlardan dördünün *bâb* sayısı 1’dir. *Bâb* sayısı 2 olan diğer iki *hane*, Aksaray’da Kızılmusluk semtinde ve Dülbendçisinan Mahallesi’ndeki meskenlerdir. Bunlardan Dülbendçisinan Mahallesi’nde 2 *bâb* evin aylık kirası 420 akçedir. Burası İstanbul Vakfı’nın muhasebe bilançolarında 1630-31 senelerine kadar tek kalemde yani birlikte kayıtlanır. Bu tarihten sonra Dülbendçisinan Mahallesi’nde evler iki farklı kayıta, 1’er *bâblı* iki ayrı hanedir. Bunlardan ilkinin kirası 180 akçe, ikincisinin ki 240 akçe yani toplamda 420 akçedir.²¹⁶ Yani burada *bâb* sayısı adet ifade etmek için kullanılır. Aynı üslup Kızılmusluk semtindeki *hane* için aynen geçerlidir.

Oda ve dükkanlara gelince, bunlar Tablo 1’de görüldüğü üzere genellikle topluca muhasebe bilançolarında gösterilirdi. Mesela İstanbul Vakfı’na ait Saray-ı Âtik kurbunda 13 *bâb oda*, Kapan-ı Dakik civarında 23 *bâb oda* ve 4 *bâb* dükkan vardı. Bu üslup 1663 yılına kadar her bilançoda aynen tekrar edilmiştir. 1660 senesinde İstanbul’da büyük bir yangın vuku bulunca vakfın gayrimenkullerinin bir kısmı tamamen harap olur. Belki hangi mülklerin zarar gördüğünü tespit etmek amacıyla yangından sonraki dönemde İstanbul Vakfı’na ait tespit edilen ilk iki bilançoda (1663-64²¹⁷ ve 1664-65²¹⁸ yılları muhasebeleri) *oda* ve dükkanlar tek tek kaydedilmiştir. (Tablo 9). Bu büyük yangının vakfın mülklerine etkisi ileride detaylıca ele alınacaktır. Burada bahsedilmesi gereken *bâb* ifadesinin *oda* ve dükkanlarda tıpkı *hane* türünde yerlerde olduğu gibi adet ifade ettiği.

Diğer yandan Barkan ve Ayverdi’ye göre *bâb* ifadesi “çoğunlukla” evin bölümlerini, yani *oda* sayısını gösterirdi.²¹⁹ İstanbul Vakfı’nın bilançolarında genellikle *hane-i kebir* türünde meskenlerde *bâb* ifadesi evin bölmelerini ifade etmiştir. Tablo 1’de bu türden yerlerin sayısı 7’dir. Bunlardan Timurtaş Mahallesi’nde 26 *bâb*, Havvacepaşa (Hacepaşa) semtinde 11 *bâb*, Mertek Mahallesi’nde 8 *bâb* ve Balat’ta Çelebioğlu Mahallesi’nde 4’er *bâblı* toplam dört adet gayrimenkule bilançolarda *hane-i kebir* denir. Bilançolarda gelir kayıtlarının detaylarında bu dört konut için *der uhde-i Yahudiyan* ifadesi eklenerek bu evlerde Yahudilerin ikamet ettiği belirtilir. 1663-64 yıllarından itibaren bu dört konut artık Yahudihane olarak

²¹⁶ BOA MAD.d. Göm. No. 01703 Vr. 0037-40 (h.1040)

²¹⁷ BOA MAD.d. Göm.No. 07814 Vr.002-3 (h.1073-74)

²¹⁸ BOA MAD.d. Göm. No.07793 Vr.002-3 (h.1074-75)

²¹⁹ Barkan- Ayverdi, a.g.e., s.XI.

geçer.²²⁰ Diğer üç *hane-i kebir*de Müslümanların ikamet ettiği kayıtlardaki kiracı isimlerinden anlaşılır.

Bunlardan Timurtaş Mahallesi'ndeki 14 bâbli *hane-i kebir* 1611-41 yılları arasındaki otuz yılda İsmihan Hatun isimli bir kadının uhdesindedir. 1654-55 yılları bilançosunda ayrıca bir açıklama yapılmadan bu mülkün *vakıftan zabt edildiği*, vakfa artık gelirin olmadığı belirtilir.²²¹ Sadece bu ifade bile 14 bâbli bu mülkün çok odalı ancak tek bir mülk olduğu görüşünü destekler. Son olarak muhasebe kayıtlarında *hane-i kebir* denen diğer iki meskenin ikisi de 1'er bâbli gösterilir. Bunlardan ilki Elvanzade Mahallesi'nde, diğeri Servi Mahallesi'ndedir. Elvanzade Mahallesi'ndeki *hane-i kebir*e 1663-64 yıllarından itibaren bilanço gelir kayıtlarında 'dar'üs-saade ağasının sarayı' denir.²²² 1611 tarihli bilançodan itibaren burada dar'üs-saade ağalarının ikamet ettiği kiracının isim ve unvanından bellidir.

Tablo 2 : Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın Yıllık Gayrimenkul Gelirleri

Tür	Adet	Yıllık Gelir-(Akçe)
Hane-i Kebir	7	43.200
Hane	8	14.400
Bekar Odası	91	59.280
Oda-Dükkan	93	57.420
Dükkan	36	9.060
Kiremithane	2	18.000
Hamam	1	6.000
Toplam	238	207.360

Kaynak: BOA MAD. d.1703 Vr.101-102, 1611-13 (h.1020-22) yıllarına ait üç yıllık bilanço

²²⁰ BOA MAD.d. Göm.No. 07814 Vr.0002-3 (h.1073-74)

²²¹ BOA MAD.d.Göm. No. 07446 Vr.0002-3 (h.1064-65)

²²² BOA MAD.d. Göm.No. 07814 Vr.0002-3 (h.1073-74)

Özetlenecek olursa Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın bilançolarında küçük çapta meskenlere *oda-hane* denmiş, dükkanlarla birlikte buraların *bâb* sayısı bina adedini göstermiştir. XVII. yüzyılın ilk yarısındaki bilançolarda *hane-i kebir* denen genişçe meskenlerin *bâb* sayısıysa evin bölmelerini ifade ediyordu. Bu konuda dikkatten kaçmaması gereken husus, bilanço kayıtlarında zaman zaman farklı kâtiblerin semt isimleri, *bâb* sayısı, bina türü gibi özellikleri kendi üsluplarıyla kaydettiğidir.²²³ Cem Behar çalışmasında, karşılaştığı bir belgede “konak” denen yapının diğer bir belgede “hane” denerek sıradan bir ev gibi ifade edilmesinin altını çizer. Ona göre belgelerdeki bu tür farkların kaynağı kişisel değerlendirmedir.²²⁴

İstanbul Vakfı'nın gayrimenkullerinin türleri, adedi ve yıllık gelirleri yukarıda Tablo 2'dedir. Buna göre, Kethüda Canfeda Hatun İstanbul Vakfı'na gelir getirmesi için Tablo 1'deki yirmi dokuz kayıta, toplam 238 adet gayrimenkulü bağışlamıştır. Bunların toplam geliri 1611 (h.1020) tarihli bilançoya göre yıllık 207.360 akçedir. Vakıf hukukuna göre ancak özel mülkiyet altındaki yerler vakıflaşabilir. İstanbul Vakfı'nın mülkleri de vakıflaşmadan önce Canfeda Hatun'un servetinin bir kısmıydı. Kendisi İstanbul ve çevresinde mesken türünde 7 adet *hane-i kebirin*, 6 adet *hanenin*, *mücerred han* denen yerlerdeki 91 adet bekar odasının sahibiydi. Ayrıca Bâb-ı Sultan Bayazıd'da 39 ve Fethiye Camii etrafında 54 adet oda ve dükkanı vardı. Bunlar bilançolarda tek kalemde kayıtlandığından Tablo 2'de beraber gösterildi. Ticari amaçla kullanılan çoğu sur içinde 36 dükkan, 2 kiremithane ve 1 hamam yine Canfeda Hatun'un mülküydü. Bunların dışında, Canfeda Hatun'un İstanbul dışında tesis ettiği vakıfları incelenerek gelir kaynakları muhasebe bilançolarından tespit edilmiştir.

Canfeda Hatun'un Haremeyn Vakfı'nın vakfiyesinde tarif edilen Kahire'de Nil nehri kenarında bir binasını vardı.²²⁵ Bu binanın gelirlerini hacca gidip dönen yolcuların yararına vakfetmişti. Haremeyn Vakfı'na ait 1608 senesi muhasebe bilançosuna göre bu bina ve altındaki dükkanların kira geliri yıllık toplam 10.820

²²³ Çalışmada incelenen bilançolarda meskenin türü, semti ve bâb sayısının kâtibin üslubuyla değişebildiği görülmüştür. Mesela Balat'ta aynı mesken 1611-1617 (h.1020-26) seneleri arasında 4 bâb'lı hane, 1630 (h.1040) ve 1640 (h.1049) yıllarında bir bâb'lı oda-i kebir olarak kayıtlanmıştır.

²²⁴ Cem Behar, “Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi”, s.145

²²⁵ BOA TS.MA.d. Göm.No. 6938 Vr.1-22

akçedir.²²⁶

Tablo 3
Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit ve Haremeyn
Vakıflarına Bağladığı Araziler

Şehir	Açıklama	Kira-yıllık
İzmit,Paşabahçe	6 kıt'a bostan	600 akçe
İzmit	49 kıt'a bağ, bahçe, bostan ve 1 kıt'a Ermeni meşatlığı	5.829 akçe (tamamının geliri)
Kahire	Çolakoğlu tuzlasında 6 kıt'a bostan	4 keyle tuz ²²⁷
	100 dönüm arazi	9.300 akçe
	82 dönüm arazi	
	31 dönüm arazi	
	30 dönüm arazi	
	12 dönüm arazi	

Kaynak: İzmit'teki gelirler için, BOA EEV.HMH.GZSL., Nı:1/63/A - A. Nezih Galitekin, "Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla" ss.121-126'. Canfeda Hatun'un Haremeyn vakfı gelirleri : BOA-Mad.d. 03651-000001 bilançosuna göreler.

²²⁶ BOA MAD.d. Göm.No. 03651 Vr. 00001 (h.1017) Gelirler bilançoda toplu şekilde kayıtlanmıştır.

²²⁷ Keyle=Kile: standart=36 litre= 37 desimetreküp, İnalçık a.g.e. s.444

Vakfiyede Canfeda Hatun Kahire civarındaki yerlerde arsaları olduğunu, bunları Mısır kadısının izniyle satın aldığını, gelirlerini Haremeyn Vakfı yararına bağışladığını söyler.²²⁸ Detayları yukarıda Tablo 3'te gösterilen bu yerlerin 1608 tarihli aynı bilançoya göre toplam yıllık getirisi 9.300 akçedir.²²⁹

Canfeda Hatun'a emeklilik döneminde Eski Saray'da tahsis edilen yıllık 72 bin akçe *ulufe* meblağına²³⁰ XVII. yüzyılın başında, İstanbul'da ve Kahire'deki gayrimenkullerinden elde edilen kira gelirleri dahil edilirse yıllık geliri en az 300 bin akçe olmalıdır. Burada unutulmaması gereken, vakıf olan gayrimenkullerin sadece kira gelirlerinin bilindiğidir. Bu binaların gerçek değerleri belli değildir.

BOA ve TS.MA.'da bulunan bilançolara göre Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit'te bir de nüküd vakfı vardı. Vakfa ait vakfiye daha Osmanlı döneminde olmadığından burasıyla ilgili bilgilere muhasebe bilançolarından ulaşabildim.²³¹ Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde kayıtlı özet (*icmal*) muhasebe bilançosunda Canfeda Hatun'un İzmit'te dokuz vakıf kurduğu yazar. Kendisi burada on dört çeşme, su yolları ve bir köprü yaptırmıştır. Bu hayır eserleri İzmit'teki aynı nüküd vakfına bağlıdır. Bakımları ve her türlü ihtiyaçları bu vakıf tarafından karşılanır.²³² Osmanlı Devleti'nde çeşme ve su yolları yaptıranların bu tür eserlere nüküd vakfı tesis etmesi bir gelenektir.²³³

Nüküd vakfına ait paralar genellikle günlük ihtiyaçların karşılanması için halktan kişilere borç verilirdi. *Muamele-i şer'iyye* gibi usullerle işletilen paranın faiz oranı yıllık %10-15'i geçemezdi.²³⁴ Canfeda Hatun'un İzmit Vakfı'nın sermayesini ve işleyişini anlamak için arşivlerde tespit ettiğim dördü özet (*icmal*), ikisi detaylı (*mufassal*) bilançolarını inceledim. Vakfa ait bilançolar vakfın toplam yıllık gelirlerini gösterecek şekilde hazırlanmıştı. Bunun böyle olduğu detaylı muhasebe defterlerinin giriş bölümü paragrafında açıkça belirtiliyordu. Bilançolarının ilk satırında,

²²⁸ BOA, D. Göm.No. 06938-0001 Vr.1-22

²²⁹ BOA, MAD..d. Göm.No. 03651 Vr. 000001 (h.1017)

²³⁰ Bkz. Faris Çerçi, (Haz.) Kühü'l-ahbar'a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği, ss. 238-239

²³¹ 35/BOA EEV.HMH.GZSL 1/63B bkz. A. Nezh Galitekin, "Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla", ss.122,126

²³² TS.MA.E. 0086-0061- 001-001

²³³ İsmail Kurt, Para Vakıfları- Nazariyat ve Tatbikat, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996, s.85-88

²³⁴ Ömer Lütfi Barkan, "Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)", Türk Tarih Belgeleri Dergisi, Cilt III., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966 , ss.34-36

“Mahsulat ve ihracat-ı evkaf-ı şerif-i merabih-i nükûd merhum Kethüda Canfeda Hatun der kasaba-i İznikmid” denilmiştir.²³⁵ Burada geçen *merabih*²³⁶ kelimesi Arapça kâr, kazanç anlamındaki *ribhtan*²³⁷ türetilir. Vakıf terminolojisinde bu ifade para vakfının sermayesinin işletilmesinden elde edilen ticari kazancı, faizi ifade eder. Yani İzmit Vakfı’na ait muhasebe bilançoları vakfın işletilen sermayesinden sağlanan gelirlerin kayıtlandığı defterlerdir. Dolayısıyla buradaki kayıtlardan vakfa başlangıçta ne kadar nükûd tahsis edildiği anlaşılamaz.

Tablo 4
Kethüda Canfeda Hatun’un
İzmit Nükûd Vakfı’nın Gelirleri-(Akçe)

MİLADİ SENE	DÖNEM	TOPLAM VAKIF VARLIĞI	DÖNEM GELİRLERİ	ZİMMET
1654-1662	8 sene	253.000	112.000	141.000
1662-1665	2 sene 6 ay	İ.*	35.375	-
1665-1669	4 sene, 6 ay	217.150	75.650	141.500
1677-1680	3 sene	İ.	46.800	-
1697-1701	4 sene	İ.(Mülhak)	36.731	-

Kaynak: BOA MAD.d. 07764-000002 (h.1065-72), TS.MA.D.-04254-00-001 (h.1073-75),TS.MA.D-008897-000001-00-001 (h.1075-79), TS.MA.E.0086-0061-001-001 (h.1088-90),TS.MA.E.0048-0060-001-001(h.1108-12)
*İcmal muhasebe bilançosu

İzmit Vakfı’nın muhasebe defterlerinden en erken tarihlisi 1654-62 yıllarına ait ve 8 seneliktir. Bilançoda İzmit Vakfı’nın toplam varlığı (*asl-ı mal*) 253 bin akçedir. Mezkur dönemin geliri (*mal-ı merabih*) 118 bin akçedir. Bunun 112 bin akçesini vakıf tahsil etmiştir. 6 bin akçe ise Hacı Osman isimli şahsın zimmetindedir, henüz tahsil edilememiştir. Mezkur muhasebe dönemindeki 6 bin akçeyle birlikte

²³⁵ TS.MA. D-008897-000001-00-001

²³⁶ Ferit Devellioğlu (Haz.) , Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s.716

²³⁷ Devellioğlu , a.g.e., s.1043

vakfın toplam alacağı 141 bin akçedir.²³⁸ İzmit Vakfı'na ait diğer bilanço 1665-69 yıllarına aittir. 4,5 yıllıktır. Bu muhasebe defterinde Vakfın Toplam Varlığı (*asl-ı mal*) 217.150 akçeye gerilemiştir. Vakfın zimmetteki tahsil edemediği alacakları (*zimmet*) 141.500 akçeye yükselir.²³⁹ Bunların detayları yukarıda Tablo 4'tedir. Bu defterlerin ortaya koyduğu, vakfın gelirlerinin sürekli azaldığıdır. Bu sonuç Murat Çizakça'nın para vakıflarının çok az bir kısmının bir yüzyıldan fazla faaliyet gösterdiği görüşüyle uyumludur.²⁴⁰ Kaldı ki 1697-1701 yıllarına ait özet bilançoya göre, İzmit Vakfı buradaki bir selatin vakfına, Gazi Süleyman Paşa Vakfın *mülhak* olmuş yani dahil edilmiştir. Mevzu bahis dört yıllık bilançoda Canfeda Hatun'un İzmit Vakfı'nın toplam geliri sadece 36.731 akçedir. Bu sonuç 1654 tarihli bilançonun verileriyle karşılaştırıldığında ortaya çıkan elli yıl geçmeden vakfın sermayesinin eridiğidir.²⁴¹

Kethüda Canfeda Hatun'un İzmit'teki hayırlarına ilişkin 1800 yılına ait bir belge daha vardır. İzmit'teki vakıflara ait *münhal* kalan yerlere ait olduğu belirtilen belgeye göre, Canfeda Hatun Vakfı'na ait Paşaköşkü mahallinde altı *kit'a*²⁴² bostan ve bunun dışında kırk dokuz *kit'a* bağ, bahçe ve bostan, bir *kit'a* Ermeni meşatlığı ve Çolakoğlu tuzlaları denen yerde tuzla olarak zikredilen altı *kit'a* bostan vardır. Bu yerlerin yıllık toplam geliri 6.429 akçe ve 4 keyle (36 litre) tuzdur (Tablo 3). Canfeda Hatun'un İzmit'te yaptırdığı bilinen hayırları çeşmeler ve su yolları ve Kız Köprüsü'dür. Bu hayır eserlerinin nüküd vakfı eliyle idare edildiği muhasebe defterlerinde açıktır. Bu tek belgedeki gelir kaynaklarının Canfeda Hatun'un hangi vakfına ait olduğunu bulamadım. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (TS.MA.) kayıtlı belgelerde Canfeda Hatun'un böyle bir vakfı olduğuna dair belgeye rastlamadım. Bu tek belgenin bölüme eklenmesinin nedeni Canfeda Hatun'un gerek serveti, gerek hayırları açısından bilinmezleri olduğuna dikkat çekmektir.

²³⁸ BOA MAD. d. Göm. No. 07764 Vr.000002 (h.1065-72)

²³⁹ TS.MA. D. Göm. No. 008897-000001-00 Vr.001 (1075-79)

²⁴⁰ Murat Çizakça, A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From The Seventh Century to the Present, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000, s.52

²⁴¹ TS.MA. E. Göm. No. 0048-0060-001 Vr.001 (h.1108-12)

²⁴² Mehmet Ali Ünal, "Paradigma- Osmanlı Tarih Sözlüğü" Kit'a, bir dönümden eksik olan araziler için kullanılmıştır.

Gelibolulu Âli'nin bildirdiğine göre, Canfeda Hatun Saraçhane'de yaptırdığı sebilhane ve karşısındaki eski ve harap mescidin onarımına 2 milyon akçe sarf etmiştir.²⁴³ Sadece bu meblağ Canfeda Hatun'un servetinin azımsanamayacak seviyede olduğunu gösterir. Ne yazık ki serveti ve hayır eserleri hakkında bilinenlerin eksiği çoktur. XVI. yüzyıl sonlarında yaptırdığı eserlerinin büyük bir kısmı harap olarak ortadan kalkmış, günümüze gelememiştir. Bugün ayakta olan iki camisi ismini hafızalarda hayırsever bir kadın olarak bırakmıştır. İstanbul Vakfı'na ait muhasebe bilançolarındaki bakım ve onarım giderlerinin kayıtları Canfeda Hatun'un unutulmuş bazı eserlerini ortaya çıkarır.

2.5. Hayırsever Yönüyle Canfeda Hatun ve Eserleri

Kethüda Canfeda Hatun İstanbul ve İzmit'te hayır eserleri yaptırarak vakıflar kurmuş, bir de hacca gidip dönen hac yolcularının yararlanması için Kahire'de bazı gayrimenkul gelirlerini bağışlamıştır. Vakıfları arasında sadece Haremeyn Vakfı'na ait Arapça vakfiyenin bir sureti günümüze gelmiştir. İstanbul ve İzmit'teki vakıflarının vakfiyelerini Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.) ve Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde (VG.MA) yaptığım incelemelerde bulamadım. Canfeda Hatun'un İzmit'teki nükûd vakfının XIX. yüzyıldan kalan bir belgesi üzerinde vakfiyenin olmadığı notu düşülmüş. Bu nota göre İzmit Vakfı'nın vakfiyesinin Osmanlı döneminde bulunamadığı anlaşılıyor.²⁴⁴ Vakıfla ilgili en detaylı bilgiye sahip vakfiye senedinin olmaması bu tez çalışmasının zayıf yönüdür. Bu nedenle bu çalışmada en az vakfiyeler kadar detaylı belgeler olan muhasebe defterlerinden faydalandım. Canfeda Hatun vakıflarıyla ilgili farklı kataloglarda tespit ettiğim çeşitli arşiv belgelerini de çalışmaya dahil ettim.

Bu tez çalışmasında muhasebe defterlerinin gider kayıtları Canfeda Hatun'un unutulmuş hayır eserlerini ortaya çıkarmada önemli bir kaynaktır. Vakfın çalışanlarına yaptığı ödemeler, hayır eserlerinin bakım ve onarım harcamaları bu eserlerin varlığını ortaya çıkarır.

²⁴³ Çerçi, (Haz.) Künhü'l-ahbar'a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği, s.238

²⁴⁴ 35/BOA EEV.HMH.GZSL 1/63B bkz. A. Nezih Galitekin, "Kocaali Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla", ss.122,126

Tablo 5
KETHÜDA CANFEDA HATUN'UN HAYIR ESERLERİ

İSTANBUL		
Karagümrük	Canfeda Kadın Camii	1584 (h.992) ²⁴⁵
	Sıbyan Mektebi	
	Çeşme	
Saraçhane	Canfeda Sebili	1593-94 (h.1002)
	Çeşme ve su yolları	
	Kilise Camii ²⁴⁶	
	Horhor, Sıbyan Mektebi ²⁴⁷	
Gedikpaşa	Mimar Ayas Camii (ikinci bânisi) ²⁴⁸	1593-94 (h.1002)
	Çeşme ve su yolları	1848(h.1264)
		1780(h.1195)
Beykoz	Akbaba Sultan Camii	1588
	Hamam ve su sarnıcı	Mimar Sinanın eseri
	Çeşmeler	
	Su yolları	
İZMİT		
İzmitmid	Büyük Çeşme	1826 (h.1242)
	Çeşmeler	13 adet
	Kız Köprüsü	
	Su yolları	
BABAESKİ ²⁴⁹		Belgesi bulunamadı
HAREMEYN VAKFI		
Kahire	Hac Yolcuları Yararına	
	Haremeyn ve Kudüs Fukaraları için İstanbul	
	Sürresine Ayrılan Düzenli Para	

²⁴⁵ Karagümrük'teki cami, Saraçhane'deki sebil ve karşısındaki Mimar Ayas camilerinin inşa tarihi için bkz. İhsan Erzi (Haz.), Camilerimiz Ansiklopedisi- Hadikatü'l Cevami, Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, C.2, ss.13-14

²⁴⁶ İstanbul Vakfı tarafından maaş ve çeşitli giderleri karşılanan Kilise camisi BOA, MAD. fonunda 07446 gömlek numarada kayıtlı, 1654-55 (h.1063-64) tarihli bilanço'ya göre Saraçhane civarındadır.

²⁴⁷ Muhasebe kayıtlarına göre mekteb Sofular hamamı civarındadır.

²⁴⁸ Sebille birlikte yeniden inşa ettirildiğinden Hadikatü'l Cevami'deki aynı tarih verilmiştir.

²⁴⁹ Ahmet Refik eserinde burada Canfeda Hatun'un hayırları olduğundan bahsetmiştir. Ancak bu konuda hiçbir bilgiye rastlanmamıştır. Ahmet Refik Altınay, Kadınlar Saltanatı, s.68

Bu belgelerin ortaya koyduğu Canfeda Hatun'un yaptırdığı hayır eserlerinin önemli bir kısmının günümüze gelemediği, harap olarak ortadan kalktığıdır. Yukarıda Tablo 5'te Canfeda Hatun'un hayır eserleri bir aradadır. Burada vakfın muhasebe defterlerinden tespit edilenler açık renkli olanlardır. Tablodaki bilgilerle Canfeda Hatun'un hayırseverliğinin değerlendirmesini yapalım.

a. Kethüda Canfeda Hatun'un Vakıflarının Belediye Hizmetleri

Tablo 5'te ilk dikkati çeken Canfeda Hatun'un genellikle çeşme, su yolu gibi belediye hizmetlerinin olduğudur. Çok sayıda çeşme yaptıran Canfeda Hatun'un bu eserlerinin önemli bir kısmı günümüze gelememiştir. Gedikpaşa'da, Saraçhane'de Canfeda Sebili'nin yanında ve İzmit'teki çeşmeleri bilinen hayır eserleridir. Muhasebe kayıtlarına göre Canfeda Hatun'un Karagümrük'te bir,²⁵⁰ Beykoz'da en az iki,²⁵¹ İzmit'te en az on üç çeşmesi²⁵² daha vardı. Mahalle ve sokaklarda bulunan bu eserlerin çabuk yıpranması ortadan kalkmasının nedeni olmalıdır. Canfeda Hatun'un çeşmelerinin gördüğü tamiratlar bu tür eserlerin ne kadar çabuk yıprandığını gösterir. XVI. yüzyıl sonlarında İstanbul'da Gedikpaşa'da yaptırdığı çeşme en az iki defa yeniden inşa edilmiştir. Çeşmenin kitabesinde önce 1780'de (h.1195) ardından aradan elli yıl bile geçmeden 1848'de (h.1264) yeni baştan yapıldığı yazar. Çeşmeyi ikinci kez yaptıran Sultan Abdülmecid'in (1839-1861) hazinedarı Şevki Nihal Usta'dır. Bazı kaynaklarda onun ismiyle de anılır.²⁵³ Canfeda Hatun'un İzmit'te yaptırdığı çeşmeyi (Büyük Çeşme) 1826'da yeniden inşa ettiren Sultan II. Mahmud'un (1808-1839) hazinedarı Şevki Nihal Usta'dır.²⁵⁴

Canfeda Hatun'un yaptırdığı bu iki çeşme kendisinden sonra gelen saraylı kadınlarca sahiplenildiğinden günümüze gelebilmiştir. Diğer yerlerdeki çeşmeler için aynı durum geçerli değildir. Kendisi en az yirmi kadar çeşme yaptırdığı halde çoğunun varlığı sadece muhasebe defterlerindedir. Beykoz'un Akbaba köyünde yaptırdığı, halen ayakta olan bir çeşme de Canfeda Hatun'un ismiyle anılmaz. Akbaba

²⁵⁰ TS.MA.D. 01678-0037-00-01 (h.1087-89) 1676-78 tarihli bu belgede Karagümrük'teki çeşme ve buradaki su yollarının tamir giderleri kayıtlamıştır.

²⁵¹ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-003 Vr.002 evrak numaralı 1668-70 yıllarında (h.1079-80) Akbaba'daki çeşmelerin sayısı verilmeden tamir edildiği ifade edilmiştir.

²⁵² TS.MA.E.0048-0050-001-011

²⁵³ Doğan Yavaş, "Canfeda Kadın Çeşmesi" Düünden Bugün'e İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 2, Haz.İlhan Tekeli, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss.383-384, 1994

²⁵⁴ A. Nezih Galitekin, "Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla", s.174-176

Camii'nin sokağı başındaki kitabesi olmayan çeşmenin ismi herhangi bir eserde de geçmiyor. Halk arasında Canfeda Hatun Çeşme'si olarak bilinen çeşmenin kitabesinde Latin harfleriyle yazılmış Besmele ve 1947 tarihi var.²⁵⁵ İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarında Akbaba'daki çeşmelere ait bir çok tamir kaydında bahsedilen çeşmelerden biri buradaki olmalıdır.

Canfeda Hatun, Akbaba'daki caminin yanına hamam ve su sarnıcı yaptırmıştı.²⁵⁶ Hamam Mimar Sinan'ın eseridir.²⁵⁷ Saraçhane'de yaptırdığı sebil ve bitişiğindeki çeşme Canfeda Hatun'un vakıfları eliyle karşıladığı belediye hizmetlerindedir.²⁵⁸ Genelde mütevazi özellikteki Canfeda Hatun'un hayır eserlerinden en gösterişli olanın bu sebilhanedir. Böyle olduğu Gelibolulu Âli'nin Kühü'l-Ahbar'daki,

'... selatin ü vüzeraya müte'allık bir niçe sebilhaneler ki vardır. Bunun binasına nisbetle cümlesi pest-ü na-hem vardır' sözlerinden anlaşılır.²⁵⁹

Sebilin açılışında çeşitli kumaş ve hediyelerin dağıtıldığını ekleyen Gelibolulu Âli açılış töreninin dillere destan olduğunu anlatır. Karşısındaki caminin inşaatıyla birlikte buraya toplam 2 milyon akçe harcanmıştır.²⁶⁰

Canfeda Hatun'un üstlendiği belediye işleri bu şekildedir. İzmit'te Kullar karyesinde yaptırdığı Kız Köprüsü'de yaptırdığı bayındırlık işlerindedir.²⁶¹ Osmanlı vakıf geleneğinde vakıflar buldukları semtlerin belediye ve bayındırlık işlerini yerine getirirdi. Bu nedenle Osmanlı Devleti'nde 1856'ya kadar belediye teşkilatına gerek duyulmamıştı.²⁶²

²⁵⁵ Bu görüşe varılmasında caminin yanında bulunan Akbaba türbesinin üç kuşak türbedarı olan Yavrutürk ailesinden Abdüssemi Yavrutürk'le yapılan röportaj etkili olmuştur. 1924 doğumlu Abdüssemi amca günümüze gelememiş Mimar Sinan'ın eseri Canfeda Hatun hamamını gören, hatta Sultan III. Mustafa tarafından yaptırılıp Canfeda Hatun'a mal edilen sıbyan mektebinin öğrencilerinden bir zattır. Kendisiyle yapılan röportajda çeşmenin Canfeda Hatun'un eseri olarak bilindiğini ifade etmiştir.

²⁵⁶ Ahmet Tabakoğlu'na göre burasının suyu Üsküdar su yollarının dışındadır. Suyun kaynağı Akbaba köyündedir. Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi, 1. Baskı, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2017 s.251

²⁵⁷ Bkz. Aptullah Kuran, Sinan The Grand Old Master of Ottoman Architecture, İstanbul : Ada Press Publishers,1987

²⁵⁸ Ahmet Tabakoğlu burasını Fatih su yollarına bağlı hayır eserleri arasında sayar,Tabakoğlu, aynı eser, ss.91-93

²⁵⁹ Çerçi, a.g.e., s.238

²⁶⁰ Çerçi, a.g.e., s.238

²⁶¹ BOA C.NF.00006-00252-003

²⁶² Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.242

Canfeda Hatun'un vakıfları da kaldırımların onarılması, lağımların tahliyesi gibi temel belediye hizmetlerini halka sağlamıştır. Hatta İstanbul Vakfı'nın bazı mahallelerin *avarız* vergisini ödediği muhasebelerinde görülür.²⁶³

b. Kethüda Canfeda Hatun'un Vakıflarının Dini Hizmetleri

Kethüda Canfeda Hatun'un hayır eserleri belediye işleriyle sınırlı değildir. İstanbul'da Karagümrük'te ve Beykoz'da Akbaba köyünde ismiyle anılan iki camii halen ayaktadır. Gelibolulu Âli Karagümrük'teki caminin eski ve harap bir mescid olduğunu, Canfeda Hatun'un burasını camiye çevirdiğini “*Çukur Bostan kurbında bir harabe mescidi tâmir ve câmi'i şerif itmişdir*” sözleriyle bildirir.²⁶⁴ Canfeda Hatun'un sahiplendiği tek harabe mescit burası değildir. Muhasebe defterlerine göre İstanbul Vakfı'nın giderleri karşıladığı başka camilerde vardır. Bunlardan ilki Saraçhane'deki Mimar Ayas Camii'dir.

Canfeda Hatun'un Saraçhane'de yaptırdığı bilinen hayır eserleri buradaki sebilhane ve bitişindeki çeşmedir.²⁶⁵ Gelibolulu Âli, Canfeda Hatun'un sebilhaneyi yaptırırken karşısındaki harap mescidi inşa ettirerek camiye çevirdiğini,

'Ol sebilhaneyi ve mukabilindeki mescid-i atik iken cami-i şerif kılunduğı eseri bi-bahaneyi inşa kılub...' sözleriyle bildirir.²⁶⁶

Gelibolulu Âli bu eski mescidin ismini vermez. Hadikatü'l-Cevami'de Canfeda Sebili'nin karşısındaki yerin ismi *Saraçhanebaşı Mescidi* olarak geçer.²⁶⁷ Bânisi Fatih Sultan Mehmed'in mimarlarından Mimar Ayas'dır.²⁶⁸ Vakfiyesine göre 1475'te (h. 879) inşa edilmiştir.²⁶⁹ Mimar Ayas yaptırdığı mescide Dülgerzade Camii önünde

²⁶³ İstanbul evkaf muhasebe defterlerinin giderler kaleminde İstanbul Timurtaş mahallesinde ve Karagümrük civarında hane-i avarız bedeli olarak 360 ve 240 akçe, toplamda 600 akçe ödüyordu. BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00101-102

²⁶⁴ Faris Çerçi, (Haz.) *Kühü'l-ahbar'a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği- 2 Cilt*, s.238

²⁶⁵ İhsan Erzi (Haz.), *Camilerimiz Ansiklopedisi- Hadikatü'l Cevami, Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, C.2*, ss.13-14

²⁶⁶ Çerçi, a.g.e., s.238

²⁶⁷ Ayvansarayı camiyi Mimar Ayas'ın yaptırdığını ve Canfeda sebili karşısında olduğunu ayrıca belirtmiştir. Erzi, a.g.e., Cilt1, s.164

²⁶⁸ Mimar Ayas bin Abdullah konusunda detaylı bilgi için bkz. Burcu Özgüven “Ayas Bin Abdullah” Düden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt 1 s.445

²⁶⁹ Ömer Lütfi Barkan- Ekrem Hakkı Ayverdi, “İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihi, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü, 1979, s.228

bulunan, Beylik Dükkanlar denen otuz beş dükkanın gelirini bağlamıştı.²⁷⁰ Gelibolulu Âli'nin Kühü'l-Ahbar'daki ifadelerine göre Mimar Ayas Mescidi, Canfeda Sebili'nin inşa edildiği 1593'te harap haldeydi. Canfeda Hatun'un bu sebil ve karşısındaki mescidin inşasına 2 milyon akçe harcadığını yine Gelibolulu Âli bildirir.²⁷¹ Canfeda Sebili ve karşısındaki Mimar Ayas Camii'nin ilişkisini ortaya çıkaran muhasebe defterleridir. İstanbul Vakfı'nın giderler bölümüne göre camide görevli *siracinin* ücreti düzenli ödeniyordu. Caminin ihtiyaç duyduğu çeşitli aydınlatma ve döşeme giderleri, sair ihtiyaçları yine İstanbul Vakfı'nca karşılanıyordu. Vakfın giderlerini karşıladığı diğer cami Kilise Camii'dir. 1654-55 tarihli bilançoda bu caminin Saraçhane'de olduğu yazar.²⁷² İstanbul Vakfı, Kilise Camii'nin sayısı bir-üç arasında değişen çalışanlarının ücretini ödüyor, giderlerini karşılıyordu. Bu camii hakkında bilinen başka bir şey yoktur.

Canfeda Hatun'un eski ve harap mescitleri inşa ettirmesinden Gelibolulu Âli'de bahseder. Eski eserlere sahip çıkılması Osmanlı vakıf geleneğinin bir parçasıdır. Canfeda Hatun'da bu geleneğe uymuş, eski eserlere sahip çıkarak geri kazandırmıştır. Bu muhtemelen sınırlı gelirleriyle ilişkilidir. Kendisinin has, tımar gibi toprak gelirleri yoktu. Düzenli geliri maaşı ve aylık gayrimenkul kiralarıdır. Canfeda Hatun'un bu gelirlerle cami veya külliye gibi büyük yapılara girişmesi mümkün değildir. Bunun yerine eski ve harap mescitleri sahiplenen Canfeda Hatun'un varlığı kamusal alanda dört farklı yapıyla görülür. Böylece aynı zamanda eski ve tarihi eserlerin "himaye" edicisidir.

Canfeda Hatun'un yaptırdığı bilinen tek cami Beykoz'da Akbaba köyündedir. Köye ismini veren Akbaba Mehmed Efendi İstanbul'un fethine katılarak hizmetlerde bulunmuş, derviş gaziler geleneğinden bir zattır. Başarılarından dolayı kendisine Fatih Sultan Mehmed tarafından temlik edilen bu köye gelerek yerleşmiştir. Mehmed Efendi köyde bir zaviye kurarak şenlenmesini sağlamış, öldüğünde buraya gömülmüştür.²⁷³ Canfeda Hatun'un 1588'de Akbaba köyünde yaptırdığı cami Akbaba Mehmed Efendi'nin mezarının yanındadır. Buradaki tekkeyi sahiplendiği,

²⁷⁰ Süleyman Faruk Göncüoğlu, "İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane", Atatürk Üniversitesi, *edergi.atauni.edu.tr/ataunigsed*, 2009, s.54

²⁷¹ Çerçi, (Haz.) a.g.e., s.238

²⁷² BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr. 00003

²⁷³ M.Baha Tanman, "Akbaba Tekkesi" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.221-222, 1989

ihtiyaçlarını giderdiği İstanbul Vakfı'nın muhasebelerinde görülür.²⁷⁴ Bu tekke Osmanlı döneminde Yeniçeri Ocağı'nın bağlı olduğu Bektaşî zaviyelerindendi.²⁷⁵ Kethüda Canfeda Hatun'un yeniçeri askerlerinin isyanlarının arttığı bir dönemde böyle bir köyde vakıf kurması gerçekten bir tesadüf müdür?

Canfeda Hatun'un aynı dönemde Akbaba köyünde caminin yanında bir hamam ve su sarnıcı yaptırması burada nüfusun arttığını düşündürür.²⁷⁶ Belki de böyle bir ihtiyaç nedeniyle Canfeda Hatun Akbaba köyüne yönelmişti. Burada yaptırdığı en az iki çeşme ve diğer hayır eserleri,²⁷⁷ gelir getirmesi için bağladığı hane, oda ve dükkanlar Canfeda Hatun'u Akbaba köyü için önemli biri yapmış olmalıdır. İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtlarında köydeki kaldırımların onarıldığı, lağımların tahliye edildiği kısaca buradaki her hizmetin Canfeda Hatun Vakfı'yla sunulduğu görülür.

Bazı arşiv belgelerinin ortaya koyduğu köyde yapılan her işin Canfeda Hatun'a mal edildiğidir. Buna göre Sultan III. Mustafa (1757-74) Akbaba köyünde bir mekteb yaptırmış ancak yaptırdığı unutulmuş zamanla Canfeda Hatun *Mekteb-i İbtidasi* denmiştir. Mektebin 1803 (h.1218) yılında tamiri gerekir. Maarif Nezareti'nce hazırlanan belgede, Akbaba'da Canfeda Hatun *Mekteb-i İbtidasi* denen mektebin hemen tamirinin gerektiği, ancak bu işler esnasında mektebin Sultan III. Mustafa tarafından bina edildiğinin anlaşıldığı yazar.²⁷⁸

Canfeda Hatun'un Akbaba köyündeki anıları halen çok canlı. Kendisi burada cami yaptıran bir hayırseverin ötesine geçmiş, köyün kurucusu gibi görülüyor. Buraya XVII. yüzyıl ortalarında gelen Evliya Çelebi'nin Canfeda Hatun'un isminden bahsetmemesiyle ilginçtir. Akbaba Mehmed Efendi'den, tekkeden, yanındaki camiden, caminin akarlarından ve hamamdan bahseden Evliya Çelebi nedense Canfeda Hatun'un ismini hiç zikretmiyor.²⁷⁹

²⁷⁴ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-003 Vr.002

²⁷⁵ Bu tekke 1826 yılında Yeniçeri ocağının kapatılması esnasında diğer tüm Bektaşî tekkeleriyle birlikte kapatılarak, mensupları sürgüne gönderilmiştir. Tekke daha sonra Nakşibendi tarikatına bırakılarak 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılması dönemine dek varlığını sürdürmüştür. Bkz. M. Baha Tanman, aynı eser

²⁷⁶ Halil İnalçık, "Osmanlı Devletinin Ekonomik ve Sosyal Tarihi C.1", s.701

²⁷⁷ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.00004 (h.1073-774)

²⁷⁸ BOA MF.MKT. 00632-00022-001 ve 003

²⁷⁹ Kahraman, Seyit Ali- Dağlı, Yücel- Dankoff, Robert- Kurşun, Zekeriya, Sezgin, İbrahim (Haz.lar), Evliya Çelebi Seyahatnamesi- 2 Cilt, 1.Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, Eylül 2011, I. Kitap s.241

Kethüda Canfeda Hatun'un yaptırdığı iki sıbyan mektebi vakıflarının dini hizmetlerindedir. Biri Karagümrük'te, caminin yakınında olan sıbyan mektebinin varlığı Hadikatü'l-Cevami'de geçer.²⁸⁰ Canfeda Hatun'un Horhor'da ikinci sıbyan mektebi olduğu İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtlarında görülür.

c. Kethüda Canfeda Hatun'un Vakıflarının Haremeyn'e Hizmetleri

Osmanlı vakıf geleneğinde Haremeyn yararına hayırlar yapmanın özel bir yeri vardır. Harem-i hümayunda böyle bir gelenek Sultan II. Murad'ın (1420-44, 1446-51) kızı Şehzade Hatun'la başlar. Mekke ve Medine'nin Osmanlı Devleti'ne ilhakıyla giderek önem ve çeşit kazanır.²⁸¹ Osmanlı döneminde Haremeyn için kurulan vakıfların çeşitleri arasında hac yolcuları yararına kurulanlar, Haremeyn hizmetleri için kurulanlar, eğitim sağlık, imaret gibi Mekke ve Medine'de günlük hayata yönelik kurulanlar vardır.²⁸²

Kethüda Canfeda Hatun'un Haremeyn yararına verdiği en önemli hizmet kurduğu hac yolcuları vakfıdır. Bu vakfa Kahire'deki gayrimenkullerinin gelirlerini bağlamış, hacca gidip dönenlerin yolculuk esnasında ihtiyaç duyacağı yiyecek, içecek, giyecek ve barınma ihtiyaçlarının karşılamasını istemiştir.²⁸³ Kendisinin Haremeyn yararına hayırları bununla sınırlı değildir.

Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndeki (TS.MA.) bazı belgelere göre Kethüda Canfeda Hatun, Haremeyn ve Kudüs'teki fakirlerinin yararına İstanbul Vakfı'nın gelirinden belli bir parayı İstanbul Surreşi için ayırmıştı. Abbasilerden itibaren Müslüman devletlerin Haremeyn halkına dağıtılmak üzere ayırdıkları mal ve paraların genellikle hac zamanından önce ulaştırılıp dağıtılmasına "surre" denir. Surre vakfi tabiri buraya yapılan hayırları ifade etmek için kullanılır, yoksa surre vakfi diye bir tür yoktur.

²⁸⁰ Erzi (Haz.), Camilerimiz Ansiklopedisi- Hadikatü'l Cevami, Ayvansaraylı Hafız Hüseyin, C.2, ss.13-14

²⁸¹ Mustafa Güler, Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları- 16. Ve 17. Yüzyıllar, s.226

²⁸² Güler, a.g.e. ss.64-114 Hac yolcuları yararına kurulanlar arasında: hac yollarının güvenliği için kurulanlar, ulaşım için deve tedarik edenler, hac yolunda su temini için kurulanlar, giyecek yardımı için kurulanlar sayılabilir. Bunlardan başka Haremeyn'de kurulan su vakıfları, kisve vakıfları, pahalı inşa faaliyetlerine yönelik sağlanan hizmetlere yönelik hayırlar sayılabilir.

²⁸³ Bu harcamaların türü Haremeyn vakfı bilançolarının giderler bölümünden tespit edilmiştir. BOA MAD.d. Göm.No.03651 Vr.00001

Surreler gönderildikleri merkezlere göre, İstanbul Surreşi, Şam Surreşi gibi isimler alırdı. Surre yoluyla yerine ulaştırılan bu hayırlara “fukara vakıfları” denirdi.²⁸⁴ Buna göre Canfeda Hatun İstanbul Vakfı’nın gelirlerinden her yıl 20.064 akçeyi Haremeyn (Mekke ve Medine) şehirlerindeki fukaraya, ayrıca 5.034 akçeyi Kudüs’teki fukaraya dağıtılması için İstanbul Surreşi’ne bağışlamıştır²⁸⁵

Böylece Kethüda Canfeda Hatun’un yaşamı, serveti, hayır eserleri ve hayırseverliğinin ele alındığı bölümün sonuna gelindi. Hayır eserlerinin tespitinde faydalanılan muhasebe defterlerine de böylece giriş yapılmıştır. Çalışmanın bundan sonrasında XVII. yüzyılın muhasebe bilançoları üzerinden İstanbul Vakfı ele alınacaktır. Bunun için öncelikle vakfın gelirleri ve giderleri tanınmalıdır.

---

²⁸⁴ Konunun detayları için bkz. Güler, a.g.e., s.s199-209

²⁸⁵ TS.MA.D.01179-0001-00-004, 1595 (h.1004) tarihli belge, TS.MA.D.01175-0001-00-003, 1608 (h.1017) tarihli belge

3.XVII. YÜZYIL BİLANÇOLARINA GÖRE KETHÜDA CANFEDA HATUN'UN İSTANBUL VAKFI

3.1. Bilançolarına Göre Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın Gelirleri

Osmanlı döneminde vakfin kuruluşu esnasında tahsis edilen gelir kaynaklarına *akarat-ı mevkufe* denirdi. Böylece vâkıf, maddi imkanlarına göre hayırlarının sürdürülmesini yani ebediliğini garantiye alırdı. Sultanın ailesi ya da yüksek devlet ricalinden kimselerin vakıflarına gelir getirmesi için has, tımar türünde toprakların gelirlerinin bağlandığı olurdu. Canfeda Hatun'un vakıflarının gelir kaynakları arasında *temlik* edilmiş toprak gelirlerine rastlanmaz. Yani vakıfları *tahsisat kabilinden, irsadi* türde değildir.²⁸⁶ Bilançolarına göre Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarının (*akarat-ı mevkufe*) tamamı mesken ve ticari işletmelerden oluşuyordu. Vakfin oda, hane, *hane-i kebir* türünde meskenler ve dükkan gibi ticari işletmelerden oluşan toplam 238 adet gayrimenkulü vardı. Bunların listesi önceki bölümde verilmiştir (Tablo 1 ve Tablo 2). İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarının ve işletilme şekillerinin detayına girilecektir, öncesinde bilançoların hazırlanması konusunda birkaç husus belirtilmelidir.

Osmanlı döneminde muhasebe bilançoları çok katı olmayan belli şekil şartlarına göre hazırlanırdı. Bu usuller döneme ve kâtibin üslubuna göre şekillense bile genel özellikleri benzerdi. Bilançolar gelirler (*an mahsulat*) ve giderler (*vuzia min zalik*) denen iki kısımdan meydana gelirdi. Bilançonun giriş bölümünde vakfi tanıtan, kalıp ifadelerle hazırlanmış bir paragraf olurdu. Paragrafın uzunluk ve kısalığı, vakfa ait ne tür bilgilerin verildiği kâtibe göre değişirdi.

---

²⁸⁶ Sultan, ailesi ya da sadrazam, beylerbeyi üst düzey devlet görevlilerinin vakıflarına bağlayabildiği miri gelirler

Tablo 6
XVII. Yüzyıl Bilançolarına Göre Kethüda Canfeda Hatun'un
İstanbul Vakfı'nın Gelirleri - (Akçe)

MİLADİ SENE	DÖNEM	VAKFIN TOPLAM VARLIĞI	DÖNEM GELİRLERİ	KİRA GELİRİ	MUHTELİF GELİRLER	
					MUACCELE	RÜSUMAT
1611-14	36 ay	687.867	664.270	565.340	98.930	0
1615-16	12 ay	345.979	344.660	184.560	160.100	0
1616-17	12 ay	208.122	203.020	188.220	14.300	500
1617	12 ay	189.962	188.545	185.900	1.820	825
1617-18	12 ay	201.548	196.540	185.320	11.000	220
1618-19	12 ay	217.205	213.105	189.105	23.500	500
1619-20	12 ay	243.740	229.460	196.060	33.100	300
1622	7 ay	197.416	136.880	113.680	22.300	900
1622-23	12 ay	214.055	200.690	194.190	5.700	800
1623-24	12 ay	231.547	211.330	198.930	11.600	800
1624	2 ay	83.114	34.702	33.402	800	500
1627	11 ay	235.820	179.066	173.266	5.800	0
1627-28	9 ay	272.233	186.682	150.882	29.000	6.800
1628-29	5 ay	128.900	86.480	66.880	18.000	1.600
1629	2 ay	71.864	27.467	27.467	0	0
1629-30	12 ay	233.944	199.626	172.969	23.177	3.480
1630	5 ay	129.529	74.425	72.625	200	1.600
1630-31	12 ay	226.182	188.122	172.922	13.750	1.450
1631-32	10 ay	211.610	167.370	147.820	14.290	5.260
1632-33*	18 ay	333.236	285.935	251.835	32.000	1.900

* Dönem Gelirleri toplamı doğru olarak 285.735 akçedir. Ancak tablonun hazırlanmasında bilanço kayıtlarına sadık kalınmıştır.

MİLADİ SENE	DÖNEM	VAKFIN TOPLAM VARLIĞI	DÖNEM GELİRLERİ	KİRA GELİRİ	MUHTELİF GELİRLER	
					MUACCELE	RÜSUMAT
1633-35	15 ay	268.049	229.989	213.389	13.400	3.200
1635-36	12 ay	240.663	184.084	173.734	7.000	3.350
1637-39 *	26 ay	480.910	402.692	373.022	0	29.350
1639-40	10 ay	224.420	149.510	139.410	10.000	100
1640-41	14 ay	315.737	246.414	198.914	40.200	7.300
1654-55	15 ay	291.130	246.950	184.250	61.500	1.200
1663-64	13 ay	227.520	227.520	129.520	97.040	960
1664-65	13 ay	138.170	136.540	122.040	11.000	3.500
1667	10 ay	108.760	108.760	97.160	11.600	0
1667-68	9 ay	95.932	95.395	79.395	16.000	0
1668-70	17 ay	276.954	276.838	167.838	109.000	0
1670-72**	26 ay	307.586	292.646	242.206	50.422	0
1672-73	12 ay	137.190	119.190	-	-	-
1675-76	11 ay	114.075	-	-	-	-
1676-78	18 ay	269.970	-	-	-	-
1678	5 ay	50.085	-	-	-	-
1681-85**	50 ay	569.140	569.140	486.350	60.590	22.200
1687-88	11 ay	149.076	149.076	107.976	41.100	0
1688-89	12 ay	131.044	131.044	117.444	13.600	0
1689-90	3 ay	50.577	42.428	29.328	10.000	3.100
1691	7 ay	101.502	101.502	67.882	30.600	3.020
1692-93	15 ay	213.929	139.229	117.269	20.250	1.710

*Dönem Gelirleri toplamı doğru olarak 402.372 akçedir. **Dönem Gelirleri toplamı doğru olarak 292.628 akçedir.

MİLADİ SENE	DÖNEM	VAKFIN TOPLAM VARLIĞI	DÖNEM GELİRLERİ	KİRA GELİRİ	MUHTELİF GELİRLER	
					MUACCELE	RÜSUMAT
1693-94	12 ay	157.974	139.374	113.904	19.200	6.270
1694-95	12 ay	149.228	112.328	110.468	600	1.260
1695-96	12 ay	285.744	274.044	109.944	164.100	0
1696	3 ay	52.159	36.531	27.261	8.520	750
1696-98	17 ay	179.004	179.004	154.479	12.200	12.325
1698-99	16 ay	171.952	148.992	144.512	1.800	2.680
1700-01	14 ay	180.108	180.108	125.818	53.400	890

Kaynak : BOA MAD. d. Göm. No: 01703 Vr.00101 (h.1020-22), Vr.0096 (h.1024), Vr.0093 (h.1025), Vr.0089 (h.1026), Vr.0086 (h.1027), Vr.0082 (h.1028), Vr.0079 (h.1029), Vr.0076 (h.1031), Vr.0073-74 (h.1032), Vr.0070 (h.1033), Vr.0067 (h.1034), Vr.0062-63 (h.1036-37), Vr.0057-58 (h.1037), Vr.0053-54 (h.1038), Vr.0050 (h.1038), Vr.0045-46 (h.1038-39), Vr.0041-42 (h.1039-40), Vr.0037-38 (h.1040), Vr.0033-34 (h.1041), Vr.0027-28 (h.1041-43), Vr.0022-23 (h.1043-44), Vr.0018-19 (h.1044-45), Vr.0012-13 (1046-48), Vr.0002-3 (h.1049), Vr.0007-8 (h.1049-50), Göm. No: 07446 Vr.00002 (h.1064-65), Göm. No : 07814 Vr.00002-3 (h.1073-74), Göm. No : 07793 Vr.00002-3 (h.1074-75), BOA EV.HMH.d. Göm. No: 00187 Vr.00003 (h.1077-78), BOA TS.MA.D. Göm. No: 04254-0002 Vr.002 (h.1078-79), Göm. No : 04254-0003 Vr.002-3 (1079-80), BOA EV.HMH.d. Göm. No.00217 Vr.00003 (h.1080-82), BOA TS.MA.D. Göm. No: 04254-0004 (icmal, h.1082-83), Göm. No: 04254-0006 (icmal, h.1086), Göm. No.1678-0037 Vr.001 (h.1087-89), TS.MA. E-0088-0021-002-001, (h.1089), BOA EV.HMH.d. Göm.No.00363 Vr.00003 (h.1092-96), Göm.No.00478, Vr.00003 (h.1099), Göm:00520, Vr.00003 (h.1100), Göm.No.00570, Vr.00003 (h.1101), Göm.No.00628, Vr.00004 (h.1102), Göm.No.00698, Vr.00003 (1103-4), Göm.No.00756, Vr.00004 (h.1105), Göm.No.00831, Vr.00004 (h.1106), Göm.No.00882, Vr.00003 (h.1107), Göm.No.00937, Vr.00004 (h.1108), Göm.No.00954, Vr.00003 (h.1108), Göm.No.00868, Vr.00003 (h.1109-10), Göm.No.01108, Vr.00002 (h.1111-12)

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyılda hazırlanan bilançolarında defterin giriş bölümünde genellikle şöyle bir paragraf vardı;

*'Muhasebe-i Mahsulat ve ihracat-ı evkaf-ı cami-i şerif-i merhum Kethüda Canfeda Hatun der mahmiye-i İstanbul an tahvil-i Çelebi Ahmed an bevaban-ı dergâh-ı ali mütevellî be-ma'rifet-i iftiharî havass ve'l-mukarrebîn mu'temedü'l-mulûk ve's-selâtin inisü'l-hazreti'l-aliyyetü's-sultaniyye celisü'd-devleti's-seniyyeti'l-hakaniyye a'ni sahibü'l-izzü ve'd-devlet Hazreti El-Hac Mustafa Ağa Ağa-ı Dar'üs-saade en-Nâzır an gur-re-i Muharremü'l Haram sene işrun ve elf ila gayet-i şehri Zi'l-hucce sene-i isnun ve işrun ve elf ber mucceb-i defter-i müfredat'*²⁸⁷

Bu paragraftan sonra *Asl-ı Mal* denerek defterin muhasebe bölümü açılırdı. Bu ifadeden vakfın tahsil edilmiş veya henüz tahsil edilmemiş tüm gelirleri anlaşılmalıdır. *Asl-ı Mal* ifadesi ilgili muhasebe döneminde vakfın tahsil ettiği gelirlerin (*an mahsulat*) varsa önceki dönemden devreden bakiyesinin (*muhasebe-i maziye*) henüz tahsil edilememiş zimmetteki vakıf alacaklarının (*der zimem*) ve eğer varsa borç alınan meblağın (*ani'l istikraz*) hepsinin toplamıdır. İstanbul Vakfı'nın bilanço gelirlerini gösteren bu gelirlere yukarıda Tablo 6'da "Vakfın Toplam Varlığı" denir.

Tablo 6'da İstanbul Vakfı'nın ilgili bilançodaki gelirlerine "Dönem Gelirleri" denir. Bilançolarda bunun için "*an mahsulat mea' emvali müteferrika*" ifadesi kullanılırdı. "Dönem Gelirleri" denince anlaşılması gereken; İstanbul Vakfı'nın düzenli "Kira Geliri" ve düzensiz olan "Muhtelif Gelirler" in toplamıdır. Vakfın "Muhtelif Gelirler" i peşin (*muaccele*) gelirleri ve vakfa ödenen resim ve harçlardır. Eğer vakfın bilanço döneminde tahsil edemediği alacakları varsa (*bâki*) bunlarda "Kira Geliri" yani aynı zamanda "Dönem Gelirleri" meblağına dahil edilirdi. Detaylarından aşağıda bahsedilecektir.

²⁸⁷ 1611-14 (h.1020-22) muhasebe bilançosunun giriş paragrafı

Tablo 6'nın yorumlanmasında bilanço periyodu mutlaka dikkate alınmalıdır. Görüleceği üzere buradaki muhasebe bilançoları 2,5,9 ay gibi çok farklı zaman dilimleri için hazırlanmış. Bunun sebebi her *mütevellin*in kendi hesabından sorumlu olmasıdır. İstanbul Vakfı'nın 1624'ten sonra *mütevellisi* sık değişmeye başlayınca bir yıl içinde birkaç muhasebe defteri hazırlanmış. Yoksa vakıf muhasebelerinde olması gereken 12 aylık sürelerle hazırlanmasıdır. İstanbul Vakfı'nın düzenli idare edildiği yıllarda bu böyledir.

Muhasebe defterlerinin kayıtlanma şekilleri ve diliyle ilgili genel bilgiler bu şekildedir. Aşağıda önce gelir kayıtlarının detaylarına, ardından vakfın gayrimenkullerinin kiralanma usullerine değinilecektir. İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtlarındaki detaylar kiracının kimliği, gayrimenkul binanın türü ve geliri gibi bilgilerdir.

3.1.1.İstanbul Vakfı'nın Kiracıları

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıl bilançolarında 1692 senesine kadar tutulan bilançolarda vakfa ait detaylı bilgiler vardır.²⁸⁸ Tevfik Güran'a göre muhasebe kayıtlarının uzun metinlerle ve detaylı kayıtlanması usulü XVI. ve XVII. yüzyıllar için geçerlidir. XVIII. yüzyıldan itibaren vakıf muhasebelerinde veriler topluca ve sistematik şekilde kaydedilmiştir.²⁸⁹ Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın muhasebelerinde 1692'den sonra bu sistematik usule geçildiği, gelirlerin bir kaç başlık altında mesela *haneha ve dekakin* denerek topluca kaydedildiği görülüyor.

İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtlarında 1692'ye kadar vakfın gelirleri ve giderleri hakkında detaylı bilgiler bulunurdu. Gelirler başlığında vakfa ait her bir gelir kaydı için *An Mahsul* dendiikten sonra her binanın türü (oda, hane, dükkan gibi), *bâb* sayısı, bulunduğu semtin ismi, kiracısının ismi ve bazen unvanı kayda açıkça yazılırdı. İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarına ait bina türü, *bâb* sayısı gibi detaylardan önceki bölümde bahsedildiğinden burada tekrarlanmayacaktır.

²⁸⁸ BOA EV.HMH.00698 Vr.00003 1692-93 (1102) senesinden itibaren artık kiralarn toplu şekilde kaydedildiği görülür.

²⁸⁹ Güran, Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar, s.14

Muhasebe kayıtlarında geçen diğer bir detay vakfın kiracısının kimliğidir. Bu noktada Osmanlı sosyal hayatının evliler (*müteehhilin*), bekarlar (*mücerred*) ve gayri müslimler gibi üç farklı topluluktan oluştuğu söylenmelidir. Osmanlı toplumundaki bu kişiler farklı türde evlerde yaşarlardı. Vakfiyelerde vâkıflar hangi vakıf evin, hangi kişilere kiraya verileceğini açıkça belirtirdi.²⁹⁰ Mesela Rüstem Paşa, vakfiyesinde gelir getirmesi için vakfına bağladığı odalardan 57'sini bekarların (*mücerred*), İstanbul ve Edirne'deki 141'ini evlilerin (*müteehhilin*) kiralaması için bıraktığını ifade etmiştir. Vakfiyede Yahudilerin kiralaması için bazı odalar olduğundan bahsedilmiş ancak sayıları verilmemiştir.²⁹¹ İstanbul Vakfı'nın kiracıları arasında işte bu üç sosyal zümredeki kimseler vardı. Peki bunların ayrımı nasıl yapılmalıdır?

a. İstanbul Vakfı'nın Bekar Odalarındaki Kiracıları

İstanbul'daki gelir kaynakları (*akarat-ı mevkufe*) arasında 91 *bâb* bekar odası, ayrıca iki ayrı kayıтта toplu gösterilmiş 93 *bâb* oda ve dükkan vardır (Tablo 2). Öncelikle vakfın emlakı arasında sayıca çok olan oda türü yerlerde ikamet edenlere ve geldikleri sosyal zümreye bakalım. Gerçi muhasebe defterlerinde oda türü yerlerde kalanların isimleri genellikle zikredilmiyordu. Bunların kirası gelirler bölümünde topluca, tek kalemde kaydediliyordu. Bu toplu kayıtlanan odaların her birine ne kadar ödendiğinin, burada kimin yaşadığının anlaşılması zordur. Ancak kiralanan odalar için peşin (*muaccele*) bedelinin tahsil edildiği bazı kayıtlarda kimin, ne kadar ödeme yaptığı muhasebe defterine açıkça yazılırdı. Mesela 1619-20 yıllarında Unkapanı (Kapan-ı Dakik) civarındaki on dokuz oda ve üç dükkan ayrıca Balabanağa Mahallesi'ndeki bir oda ve Camcıali Mahallesi'ndeki bir dükkan için *muaccele* bedeli tahsil edilmiş, her bir kayıтта kimin kiracı olduğu yazılmıştı.

Buna göre 1619-20 yılları bilançosunda Unkapanı semtinde, *mücerred* han denen yerdeki on dokuz odada isimleri Hacı Murad bin Abdullah, Fatma Hatun binti Kemal, Aişe Hatun binti Davud, ? bin Abdullah, Murad bin Behram, Mehmed bin Mustafa, Emine binti Hasan, Mehmed Hacı, Alişan bin ?, Mehmed bin Mahmud, El

²⁹⁰ Müslüman ve gayri Müslimlerin yaşadığı evlerin yüksekliğinin farklı olmasının istendiği bazı fermanlarda geçmektedir. Mesela 1725 tarihli bir hükme göre Müslümanlara ait evlerin yüksekliğinin 12 zirayı, gayri Müslimlere ait evlerin yüksekliğinin dokuz zirayı geçmemesi istenmiştir. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.106

²⁹¹ Bkz Hacı Ahmet Arslantürk, Bir Bürokrat Ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan Süleyman'ın Veziriazamı Rüstem Paşa, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Basılmamış Doktora Tezi, 2011, ss.82-83

Hac Hasan bin Ali, baba isimleri okunaksız Bekir, Fatma, Mustafa ve Ömer, Şerife binti Hasan, Süleyman ve isimleri okunaksız iki kişi *muaccele* bedeli ödemiştir. Balabanağa Mahallesi'ndeki *mücerred* handa bir odayı kiralayan ismi okunaksız, baba ismi Abdullah olan bir kadındır.²⁹² Buna göre aralarında kadınların olduğu *mücerred* han denen yerdeki kiracılar arasında üç Hacı unvanlı kimseye rastlanır. Burada ikamet edenlerin isimlerinin çağrıştırdığı halktan kimseler olduklarıdır. Baba ismi Abdullah olan üç kişinin sonradan Müslüman olduğu anlaşılıyor.

Osmanlı toplumunda bekar odası, *odaha-i merdan* veya *mücerred* han denen yerlerde genellikle bekar ve ailesizlerin yaşadığı bilinmektedir. Ancak İstanbul Vakfı'na ait bekar odalarında kalanların sadece isimlerine bakarak bekar veya ailesiz kimseler oldukları söylenemez. Bu tür yerlerin kirası sıradan bir hanenin çok altında olduğundan kiracıları bekar erkeklerin yanı sıra İstanbul'da geçici süreyle bulunanlar veya fakir kimseler olabilir. Peki Osmanlı toplumunda “bekarlar” denince ne anlaşılmalıdır?

Bu tabirle ifade edilenler genellikle Anadolu veya Rumeli'den İstanbul'a çalışmaya gelmiş, gündüzleri hizmetçilik, hamallık, seyyar satıcılık gibi vasıfsız işler yapıp, geceleri ucuz odalarda konaklayan ailesiz erkeklerdir.²⁹³ Bazı çalışmalarda XVI. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu'da hızlı nüfus artışı meydana geldiği,²⁹⁴ bu artışın Celali isyanları ve Anadolu'da huzursuzluk ortamına neden olduğu iddia edilir.²⁹⁵ Böylece şehirlerde, özellikle İstanbul'da XVII. yüzyıl başlarından itibaren “bekarlar”ın sayısı artar. Osmanlı İstanbul'una dışarıdan gelmiş bekar erkekler ailelerin yaşadığı mahallelerdeki sıradan evlerde değil, bekarlara mahsus yerlerde konaklayabilirdi.²⁹⁶ Ancak gerek İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtları, gerek Bursa bekar odalarını inceleyen diğer çalışmanın ortaya koyduğu bekarlara mahsus yerlerde sadece erkeklerin yaşamadığı, kadınların da olduğudur.²⁹⁷

²⁹² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0079 (h.1029)

²⁹³ Yüksel, a.g.e., s.106

²⁹⁴ Halil İnalçık Anadolu'da nüfusun %41 arttığını ifade eder. Bkz. İnalçık, Devlet-i' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s.158

²⁹⁵ Oktay Özel 16. Ve 17 yüzyıllar Anadolu demografisi üzerine yaptığı çalışmasında artan nüfusun Celali isyanlarının çıkması ve Anadolu'da huzursuzlukların baş göstermesi arasında yakın bir ilişki bulunduğunu tespit etmiştir. Bkz. Oktay Özel, “Population Changes In Ottoman Anatolia During The 16th and 17th Centuries : The Demographic Crises”, ss.195-96

²⁹⁶ Cem Behar, “Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul'unda Kasap İlyas Mahallesi”, s.158

²⁹⁷ Raif Kaplanoğlu, “Tahrir Defterlerine Göre: Osmanlı Döneminde Bursa'da İşçi/Bekar Odaları”, Bursa Araştırmaları Dergisi, S.33, Bursa: BURSAV, 2011

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın bilançolarında bekarların ikametine ayrılmış binalardan farklı isimlerle söz edilmiştir. Bunlardan bazısına *odaha-i merdan*, bazısına 1640 yılına kadar tutulan bilançolarda *odaha der mücerred han* denirdi. *Odaha-i merdan* denen yerler klasik anlamdaki bekar odalarıdır. Belgelerde bekarhane de denir. Bekarhaneler genellikle iş yerlerinin yoğun olduğu, şehir halkının yaşadığı mahallelerden ayrı, çoğunlukla bir mekanda, tek katlı, kargir odalar dizisidir. Yapılan çalışmalara göre genellikle vakıflara gelir getirmesi için yaptırılan bekar odaları bazen hanlarda ya da dükkanların üst katlarında bulunurdu.²⁹⁸

Evliya Çelebi *mücerredân* dediği bu odalardan Seyahatname'de iki yüz on yedinci fasılda bahseder. Buna göre; İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman döneminden beri bilinen bekar odaları "*Dâr- Aliyye içre ne kadar hane-i mücerredan yani bekar odaları var ise onları beyan eder*" başlığı altında sıralanır. Evliya Çelebi'ye göre bin veya iki bin kişinin kaldığı bekarhanelerden İstanbul'da en bilinenleri Mahmutpaşa'da "Cebeci Odaları", Gedikpaşa Bekarhanesi, Unkapanı yakınlarındaki "Bekarhane-i Azepler"dir.²⁹⁹ Muhasebe kayıtlarına göre İstanbul Vakfı'na ait *odaha-i merdan* (bekar odası) denen, Arabacılar Hamamı civarında 32 *bâb* oda vardır (Tablo 7).

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında bekarların kaldığı bazı odalar dizisi yukarıdakilerden farklı olarak *odaha-i der mücerred han (M.H.)* ifadesiyle kaydedilirdi. Buna göre kayıtlarda vakfın altı farklı semtte sıralanan ve *mücerred han* denen, Eski Saray, Fethiye Camii, Ahırkapı, Unkapanı civarında ve Balabanağa, Mercanağa mahallelerinde toplam 54 *bâb* bekar odası vardı (Tablo 7). Peki bu tür yerler bekarların yaşadığı bir tür toplu konut olarak görülebilir mi?

²⁹⁸ Raif Kaplanoğlu, aynı eser, ss.31-33

²⁹⁹ Evliya Çelebinin bildirdiğine göre bu Mücerred (bekar) hanelerinin farklı oda-başlıları, hakim ve zabıtları bulunmaktadır. Bu bekar odalarından içerisinde 1-2 bin kişinin barındığı yüzlerce bekarhane vardır, bunların en büyükleri ise Yolgeçen Odaları denen ve dört yüz hücreden oluşan odalardır. Belli başlı bekar odaları arasında ayrıca; Pertev Paşa Odaları, Süleymaniye çevresinde 'Hilalci Odaları', Atpazarında Kırk Bekarhane Evliya Çelebi sıralar. Bkz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı- Robert Dankoff- Zekeriya Kurşun, Sezgin, İbrahim (Haz.lar), Evliya Çelebi Seyahatnamesi- 2 Cilt, 1.Baskı, İstanbul: YKY Yayınları, Eylül 2011, Birinci kitap, s.155

Tablo 7
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
Bekâr Odaları

Semt/Mahalle	Bâb	Türü
Saray-ı Atik civarı	13	Odaha-i cedit-M.H.
Fethiye Camii civarı	5	Odaha-i cedit
Arabalılar Hamamı civarı	32	Odaha-i merdan
Balabanağa	11	Odaha -M.H.
Ahır Kapı	3	Odaha -M.H.
Mercanağa	4	Odaha -M.H.
Kapan-ı Dakik civarı	23	Odaha-M.H.

*M.H. Mücereed Han

Fatih Sultan Mehmed Külliyesi Vakfiyesi ile 1546, 1580 ve 1596 yıllarına ait Ayasofya Camii muhasebe defterlerini inceleyen bir çalışmada mevzu bahis belgelerde vakfa ait bir arada ve çok sayıda odaya rastlandığı söylenir. Bu odaların her birinin ayrı avlusu, müşterek su kuyusu ve kenefleri vardır. Bir tür toplu konut projesi olarak yorumlanan bu odaların amacı belgelerde açıkça belirtilmemiş, ancak bekarların yaşamasına yönelik olabileceği ileri sürülmüştür.³⁰⁰ Bu tanımlama bekarların toplu yaşadığı yerlerin otel şeklinde tek bir bina içinde imar edilmiş olmasalar bile bir aradaki yaşam alanlarının mesela “han” denerek isimlendirildiğini düşündürür.

Evliya Çelebi Bursa’da Emirsultan avlusunda bazı fakir odaları olduğunu, burada kalanların yemek yiyebilmeleri için bir de imaret olduğunu yazar.³⁰¹ Bu ifadeler bir zümreye mahsus bir tesisi çağrıştırır. Diğer bir örnek Barkan ve Ayverdi’nin 1672’de İstanbul’da sayıları 12 binden fazla dedikleri bekarların kaldığı yerlerden “*yiğitlerin ikametine ve çalışmasına mahsus bekar odaları (iş hanları)*” sözleriyle bahsetmesidir.³⁰²

³⁰⁰ Raif Kaplanoglu, “Tahrir Defterlerine Göre: Osmanlı Döneminde Bursa’da İşçi/Bekar Odaları”, s.31

³⁰¹ aynı eser, s.39

³⁰² Ömer Lütfi Barkan- Ekrem Hakkı Ayverdi, “İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli”, s.XII

İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtlarının ortaya koyduğu XVII. yüzyılda *mücerred* han denen yerlerde kadınların da olduğudur. Aynı yüzyılda bekarların yaşadığı yerlere neden farklı isimler verildiği, bu meskenlerde sadece bekarlar veya ailesizlerin yaşayıp yaşamadığı henüz anlaşılmış değildir. Bursa'daki bekar/işçi odalarını tahrir kayıtları ve kadı sicilleri üzerinden inceleyen bir çalışma, Osmanlı dönemi klasik bekar hanlarının 1826'da Yeniçeri Ocağı'yla birlikte yiktirılarak ortadan kaldırıldığını ileri sürer. Bunun nedeni burada kalan işsiz, güçsüz kimselerin Yeniçeri isyanlarına destek vermesi, toplumun huzurunu bozmasıdır. Bu tarihten sonra yaptırılan yerler klasik anlamdaki bekar odasından ziyade işçi gruplarının bir arada yaşadığı iş hanlarıdır.³⁰³

İstanbul Vakfı'na ait 91 *bâb* oda türü meskende bekarların veya ailesizlerin ikamet ettiği düşünülse bile vakfa ait diğer 93 *bâb* oda ve dükkan hakkında elde bir bilgi yoktur. Bu yerlerden ilki Fethiye Camii civarındaki 54 *bâb* oda ve dükkan, diğeri Bâb-ı Sultan Bayazıd denen yerdeki 39 *bâb* oda ve dükkan'dır.³⁰⁴ 1616-17 yıllarına ait bilançoda Bâb-ı Sultan Bayazıd'daki yerlerin üç ayrı kayda ayrıldığı görülür. Bu yeni kayıt üslubunda ilk kayıta 21 *bâb* odaha ve dükkan Bâb-ı Sultan Bayazıd'da gösterilmiştir. Diğer iki kayıta *odaha-i mücerred han der mahalle-i Camciali* ifadesiyle 10 *bâb* oda ve nezdinde 9 dükkan olduğu kaydı eklenmiştir.³⁰⁵ Hem toplu kayıta, hem üç ayrı kayda bölündüğünde 39 *bâb* oda ve dükkanın yıllık 31.320 akçe kirası değişmemiş, 1616-17'den sonra kayıtlanma usulü bu şekilde devam etmiştir. İlk seferinde bu odalar *mücerred* han denen yerde gösterilmezken, sonradan Camciali Mahallesi'ndeki odalara *mücerred* handa denilmiştir. Buradaki kiracıların hakkında herhangi bir bilgiye rastlanmaz.

³⁰³ Raif Kaplanoglu, "Tahrir Defterlerine Göre: Osmanlı Döneminde Bursa'da İşçi/Bekar Odaları", s.41

³⁰⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101 (h.1020-22)

³⁰⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0093 (h.1025)

b. İstanbul Vakfı'nın Diğer Meskenlerindeki Kiracılar

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın mülkleri arasında 7 *hane-i kebir* ve 8 hane vardır (Tablo 2). Muhasebe defterlerine *hane-i kebir*lerin dördünün kiracısı 1611'den beri Yahudilerdir.³⁰⁶ Dini kökene dayalı bu ayırım XVII. yüzyılın ilk yarısındaki bilançolarda kiracının isminin yazılmasından sonra bazen isim dahi zikredilmeden *der uhde-i Yahudiyan* denmesinden anlaşılır. Aşağıda Tablo 8'de görülebileceği gibi Yahudilerin ikametindeki 26 *bâb* ve 11'er *bâb* iki ev İstanbul Vakfı'nın genişçe ve değerli mülklerindedir.

Tablo 8
Kethüda Canfeda Hatun'un
İstanbul Vakfı'nın Yahudihaneleri

Semt/Mahalle	Bâb	Aylık Gelir (Akçe)
Timurtaş Mahallesi	26 Bâb	900
Balat Çelebioğlu Mahallesi	4 Bâb	180
Havvacepaşa Mahallesi	11 Bâb	720
Mertek Mahallesi	8 Bâb	480

İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtlarında görülen Osmanlı toplumunda Müslümanlar ve Yahudilerin farklı türde evlerde ancak aynı mahallelerde yaşadığıdır.³⁰⁷ Vakfa ait Timurtaş Mahallesi'ndeki 26 *bâbli hane-i kebir*in kiracısı bir Yahudi, 14 *bâbli* evin kiracısı Müslümandır. Böyle olduğu kiracıların isminden bellidir. Aynı şekilde Havvacepaşa (Hacepaşa) Mahallesi'nde vakfa ait iki gayrimenkulden 11 *bâbli* olanın kiracısı Yahudi, diğerininki Müslümandır.³⁰⁸ Yeri

³⁰⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101 (h.1020-22)

³⁰⁷ Ankara şer'îye sicillerini inceleyen bir çalışma Yahudilerin aslında ayrı mahallelerde oturmadıkları halde belgelerde böyle bir izlenim ortaya çıktığı bilgisini vermiştir. Bkz. Hasan Yüksel, Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683), s.105 Oysa Sözlükte Yahudhane kelimesinin anlamı Yahudilerin topluca yaşadıkları mahalleler olarak geçer. Bkz. Mehmet Ali Ünal, **Paradigma- Osmanlı Tarih Sözlüğü**, s.722. Ancak İstanbul Vakfı'nın bilançolarına göre de Yahudi ve Müslümanlar aynı semtlerde yaşıyorlardı.

³⁰⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101 (h.1020-22)

gelmişken XVII. yüzyılın başlarında hazırlanan bilançolarda Yahudihane tabirine rastlanmadığı söylenmelidir. Bu tabire incelenen bilançolarda ilk olarak 1663-64 (h.1073-74) senelerinde rastlanır. İlgili kayıta Mertek Mahallesi'ndeki Yahudihanenin *İhrak-ı Kebir* denen İstanbul'daki 1660 Yangını sırasında yandığı, bu nedenle gelirinin olmadığı belirtilir. Aynı kayda göre burasının yeniden bina edilmeyeceği, harabesinin yıktırılarak Eminönü'ndeki Yeni Cami'ye yol edileceği yazar.³⁰⁹ Bilindiği üzere Sultan IV. Mehmed'in (1648-87) annesi Turhan Valide Sultan 1660'taki yangından sonra inşaat halindeki bu camiyi tamamlamış, bu esnada Yeni Camii Külliyesi için etrafındaki Yahudi mahallelerini yıktırmıştı. Valide Sultan böylece bölge ticaretinin Müslümanlara geçmesini sağlar.³¹⁰

İstanbul Vakfı'na ait diğer 3 *hane-i kebir* ve 8 hane türü meskende bilanço kayıtlarına göre Müslümanlar kiracıydı. Timurtaş Mahallesi'ndeki 14 *bâb hane-i kebirin* 1611-41 yıllarındaki tek kiracısı İsmihan Hatun isimli bir kadındır.³¹¹ Elvanzade Mahallesi'ndeki 1 *bâb hane-i kebirin* kiracıları XVII. yüzyıl süresince dar'üs-saade ağalarıdır. XVII. yüzyılın ikinci yarısında bu eve artık "dar'üs-saade ağası sarayı" denir.³¹² Servi Mahallesi'ndeki 1 *bâb hane-i kebirde* Osman Bey isimli kiracının ismi yazar.³¹³

İstanbul Vakfı'na ait 8 hanenin kiracı isimleri şöyledir; Saray-ı Âtik kurbundaki 1 *bâb* hanede Mehmed Ağa,³¹⁴ Havvacepaşa'da 1 *bâb* hanede Hacı Tahsin,³¹⁵ Aksaray'da Kızılmusluk semtindeki 2 *bâb* hanede Halime Hatun binti Hüseyin,³¹⁶ Dömbencisinan Mahallesi'ndeki 2 *bâb* hanenin bir bâbında Osman Efendi, diğerinde İdris Ağa³¹⁷ ve Merhum Mehmed Ağa Camii nezdindeki bir hanede Münir Çelebi.³¹⁸ Vakfa ait Galata semtindeki kiracının ismini kayıtlardan okuyamadım.

³⁰⁹ BOA MAD.d.Göm.No.07814 Vr.0002

³¹⁰ Bkz. Lucienne Thys-Şenocak, Hatice Turhan Sultan- Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler

³¹¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 (h.1020-50)

³¹² BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr.0002-3 (m.1653-54, h.1073-74)

³¹³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101 (h.1020-22)

³¹⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101 (h.1020-22)

³¹⁵ aynı belge

³¹⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0093 (m.1615-16, m. h.1024)

³¹⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00002 (m.1639-40, h.1049)

³¹⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0045 (m.1629-30, h.1038-39)

Müslümanlara ait kiracı isimlerinin tek tek verilmesinin nedeni unvanlarıdır. Böylece sosyal kimlikleri tespit edilmek istenmiştir. Askeri kassama ait tereke defterlerini tetkik eden Ömer Lütfi Barkan kimliklerin unvanlar üzerinden tespit edilebileceğine işaret eder. Buna göre; *beşe* veya *baş*a, *beğ*, *çelebi*, *ağa* gibi unvanlar kapı kulları veya sipahilere, *efendi*, *çelebi*, *molla* ve *seyyid* gibi unvanlar ilmiye sınıfındakilere veriliyordu. Saray mensubu kimselerse *kapu-ağası* gibi görevleriyle anlaşılabilirdi.³¹⁹ Bu yaklaşımla bakıldığında İstanbul Vakfı'na ait az sayıda hane ve *hane-i kebir* türü meskenlerde ikamet eden Müslüman erkeklerin unvanlarından Hacı Tahsin dışındakilerin askeri kesim mensupları olduğu anlaşılır Vakfın kiracıları arasında erkekler dışında “hatun” denen iki kadın vardır. Bunların isim ve unvanlarından kimliği anlaşılmaz. Muhasebe defterlerinden sadece kiracının ismi yazılır, evde kaç kişinin yaşadığı belirtilmezdi.

c. İstanbul Vakfı'nın Ticari İşletmeleri

Kethüda Canfeda Hatun gerek hayır eserleri, gerek gayrimenkulleriyle İstanbul'un ticari semtlerinde, özellikle Karagümrük semtinde oldukça etkindi. İstanbul-Edirne ana yolu üzerinde iâşe ve ticaret noktası olarak görülen Karagümrük semti aynı zamanda kara yoluyla yapılan ticaretin geçtiği zorunlu güzergahtı. Şehre giriş-çıkış yapanlardan gümrük vergisinin alındığı yer bir görüşe göre Canfeda Hatun Camii'ne çok yakın bir noktadaydı.³²⁰ İstanbul Vakfı'nın ticari işletmeleri ticari açıdan faal semtlerdedir.

İstanbul Vakfı'nın gelir kaynakları arasında ticari işletme olarak kiraya verilmiş iki kiremithane, bir hamam ve çok sayıda dükkan vardı. Karagümrük, Aksaray, Unkapanı gibi ticari açıdan yoğun semtlerdeki 36 dükkanın kiracıları gibi dükkanların faaliyet alanları da muhasebe defterlerinde belirtilmezdi.³²¹ *Muaccele* bedeli tahsilatının detaylı gösterildiği bir muhasebe kaydında Mahmud isimli bir kişinin Camciali Mahallesi'ndeki dükkan için 800 akçe ödediği yazar.³²²

³¹⁹ Detaylar için bkz. Ömer Lütfi Barkan “Edirne Askeri Kassamı'na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, ss.14-16

³²⁰ Saim Çağrı Kocakaplan, “İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret” , İstanbul: Marmara Üniversitesi-Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014, ss.51-53

³²¹ Bâb-ı Sultan Bayazıd ve Fethiye Camii civarındaki oda ve dükkanlar birlikte kaydedildiklerinden bu sayıya dahil değildirler.

³²² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0079 (m.1619-20, h.1029)

Farklı bir bilançoda yine Camciali Mahallesi'ndeki dükkan için Külahçı Derviş Ahmed bin Sinan'ın 800 akçe *muaccele* bedeli verdiği,³²³ farklı bir kayıta Yusuf, Mehmed ve Süleyman isimli üç kişinin Firuzağa'da ki dükkan için 100 akçe *resm-i dükkan* bedeli ödediği yazar.³²⁴

İstanbul Vakfı'nın kiracıları konusu böylece tamamlanmıştır. Görüldüğü üzere muhasebe defterlerindeki detaylar Osmanlı mahallelerine dair ip uçlarıdır. Buna göre muhasebe defterleri de Osmanlı sosyal hayatının ele alınmasında belge olarak kullanılabilir. Bu defterlerdeki kayıtların içeriği iktisadi bilgilerle sınırlı değildir.

3.1.2. İstanbul Vakfı Gayrimenkullerinin Aylık Kira Bedelleri

İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtlarının ortaya koyduğu gayrimenkullerin kira değerini türünün (oda, hane, *hane-i kebir*, dükkan) belirlediğidir. Bu başlıkta bilançolardaki gelir kayıtları incelenerek İstanbul Vakfı'nın gayrimenkul türüne göre tahsil ettiği aylık kira bedelleri değerlendirildi. Burada unutulmaması gereken vakıflara ait gayrimenkul binaların XVII. yüzyıl başlarından itibaren *icareteyn* usulüyle kiralanmaya başladığıdır. Bu tür kiralama işlemlerinde aylık kira bedeli kiralanana mülkün gerçek değerini yansıtmaz. Konunun detaylarına aşağıda ayrıca değinilecektir.

İstanbul Vakfı'nın 1611-14 yılları bilançosunda (*icareteyn* usulü kiralamaların henüz yaygınlaşmadığı yıllarda) aylık kira bedelleri en yüksek binalar *hane-i kebir*lerdir. Ardından hane denen meskenler gelir (Tablo 1). Buna göre *hane-i kebir* türünde meskenlerin aylık kirası 180-900 akçe, hane denen kimi zaman tek odalı meskenlerin aylık kira bedeli 90-120 akçe arasındadır.³²⁵ Muhasebe defterlerinde bu türden gayrimenkullerin her biri ayrı ayrı kayıtlandığından aylık kira bedelinin tespiti karmaşık olmaz.

İstanbul Vakfı'nın gelir kaynakları arasında çok sayıda oda ve bekar odası vardı. Bunlar muhasebe defterlerine genellikle "toplucu" kaydedilirdi. Dolayısıyla her birinin aylık kirası kesin olarak söylenemez. Bu durumun istisnası İstanbul'da

³²³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0070 (m.1623-24, h.1033)

³²⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0057 (m.1627-28, h.1037)

³²⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101-102 (h.1020-22)

1660'da yaşanan büyük yangındır. Yangından sonra İstanbul Vakfı'na ait 1663-64 ve 1664-65 yılları bilançolarında odaların aylık geliri toplu değil, ayrı ayrı verilir. Muhtemelen bir kısmı yanarak harap olan yerlerin anlaşılması için böyle bir usul tercih edilmişti. Detaylı tutulan bu kayıtlardaki aylık kira bedelleri aşağıda Tablo 9'dadır. Buna göre Saray-ı Âtik (Eski Saray), Kapan-ı Dakik (Unkapanı), Gılman-ı Acemiyan ve Muratpaşa (Aksaray) çevrelerindeki odaların aylık kirası 15-90 akçe arasındaydı. Yani 1 *bâb* odanın aylık kirası "ortalama" 30-40 akçe civarındadır. 1663-65 yılları bilanço verilerine göre hazırlanan Tablo 9'da Aksaray'daki 1 *bâb* dükkanın aylık kirası 30 akçedir.

Tablo 9
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
1663-65 Yılları Aylık Oda Kiraları (Akçe)

Saray-ı Âtik civarı 16 bâb oda	Unkapanı civarı 24 bâb oda	Gılman-ı Acemiyan civarı	Muratpaşa civarı
1 bâb: 15	3 bâb:15	3 bâb: 40	1 bâb dükkan: 30
2 bâb: 30	19 bâb: 30	1 bâb: 45	Dükkanlar: 40
2 bâb: 40	1 bâb: 45	1 bâb:80	2 bâb oda: 60
4 bâb: 45	1 bâb: 90	Odalar: 120	Oda ve Dükkanlar: 150
2 bâb: 50			
5 bâb:60			

Kaynak: BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr.0002-3 (h.1073-74), BOA MAD.d. Göm.No.07793 Vr.0002-3 (h.1074-75)

Tablodaki bu verilerin ortaya koyduğu İstanbul Vakfı'nın aylık kira gelirlerinin yangından sonra oldukça azaldığıdır. 1660 Yangını'ndan önce İstanbul Vakfı Unkapanı semtindeki 23 *bâb* odadan aylık 1.300 akçe kira alıyordu.³²⁶ 1663-64 yılları bilançosuna göre aynı semtteki 24 *bâb* odanın aylık kirası 720 akçedir.³²⁷ Aynı şekilde yangından önce Saray-ı Âtik civarındaki 17 *bâb* odanın kirası aylık toplam 1.010 akçeyken,³²⁸ yangından sonra buradaki 16 *bâb* odanın aylık toplam kirası 735 akçeye gerilemiştir.³²⁹ Bu örnekler büyük İstanbul Yangını'ndan sonra İstanbul Vakfı'nın gelirlerinin azaldığını gösterir. Her şeye rağmen vakıf odaların aylık kira bedelleri İstanbul dışındaki odaların gelirinin çok üzerindedir. Mesela Bursa'daki bekar odalarını inceleyen bir çalışmaya göre Davud Efendi Vakfı'na ait 26 peştemalci odasının büyüklüklerine göre “yıllık” kiralari 120-360 akçe arasındadır.³³⁰

İstanbul Vakfı'na ait toplu şekilde kaydedilen odaların kirası bazen de defteri hazırlayan kâtibin üslubundan anlaşılır. Mesela yukarıda bahsedildiği gibi Bâb-ı Sultan Bayazıd denen yerdeki 39 *bâb* oda ve dükkan 1611-14 yılları bilançosuna göre tek kalemde kaydedilmişti. İlgili kayda göre bu odaların yıllık kirası 2.610 akçedir.³³¹ Oysa 1616-17 yılları bilançosunda aynı 2.610 akçe kira geliri üç farklı kayıta gösterilir. Buna göre;

21 <i>bâb odaha ve dekakin</i>	Bâb-ı Sultan Bayazıd civarı	1.305 akçe
10 <i>bâb odaha</i>	Camcıali Mahallesi	645 akçe
9 <i>bâb dekakin</i>	Camcıali Mahallesi	660 akçe 'dir . ³³²

Benzer şekilde Fethiye Camii etrafındaki 54 *bâb* oda ve dükkan 1627 senesinden itibaren bilanço defterinde 5 kaleme ayrılmıştır. Buna göre yeni bir başlık açılarak “*An mahsül-i icare-i odaha ve dekakin der etraf-ı camii şerif*” denerek ardından her biri camii şerif etrafında; 11 *bâb* oda: 335 akçe, 5 *bâb* oda: 130 akçe, 15 *bâb* oda 675 akçe, 13 *bâb* oda 740 akçe ve son olarak 15 *bâb* dükkan 265 akçe aylık geliri olduğu ifade edilmiştir.³³³

³²⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101-102 (h.1020-22)

³²⁷ BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr.0002-3 (h.1073-74)

³²⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101-102 (h.1020-22)

³²⁹ BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr.0002-3 (h.1073-74)

³³⁰ Raif Kaplanoğlu, “Tahrir Defterlerine Göre: Osmanlı Döneminde Bursa'da İşçi/Bekar Odaları”, s.39

³³¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101-102 (h.1020-22)

³³² BOA MAD.d. Göm. No.01703 Vr.93 (h.1025)

³³³ BOA MAD.d. Göm. No.01703 Vr. 0062 (h.1036-37)

İstanbul Vakfı'nın gelir kaynakları arasında son olarak 36 dükkan, Hasköy'de biri büyük, diğeri küçük iki kiremithane (*kiremithane-i kebir*, *kiremithane-i sagir*) ve Akbaba'daki hamam vardır. Bunlardan iki kiremithanenin ve hamamın kiralari yıllık tahsil ediliyordu. Kiremithanelerin yıllık kirası 18 bin akçe, hamamın yıllık kirası 6 bin akçeydi. Dükkanlara gelince; bunlardan Saraçhane'deki 1 *bâb* dükkanın aylık 120 akçe kirası diğelerinin üzerindedir. Sofular Camii civarındaki diğeri 1 *bâb* dükkanın kirası 60 akçe, Unkapanı'nda ki 4 *bâb* dükkanın aylık kirası 120 akçe ve Firuzağa'daki 30 *bâb* dükkanın aylık toplam kirası 395 akçedir (Tablo 1).³³⁴

Sonuçta XVII. yüzyıl muhasebe verilerine göre İstanbul Vakfı'na ait oda türü meskenlerin ve civarındaki dükkanların aylık kira gelirleri 100 akçenin altındaydı. Bu tür yerlerin her birinin ortalama kira geliri genellikle aylık 30-90 akçe arasındadır. İstanbul Vakfı'nın gelir kaynakları içinde hane türünde, kimi zaman bir odalı meskenlerin aylık kira gelirleri aynı yüzyılda 90-120 akçe arasındaydı. *Hane-i kebir* türü geniş meskenlerin aylık kirasının 180 akçeden başladığı muhasebe bilançolarında görülür (Tablo 1). Öte yandan XVII. yüzyılın başındaki bilançolardan tespit edilen, bu aylık kira bedellerinin sabit olmadığıdır. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren vakıfların *icareteyn* usulü anlaşmalarla vakıf mülklerini kiralaması bunda etkilidir. Aşağıda İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyılda gayrimenkullerini işletme usulleri ele alınacaktır.

3.1.3. İstanbul Vakfı'nın Gayrimenkullerinin İşletilmesi

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı mesken ve dükkan türünde mülklerini kiralayarak düzenli gelir elde ediyordu. Tablo 6'da "Dönem Gelirleri" sütununda toplamı gösterilen bu gelirler, gayrimenkule bağlı düzenli kira gelirleri ve muhtelif gelirlerdir. Kira geliri denildiği zaman ilk akla gelen gayrimenkullerin tek bir yöntemle işletildiğidir. Ancak yapılan çalışmalar ihtiyaca yönelik olarak Osmanlı dönemi vakıf gayrimenkullerinin üç farklı kiralama şekli olduğunu gösterir. Bunlar; *icare-i vahide*, *icareteyn* ve *mukâtaa* usulü kiralamalardır.³³⁵ Vakıfla ilgili her konuda olduğu gibi kiralama hususunda belirleyici olan hukuk kaideleridir. Bu usullerin nasıl uygulanacağını belirleyen İslam ulemasıdır.

³³⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101-102 (h.1020-22)

³³⁵ Süleyman Kaya, "XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları", Divan Disiplinler-Arası Çalışmalar Dergisi, C.15, Sayı 29, ss. 95-132, 2010/2

Buna göre bilinen en eski kiralama şekli *icare-i vahide* yöntemidir. İslam hukukçuları vakıf mülklerin kiralınmasında bu usulü tercih eder. Bu usulde vakıf mülk tek bir kira akdiyle *mütevelli* tarafından kiralanır. Hanefi mezhebi görüşüne göre kiralama müddeti meskenlerde bir yıl, çiftlik gibi yerlerde üç yıllla sınırlıdır.³³⁶ Osmanlı Devleti'nde uygulaması bu şekildedir.³³⁷ Böylece kiracı *ecr-i misille* yani rayiç bedelin altında olmayacak bir bedelle vakıf mülkü kiralar. Mülk üzerindeki hakkı kira müddetince devam eder. Belirlenen sürenin sonunda ya da kiracının ölümüyle sonlanan kira akdinde eski kiracının önceliği olmaz.³³⁸

Ortaya çıkan bazı zaruri koşullar vakıf mülklerin *icare-i vahide* usulünün yanı sıra *icare-i tavile*yle kiralanmasının önünü açmıştı. Bu usulde vakıf mülkler uzun süreli kiralanabiliyordu.³³⁹ XVI. yüzyıl ortalarından beri çıkan çok sayıda yangın semtlerin harap hale düşmesine, vakıf mülklerin kimi zaman tamamen yok olmasına neden olmuştur. Böyle durumlarda vakıf mülklerin yeniden inşası ve kiralanmasının teşviki için talip olanlara uzun süreli kiralama imkanı verilmiştir. Bu usulde kiracı, kira dönemi başında tamir masraflarına kullanılmak üzere *icare-i muaccele* denen peşin bir ücret ödüyordu. Ardından *icare-i müeccele* yani aylık düzenli bir kirayı ödemeye devam ediyordu. Böylece Osmanlı Devleti'nde vakıf mülklerin otuz yıl gibi uzun sürelerle kiralanması hukuken yapılabilmektedir. Bazı araştırmacılara göre ikili bir anlaşmaya dayanan *icare-i tavilenin* ortaya çıkışı *icareteyn usulü* kiralamalara zemin hazırlamıştır.³⁴⁰

İcareteyn kelimesi “çifte kiralama” anlamına gelir. Bu usul görünürde *icare-i tavile*ye oldukça benzer. Kiracıdan başlangıçta peşin *muaccele* bedelini ve aylık düzenli *müeccele* bedelini vakfa ödemesi beklenir.³⁴¹ *İcareteyn* usulü kiralamayı *icare-i tavile* usulüyle kiralamadan ayıran iki fark vardır. Bunlar kiralama akdi

³³⁶ Nazif Öztürk, Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, s.161

³³⁷ Hatta XVI. yüzyıl başlarında Şeyhülislam Ebussuud Efendi'nin üç seneden uzun kiralamanın caiz olmadığı yönünde fetvası vardır. Bkz. Ahmed Akgündüz, “İcareteyn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 21 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.389-391, 2000, s.390

³³⁸ Bülend Köprülü, “Evvelki Hukukumuzda İcareteynli Vakıflar”, İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası, C.18, Sayı 1-2, ss.215-257, 1952

³³⁹ Bu haller arasında; vakıf mülkleri kimsenin bir yıl için kiralamak istememesi, kısa süreli kiracıların vakıf mülkleri sahiplenmemesi, yangın gibi sebeplerle harap hale dönüşen mülkün kira bedelinden düşülerek tamirinin gereği sayılabilir. Bkz. Kaya, a.g.e., ss.30-31

³⁴⁰ Önceden belirlenmiş uzun bir süreyi içine alan ‘icare-i tavile’ usulüyle mesela otuz yıl için geçerliyse üçer yıllık, on akıt yapılarak uygulanmıştır. Bkz. Akgündüz, “İcareteyn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 21, s.391

³⁴¹ Öztürk, a.g.e., s.158

yapanın vakıf mülk üzerinde kullanım (*intifa*) hakkını *kayd-ı hayat* şartıyla alabilmesi ve veraset hakkıdır. Kiracı vakıf mülk üzerindeki kullanım hakkını ölümü halinde oğlu ve kızına eşit hisselerle intikal ettirebilir.³⁴² Ayrıca *mütevellin*in izninin alınması koşuluyla hak sahibi dilerse bedeliyle bu hakkını üçüncü bir şahsa devredebilir (*ferağ*) ya da ödediği *müeccel* bedelden fazla olmaması koşuluyla kiraya verebilir.³⁴³ Dolayısıyla *icareteyn* usulü basit bir kiralama işleminin ötesindedir. Osmanlılar tarafından ortaya konan *icareteyn* usulü kiralama günümüz hayatın ortaya çıkardığı sorunlar, deprem, yangın gibi afetlerle sürekli geliştirilmiş, zenginleştirilmiştir. Afetler sonucunda vakıf mülkleri birden, hızlıca yok oluyordu.

“Zaruretlere memnu olan şeyleri mübah kılar” anlayışıyla geliştirilen bu usulün tam tarihi konusunda Osmanlı tarihçileri arasında fikir birliği yoktur. Ömer Lütfi Barkan, Kassam defterleri arasında rastladığı 1577 (h.985) tarihli bir *hüccette*; *icareteyn*li vakıflarda intikal hakkından önceleri sadece erkek çocuklar faydalanırken, kız çocuklarına aynı hakkın verildiği hükmünün olduğunu bildirir.³⁴⁴ Yani Barkan’a göre bu tarihte vakıf mülkleri *icareteyn*le kiralanmaya çoktan başlanmıştır. Farklı bir tarih ileri süren Bülend Köprülü 1534 (h.941) tarihli Barbaros Hayreddin Paşa Vakfiyesi’nde akarın işletilmesinin bizzat *icareteyn* kelimesiyle ifade edilmesine dikkat çeker. Yani en geç 1534’te bu türden kiralama başlamıştır.³⁴⁵ Ahmed Akgündüz, bahsedilen tarihte Şeyhülislam olan Ebussud’un kendisi karşı olduğu halde isteyenlerin *icareteyn*le kiralama yapmalarına karşı çıkmadığını ileri sürer. Barbaros Hayreddin Paşa böyle bir özgürlükle vakfiyesinde gayrimenkul akarın *icareteyn* usulüyle kiralanmasını isteyebilmiştir.³⁴⁶ Hem Ahmed Akgündüz, hem de meseleyi fetvalar üzerinden değerlendiren Süleyman Kaya’nın görüşü Osmanlı Devleti’nde *icareteyn* uygulamasına 1611-12’de (h. 1020) geçildiğidir.³⁴⁷ Vakıflarda *icareteyn* usulü konusuna değinen eserlerdeki genel eğilim bu uygulamanın XVII. yüzyıl başlarında kabul gördüğüdür.³⁴⁸

³⁴² Öztürk, a.g.e., s.158

³⁴³ Kaya, a.g.e., s.236-237

³⁴⁴ Ömer Lütfi Barkan, “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, ss.56-57

³⁴⁵ B. Köprülü, a.g.e., s.218

³⁴⁶ Ahmed Akgündüz, “İcareteyn”, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 21, s.390

³⁴⁷ Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, s.451, Kaya. a.g.e., s.79

³⁴⁸ Öztürk, a.g.e.

Bu tez çalışmasında incelenen Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarında 1611 senesinden itibaren *icareteyn* usulüyle kiralama yapıldığı görülür. Bu muhasebe defterlerinde vakıf mülkün kiralananmasından sonra tahsil edilen *muaccele* bedelinin ayrı bir başlıkta gösterilmesinden anlaşılır. Ayrıca 1611'den beri İstanbul Vakfı'nın gelirleri arasında *ferağ* harcı (devretme) vardır. *Ferağ* harcı mülkü kiralayan kişinin hakkından vazgeçmesi, bu hakkın üçüncü bir kişiye devredilmesi sırasında alınan paradır.³⁴⁹ Aşağıda vakıf mülklerin *icareteyn* usulüyle kiralananmasının İstanbul Vakfı'nın tahsil ettiği kira bedellerini nasıl etkilediği ele alınacaktır.

3.1.3.1. İstanbul Vakfı Mülklerinin *İcareteyn* Usulüyle Kiralanması

İstanbul Vakfı'nın bilançolardaki kiralama işlemlerinin detaylarına girmeden önce söylenmesi gereken bu kayıtlardan hiçbirinde *icare-i vahide*, *icare-i tavile* ya da *icareteyn* usulüyle kiralananmıştır ifadesinin yer almadığıdır. Bilançolarda farklı kiralama şekillerinin uygulandığını gösteren *an mahsul* denerek aylık, düzenli kira gelirlerinin kayıt edilmesinin ardından *an mahsül-i icare-i muacceleha* denen ikinci bir başlığın açılmasıdır. Bu başlık altında İstanbul Vakfı'nın ilgili bilanço döneminde tahsil ettiği *muaccele* (peşin) bedelleri, *muaccele* resimleri ve *ferağ* (devretme) bedelleri bulunur. Bazı kayıtlarda bu bedellerin hangi gayrimenkule ait olduğu yazar. Dolayısıyla *muaccele* bedelinin tahsil edildiği diğer bir kiralama usulü olan *icare-i tavile* ile *icareteyn* usulü kiralama ilk bakışta ayırt edilemez.

XVII. yüzyıl sonlarına doğru giderek daha fazla sayıda Osmanlı vakıf mülkünün *icareteyn* usulüyle kiralandığı bilinmektedir. Bu konuda Süleyman Kaya'nın görüşü *icareteyn* usulü kiralama yapanlara *kayd-ı hayat* şartının ve veraset hakkının verilmesiyle talebi arttıdır. Özellikle yangın gibi nedenlerle vakıfların gelir yetersizliği acil kiralama ihtiyacını tetiklemiş, neticede XVII. yüzyılın son çeyreğine ait sicillerde *icareteyn* kavramı sıklıkla yer almıştır.³⁵⁰

³⁴⁹ Ferağ konusunun detayları için bkz. Ali Bardakoğlu "Ferağ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 12 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.351-354, 1995

³⁵⁰ Süleyman Kaya, a.g.e., ss.82-88

İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarında da *icareteyn* usulü kiralama yapıldığını destekleyen *muaccele*, *ferağ* gibi kavramların sıklığı dikkat çekicidir. Vakıf, mülklerini özellikle XVII. yüzyılın ikinci yarısında (1660'daki İstanbul Yangını'nın ardından) giderek *icareteyn* usulüyle kiralar. İstanbul Vakfı'na ait XVII. yüzyıl gelirlerinin gösterildiği Tablo 6'da bu açıkça görülür. Bu tabloya göre vakfın toplam "Dönem Gelirleri" içinde tahsil edilen *muaccele* (peşin) bedelleri oranı 1611-41 yıllarında %5-15 arasındadır. Oysa yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde (1654-99 yılları arasındaki muhasebe verilerinde) bu oran %15-45 seviyesine çıkar. Bu elbette yüzyılın ikinci yarısında yaşanan büyük İstanbul Yangını'nın (*Harik-i Kebir*) sonuçlarındandır. İstanbul Vakfı'na ait yangından sonraki bilançolardan vakfın gayrimenkullerinin harap olduğu, kiminin tamamen ortadan kalktığı anlaşılır.³⁵¹ Öte yandan İstanbul Vakfı'nın tesis edilmesinin üzerinden bir yüzyıl geçtiği XVII. yüzyıl sonlarında vakıf mülklerin eskimesi, tamirat ihtiyacının artması *icareteyn* usulü kiralamaları arttırmış olmalıdır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Vakfı'nın giderler kaleminde gelir kaynakları için sarf edilen tamir masrafları giderek azalır. Bu durum Tablo 11'de detaylı giderler tablosunda görülebilir. Muhasebe defterlerinde gelir kaynakları için harcanan bakım-onarım masraflarının yerini daha ziyade İstanbul Vakfı'nın hayır eserlerinin onarımı almıştır. Yani İstanbul Vakfı *icareteyn* usulü anlaşmalar yaparak gayrimenkul akarının sürekli ihtiyaç duyduğu tamir işlerinden ve masraflarından kurtulmuştur. Mesela 1663-64 yıllarında muhasebe defterinde kayıtlanmış 68.754 akçe tamir-termim gideri vardır. Bunun 57.310 akçesi vakıf müfettişi Abdülkerim Efendi'nin *hücceti*yle büyük İstanbul Yangını'nda zarar gören sebilhane hayrının inşasına sarf edilmiştir.³⁵² XVII. yüzyılın ilk yarısındaki bilançolarda bakım ve onarım giderlerinin neredeyse tamamı gayrimenkullere harcanıyordu Peki vakıf mülklerin *icareteyn* usulüyle kiralanması nasıl yapılırdı ?

Bu türden kiralama anlaşmasını yapan vakıf, mülkü kiralamak isteyen kişiden öncelikle *icare-i muaccele* denen peşin bir para alıyordu. Sonrasında *icare-i müeccele* denen aylık kira bedelinin vakfın kiracısından, kira müddetince ödemesi bekleniyordu.

³⁵¹ BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr.0002-3 (h.1073-74), BOA MAD.d. Göm.No.07793 Vr.0002-3 (h.1074-75)

³⁵² BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.00004 (h.1073-74)

İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarında kayıtlanan bilgiler bu şekildedir. Ancak bu iki bedelin (*muaccele* ve *müeccele* bedellerinin) neye göre belirlendiğine dair bir açıklamaya ne muhasebe kayıtlarında, ne de tespit edilen şer'îye sicillerinde rastlanmaz. Vakıf mülklerin *icareteynle* kiralınması konusunu fetvalar, şer'îye sicilleri ve muhasebe kayıtları üzerinden değerlendiren Süleyman Kaya'nın görüşü *icareteyn* usulü kiralınmaların yaygınlaşmasından önce ve sonra farklı yöntemlerin uygulandığıdır. Kaya'ya göre XVII. yüzyıl başlarında vakıf mülkün harap olması nedeniyle yapılan *icareteyn* anlaşmalarında *muaccele* bedeli ilgili mülkün bir yıllık kira bedeline denk olarak belirlenirdi. Yeni belirlenen aylık kira (*müeccele* bedeli) rayiç bedele yakın bir meblağ olurdu. Ancak 1612'de mutasarrıflara *kayd-ı hayat*, *ferağ* ve intikal gibi hakların verilmesinden sonra *icareteyn* usulü kiralınmalar giderek yaygınlaşmıştır. Bu durumda *muaccele* bedelleri 8-10 katı kadar artarken, *müeccele* bedelleri giderek rayiç bedelin altına düşmüştü. Bu kiralınların zamanla "sembolik" rakamlara dönüştüğü görülür.³⁵³

İstanbul vakıf evlerinin kiralınma usullerini inceleyen Mehmet İpşirli çalışmasında aynı özellikte vakıf evlerin birbirinden çok farklı aylık bedellerle kiralınmasının ilk bakışta izahının zor olduğunu söyler. Ardından *icareteyn* usulü kiralınmalara işaret eder. Şer'îye sicilleri üzerinden aylık kira bedellerini değerlendiren İpşirli vakfa ödenen *muaccele* miktarının tahsil edilmesinin ardından ilgili vakıf mülkün aylık kira bedelinin yeniden belirlendiği çok sayıda örnek verir.³⁵⁴

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın incelenen bilançolarında vakıf mülklerin *muaccele* bedeli tahsil edilerek kiralınmasının ardından aylık kira bedelinin yeniden belirlendiği çok sayıda örneğe rastlanır. *Muaccele* bedeli tahsil edilerek *icareteyn* usulü kiraya verilen bir vakıf mülkün kiralınmasının ardından yangın gibi bir nedenle "tekrar" hasara uğramasıyla ikinci kez kiraya verilebilirdi. Bu durumda yeniden *muaccele* bedeli tahsil edilir, *müeccele* bedeli yeniden belirlenirdi.³⁵⁵ Dolayısıyla aynı mülkün "tekrar" *muaccele* tahsil edilerek kiralınması veya *ferağ* ederek hakkından vazgeçen bir mutasarrıftan vakfa dönen mülkün bir başkasına yeniden kiralınması mümkündür.

³⁵³ Kaya, a.g.e., ss.129-132

³⁵⁴ Mehmet İpşirli, "Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Vakıf Evleri (Müştemilat, Tamir, Kira, Satış)", Tarih Boyunca İstanbul Semineri- Bildiriler, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss.182-196

³⁵⁵ Süleyman Kaya, Osmanlı Hukukunda İcareteyn, ss.132-134

Bu ve benzeri nedenlerle İstanbul Vakfı'nın mülklerinin aylık kira gelirleri XVII. yüzyıl boyunca sabit olmamış, artmış veya azalmıştır. İstanbul Vakfı'nın mülklerinin kira gelirlerindeki değişim aşağıda Tablo 10'da görülebilir.

Tablo 10
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı
Gayrimenkullerinin XVII. Yüzyıldaki Kira Bedelleri Değişimi

Semt/Mahalle	Bina Türü	I.		II.		III.		IV.	
		Sene	Kira	Sene	Kira	Sene	Kira	Sene	Kira
Timurtaş Mah.	H.K.(Y.H.)	1611-41	900	1663-64	150	1667-70	90	1689-90	95
Saray-ı Âtik	H.	1611-16	120	1616-90	60	-	-	-	-
Balat,Çelebioğlu	H.K.(Y.H.)	1611-40	180	1654-90	30	-	-	-	-
Havvacepaşa Mah.	H.K.(Y.H.)	1611-61	700	1654-55	600	1663-70	45	-	-
Havvacepaşa Mah.	H.	1611-30	150	1630-68	90	-	-	-	-
Elvanzade Mah.	H.K.(S.)	1611-16	600	1616-38	167	1640-68	240	1668-90	300
Servi Mah.	H.K.	1611-55	120	1663-90	90	-	-	-	-
Kızılmusluk	H.	1611-14	300	1615-18	285	1618-41	120	1663-90	75
Dülbendcisinin Mah	H.	1611-41	420	1654-55	300	1663-70	180	1689-90	185
Mehmetağa Camii	H.	1611-30	90	1630-41	60	1654-90	30	-	-
Sofular Camii civarı	D.	1611-40	180	1641	100	1654-90	30	-	-

*H.K.: Hane-i Kebir, Y.H.:Yahudi-Hane, S.:Saray, H.: Hane, D.:Dükkan

İstanbul Vakfı'na ait bilançolarda her zaman *muaccele* bedelinin hangi mülk için tahsil edildiği açıkça belirtilmezdi. Örneğin bir kayıta *Rabia Hatun bera-ı icare-i muaccele* ifadesinden sonra kiracıdan 600 akçe tahsil edildiği yazar.³⁵⁶

³⁵⁶ BOA MAD.d. Göm. No.01703 Vr.00046 (h.1038-39)

Bu belirsizliğin nedeni bilanço kayıtlarının her kâtib tarafından aynı hassasiyetle tutulmamasıdır. Bilanço kayıtlarındaki bu zafiyete ve *muaccele* bedellerinin seyrinin takip edilememesine Kayhan Orbay'da çalışmalarında dikkat çeker.³⁵⁷ Bu nedenle Tablo 10'a İstanbul Vakfı'nın durumu anlaşılan, kirasında değişim seyri izlenebilen gayrimenkuller eklenmiştir. Durumu belirsiz olanlar bu tabloda yer almaz.

Buna göre Tablo 10'da gösterilen Kızılmusluk semtindeki 2 *bâb* hanenin XVII. yüzyılda aylık kira bedelleri şu şekilde değişmiştir. Bu mülkün 1611-14 yıllarındaki ilk muhasebe bilançosunda aylık kirası 330 akçedir³⁵⁸ Ancak sonraki yıl, 1615-16 tarihli bilançoda burası için Halime Hatun binti Hüseyin isimli kadından 3 bin akçe *muaccele* bedeli alınır. Bu bedel ve açıklama bilançoda *An mahsül-i icare-i muacceleha* denen gelirler bölümünün ikinci başlığı altında kayıtlıdır. Gelirler bölümünde hiçbir açıklama yapılmadan aynı mülkün kirası önceki yıl olduğu gibi 330 akçe değil, bu defa 285 akçe olarak tahsil edilir. Bu şekilde 1618 yılına kadar devam eder.³⁵⁹ 1618-19 yılları bilançosuna göre aynı mesken için Ahmed bin Mustafa isimli kişi 13 bin akçe *muaccele* bedeli öder, gelirler bölümünde yeni aylık kira bedeli olarak bu sefer 120 akçe tahsil edilir.³⁶⁰

Tablo 10'daki diğer bir örnekte, 1629-30 yılları bilançosuna göre 2 bin akçe *muaccele* bedeliyle Mehmed Ağa Camii civarındaki bir *bâb* hanenin aylık kirası 90'dan, 60 akçeye indirilmiştir. Bu bedel 1641'e kadar tahsil edilmiştir.³⁶¹ 1654'te bu defa aylık 30 akçe kira tahsil edilen aynı hane için ne kadar *muaccele* bedeli ödendiği arada eksik muhasebe defterleri olduğundan belirsizdir.³⁶² Tablo 10'daki farklı bir örnekte; Saray-ı Âtik civarındaki bir *bâb* hane için 800 akçe *muaccele* bedeli tahsil edilmiş, bunun sonucu aylık kirası 120 akçeden, 60 akçeye indirilmiştir.³⁶³ Bu mülkün kirası yüzyıl içinde bir daha değişmez.

³⁵⁷ Kayhan Orbay, "Orhan Gazi Vakfının Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)", **Ankara: Vakıflar Dergisi**, Sayı 38, ss.71-72

³⁵⁸ BOA MAD.d. Göm. No. 01703 Vr.0101-102 (h.1020-22)

³⁵⁹ BOA MAD.d. Göm. No. 01703 Vr.0096-99 (h.1024)

³⁶⁰ BOA MAD.d. Göm. No. 01703 Vr.0082-84 (h.1028)

³⁶¹ BOA MAD.d. Göm. No.01703 Vr.00046 (h.1038-39)

³⁶² BOA MAD.d. Göm.No.07447 Vr.00002 (h.1063-64)

³⁶³ BOA MAD.d. Göm. No. 01703 Vr.0093 (m.1616-17, h.1025)

Ne yazık ki incelenen muhasebe defterleri kayıtlarında *muaccele* ve *müeccele* bedelinin neye göre belirlendiğine dair herhangi bir açıklamaya rastlanmaz. Bu iki bedel arasında bir orantı tespit edilememiştir. İstanbul Vakfı'nın kira anlaşmalarında incelenen XVII. yüzyıl muhasebe kayıtlarında görülen *muaccele* bedelinin tahsil edilmesinin ardından yeni *müeccele* bedeli belirlendiğidir. Bu bedel “genellikle” önceki kira bedelinin altındadır. Yukarıda Tablo 10'da yer verilip izahı yapılan üç kira anlaşmasında (Kızılmusluk semti, Mehmed Ağa Camii civarı, Saray-ı Âtik civarı) görülen budur.

Muhasebe kayıtlarındaki bazı örneklerde rastlanan *icareteyn* usulü kiralamanın ardından belirlenen yeni aylık kira bedelinin sabitlenmediği, gerekli hallerde arttırıldığıdır. Bu konuda XVII. yüzyıl içinde aylık kirasında hem artırma, hem azaltma yapılan Elvanzade Mahallesi'ndeki *hane-i kebir* güzel bir örnektir (Tablo 10). Dar'üs-saade ağasının sarayı denen,³⁶⁴ oldukça değerli olduğu anlaşılan bu meskenin kirası 1611-14 yılları bilançosuna göre aylık 600 akçedir.³⁶⁵ 1615-16 tarihli bilançonun kayıtlarında Dar'üs-saade Ağası Ali Ağa 150 bin akçe *muaccele* bedeli ödeyerek burasını kiralar. Yeni aylık kirası 167 akçe olarak belirlenir.³⁶⁶ Yirmi yıl sonra, 1636-38 yılları için hazırlanan bilançoya göre zamanın Dar'üs-saade Ağası İdris Ağa'nın kiracılığı sırasında bu defa herhangi bir *muaccele* bedeli tahsil edilmeden aynı *hane-i kebirin* kirası 240 akçeye çıkarılır.³⁶⁷ 1667 yılında burada kiracı olan dönemin Dar'üs-saade Ağası Abbas Ağa aylık 240 akçe kirayı ödemeye devam eder.³⁶⁸ 1668-70 yılları bilanço kayıtlarına göre Abbas Ağa 70 bin akçe *muaccele* bedeli ödeyerek burasını yeniden kiralar. Bu tarihten itibaren *hane-i kebirin*, (dar'üs-saade ağası sarayı) aylık kirası 300 akçeye çıkar.³⁶⁹ Aynı vakıf mülkün aylık kirasının yeni *icareteyn* anlaşması yapılmadan yükseltilmesi, bu tür kiralamaların başıboş bırakılmadığını, kira bedelinin değerinin altında kalmasının arzu edilmediğini düşündürür.

³⁶⁴ BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr.0002-3 (h.1073-74)

³⁶⁵ BOA MAD.d. Göm. No. 01703 Vr.0101-102 (h.1020-22)

³⁶⁶ BOA MAD.d. Göm. No. 01703 Vr.0096-99 (h.1024)

³⁶⁷ BOA MAD.d. Göm. No. 01703 Vr.0012-13 (h.1046-48)

³⁶⁸ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00187 Vr.00003 (h.1077-78)

³⁶⁹ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0003 Vr.002 (h.1079-80)

Bilanço kayıtlarında dikkat çeken diğer bir husus aylık kira bedellerindeki bu tür artışların XVII. yüzyılın sonlarına doğru yapıldığıdır. Tablo 10'da görülebileceği gibi 1689-90 yıllarında yangının en çok etkilediği yerlerden biri olan Timurtaş Mahallesi'ndeki³⁷⁰ *hane-i kebirin* (Yahudihane) kirası aylık 90'dan 95 akçeye ve Dülbendçisinin Mahallesi'ndeki 2 *bâb* hanenin kirası 180 akçeden 185 akçeye çıkarılmıştır.³⁷¹ Vakıf mülklerin aylık kiralarda yapılan bu ayarlamalar *icareteyn* usulüyle yani *kayd-ı hayat* şartıyla kiralanan bu meskenlerin gelirlerinin vakıf nazırı tarafından izlenmeye devam ettiğini, takibinin yapıldığını gösterir.

Son olarak muhasebe bilançolarında İstanbul Vakfı'nın oda türünde meskenleri kiralarken *icare-i muaccele* bedeli tahsil ettiğinden, fakat bunların kira bedellerinin değişmeyerek aynı kaldığından bahsedilmelidir. Örneğin İstanbul Vakfı'nın Balabanağa Mahallesi'ndeki 11 *bâb* odası için 1611-14 yıllarında "*icare-i muaccele-i odaha der mahalle-i Balabanağa*" denerek *bâb* sayısı verilmeden 2 bin akçe,³⁷² 1615-16 yıllarında 200 akçe³⁷³ ve 1618-19 yıllarında 3.500 akçe³⁷⁴ *muaccele* bedeli tahsil edilir. Buna karşın Balabanağa Mahallesi'nde, tek kalemde gelirleri gösterilen odaların aylık 645 akçe kira bedeli değişmez, aynı kalır. Farklı bir örnek 1619-20 yılları bilançosuna göre Unkapanı semtindeki 23 *bâb* oda ve dükkanın *muaccele* bedeli tahsil edilerek kiralınmasının ardından aylık 1.300 akçe kira bedellerinin değişmemesi, aynı kalmasıdır.³⁷⁵

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında iki farklı türde meskenin (oda ve hane) kiralınmasında neden böyle bir farklılığın olduğu anlaşılammıştır. Bu konuda ne arşiv belgelerinde, ne de literatür kaynaklarında detaylı bir bilgiye tesadüf edilmez. Tevfik Güran'ın vakıf mülklerin *icareteyn* usulüyle kiralınması konusundaki görüşü tahsil edilen *muaccele* (peşin) bedellerinin "hava parası" mahiyetinde olduğudur.³⁷⁶ 1660 İstanbul Yangını'nı değerlendiren bir çalışma, *icare-i muaccele* kavramının yangınlardan bağımsız olarak bir binanın kiralınmasında ödenen hava parası

³⁷⁰ Kenan Yıldız Timurtaş Mahallesi'nin 1660 Yangını'ndan en çok etkilenen yerlerden biri olduğunu ifade eder. Bkz. a.g.e., s.38

³⁷¹ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00570 Vr.000003 (h.1101)

³⁷² BOA MAD.d.01703 Vr.101-102 (h.1020-22)

³⁷³ BOA MAD.d.01703 Vr.96-97

³⁷⁴ BOA MAD.d.01703 Vr.82-83

³⁷⁵ BOA MAD.d.01703 Vr.79-81 (h.1029)

³⁷⁶ Bkz. Tevfik Güran, Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, ss.132-133

olduğunu ileri sürer. Bu bedel aynı zamanda bir afet sonrasında inşa edilecek bir binanın tamir masrafları anlamına geliyordu.³⁷⁷ Bu tez çalışmasında incelenen İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarının ortaya koyduğu sonuçta bu yöndedir.

3.1.4. İstanbul Vakfı'nın Düzenli (Kira) Gelirleri

Düzenli gelirlerden kasıt vakfın kiralamış olduğu gayrimenkulden elde ettiği aylık, rutin kira gelirleridir. Bunların aylık gelir kayıtları 1692'den önceki bilançolarda her bir mülk için ayrı açılırdı. Bu tür kayıtların her birinde *An mahsul* ifadesinin ardından vakıf mülkle ilgili detaylar (türü, *bâb* sayısı, semti gibi) verilirdi. Ardından *Fi şehri* denerek önce aylık kira bedeli, ardından mesela bu bilanço periyodu 12 aylıksa *Fi sene (bir yıl)* denerek tahsil edilen yıllık kira meblağı yazılırdı.³⁷⁸ Bu kayıtların incelenmesiyle tespit edilen İstanbul Vakfı'nın düzenli kira geliri elde ettiği 238 gayrimenkulü Tablo 1'de görülebilir. Ayrıca her bir bilanço döneminde bu gelir kaynaklarından sağlanan kira gelirleri yukarıda Tablo 6'dadır. Tabloda görülebileceği gibi vakfın düzenli kira gelirleri XVII. yüzyılın ilk yarısında, on iki aylık bilanço dönemlerinde, 170-190 bin akçe seviyesindedir. Dikkat edilirse bu meblağ yine on iki aylık muhasebe verilerine göre yüzyılın ikinci yarısında azalmış, 110-120 bin akçe seviyesine gerilemiştir. Bu başlık altında ele alınacak olan sabit ve düzenli gelir kaynakları olan İstanbul Vakfı'nın aynı gayrimenkullere bağlı toplam gelirlerinin (Tablo 6'da Dönem Gelirleri) neden sürekli artıp, azaldığıdır.

İstanbul Vakfı'nın muhasebe kayıtlarının ortaya koyduğu vakfın “Kira Gelirleri”ndeki artma ve azalmanın beş temel sebebinin olduğuudur. Bunlardan ilki vakfın yaptığı *icareteyn* usulü kira anlaşmalarıdır. Konunun detayları değerlendirildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Unutulmaması gereken kira anlaşmasının başında tahsil edilen *muaccele* bedelleri nedeniyle vakıf mülkün aylık kira bedelinin yeniden belirlendiğidir. Bu yeni bedel genellikle ilk bedelin altındadır (Tablo 10). *İcareteyn* anlaşmasıyla vakıf mülklerin aylık kira bedellerinin azalması İstanbul Vakfı'nın toplam elde ettiği “Dönem Gelirleri”ni azaltır.

³⁷⁷ Kenan Yıldız, a.g.e., s.114

³⁷⁸ Örnek kayıt: An mahsul-ü İcare-i hane der mahalle-i Dülbencisinan ani't-tarih el-mezbur Bâb: 2, Fi şehri:420, Fi selase sinün (3 yıllık): 15.120 (Akçe)

Ancak bu durumda vakfın kasasına bir anda yüklü bir *muaccele* bedeli girerdi. Vakıf mülklerin tamir ve *termim*inde yapılacak masraflarında bu şekilde önüne geçilirdi. Ayrıca yukarıdaki bahsedildiği gibi *icareteyn* anlaşması yapılmış olsa bile vakıf nazırı aylık *müeccele* bedeline müdahale edebilirdi. Bu tür anlaşmalar asla vakıf mülkün başıboş bırakıldığı anlamına gelmezdi.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında toplam "Kira Gelirleri"nin farklılaşmasının ikinci nedeni, vakıf mülklerin ihtiyaç duyduğu tamir ve *termim* masraflarının kira bedelinin içinden kesilmesidir. Bu kesintiler belirlenmiş süreler için yapılırdı. Bilançoların kayıtları incelenirken vakfa ait bazı gayrimenkullerin aylık gelirinin ilgili kayda meblağının yazıldığı, ancak bu bedelin tamamının kiracıdan tahsil edilmediğini fark ettim. Toplama dahil edilmeyen bu bedeller ilgili her bir kayıta *minha bi'd-defaa* denerek gayrimenkulün toplam kira bedelinden düşülüyordu. XVII. yüzyılın başlarında böyle bir kesintinin neden yapıldığı muhasebe kaydına not düşülmemişti.

Bir örnek vermek gerekirse, İstanbul Vakfı'na ait Karagümrük semtindeki 23 *bâb* oda ve 4 *bâb* dükkanın kira bedeli aylık 1.300 akçeydi. Kayıta *Fi şehr* denerek aylık kira bedelinin kaydedilmesinden sonra *minha bi'd- defaa* denmiş, ardından toplam yıllık kiradan 1611-14 yıllarında 4.500 akçe, 1615-16'da 2.400 akçe, 1616-17'de 2.070 akçe düşürülmüştü. Bu kesinti herhangi bir açıklama yapılmadan 1629'a kadar devam eder. 1628-29 yıllarına gelindiğinde kayıtlarda tahsilatı yapılmayan aylık kira bedeline *minha bi'd-defaa* denmesinden vazgeçilir. Yerine *ihracat şüde* denir. Aynı örnek üzerinden gidilirse Karagümrük'teki 23 *bâb* oda için ilgili muhasebe kaydında *Fi şehr; 1.300 akçe* denmiş, kenarına *ihracat şüde* notu düşülmüştü.³⁷⁹ Bu ifadeden anlaşılan aylık kira bedelinden kesinti yapıldığı, bu kesintinin mülkün giderine harcandığıdır. Detayları bilanço kaydına yazılmaz. Bu türden kira indirimlerinin sürekli olmadığı, belli bir zaman sonra kiracının eski kirasını ödediği görülür.

³⁷⁹ BOA MAD.d.01703 Vr.53 (h.1038)

Bazen bu tür işlemlerde mülkün kirasından kesinti yapılmaz, vakıf mülkün aylık kirası masrafları nedeniyle indirilirdi. Mesela 1630-31 yıllarına ait bilançodaki kayda göre Ahırkapı'da ki 3 *bâb* hanenin kiracısı, aynı zamanda Bevvab-ı Vakıf Vuslat Bey tarafından tamir edileceği açık şekilde ifade edilmiştir. Bu nedenle Vakıf Nazırı, Dar'üs-saade Ağası İdris Ağa'nın izni ve *hüccet-i şer'iyesiyle* mülkün aylık kira bedeli 270 akçeden, 45 akçe indirilir. Burasının kirası 225 akçe olarak yeniden belirlenir.³⁸⁰ Bu örnekte açık ifadeler olsa da kiradan yapılan indirimin nedeni her zaman bilanço kaydında açıkça yazılmaz.

Özetle gerekli hallerde vakıf nazırının onayıyla ilgili mülkün giderleri aylık kirasından düşürülüyordu. Kiradan düşülen masraflar vakfa düzenli ödenen kiralardan dönem sonunda bilançolarda "Dönem Gelirleri" ve "Kira Geliri" toplamının gerçekte olduğunun altında görünmesine neden oluyordu. Mesela *minha bi'd defaa* denerek 1611-14 yıllarında toplamda 39.565 akçe, 1615-16'da 17.020 akçe, 1617'de 10.808 akçe vakıf kasasına girmemiştir. Bazen de yukarıdaki ikinci durumda olduğu vakıf mülkün kirası indiriliyor, vakfın toplam gelirleri böylece azalıyor. XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra İstanbul Vakfı'nda *icareteyn* usulü kira anlaşmaları yaygınlaşır. Buna mukabil vakfın muhasebe defterlerinde tamir ve *termim* giderlerinin kiradan indirilmesi uygulaması giderek azalır. Bir süre sonra mülkün aylık kirasından bu tür kesinti ve indirimlerin yapılması tamamen son bulur.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında toplam "Kira Gelirleri"nin sabit olmamasının üçüncü nedeni, vakıf mülklerin aylık kira değerlerinin vakfın nazırı dar'üs-saade ağasının izni ve onayıyla değiştirilmesidir. Yukarıda birçok örnekte vakıf mülklerin aylık kiralalarının gerek duyulduğunda vakfın nazırı veya kadı tarafından değiştirilebildiği görülmüştür. Bu üçüncü maddenin açılmasının nedeni, muhasebe bilançolarındaki kayıtlarda ayrıca bir açıklama yapılmadan veya sadece dar'üs-saade ağası, vakıf müfettişi uygun görmüştür ifadeleriyle kira bedellerinin azaltılması veya arttırılmasıdır.

---

³⁸⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00033 (h.1041)

Bir örnek vermek gerekirse; 1611-14 yıllarında Timurtaş Mahallesi'ndeki *hane-i kebirin* günlük 40 akçe kirası dönemin Müfettişi Abdullah Efendi tarafından günlük 30 akçeye indirilir. Nedenin belirtilmediği bu kayıta böylece ilk sekiz ayda günlük 40 akçeden aylık 1.200 akçe ödeyen kiracı (*müstecir*) kalan süreçte günlük 30 akçeden aylık 900 akçe kira öder.³⁸¹ Bu indirim işleminin tam tersi bir örnek Bab-ı Sultan Bayazıd'daki 21 *bâb* oda ve dükkanın kirasının 1623-24 yıllarında 50 akçe arttırılarak 1.355 akçeye yükseltilmesidir.³⁸² Benzer şekilde 1618-19 yıllarında Firuzağa Mahallesi'ndeki 30 *bâb* dükkanın kirası aylık 395 akçeden, 655 akçeye çıkarılmış ancak bunun sebebi yazılmamıştır.³⁸³ Vakfın nazırının ve müfettişinin onayıyla yapılan bu tür işlemlerin şer'iyeye sicillerindeki örneklerinde vakıf mülkün aylık bedelinin ecr-i mislin altında veya üzerinde olmasının bu değişikliğe neden olduğunu gösteren çok sayıda örneğe rastlanır.³⁸⁴

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında toplam vakıf gelirlerindeki hareketliliğin dördüncü nedeni, bazı mülklerin vakfın elinden çıkması veya en azından bir süre harap olarak gelir getirmemesidir. Böyle bir durumun ilk örneği 1637-39 yıllarında vakfın Sofular'da aylık 60 akçe geliri olarak dükkanının "*Vakfi ahardan zabt olunmuştur, icaresi alınmıştır.*" ifadesiyle gelirine el konulmasıdır.³⁸⁵ Başka bir açıklama eklenmeden, 1691 yılına kadar mezbur dükkanın vakıftan zabt edildiği muhasebe bilançolarında tekrarlanmış,³⁸⁶ bu tarihte bilançoların detaylı kayıtlanmasının bırakılmasıyla dükkan kayıtlardan tamamen çıkmıştır.

1654-55 yılları bilançosuna göre; aynı ifadeyle, "*vakfi ahardan zabt olunmuştur*" denerek aylık 450 akçe geliri olan Timurtaş Mahallesi'ndeki 14 *bâbli hane-i kebir* İstanbul Vakfı'nın gelirlerinden çıkar. Bu tür işlemler bilançoda normalde olduğu gibi önce *An mahsül* denerek gelir kaydı açılmıştır.

³⁸¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00101 (h.1020-22)

³⁸² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00070 (h.1033)

³⁸³ BOA MAD.d.Göm.No 01703 Vr.00082 (h.1028)

³⁸⁴ Mesela İstanbul Muhtesip Karagöz Mahallesi'nde, Haremeyn evkafına ait bir evi kiraladıktan sonra itiraz için mahkemeye gidilen bir örnek şöyledir; 3 bin akçe muaccele ve yevm-i 3 akçe mueccel ile vakıf evi kiraladığımı söyleyen müstecir daha sonra evin tamire muhtaç olduğunu görmüştür. İzin alarak evi tamir ettirmiş, bunun için ayrıca 4.700 akçe harcamıştır. Böylece muaccele bedelinin 7.700 akçeye geldiğini, günlük 3 akçe kiranın fazla olduğunu ifade ederek itiraz eden kiracının itirazı kabul edilmiştir. Evin görülmesi ve kiranın değerlendirilmesi sonucu günlük kiranın 2 akçeye indirilmesine karar verilmiştir. Mehmet İpşirli, "Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Vakıf Evleri (Müştemilat, Tamir, Kira, Satış)", ss.188-89

³⁸⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0012-13 (h.1046-48)

³⁸⁶ BOA EV.HMH.d. Göm. No.00628 Vr.00004-5 (h.1102)

Ardından *Fi şehri* denerek aylık gelirin belirtilip, kaydın kenarına açıklama notu yazılıyordu.³⁸⁷ Sofular'daki dükkan gibi Timurtaş Mahallesi'ndeki *hane-i kebir* aynı ifadelerle tekrar tekrar her bilançoda gösterilip, 1691'den sonra kayıtlardan tamamen çıkarılır.

İstanbul Vakfı'nın gelirlerinden ayrılan üçüncü mülk Mertek Mahallesi'ndeki 8 *bâbli hane-i kebir*dir. 1660'daki büyük İstanbul Yangını'ndan sonra vakfa ait ilk bilançoğa göre Yahudihane denen bu mesken harap olmuştur. 1663-64 seneleri bilançosuna göre aylık geliri 420 akçe olan mesken tamir edilmeyecek, inşa edilmekte olan Yeni Camii yolu için yıktırılacaktır. Bu işlem bilançoda "*Camii Cedit-e tarik olunmuştur.*" ifadesiyle belirtilir.³⁸⁸ Bu noktada İstanbul Vakfı'nın bilançolarında ilk defa 1663 yılında Yahudihane tabirinin görüldüğü söylenmelidir. XVII. yüzyıl başında Yahudi meskenleri kayıtlara eklenen *der uhde-i Yahudiyân* ifadesinden anlaşılırdı.³⁸⁹ Netice itibariyle İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarından ayrılan sadece bu üç mülkün yıllık toplam kirası 11.160 akçedir.

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın Mertek Mahallesi'ndeki mülkünün yıkılarak harap bile olsa yola gitmesi konusunda hukuki bir tartışma olup olmadığına dair bir bilgiye rastlamadım. 1660 Yangını'nı inceleyen bir çalışmaya göre Yeni Camii inşaatı için çevredeki tüm mülklere el konulmuştur. Bunun için mülklerini Valide Sultan Vakfı'na devreden vakıflarla *istibdal* (takas) işlemi yapılmış, devrettikleri yer karşılığında kendilerine yenisi verilmiştir. Ancak ilgili çalışmadaki *istibdal* tablolarında Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'na yeni bir yer verildiğine dair bir bilgi yoktur.³⁹⁰ Böyle bir işlem vakfın muhasebe kayıtlarında da bulunmaz. İstanbul Vakfı'na yeni bir gelir kaynağı verilse bu muhakkak kayıtlarda olurdu. Ayrıca Mertek Mahallesi'ndeki ilgili mülkün Yeni Camii yolu için yıkıldığı, gelirinin olmadığı bilgisi muhasebe defterlerinde gösterilmeye devam etmiştir.

³⁸⁷ BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr.00002 (h.1063-64)

³⁸⁸ BOA EV.HMH.d. Göm.No.07814 Vr.00002 (h.1073-74)

³⁸⁹ Bazı çalışmalarda gümrük bölgesi olan Eminönü ve çevresinde Yahudilerin varlığının Müslümanlar için hoşnutsuzluğa yol açtığı, yarım haldeki Yeni Camii inşaatının Sultan IV. Mehmed'in annesi Turhan Valide Sultan tarafından yeniden başlatılmasının asıl gayesinin bölgenin Müslümanlaştırılması olduğundan bahsedilir. Bkz. Lucienne Thys-Şenocak, "Hatice Turhan Sultan- Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler".

³⁹⁰ Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangını'nın Sosyo-Ekonomik Tahlili, ss.172-176

Yeri gelmişken 1660'daki büyük İstanbul Yangını'nın İstanbul Vakfı'na vermiş olduğu zararlardan bahsedilmelidir. İstanbul'un üçte ikisini harap ettiği ileri sürülen bu şiddetli yangın Unkapanı (Kapan-ı Dakik), Ağakapısı, Süleymaniye, Eski Saray (Saray-ı Âtik) ve Fatih'e kadar uzanmış, diğer bir koldan şehre yayılmaya devam ederek Kapalı Çarşı ve çevresi, Mahmudpaşa, Hocapaşa'yı (Havvacepaşa) etkisi altına almıştır.³⁹¹ Sayılan bu semtlerde veya çevrelerinde Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın gayrimenkullerinin uğradığı zarar yangından sonraki 1663-64 senelerine ait ilk bilançodan anlaşılır.³⁹² Büyük Yangın'da Karagümrük, Unkapanı, Eski Saray ve Aksaray civarındaki gayrimenkullerin birçoğu zarara uğramıştır. Zarar gören mülklerin kirası indirilmiş veya bunlar bir süre için gelir getirmeye hale gelmiştir.

1660 Yangını'ndan sonra İstanbul Vakfı'nın gayrimenkullerinden bazılarının seyrini takip etmek imkansızlaşır. Bunun en önemli nedeni 1663-64 yılları bilançosunda birden tüm mülklerin kira bedelinin değişmesidir. Ayrıca bu mülklerin yerinin tarif edilmesi üslubu değişmiş, *bâb* sayıları muhasebe kayıtlarına yazılmamıştır. Vakfın yangından sonra akıbeti tespit edilen gelir kaynaklarının aylık gelirleri önceki dönemlere göre azalır. Yangından sonraki 1663-64 tarihli ilk bilançonun verilerine göre yangının en çok etkilediği yerlerden biri olan Timurtaş Mahallesi'ndeki³⁹³ *hane-i kebirin* (Yahudihane) kirası 900'den, 150 akçeye, yangına kadar kirası sabit olan Servi Mahallesi'ndeki bir *bâb hane-i kebirin* aylık kirası 120'den 90 akçeye, Kızılmusluk semtindeki 2 *bâb* hanenin aylık kirası 120'den 75 akçeye, Dülbendçisinan Mahallesi'ndeki 2 *bâb* hanenin aylık kirası 300'den 180 akçeye indirilir.³⁹⁴ Aradaki eksik bilançolar nedeniyle *muaccele* bedelleri belirsizdir. Aynı bilançoda oda türü meskenlerinde bu büyük yangından etkilendiği anlaşılır. Buna göre Saray-ı Âtik civarındaki 17 *bâb* odanın 1.005 akçe aylık kirası, yangından sonra 1663-64 tarihli bilançoda 16 *bâbı* 745 akçeye, Kapan-ı Dakik civarındaki 23 *bâb* odanın aylık 1.300 akçe kirası, yangından sonra 24 *bâbı* 365 akçeye indirilir.³⁹⁵ Bu gayrimenkuller eskiye göre aylık getirileri azalmış olsa bile vakfa gelir getirmeye devam edenlerdir.

³⁹¹ Kenan Yıldız, a.g.e. , ss.10-12

³⁹² BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr.0002-3-4 (h.1073-74)

³⁹³ Kenan Yıldız, a.g.e., s.38

³⁹⁴ BOA EV.HMH.d. Göm.No.07814 Vr.00002 (h.1073-74)

³⁹⁵ aynı belge

Aynı dönemde pek çok mülkün kirasının azalması, vakfın çeşitli giderlerinde yangın nedeniyle kesintiye gidildiğinin muhasebe defterlerinde ifade edilmesi bu düşüşün asıl nedeninin büyük İstanbul Yangını olduğunu ortaya koyar.

Bir de yangında harap olduğu için gelir getirmeyen yerler vardır. Bunlar *bâb* sayısı ya da aylık kirası belirtilmeyen Muratpaşa'da ki odalar ve dükkanlar, aynı şekilde Fethiye Camii civarında odalar, Gılman-ı Acemiyan civarında Mehmed Efendi uhdesindeki aylığı 40 akçe olan bir *bâb* oda, aynı civarda diğer bir oda ve yukarıda bahsedilen Mertek Mahallesi'nde aylığı 420 akçe olan, daha sonra Camii-i Cedid'e yol için yıktırılacak Yahudihanedir.³⁹⁶ Sonuç olarak İstanbul Vakfı'na ait bazı gayrimenkullerin muhasebe bilançolarında *vakıftan zabt edildi* gibi ifadelerle elinden alınması, buna bir de İstanbul Yangını'nın verdiği büyük zararların eklenmesiyle vakfın kira gelirlerinde düşüşler görülür. İstanbul Vakfı'nın gelirlerinde ciddi kabul edilebilecek azalmalar 1660'dan sonradır.

İstanbul Vakfı gelirlerinin bilançolara göre iniş çıkışlı bir çizgi izlemesinin beşinci ve son nedeni bazen kira alacaklarının düzenli tahsil edilememesidir. Bilançolara göre tahsilatların zamanında yapılamamasının bir nedeni kiracının (*müstecir*) ödemesindeki aksaklıklardır. Diğer nedeni kira gelirlerinden mesul *mütevellin*in sık değişmesi, zimmetindeki (*der zimem*) alacakları vakfa hemen teslim etmeyişidir. Hangi nedenle olursa olsun ilgili vakıf bilançosunun sonunda hangi idareci döneminde ne kadar vakıf alacağı kaldığı açıklamalarıyla tek tek kaydediliyordu. Yani vakıf alacaklarının sorumlusu bizzat *mütevellin*in kendisidir. "Zimmet" denerek muhasebeleştirilen bu işlemlerin XVII. yüzyıldaki durumu sonraki bölümde Tablo 17'dedir.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında 1611'den, 1620 sonuna kadar vakfın alacakları konusunda ciddi bir sorun yoktur. 1620 tarihli bilançonun sonunda vakfın on yıl müddetince *tevliyet* görevini yürüten Ahmed Bey döneminde Elvanzade Mahallesi'nde kiracı olan Eski dar'üs-saade ağalarından Mehmed Bey'in birikmiş 8 bin akçe borcu, bir de Firuzğa civarındaki dükkanların kiracısı Abdullah Bey'in borcundan kalan 780 akçe vardır.³⁹⁷ Zaman içinde vakıfta idarecilerin sık değişmeye

³⁹⁶ BOA EV.HMH.d. Göm.No.07814 Vr.00002 (h.1073-74)

³⁹⁷ BOA Mad.d. Göm.No.01703 Vr.81 (h.1029)

başlaması, Osmanlı Devleti'ndeki siyasi krizlerin vakıf yönetimini etkilemesi gibi nedenlerle vakfın alacakları giderek düzensizleşmiş, bazı alacaklar tahsil edilemeyerek birikmiştir. 1611'de hiç alacağı olmayan İstanbul Vakfı'nın alacakları 1641'de 63.647 akçeye yükselir.³⁹⁸

Burada bir de şunu belirtmek gerekir, vakfın biriken alacakları bilançoların hem gelirler, hem giderler bölümünde gösteriliyordu. Gelirler bölümünün hemen başında, *Asl-ı Mal* kaleminin altında vakfın zimmetten henüz tahsil edilmemiş alacakları *An Bakıyye-i Muhasebe-i Sene-i Maziye* ifadesinin altında *der Zimem-i Nass* ibaresiyle kayıtlanırdı. Buradaki meblağ, vakfın toplam alacak meblağıdır. Ayrıca tahsil edilemeyen kiralar mülke ait kayıta gösterilmiş, kiranın hepsinin mi yoksa bir kısmının mı tahsil edilemediğinin notu tek tek alınmıştır. Bilançoların gelirler bölümünde kiranın bir kısmının tahsil edildiği durumlarda tahsil edilen meblağ *El Makbuz*, kalan kısmı *El Bâki* başlığının altındadır. Bu ikisinin toplamı İstanbul Vakfı'nın toplam, rutin kira gelirleridir.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Vakfı'nın geçmişten gelen alacaklarının artmaya başlamasıyla *An Mahsulat mea' Emval-i Müteferrika* başlığı altında yeni bir satır açılmaya başlanır. Burada mezkur dönemde tahsil edilen (*makbuz*) ve edilemeyen (*bâki*) toplam kira meblağı kayıtlar girilmeden üst başlıkta gösterilirdi. Bilançonun "Giderler" bölümünde defterin sonunda önceki döneme ait alacakların ve hangi *mütevelli* döneminde bu alacakların kaldığının ayrıntıları yer almıştır. İstanbul Vakfı'nın gelir ve giderlerinin karşılaştırılması ve vakfın mali analizi dördüncü bölümde yapılacağından burada daha fazla detaya girilmeyecektir.

İstanbul Vakfı işleyişini sürdürebilmek için 238 emlakın gelirlerinden faydalanıyordu. Ancak uzun yıllar içinde karşılaşılan meseleler bu gelirleri etkilemiş, aynı kaynaklara bağlı gelirler yıllar içinde inişli çıkışlı hareket etmiştir. Vakfın XVII. yüzyıl bilanço verilerine göre 1611-41 yılları arasında bu gelirlerin 170-190 bin akçe arasındadır. Yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde (1654'ten sonra) İstanbul Vakfı'na ait gayrimenkullerin "Kira Geliri" toplamı 110-120 bin akçe civarına geriler (Tablo

³⁹⁸ BOA Mad.d. Göm.No.01703 Vr.0007-9 (h.1049-50)

6). İstanbul Vakfı'nın düzenli kira gelirleri yanında, sahip olduğu gayrimenkullere bağlı düzensiz bir takım gelirleri de vardır.

3.1.5. İstanbul Vakfı'nın Muhtelif Gelirleri

Tablo 6'daki İstanbul Vakfı'nın "Dönem Gelirleri", "Kira Geliri" ve "Muhtelif Gelirler"inin toplamıdır. Bunlar kira anlaşmasının yapılmasına veya bozulmasına bağlı, düzenli olmayan vakfın gayrimenkullerine bağlı diğer gelirlerdir. Tabloda gösterildiği gibi *muaccele* (peşin) bedelleri ve çeşitli resim ve harçların bedellerinden oluşur. Her iki gelir türü İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarında aynı başlık altında *An Mahsul-i İcare-i Muaccele-i Evkaf-ı Mezbur* denerek gösteriliyordu. Bu başlığın altında genellikle tercih edilen üslup daha fazla olan *muaccele* bedeli gelirlerinin tek tek açıklamalarıyla kayıtlanması, ardından diğer gelirlerin eklenmesidir.

Düzensiz olan bu gelirlerden *muaccele* (peşin) bedeliyle ilgili detaylara yukarıda yer verildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. İstanbul Vakfı'nın muhasebe defterlerinde tahsil edilen *muaccele* bedellerinin bazılarının hangi gayrimenkul için tahsil edildiği açıkça belirtilirdi. Mesela 1615-16 yılları bilançosundaki bir kayıta *Be Cihet-i Halime binti Hüseyin icare-i muaccele-i hane der kurb-ı Kızılmusluk* ifadesinden sonra 3.000 akçe gelirin girişi yapılmıştır.³⁹⁹ Kayıttaki ifadelerden hangi mülkün, kim tarafından kiralandığı bellidir. Bazı kayıtlardaysa sadece ne kadar *muaccele* bedelinin, kimden tahsil edildiğinin söylenmesi yeterli bulunurdu. Bu bedelin hangi mülk için tahsil edildiği belirtilmezdi.

İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarında XVII. yüzyılın ilk yarısında bu tür peşin tahsilatların oranı nispeten azdır. 1611-41 yılları kayıtlarına göre vakfın toplam "Dönem Gelirleri"nin ortalama %5-15'i civarında kısmı *muaccele* bedeli olarak tahsil edilmişti (Tablo 6). Vakıf mülklerin XVII. yüzyılda giderek *icareteyn* türü anlaşmalarla kiralanmasının İstanbul Vakfı içinde geçerli olduğu yine muhasebelerinden anlaşılır. Buna göre vakfın 1640-41 yılı gelirlerinin %16'sı, 1654-55 yılı gelirlerinin %25'i *muaccele* gelirlerinden sağlanmıştı. 1660 yılında vuku bulan

³⁹⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.096 (h.1024)

büyük İstanbul Yangını'ndan sonraysa vakfın *muaccele* gelirlerinde ciddi bir artış olur. 1663-64 yılı gelirlerinin %43'ü yani 97.040 akçesi,⁴⁰⁰ 1668-70 yılları gelirlerinin %39'u yani 167.838 akçesi⁴⁰¹ *muaccele* (peşin) gelirlerinden sağlanmıştır. 1695-96 yıllarında tahsil edilen *muaccele* bedeliyse tüm gelirlerinin %60'ı kadardır.⁴⁰² İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyılın ikinci yarısında *muaccele* gelirlerinin ortalaması "Dönem Gelirler"inin %15-45'i arasındadır. (Tablo 6)

İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarındaki düzensiz gelirlerden ikincisi gayrimenkullerin kiralanması veya devri halinde yeni mutasarrıftan alınan bazı resim ve harçlardır. Muhasebe kayıtlarında bu tür gelirler mülkü kiralama resmi ve *feragat* bedelidir. Mesela 1616-17 yıllarında Hüseyin bin Süleyman'dan *bera-ı icare-i muaccele-i resm-i tapu* denerek Balabanağa Mahallesi'ndeki oda için 200 akçe,⁴⁰³ 1617-18 yıllarında *icare-i resm-i dükkan* denerek Bazarcı Mustafa'dan 120 akçe tahsil edilir.⁴⁰⁴

Feragat bedeline gelince, bu bedel *icareteyn* anlaşmasıyla vakıf mülkü kiralayan hak sahibinin hakkını üçüncü bir kişiye devretmesiyle alakalıdır. Konuyla ilgili çalışmaları olan Süleyman Kaya bu bedelden "*ferağ* harcı" diyerek bahseder. Arapça *ferağ* kelimesi lügatte vazgeçme, bırakıp terk etme anlamındadır.⁴⁰⁵ Vakıf terminolojisindeki anlamı mutasarrıfın vakıf mülk üzerindeki haklarını üçüncü bir şahsa devridir. Şer'an bedelli ya da bedelsiz olabilecek bu devir işlemi yapana *fariğ*, lehine ferağ edilen kişiye *mefruğ leh* denirdi.⁴⁰⁶ Süleyman Kaya *mütevelli* izninin şart koşulduğu bu devir işleminde *ferağ* bedelinin işlemin %1'i kadarı olduğunu söyler.⁴⁰⁷ İstanbul Vakfı'nın gayrimenkullerinden biri farklı bir kişiye devredildiğinde bunun bilançolara yansımaları *ferağ* bedelinin vakıfça tahsilidir. Bu tür işlemlerin detayları şer'îye sicillerinde bulunurdu. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'na dair şer'îye sicillerinde rastlanan bir örnekte 1668'de yapılan bir *ferağ* işlemi vardır. İlgili *hüccet* kaydında Şerife Ümmühan Hatun isimli bir kadın Karagümrük semtinde 60 akçe aylık

⁴⁰⁰ BOA MAD.d. Göm.No.07793 Vr.0002-3 (1073-74)

⁴⁰¹ BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-003 Vr.002 (h.1079-80)

⁴⁰² BOA EV.HMH.d. Göm.No.00882 Vr.00003 (h.1107)

⁴⁰³ BOA MAD.d. Göm. No.01703 Vr.0093 (h.1025)

⁴⁰⁴ BOA MAD.d. Göm. No.01703 Vr.0086 (h.1027)

⁴⁰⁵ Ferit Devellioğlu (Haz.), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s.294

⁴⁰⁶ Ali Bardakoğlu, "Ferağ", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 12 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.351-354, 1995

⁴⁰⁷ Süleyman Kaya, Osmanlı Hukukunda İcareteyn , s.224

kira bedeli ödediği vakıf mülkü Seyyit Mehmed Çelebi'ye devretmek ister. *Mütevellinin* izniyle Şerife Hatun 5 bin akçe karşılığında vakıf mülk üzerindeki tüm haklarından vazgeçtiğini mahkeme huzurunda kabul eder.⁴⁰⁸ İşlemin vakıf muhasebesine yansması tahsil edilen *ferağ* bedelidir. Şerife Hatun'a ödenen bedelin detayı bilanço kayıtlarında yer almaz.

Bilançolardaki muhasebe kayıtlarında İstanbul Vakfı'nın mülkün türüne göre 100, 200, 500 akçe gibi farklı *ferağ* bedelleri tahsil ettiği görülür. 1623-24 yıllarına ait bir kayıta *An yed-i Hüseyin bin Abdullah bera-ı ferağ-ı odaha-i Kâtib Ali Çelebi der bab-ı Ahur* denerek yeni mutasarrıftan işlemi karşılığı 200 akçe kesilir.⁴⁰⁹ Aynı tarihte, Bâb-ı Ahur denen yerde iki *bâb* odanın mülkiyetini üzerinde bulunduran Hüseyin Çelebi'nin devrettiği odalardan biri için 200, diğeri için 300 akçe *ferağ* bedeli kesilir.⁴¹⁰ Bu işlemlerin karşılığında yeni mutasarrıfın (*mefruğ leh*) eski hak sahibine (*fariğ*) ne kadar ödediği vakfın muhasebe kayıtlarının konusu değildir. İstanbul Vakfı'nın bilançolarına göre tahsil edilen *ferağ* bedelleri çoğu zaman vakfın "Dönem Gelirler"inin %1'ini bile bulmaz (Tablo 6).

İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıl muhasebe bilançolarına göre vakfın düzenli ve düzensiz gelirleriyle ilgili yapılan tespit ve değerlendirmeler bu şekildedir. Kethüda Canfeda Hatun tarafından vakfın ihtiyaçları ve amaçları için bağışlanan bu mülklerin gelirlerinin ne şekilde sarf edildiği, amacına uygun harcanıp, harcanmadığı bu çalışmanın giderler başlığında ele alınır.

⁴⁰⁸ Atay S., Kılıç H., Karaca Y., Erol R., Kahriman S., Recep F. (Haz.), "Bâb Mahkemesi, 46 Numaralı Sicil (H.1096-96, M.1685-86)", *İstanbul Kadı Sicilleri*, Cilt 19, İstanbul, İSAM, s.75, 2011, Hüküm No:14, 1(2) a-2

⁴⁰⁹ BOA MAD.d. Göm.No. 01703 Vr.0070 (h.1033)

⁴¹⁰ aynı belge

3.2. Bilançolarına Göre Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın Giderleri

Vâkıf tarafından başlangıçta vakfa bağlanan gelir kaynakları vakfin açık ve örtülü çeşit amaçlarının yerine getirilmesi için sarf edilirdi. Buna göre; tesis edilen her vakfin açık ve en temel gayesi ebediyen ayakta kalmasıdır. Her vâkıf ardında *sadaka-i cariye* yani kıyamete kadar sürecek bir hayır kapısı bırakmak ister. Burada örtülü amaçlar ifadesi; vakfin faaliyetlerine, verdiği hizmetlere, hayratın konumuna bakarak vâkıfın açıkça dile getirmediği temennileri için kullanılmıştır. Bu türden amaçlar vâkıfın hayatına, maddi imkanlarına, sosyal statüsüne göre sayısız çeşitlilikler gösterir. Yani İslam hukukuna göre; hayratı tesis eden vâkıf belli esaslara uyması koşuluyla aynı zamanda burasının nasıl ayakta kalacağını belirleyicisidir. Mesela mekteb olan bir hayırda öğrencilere çeşitli yardımlar yapılacak mı, öğretmenlerin sayısı ve ücretleri ne olacak, temizliği, aydınlatılması, sair ihtiyaçları nasıl karşılanacak gibi meselelerin birince dereceden sorumlusu vâkıftır. Tabii olarak kararlarında tamamen bağımsız değildir, içinde bulunduğu sosyal hayatın kabul görmüş kaideleriyle uyum içinde olmalıdır.

Vakfin tesisi esnasında en ince ayrıntısına kadar belirlenmiş bu kaideler vakıfla ilgili diğer tüm unsurlar gibi yazılı halde vakfiyeye dahil olurdu. Vakfiye belgesi şer'î mahkemede, şahitler huzurunda resmen onaylanırdı.⁴¹¹ Vakfin faaliyetine başlamasıyla tıpkı gelir kaynaklarında olduğu gibi gider kalemleri de şer'an yazılı olarak tutulmak yani muhasebeleştirilmek zorundaydı.⁴¹² Muhasebe bilançoları esasen vakıf kaynaklarının nereye sarf edildiğinin kontrol edilmesi gayesiyle hazırlanırdı. Muhasebelerin giderler kalemi aynı zamanda dönemin iktisadi koşullarının, piyasasının anlaşılmasına ve vakfin özelindeki amaçlarının ortaya çıkarılmasına imkan verir. Böylece bir vakfin, vakfiyesi bulunamasa dahi vâkıfın hayırlarının, temennilerinin ve şartlarının gerçeğe en yakın şekilde tespiti mümkün olabilir.

Elinizdeki tez çalışmasında bu başlıkta, bu amaçlarla İstanbul Vakfı'na ait XVII. yüzyıl bilançolarının giderler bölümü değerlendirilecektir. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın kuruluş senedi olan vakfiyesi henüz bulunamadığından gider kaleminin değerlendirilmesi muhasebe kayıtlarından yapılacaktır.

⁴¹¹ Osman Gazi Özgüdenli "Vakfiye" **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.465-467, 2012

⁴¹² Nazif Öztürk, Elmalı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, ss.222-225

Bu başlıktaki bilançolar bir önceki bölümde gelir kaynaklarının değerlendirildiği kaynaklardır. Burada kalındığı yerden yani İstanbul Vakfı'nın giderleri üzerinden devam edilecektir. Böylece bir yandan vâkıfın hayır eserleri için yapılan harcamalar irdelenecek, diğer yandan vakıf giderleriyle tanınacaktır. Dolayısıyla XVII. yüzyıl iktisadi ve sosyal koşullarının vakfa ne şekilde yansıdığı, ana gider kalemlerinin neler olduğu, bunların bir yüzyıl içinde değişkenlik gösterip, göstermediği, vakfın gelirlerinin harcamalarına yetip, yetmediği anlaşılacaktır. Ayrıca giderler kalemindeki sabit harcama kalemlerinden Kethüda Canfeda Hatun'un bâniye olarak kimliği, amaçları ve temennilerini ele alınacaktır.

Öncelikle söylenmesi gereken bilançolarda giderler bölümünün, gelirler kaleminin tamamlanmasının ardından *Vuzia Min Zalik* denerek açıldığıdır. Bu ifade vakfın dönem içinde yaptığı harcamaların toplamıdır. Aşağıda Tablo 11'deki 'Toplam Gd.' sütununda yer alır. İstanbul Vakfı'nın muhasebe defterlerinde görülen, giderler ana girişinde toplam harcama meblağının belirtilmesinin ardından vakfın temel giderlerinin üç ana başlıkta toplandığıdır. Bunlar; ücretler, çeşitli giderlerle bir arada gösterilen bakım-onarım masrafları ve vakfın ödediği zemin kiralarıdır.

Ücretler kalemi için bilançolarda *vazife* (çoğulu *vezaiif*) denirdi. Vakfın çalışanlarına ve varsa *zevaidhoranlara* (vakfa herhangi bir hizmet vermeden vakıf fazlasından karşılıksız yararlanan kişiler) aylık, altı aylık veya yıllık düzenli yapılan ödemelerdir. Bu türden ödemeler günümüzde çalışanlara iş karşılığı ödenen bir ücret gibi değildir. Vakıf gelirlerinin harcanmasında öncelikli olan vakfın ihtiyaçlarıdır. Bu tür ödemelerin ardından gelir fazlası kalırsa vakıf çalışanlarına ödeme yapılabilirdi. Vakfın ihtiyacı olması halinde bu ödemeler kısmen veya tamamen kesintiye uğrardı.⁴¹³ Bu nedenle vakıf literatüründe vakıftan kendilerine *vazife* tahsis edilmiş kişilere genel bir ifadeyle rızıklananlar manasında *mürtezika* denir.⁴¹⁴

⁴¹³ Bu konunun detayları için bkz. Ahmed Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, ss.346-355

⁴¹⁴ Ferit Devellioğlu (Haz.) , Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, Rızık dan türetilen mürtezık ve mürtezika kelimeleri için bkz.s.861

Tablo 11
XVII. Yüzyıl Bilançolarına Göre Kethüda Canfeda Hatun'un
İstanbul Vakfı'nın Giderleri – (Akçe)

MİLADİ SENE	DÖNEM	TOPLAM GD.	ÜCRETLER	MUHTELİF GD.*	BAKIM-ONARIM	ZEMİN KİRASI*
1611-14	36 ay	559.432	309.600	75.974	161.018	12.840
1615-16	12 ay	254.741	103.560	23.343	123.558	4.280
1616-17	12 ay	206.705	105.000	40.038	61.667	4.280
1617	12 ay	184.954	105.000	34.067	45.887	4.280
1617-18	12 ay	197.448	106.800	41.350	49.288	4.280
1618-19	12 ay	198.825	107.160	29.232	62.433	4.280
1619-20	12 ay	219.140	107.180	27.877	84.083	4.280
1622	7 ay	175.103	62.265	35.413	78.425	4.280
1622-23	12 ay	200.838	108.540	37.149	55.149	4.280
1623-24	12 ay	218.350	108.600	43.897	64.973	880
1624	2 ay	41.143	16.230	21.263	3.650	0
1627	11 ay	142.491	83.390	21.632	38.369	1.285
1627-28	9 ay	193.599	89.650	25.476	78.473	7.120
1628-29	5 ay	84.623	39.125	9.878	35.620	0
1629	2 ay	32.155	17.930	7.199	7.026	0
1629-30	12 ay	178.683	107.570	29.216	41.897	5.081
1630	5 ay	91.469	45.035	26.020	20.414	3.448
1630-31	12 ay	172.558	120.780	30.857	20.948	4.653
1631-32	10 ay	164.115	100.390	14.035	48.690	4.641
1632-33	18 ay	258.866	184.050	33.677	36.214	4.925

MİLADİ SENE	DÖNEM	TOPLAM GD.	ÜCRETLER	MUHTELİF GD.*	BAKIM-ONARIM	ZEMİN KİRASI*
1633-35	15 ay	215.078	131.195	21.271	57.527	5.085
1635-36	12 ay	172.208	122.340	30.916	5.085	13.867
1637-39	26 ay	405.498	264.290	43.250	86.584	11.375
1639-40	10 ay	148.347	104.350	28.833	10.080	5.085
1640-41	14 ay	174.535	143.990	20.096	3.159	7.279
1654-55	15 ay	289.811	156.915	39.206	84.240	9.450
1663-64	13 ay	199.323	105.105	20.739	68.754	4.725
1664-65	13 ay	136.514	116.025	13.355	4.409	4.725
1667	10 ay	108.223	90.150	11.665	6.412	4.723
1667-68	9 ay	86.366	62.325	14.042	7.641	2.358
1668-70	17 ay	239.559	108.600	21.374	104.815	4.770
1670-72	26 ay	307.526	237.120	29.500	33.616	7.290
1672-73	12 ay	139.508	109.440	13.445	15.903	720
1675-76	11 ay	118.645	100.320	11.950	6.375	0
1676-78**	18 ay	254.779	164.160	20.923	43.546	0
1678	5 ay	53.365	46.325	4.060	3.180	0
1681-85	50 ay	598.620	473.250	51.799	61.983	11.588
1687-88	11 ay	148.389	104.775	16.424	22.876	4.314
1688-89	12 ay	122.895	79.050	22.350	16.278	5.217
1689-90	3 ay	42.927	28.575	4.814	4.418	5.120
1691	7 ay	94.018	66.045	14.387	8.849	4.737
1692-93	15 ay	184.659	100.476	18.525	63.492	2.166

MİLADİ SENE	DÖNEM	TOPLAM GD.	ÜCRETLER	MUHTELİF GD.*	BAKIM-ONARIM	ZEMİN KİRASI*
1693-94	12 ay	131.874	95.695	19.909	13.705	2.565
1694-95	12 ay	123.816	71.370	46.944	5.502	0
1695-96	12 ay	139.413	88.500	27.992	22.756	165
1696	3 ay	38.499	20.790	11.689	6.020	0
1696-98	17 ay	171.446	125.990	22.024	21.375	2.057
1698-99	16 ay	161.742	125.130	25.718	6.060	4.834
1700-01	14 ay	176.596	101.730	46.284	26.902	1.680

Not 1: Tabloda Toplam Gd. sütunu Ücretler, Muhtelif Gd., Bakım-Onarım ve Zemin Kirası sütunlarının toplamıdır. Ancak bazen bu dört sütunun toplamı bilançolara hatalı kaydedilmiştir. Böyle durumlarda bilançoya sadık kalınarak tabloya veri girilmiştir. Mesela 1617-18 yıllarında Toplam Gd. doğru olarak 197.438 akçedir. Bilançoda 197.448 akçe olarak kayıtlı olduğundan tabloya böyle girilmiştir.

(*) **Not 2:** Zemin kirası (Mukata-i Zemin) bilançolarda bazen Muhtelif Gd.ler (İhracat-ı Saire) meblağı içindedir, böyle durumlarda tabloda rakamlar birincil belgelere bağlı kalınarak verilmiştir. İhracat giderleri toplamında kayıtlı zemin kiralari anlaşılabilmesi için bunlar tabloda açık renkle gösterildi.

(**) **Not 3 :** 1676-78 yıllarına ait icmal bilançoda toplam giderler 254.779 akçe verilmiştir. Oysa gider kalemlerinin toplamı 228.629 akçedir. Aradaki fark fazla olduğundan bu hata açıkça ifade edilmiştir.

Kaynak : BOA MAD. d. *Göm. No: 01703* Vr.00101-102-103 (h.1020-22), Vr.0096-97-98-99 (h.1024), Vr.0093-94-95 (h.1025), Vr.0089-90-91 (h.1026), Vr.0086-87-88 (h.1027), Vr.0082-83-84 (h.1028), Vr.0079-80-81 (h.1029), Vr.0076-77-78 (h.1031), Vr.0074-75 (h.1032), Vr.0070-71 (h.1033), Vr.0067-68 (h.1034), Vr.0063-64-65 (h.1036-37), Vr.0058-59-60 (h.1037), Vr.0054-55 (h.1038), Vr.0050-51-52 (h.1038), Vr.0046-47-48-49 (h.1038-39), Vr.0042-43-44 (h.1039-40), Vr.0038-39-40 (h.1040), Vr.0034-35-36 (h.1041), Vr.0028-29-30-31 (h.1041-43), Vr.0023-24-25 (h.1043-44), Vr.0019-20-21 (h.1044-45), Vr.0013-14-15-16 (1046-48), Vr.0003-4-5 (h.1049), Vr.0008-9-10 (h.1049-50), *Göm. No: 07446* Vr.00002-3-4 (h.1064-65), *Göm. No : 07814* Vr.00003-4 (h.1073-74), *Göm. No : 07793* Vr.00003-4 (h.1074-75), BOA EV.HMH.d. *Göm. No: 00187* Vr.00003-4-5 (h.1077-78), BOA TS.MA.D. *Göm. No: 04254-0002* Vr.002-3-4-5 (h.1078-79), *Göm. No : 04254-0003* Vr.003-4-5 (1079-80), BOA EV.HMH.d. *Göm. No.00217* Vr.00003-4-5 (h.1080-82), BOA TS.MA.D. *Göm. No: 04254-0004* (icmal, h.1082-83), *Göm. No: 04254-0006* (icmal, h.1086), *Göm. No.1678-0037* Vr.001 (h.1087-89), TS.MA. *E-0088-0021-002-001*, (h.1089), BOA EV.HMH.d. *Göm.No.00363* Vr.00003-4 (h.1092-96), *Göm.No.00478*, Vr.00003-4-5 (h.1099), *Göm:00520*, Vr.00004-5-6 (h.1100), *Göm.No.00570*, Vr.00003-4-5 (h.1101), *Göm.No.00628*, Vr.00004-5-6 (h.1102), *Göm.No.00698*, Vr.00003-4-5 (1103-4), *Göm.No.00756*, Vr.00004-5-6 (h.1105), *Göm.No.00831*, Vr.00004-5-6 (h.1106), *Göm.No.00882*, Vr.00003-4-5 (h.1107), *Göm.No.00937*, Vr.00004-5 (h.1108), *Göm.No.00954*, Vr.00003-4-5 (h.1108), *Göm.No.00868*, Vr.00003-4 (h.1109-10), *Göm.No.01108*, Vr.00002-3 (h.1111-12)

Hemen her vakıfta, vakıf gelirlerinin en yüklü aktarıldığı kalem bu ücret giderleridir. Mesela Osmanlı döneminden birkaç örnek verilecek olursa; Ömer Lütfi Barkan'ın incelediği Ayasofya Camii ve Eyüp türbesi çalışanlarına 1489, 1490 ve 1491 yıllarında ödenen aylıkların, evkafın tüm giderlerine oranı yıllara göre sırasıyla %87, 88 ve 82'dir.⁴¹⁵ Aynı dönemde (1489 ve 1490 yıllarında) Fatih Camii ve İmareti tesislerinde görevlilere ödenen aylıkların, tüm giderlere oranı sırasıyla %58.5 ve 65 olarak hesaplanmıştır.⁴¹⁶ Son olarak Süleymaniye Vakfı'nın 1557-58 yıllarını inceleyen diğer bir çalışmaya göre ücret (*vazife*) ödemelerinin, tüm giderler içindeki oranı %48'dir.⁴¹⁷

Tablo 11'e bakıldığında görülen Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın bu genellenenin istisnası olmadığıdır. İstanbul Vakfı'nın bilançolarından elde edilen verilere göre XVII. yüzyılda vakıf giderlerinin en az %50'si vakıftan rızıklananların (*mürtezika*) ödemelerine aktarılıyordu. Burada Tablo 11'deki verilerin İstanbul Vakfı'nın yaptığı net ödemeler olduğu söylenmelidir. Vakıf gelir sıkıntısına düştüğünde iç borçlanmaya giderek maaş veya diğer ödemelerini erteliyordu. Böyle durumlarda muhasebe defterinde dikkate alınan meblağ, vakıf kasasından çıkmıştır. Bu dikkate alınmazsa vakfın giderleri gerçekte olduğundan daha az görülebilir. Sonuçta vakfın mali durumu doğru analiz edilemez. Doğru bir analizin yapılabilmesi için vakıf muhasebelerindeki kayıt detaylarına bakılmalıdır.

İstanbul Vakfı'nın muhasebelerinden bir kaç örnek vermek gerekirse; vakıf 1628-29 yıllarında çalışanlarına ödenmesi gereken 5.700 akçeyi,⁴¹⁸ 1633-35 yıllarında 19.375 akçeyi⁴¹⁹ ve 1688-89 yıllarında 37.070 akçeyi⁴²⁰ zamanında ödeyemeyerek, ertelenmiştir. Tek bir bilançoya bakıldığında vakfın ücret giderleri daha az izlenimi verir. Bu tür işlemlerin sebep ve sonuçları detaylı şekilde bir sonraki bölümde analiz edilecektir.⁴²¹

⁴¹⁵ Ömer Lütfi Barkan, "Ayasofya Camii ve Eyüp Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", s.1107

⁴¹⁶ Barkan, "Fatih Camii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", s.1070

⁴¹⁷ Tevfik Güran, Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, s.35

⁴¹⁸ BOA MAD.d. Göm.No. 01703 Vr.0054 (h.1038)

⁴¹⁹ BOA MAD.d. Göm.No. 01703 Vr.0023-24 (h.1043-44)

⁴²⁰ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00520 Vr.00004-5 (h.1100)

⁴²¹ İstanbul vakfının hangi yıl, kime, ne kadar borçlandığı ve brüt ve net ödemelerinin detaylı karşılaştırması için bkz. Bölüm 4, tablo 18, tablo 19 ve tablo 21

Şimdilik burada dikkate alınması gereken; bazı yıllar çalışanlara (*mürtezika*) borçlanılmasından dolayı ücretler kaleminin normalden düşük görülebildiğidir. Bazı yıllarda tam tersi olarak birikmiş ödemelerin yapılmasıyla bu kalem olduğundan fazla görünür.

İstanbul Vakfı'nın muhasebelerine göre ikinci ana gider kalemi "*İhracat-ı Saire Mea' Meremmat*" denen sürekli ancak düzenli olmayan giderleridir. Bu türden giderlere hemen her muhasebe bilançosunda rastlanır. Ancak ödeme yapılan meblağlar sabit değildir. İstanbul Vakfı'nın muhasebelerinde bu ana başlık altında vakfın aydınlatma gereçleri, yere serilen döşemeler, temizlik gibi işlere harcanan ödemeler vardır. Yine bu başlıktaki *Meremmat* tabiri İstanbul Vakfı'nın hayır eserleri ve gelir kaynakları için gerektiğinde yapılan bakım ve yenileme harcamalarıdır. Bu iki harcama kalemi Tablo 11'de sırasıyla "Muhtelif Gd." ve "Bakım-Onarım" sütunlarında gösterildi. Buradaki meblağlar da ücretler kaleminde olduğu gibi İstanbul Vakfı'nın kasasından yaptığı net harcamalarıdır. İleride görülebileceği gibi vakıf mali darlık dönemlerinde ihtiyaçlarını veresiye karşılıyordu.

İstanbul Vakfı'nın bilançolardaki son ana gider kalemi vakfın ödediği zemin kiralarıdır (*Mukata-ı Zemin*). Tablo 11'de Zemin Kirası denir. Adından anlaşılacağı üzere bu kalem; İstanbul Vakfı'nın diğer vakıflara ait arsalarla ödediği kira bedelidir. Örneğin bu arsalardan birinin üzerinde Saraçhane'deki Canfeda Sebili vardır. Vakfa ait bazı oda gibi yerlerinde bu türden ödemeleri vardı. İstanbul Vakfı'nın maddi zorluklar yaşadığı kimi yıllarda, bazen art arda bu tür ödemeler geciktirilirdi. Vakfın Zemin Kirası'nı ödemediği, ertelendiği yıllar Tablo 11'de sıfır olarak gösterilir. Zemin Kirası ödemeleri İstanbul Vakfı'nın en çok ertelediği giderlerindedir. Vakıf ödemelerini düzenli yaptığı dönemlerde tüm giderlerinin %1-2'si bu kaleme harcanırdı. Bu tür ödemeler bazen toplu şekilde yapıldığından bazı yıllar vakfın giderleri içindeki oranı olduğundan fazla görünür (Tablo 11).

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın bilançolardaki gider kalemlerinin genel özellikleri bu şekildedir. Aşağıda bu giderlerin muhasebe defterlerindeki kayıtları tek tek ele alınacaktır. Böylece vakfın giderler kaleminin tanınması, XVII. yüzyıl başında ve sonunda ne tür değişimlere uğradığı anlaşılacaktır.

3.2.1.İstanbul Vakfı'nın Ücret Ödemeleri

İstanbul Vakfı'na ait XVII. yüzyıl bilançolarının tamamında ana gider kalemi *el-vezâif* yani vakıf çalışanlarının maaş ödemeleridir. Muhasebe kayıtlarında vakıf çalışanları yaptıkları işe göre gruplara ayrılır, kayıtlarda bu gruplardan her birine *cemaat* denirdi. Her bir *cemaatin* çalışanlarının isimleri, hangi hayır eseri için ne unvanla görevlendirildikleri, sayıları ve günlük *yevmiyeleri* muhasebe kaydında belirtilirdi. Vakfın bilançolarında her bir *cemaatin* kaydı kapatılırken toplam kaç kişinin bu grupta olduğu ve ödenen toplam ücret yazılırdı. İstanbul Vakfı'nda görevli *cemaatlere* örnek olarak; *Cemaat-i Hademe-i Camii Şerif*, *Cemaat-i Devirhânân-ı Camii Şerif*, *Cemaat-i Râh-ı Âbiyan* verilebilir.

Muhasebe defterine göre İstanbul Vakfı'nın çalışanlarının (*mürtezika*) bilgileri aşağıda Tablo 12'dedir. Bilançolarda görülen İstanbul Vakfı'nda çalışan sayısının, unvanlarının, günlük ödenen *yevmiyelerin* sabit olmadığıdır. Bunlar koşullara bağlı olarak çeşitli zamanlarda değişirdi. Mesela; XVII. yüzyılın başında (1611 yılında) İstanbul Vakfı'nda günlük ücretleri (*yevmiye*) toplamı 285,5 akçe olan 78 kişi (*nefer*) görevliydi.⁴²² Yüzyılın ortasına gelindiğinde (1654-55 tarihli muhasebe defterinde) çalışan sayısı 95'e ve bunlara ödenen günlük ücret 351,5 akçeye yükselir.⁴²³ Bazı yıllar 99'a ulaşan vakıf çalışanı sayısı⁴²⁴ 1660'da İstanbul'un büyük bir yangın geçirmesi, vakfın maddi durumunun bozulmasıyla önce 80'e iner. Vakıf bunlara toplamda günlük 300,5 akçe ücret öder.⁴²⁵ Bunun en önemli nedeni aşağıda bahsedileceği üzere vakfın mali krizlerinde *nazır-ı evkaf* tarafından *yevmiyelerin* vakfa *mande* edilebilmesidir. Anlamı ücretlerin geri ödenmemek üzere vakfa bırakılmasıdır. 1692'ye kadar ödemelerinde kısıtlamalara gittiği anlaşılan İstanbul Vakfı bu dönemden sonra nispeten rahatlar. XVII. yüzyılın sonunda 1698-99 yıllarına gelindiğinde çalışan sayısı 71'e iner. Bu kişilere ödenen günlük toplam ücret 323,5 akçedir.⁴²⁶

⁴²² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0101 (h.1020-22)

⁴²³ BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr.00002 (h.1063-74)

⁴²⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00038 (h.1040)

⁴²⁵ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.00003 (h.1073-74)

⁴²⁶ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00868 Vr.00003-4 (h.1109-10)

Tablo 12
Kethüda Canfeda Hatun'un
İstanbul Vakfı'nın Çalışanları –(Akçe)

HAYIR ESERİ	KİŞİ SAYISI (Nefer)	GÜNLÜK ÖDENEN (Yevmiye)	YILLIK ÖDENEN
KARAGÜMRÜK CAMİİ*			
DİNİ GÖREVLİLER	10	52	18.720
HİZMETLİLER (Temizlik-Bakım)	3	15	5.400
MÜEZZİNLER	3	14	5.040
DUAGÛ CEMAATİ (1 ve 2)	15	36	12.960
AKBABA CAMİİ**			
DİNİ GÖREVLİLER	7	20	7.200
HİZMETLİLER (Temizlik-Bakım)	3	8	2.880
MÜEZZİNLER	2	6	2.160
MİMAR AYAS CAMİİ	1	2	720
KİLİSE CAMİİ	1	8,5	3.060
DİĞER DUAGÛ CEMAATİ***	7	19	6.840
MEKTEBLER HİZMETLİSİ	4	18	6.480
SEBİLHANE HİZMETLİSİ	5	26	9.360
SU YOLLARI HİZMETLİSİ	5	17	6.120
ZEVAİD-HORAN	1	3	1.080
MÜTEFERRİKA****	1	3	1.080
İDARECİLER (Yevmiyeli)	8	38	13.680
(Aylıklı)	2		420
TOPLAM	78	285,5	103.200

Kaynak : BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0102-0103

***Karagümrük Camii- Dini Görevlileri:** Dar'üs-saade Ağası (Nazır), Vaiz, Hatib, İmam, Muhammediyehan, Yasinhan, Tebarekehan, Ammehan, Tebbethan, Muvakkit, **Cami Hizmetlisi :** Kayyım, Siraci, Âb-keş, **Duagû Cemaati (1 ve 2) :** Cemaat-i Devirhan-5 kişi, Cemaat-i Eczahan, 10 kişi

****Akbaba Camii- Dini Görevlileri:** Hatib, İmam, Yasinhan, Ser-mahfil, 2 nefer Devirhan, Muarif, **Cami Hizmetlisi :** Kayyım, Âb-keş, Ferraş

***Cemaat-i Eczahan-ı Huzur denen herhangi bir cami altında gösterilmemiş dua grubu

****Cemaat-i Müteferrika bilançolarda çeşitli görevleri olanların kaydedildiği grup. Burada bir Bâb- Sultan Bayazid denen yerde görevli bir Âb-keş vardır.

İstanbul Vakfı'nın ücretlilerinin XVII. yüzyıldaki bu genel halinden sonra aşağıda daha detaylı analizi yapılacaktır. Üzerinde durulacak sorulardan birisi, XVII. yüzyılda vakıf çalışanlarının sayısı ve bunlara ödenen *yevmiyelerin* arasındaki ters orantıdır. Dikkat edilirse yüzyılın sonunda İstanbul Vakfı'nın çalışan sayısı azalmış, ödenen ücretleri artmıştır. Bundan başka İstanbul Vakfı'nın çalışan sayısının hareketliliğinin sebepleri, ödenen ücretlerin (*vazife*) ne düzeyde değiştiği, diğer vakıflarla karşılaştırıldığında İstanbul Vakfı'nın ödemelerinin ne düzeyde olduğunun üzerinde durulacaktır. Vakfın sosyal yönleri de ihmal edilmeyecek, hayır eserinin türü ve çalışanların unvanlarıyla Osmanlı toplumunda hangi tür hizmetlerin sağlandığı ele alınacaktır. Vâkıfın amaçları değerlendirilecektir. Bunun için aşağıda İstanbul Vakfı'nın çalışanları (*mürtezika*) görevli olduğu hayır eserinin türüne göre veya yaptıkları işin türüne göre başlıklara ayrılır.

3.2.1.1.Camilerin ve Mekteblerin Çalışanları

Camiler ve mektebler İstanbul Vakfı'nın topluma dini hizmet veren mekanlarıdır. Bu nedenle bir arada ele alınır. Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın çatısı altında hizmet veren dört cami ve iki sıbyan mektebi vardı (Tablo 5). 1611 tarihli bilançonun verilerine göre İstanbul Vakfı'nda görev yapan 78 kişinin 49'u din ve eğitim hizmetlerinin verildiği bu iki sosyal kurumda görevliydi (Tablo 12). Dolayısıyla İstanbul Vakfı'nın üstlendiği en önemli gayelerden biri bu tür hizmetlerin topluma sunulmasıydı. Camilerde görevli olanların çoğunluğu günümüzde Canfeda Hatun'un ismiyle anılan Karagümrük Camii ve Akbaba Camii'nde hizmet veriyordu.

Muhasebe defterlerinde cami çalışanları *Cemaat-i Hademe-i Camii Şerif* başlığında gösterilmişti. Bu kişiler sorumlulukları açısından; dini işlerde görevli olanlar (Dini Görevliler) ve temizlik-bakım gibi işleri yerine getirenler (Hizmetliler) olmak üzere iki gruptur.⁴²⁷

⁴²⁷ Camilerin bakım ve temizliğinden sorumlu Hizmetliler muhasebe defterlerinde bazen Cemaat-i Hademe-i Camii Şerif grubu altında, bazen Cemaat-i Kayyım, Siraci ve Âb-keş denerek kendi alanlarında görevli olanların unvanı altında kayıtlanırdı.

İstanbul Vakfı'nda Karagümrük Camiinde 28 kişi,⁴²⁸ Akbaba Camiinde 9 kişi dini işlerle meşguldü. Ayrıca her iki camide görevli 3'er kişi temizlik ve bakım işlerinde görevliydi. Bu iki caminin görevlilerinin unvanları, sayıları ve günlük *yevmiyeleri* aşağıda Tablo 13'tedir. Aynı dönemde İstanbul Vakfı'nda bir kişi Kilise Camii'nde müezzinlik, temizlik ve bakım işlerini yapıyordu. Mimar Ayas Camii'nde görevi mumları yakmak olan (*Siraci*) bir kişi görevliydi.

Muhasebe defterlerinde camilerin yanı sıra İstanbul Vakfı'nın giderleri arasında biri Karagümrük, diğeri Sofular Camii civarındaki iki sıbyan mektebinin harcamaları vardı. Osmanlı döneminde beş-altı yaşlarındaki çocuklara eğitim verilen bu okullardan her mahallede mutlaka bulunurdu.⁴²⁹ Muhasebe defterlerinde *Cemaat-i Hademe-i Muallimhane* denen her iki mektebin 2'şer çalışanı vardı. Bunlardan birisi asıl öğretmen (*Hoca/Muallim*) diğeri hocanın yardımcısıydı (*Halife-i Mekteb*).⁴³⁰ Mekteplerde görevli toplam dört kişinin sayısı ve toplam günlük 18 akçe *yevmiyeleri* yüzyıl boyunca değişmeyerek aynı kalmıştır. (Tablo 12). İstanbul Vakfı'na bağlı diğeri hayır eserlerinin çalışan sayısı ve günlük ödenen ücretleri (*yevmiye*) bu kadar sabit değildir.

Vakıflarda ödenen *yevmiyelerin* neye göre belirlendiğini söylemek güçtür. Vakfın büyüklüğü, gelirleri, genel kaidelere uygunluğu ve hayır eserinin bulunduğu semt belirleyici olabilir. İstanbul Vakfı'nın çalışanlarının günlük ücretleri aşağıda Tablo 13'tedir. Burada dikkat edilirse Karagümrük Camii'nde görevlilerin ücretleri, vakfın diğeri camilerinde görevli olanların üzerindedir. Aynı işi yapsalar bile bu böyledir. Akbaba Camii'nde çalışanlar için bu durum sur içinde fiyatların yüksek olmasıyla açıklanabilir. Ancak Saraçhane'deki Kilise ve Mimar Ayas camilerinde çalışanlarda Karagümrük Camii'nde çalışanlardan daha az ücret alıyordu. Bu durum İstanbul Vakfı için Karagümrük Camii'nin prestijiyile alakalı olmalıdır. Sur içindeki cami Canfeda Hatun'un ismiyle anılan, Cuma namazının kılındığı tek ibadet

⁴²⁸ Vakfın nazırı dar'-üs-saade ağası normalde idareciler grubu altında gösteriliyordu. Ancak 1611 senesinde Cami hizmetlileri altında kaydedilmiştir. Nazır tablo 13'e eklenmemiştir. Bu nedenle Karagümrük Camii çalışanları tablo 12'de toplam 31 kişi, tablo 13'te toplam 30 kişidir. Vakıf nazırı daha sonra idarecileri mürtezikası altında konu edilecektir.

⁴²⁹ Mehmet Ali Ünal, Paradigma- Osmanlı Tarih Sözlüğü, s.614

⁴³⁰ Ünal, aynı eser, s.287

Tablo 13
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
Cami Görevlisi Ücretleri- (Akçe)

CAMİLER		KARAGÜMRÜK		AKBABA		KİLİSE		MİMAR AYAS	
UNVAN		KİŞİ	G.ÜCRET	KİŞİ	G.ÜCRET	KİŞİ	G.ÜCRET	KİŞİ	G.ÜCRET
DİNİ GÖREVLİLER	VAİZ	1	12	-	-				
	HATİB	1	8	1	5				
	İMAM	1	8	1	6				
	MUHAMMEDİYE- HAN	1	5	-	-				
	DUAGÛLAR	4	2	4	2				
	MUVAKKİT	1	3	-	-				
	MUARİF	-	-	1	1				
	MÜEZZİNLER	2	6	2	3				
		1	2	-	-				
	DUAGÛ CEMAATİ 1	1	4	-	-				
	4	3	-	-					
DUAGÛ CEMAATİ 2	10	2	-	-					
HİZMETLİLER	KAYYIM	1	5	1	2	1	8,5		
	SİRACİ	1	5	-	-			1	2
	ÂB-KEŞ	1	5	1	2				
	FERRAŞ	-	-	1	4				

Kaynak : BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0102-0103 (Tablodaki ücretler günlük ödemelerdir.)

*Duagûlar denenler; Yasin, Tebareke, Amme ve Tebbet surelerini okumakla görevlendirilen, herhangi bir dua cemaati altında olmayan mürtezika

*Duagû Cemaati 1 denenler; bilançolarda Cemaat-i Devirhan ismiyle geçer. 4 devir-han ve bunların başı bir sermahfilden meydana gelir. Duagû Cemaati 2 denenler; bilançolarda Cemaat-i Eczahan ismiyle geçer. 10 kişilik cüzhan topluluğu

*Karagümrük Camiinde 1611-55 yılları arasındaki bilançolarda yevmi 3 akçe olan bir Muvakkit hizmet vermektedir. Bu kişinin görevi namaz vakitlerinin tayin edilmesidir. 1663-64 yıllarından itibaren bilançolardan Muvakkit unvanı çıkarılmış, yerine yevmi 3 akçe olan Muarif unvanlı bir nefer getirilmiştir. Bu değişiklik 1660 yangınından sonra İstanbul Vakfı'nın bilançolarında tesadüf edilen değişikliklerden birisidir. BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.00003 (h.1073-74)

*Ferraş camilerde halıları yaymak, katlamak ve temizlemekle görevli olan kişi. Bkz. Yediyıldız aynı eser, s.371

⁴³¹ Bilindiği üzere Osmanlı döneminde her camide Cuma namazı kılınmazdı, bunun için sultanın özel onayı gerekiyordu. Bkz. Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.233

a. Karagümrük Camii ve Akbaba Camii Görevlilerinin Ücretleri:

Karagümrük ve Akbaba camilerinde Cuma ve bayram namazlarında hutbe veren birer *hatib*⁴³² ve birer *imam*, ayrıca Karagümrük'te dini konularda nasihatler vermekle görevli bir *vaiz* vardı. Daha seçkin konumda olduğu anlaşılan dini görevlilerinin ücretleri haliyle diğer çalışanlarından fazladır (Tablo 13). Buna göre; İstanbul Vakfı'nın muhasebelerine bakıldığında Karagümrük Camiinde 1611 senesinde günlük 12 akçe alan *vaiz* önceleri en yüksek *yevmiyenin* sahibiydi. Ardından günlük 8'er akçe ödenen *hatib* ve *imam* geliyordu. 1615-16 muhasebe döneminde *hatibin* günlük ücreti (*yevmiye*) önce 9 akçeye,⁴³³ 1616-17 yıllarında 14 akçeye⁴³⁴ yükseltilmişti. İstanbul Vakfı'nda bu seneden itibaren XVII. yüzyıl sonuna kadar en yüksek ücret hutbe okuyan *hatibe* ödenir. 12 akçe alan *vaizin* günlük ücreti yüzyıl boyunca değişmeyerek sabit kalır. XVII. yüzyılda Kanuni Sultan Süleyman Camii görevlileri arasında en yüksek ücreti alan *hatibin* günlük ücreti 50 akçedir. Bu ücret cami görevlileri için üst sınır kabul edilirse Karagümrük Camii vazifelilerinin gelirleri daha iyi anlaşılır.⁴³⁵ Döneminin orta büyüklükte bir vakfı olan Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın ödediği ücretler, gelirleri ölçüsündedir.⁴³⁶

İstanbul Vakfı'nda XVII. yüzyılın erken dönemlerinden itibaren bazı unvanların tek kişide birleştirildiği görülür. Birkaç işi bir kişinin üstlenmesiyle görevlinin günlük ücreti artıyordu. Karagümrük Camii'nde bu durumun yegane örneği *imam* unvanı *yevmiyesidir*. Şöyle ki; 1611-41 yılları bilançolarına göre *İmam Sinan Efendi*'nin günlük ücreti (*yevmiye*) 8 akçedir. Aynı otuz yıl süresince ayrı ayrı girilen muhasebe kayıtlarına göre her birine günlük 2'şer akçe ödenen *Yasinhan*, *Tebarekehan* ve *Ammehan* denen duacıların ismi gene Sinan Efendi'dir.

⁴³² Ali Himmet Berki, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler**, 2.Baskı, Ankara: VGM Neşriyatı, s.22

⁴³³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00096 (h.1024)

⁴³⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00093 (h.1025)

⁴³⁵ Sultan Süleyman vakıflarının incelendiği çalışmada 1648'de vakıf görevlileri içinde çok sayıda vaiz, imam, hatib ve müezzin görevlendirildiği, bunların içinde **hatibin günlük 50 akçeye** en yüksek ücreti aldığı ifade edilmiştir. Aynı dönemde **birinci ve ikinci İmama günlük 20'şer akçe, üçüncü İmama 15 akçe** ödeniyordu. Aynı esere göre Bolayır'daki Şehzade Süleyman Paşa vakıflarında günlük 50 akçe alan müderris ve 60 akçe alan mütevellinin ücretlerinin en yüksek ödemeler olduğu, bunların dışında kalanların ücretlerinin **1-8 akçe** olduğu tespit edilmiştir. Güran, aynı eser, s.37, 69 Burada unutulmaması gereken bir husus bazı sultan-selatin vakıflarında mürtezakaya aynı bazı gelirlerin bağlanmış olduğudur !

⁴³⁶ 1489-90-91 seneleri Ayasofya Camii bilançolarına göre **1.hatib günlük 25, 2.si 20, 3.sü 7 akçe** alıyordu. **İmamın** yevmiyesiyse **günlük 15 akçedir**. Kayıtlarda burada bir Vaiz görevli görünmemektedir. Barkan "Ayasofya Camii'i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", s.1108 Aynı dönemde Fatih Camiinin **Hatibi** aylık 1000 akçe (**günlük ortalama 33 akçe**), **2 İmam günlük 10'ar akçe** alıyorlardı. Barkan, "Fatih Camii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", s.1070

Yani bu kayıtlara göre aynı Sinan Efendi, Karagümrük Camii'nin hem *imamı*, hem dua okuyucusu (*duagû*) olarak dört farklı unvanı üstlenmiştir. Kendisine hizmeti karşılığında günlük toplam 14 akçeden yılda 5.040 akçe ödenir.⁴³⁷ Ancak böyle bir sonuca ulaşmada yanılma payı olabilirdi. Bu nedenle İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıldaki muhasebe defterlerinin kayıtlarını tek tek kontrol ettim.

Buna göre 1654-55 yıllarına ait bilançoda *Hademe-i Camii Şerif-i Karagümrük* çalışanları isim yazılmadan sadece unvanlarıyla kayıtlı olduğundan kesin bir şey söylenemez.⁴³⁸ İstanbul Vakfı'nın bir sonraki bilançolarında, 1663-64⁴³⁹ ve 1664-65⁴⁴⁰ yıllarındaki verilerine göre; Karagümrük Camii'nin yeni *imamının* aynı zamanda tek tek girilen kayıtlara göre *Yasinhan*, *Tebarekehan* ve *Ammehan*ın her birisinin ismi Salih Efendi'dir. İmam Efendi'nin günlük ücreti 8 akçe, *duagû*ların her birininki 2'şer akçedir.

1667-68 yılları bilançosunda '*Salih Efendi- İmam Ve Yasinhan Ve Tebarekehan Ve Ammehan*' denerek açıkça aynı kişinin dört unvanı olduğu belirtilir.⁴⁴¹ Aynı sene bilançolarda yapılan değişiklikte aynı kişiye ait farklı unvanların tek tek kayıt edilmesinden vazgeçilir. Önceleri 4 farklı kayıta ve 4 farklı kişi gibi görünen kayıtlar gerçek rakamlarla 1 kişi, 1 unvan şeklinde muhasebe defterinde gösterilir. Bilançolarda bu nedenle zaman zaman kişi sayısı azaldığı halde ödenen günlük ücretler aynı kalır. Son olarak, 1681-85 yıllarından itibaren *Yasinhan*, *Tebarekehan* ve *Ammehan* unvanları kayıtlardan tamamen çıkarılır. Bundan sonra yüzyıl sonuna kadar açıklama yapılmadan tek bir *imam*, günlük 14 akçe *yevmiye*yle kayıtlara düşülür.⁴⁴² Peki bir kaç unvan neden bir kişide birleştiriliyordu?

Tevfik Güran iki selatin camiinin muhasebelerini incelediği çalışmasında; cami, türbe gibi yerlerde birkaç unvanın bir kişide birleştirmesinin XVII. yüzyıl başlarındaki fiyat artışlarından kaynaklandığı üzerinde durur. Böylelikle meydana gelen gelir kayıplarının önüne geçilebilecektir.⁴⁴³

⁴³⁷ BOA MAD. fonunda kayıtlı Göm.No.01703 teki 1611-41 (h.1020-50) bilançoların tamamında

⁴³⁸ BOA MAD.d. Göm.No. 07446 Vr.00002 (h.1063-64)

⁴³⁹ BOA MAD.d. Göm.No. 07814 Vr.00003 (h.1073-74)

⁴⁴⁰ BOA MAD.d. Göm.No. 07793 Vr.00003 (h.1074-75)

⁴⁴¹ BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-0002 Vr.003 (h.1078-79)

⁴⁴² BOA EV.HMH.d. Göm.No.00363 Vr.00003 (h.1092-96)

⁴⁴³ Tevfik Güran, Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, s.37

XVI. yüzyıl sonları, XVII. yüzyıl başlarında yapılan *tağşiş*lerin fiyat seviyelerinde artışlara yol açtığı bilinmektedir.⁴⁴⁴ Vakıfların ödediği ücretler (*vazife*) aynı artışı gösteremeyeceğinden bu tür bir önleme gidilmiş olması muhtemeldir ki vakıf muhasebelerinde sık rastlanan bir uygulamadır. Diğer yandan, Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı orta dereceli gelirleri olan bir vakıftır. Buradan vazife alanların günlük ücretleri daha başlangıçta sultan camileri çalışanlarının (*mürtezika*) çok altındadır. Bu tür küçük camilerde sonradan oluşan bir gelir kaybından ziyade ücretlerde bir ayarlama yolu olarak görev birleştirmesi yapılmış olabilir. Kaldı ki XV. yüzyıl gibi erken dönemlerde küçük ölçekte camilerde bir kişinin birkaç unvanı üstlendiği Barkan'ın yayınladığı muhasebe defterlerinde vardır.⁴⁴⁵

Sonuçta XVII. yüzyıl muhasebe bilançolarında; Karagümrük Camii'nde *hatib*, *vaiz*, *imam* unvanlıların *yevmiyesinin* 12 akçenin altında kalmaz. Aynı dönemde tutulan bilançolara göre; Akbaba Camii'nde *hatib* unvanlı kişiye günlük 5 akçe, *imam* unvanlı olana 6 akçe ödeniyordu (Tablo 13). Bu iki seçkin görevin yanı sıra muhasebe defterlerinde dua okumakla görevli günlüğü 2'şer akçe olan bir *Yasinhan*, iki *devirhan* ve bunların başı bir *Ser-mahfil* vardı. Ayrıca günlüğü 3'er akçe olan iki *müezzin* ve Osmanlı vakıflarında, cami gibi meclislerde yüksek sesle vakıf kurucusunu tanıtmak ve övmekle görevli 1 akçe *yevmiyeli* bir *muarif* Akbaba Camii'nin görevlilerindendi.

446

Muhasebe kayıtlarına dikkatle bakılırsa dokuz farklı kayıttaki bu kişilerin üç farklı isimde olduğu görülür. Buna göre; *hatib*, *imam*, *Yasinhan* ve *ser-mahfil*in ismi Mehmed, *müezzin* ve *devirhan*lardan birinin adının Mustafa, diğer *müezzin*, diğer *devirhan* ve *muarif*in isminin Abdurrahman'dır. Yani Akbaba Camii'nde görevli üç kişi bilançolarda 9 farklı kayıta tutuluyordu.

⁴⁴⁴ Güran, aynı eser, s.51

⁴⁴⁵ Mesela Ayasofya Camii vakfı altında Mevlana Zeyrek (günlük 8 akçe), Kulle-i İstanbul (günlük 10 akçe), Boğazkesen (günlük 7 akçe), Kal'a-i Yenice (günlük 6 akçe), Silivri (günlük 4 akçe) Camilerinde *hatib* ve *imam* aynı kişidir. Barkan "Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", ss.1110-1112

⁴⁴⁶ Yüksel, H. "Osmanlı Sosyal ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683) s.78, Fuad Köprülü'nün bildirdiğine göre XV. yüzyıl Fatih vakfiyesinden beri varlığı bilinen Muarif unvanlı kimsenin görevi Hz. Peygambere ve vâkıflara kasideler söylemektir. Detaylar için bkz. "İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi", 2. Baskı, Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 2005, ss. 272-274

Buna göre dört farklı unvanı olan Mehmed'e günlük 15 akçe, üç farklı unvanı olan Abdurrahman'a günlük 6 akçe ve iki farklı unvanı olan Mustafa'ya günlük 5 akçe ödeniyordu. Bu usulle cami görevlilerinin gelirleri arttırılmak istenmiş olabilir. İkinci bir neden İstanbul dışında, yüz haneli bile olmayan küçük bir köyde 3 kişinin görevli olmasının yeterli bulunması olabilir.

1670-72 yıllarına kadar tek tek kayıt edilen unvanlardan bu muhasebe döneminde vazgeçilir. Bu yıldan itibaren bilançolarda Akbaba Camii'nde görevli üç kişi vardır. Mezkur bilançoda isimleri yazılmayan dönem çalışanları; günlük 8 akçe ödenen *Hatib-i Camii Şerif*, 17 akçe ödenen *İmam-ı Camii Şerif* ve 5 akçe ödenen *Müezzindir*.⁴⁴⁷ Bu tarihten itibaren *Yasinhan*, *devirhan*, *muarif* gibi unvanlar muhasebe defterlerinden tamamen çıkarılır. Günlük ücretinin ödenmesine devam edilir. 1670-72 yılları muhasebe defterinde Akbaba'da caminin bakımıyla ilgilenen *kayyim*⁴⁴⁸, *ferraş* gibi *Hizmetli* grubunda olanların unvanları yoktur. Bu kişilerin unvanları başkasına mı geçmiştir bu kayıtlardan anlaşılmıyor. Ancak caminin bakım ve temizliğinin yapılmayacağı düşünülemez.

Akbaba Camii'nde 1611'de 'Hizmetliler' ile birlikte 10 farklı unvandan kişiye toplam 34 akçe, 1670 itibariyle 3 farklı unvandan nefere günlük 30 akçe ödenir. Yani Akbaba Camii için günlük 4 akçeden, yılda 1.440 akçe daha az ücret ödenmeye başlanır. Bir sonraki bölümde görülecektir ancak yeri gelmişken İstanbul Vakfı'nın 1668-70 yıllarında Akbaba'da büyük çapta tamir-onarım işlerine giriştiği söylenmelidir. Yüklü masraflar nedeniyle vakfin tüm çalışanlarının altışar aylık maaşlarına bu nedenle el konur.⁴⁴⁹ Akbaba Camii'nde böyle bir dönemde mümkün olduğunca giderlerin azaltılmak istenmesi, en azından temizlik gibi işleri yapanların ücretlerinin (*vazife*) vakfa bırakılması pekala mümkündür. Ancak bilanço kayıtlarına böyle bir açıklama notu düşülmemiştir.

Muhasebe defterlerinde bazen eski bir unvanın kayıtlardan çıkması veya aynı unvanın farklı bir *cemaat* altında kaydedilmesi görülürdü. Mesela biri Karagümrük Camii hizmetlileri arasında, diğeri *müteferrika* grubundaki iki *âb-keş*⁴⁵⁰ 1681-85

⁴⁴⁷ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00217 Vr.00004 (h.1080-82)

⁴⁴⁸ Kayyim; vakıf kuruluşunun temizlik ve bakımıyla görevli kişi. Yediyıldız, aynı eser, s.373

⁴⁴⁹ BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-003 Vr.003 (h.1079-80)

⁴⁵⁰ Yediyıldız, aynı eser, s.367

seneleri itibariyle *Cemaat-i Râh-ı Âbîyan* yani su hayratı görevlileri grubu altına kaydedilmişti.⁴⁵¹ Bunun sebebi muhasebe defterlerinin farklı kâtibler tarafından hazırlanmasıdır.

b. Kilise Camii ve Mimar Ayas Camii Görevlilerinin Ücretleri :

Saraçhane civarındaki Kilise ve Mimar Ayas camilerinin görevli sayısı nispeten azdır. Muhasebe kayıtlarına göre İstanbul Vakfı, Kilise Camii'nde vazifeli 1-3 kişi arasında değişen görevliye XVII. yüzyıl süresince 8,5-11,5 akçe arasında *yevmiye* ödemiştir. Bunların sayısı ve günlük ücreti sabit değildir. 1611 senesi bilançosunda '*Müezzin ve Kayyım-ı Camii Kilise*' denen bir kişiye 8,5 akçe,⁴⁵² 1622-23 yıllarında üç ayrı kişiye yani *müezzin*, *kayyım* ve *siraciye* günlük toplam 9,5 akçe ödenir.⁴⁵³ 1627-28 tarihlerinde *müezzine* günlük 7, *kayyım*a 2 ve *siraciye* 0,5 akçe ödenir.⁴⁵⁴ Ancak bunlarda sabit kalmaz. 1654-55 yıllarında *müezzin* ve *kayyım*a günlük 5'er akçe, *siraciye* 1,5 akçe yani toplam 11,5 akçe ödenir.⁴⁵⁵

1664-65 yıllarındaki kayıtlarda *siraci* Kilise Camii görevlileri arasında yoktur. Bu tarihten itibaren *müezzinin* günlük ücreti 6,5 akçeye çıkarılırken, *kayyımın*ki 2 akçeye indirilir.⁴⁵⁶ *Müezzinin* aynı zamanda *siraci* unvanını aldığı düşünülse bile *kayyımın yevmiyesinin* neden 2 akçeye indiği anlaşılmaz.⁴⁵⁷ Denebilir ki Kilise Camii'nde XVII. yüzyılda görevlilere ödenen *yevmiye* 8,5-11,5 akçe arasında değişmiştir. Saraçhane'deki Mimar Ayas Camii'ndeysen XVII. yüzyıl boyunca 2 akçe günlük ücret ödenen tek bir *siraci* vardı. Bu camide çalışanların ücreti veya sayısı değişmez.

⁴⁵¹ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00363 Vr.00003 (h.1092-96) Aynı yıl Karagümrük Camiinde 3 akçe yevmiyeli Küriz? unvanı kayıtlarda görülmeye başlar.

⁴⁵² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0102 (h.1020-22)

⁴⁵³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0074 (h.1032)

⁴⁵⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0059 (h.1037)

⁴⁵⁵ BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr.00003 (h.1063-64)

⁴⁵⁶ BOA MAD.d. Göm.No.07793 Vr.00003 (h.1073-74)

⁴⁵⁷ 1670-72 yılları bilançosunda gerçekte bir Siraci görevlendirilip 1,5 akçe yevmiye almış, bu halde Müezzin'in yevmiyesi 5 akçeye inmiştir. Aynı şekilde bir sonraki dönemi Siraci görevden ayrılınca Müezzin gene 6.5 akçe yevmiye aldığı kayıtlardadır. BOA EV.HMH.d. Göm.No.00217 Vr.00004 (h.1080-82)

c. Karagümrük Camii'nde Dua Okuyanlara Ödenen Ücretler:

Karagümrük Camii hayrına bağlı iki ayrı *duagû* topluluğu vardı. Görevleri Kur'an'dan sureler veya çeşitli dualar okumak olan bu dua okuyucularının Osmanlı vakıflarındaki varlığı erken dönemlerden beri bilinir. Bazı çalışmalarda bu tür bir tasarrufta bulunan ilk kişinin Sultan II. Murad (1421-44/1446-51) olduğu yazar.⁴⁵⁸ XV. yüzyılda ise, Fatih Camii Medrese, İmaret ve Darüşşifası'na ait 1489-90 (h.894-95) tarihli bilançoya göre; Fatih Camii'nde görevleri tesbih çekmek olan 20 *müsebbihin*, Salavat okumak olan 20 *salavatçıyan* ve Kur'an'dan cüz okumak olan 20 *eczahanan* vardı. Bunlardan her birinin günlükleri 2'şer akçe, sadece *ser-müsebbihin* (tesbihçi-başı) *yevmiyesi* 3 akçeydi.⁴⁵⁹ Zamanla Osmanlı vakıflarında gelenekselleştiği anlaşılan dua okuyucularının özellikle sultan vakıflarında görülmemesi mümkün değildir. Mesela 1558'de Bursa'da Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret Vakfı'nda Türbe-i Kebir ve Türbe-i Seyyid'de sayısı açıkça verilmeyen cüz okuyanlara günlük toplam 61 akçe,⁴⁶⁰ 1703'te Süleymaniye Camii Vakfı altında dua okuyan 162 kişiye günlük 2-3 akçe arasında değişen ücret ödeniyordu.⁴⁶¹

Literatürdeki bu çalışmaların ortaya koyduğu, XV. yüzyıldan itibaren vakıflarda dua okuyanlara 2-3 akçe arasında günlük ücret verildiğidir. Bu meblağ zamanla değişmeyerek, sembolik hale dönüşmüştür. Sultan camilerinden, en küçük bir vakfın camisine kadar bu meblağın kabul edildiği, yüzyıllar içinde değişmediği yapılan çalışmalardan anlaşılır. Hatta Osmanlı toplumunda sadece dua okutmak için tesis edilmiş "dua vakıfları" vardır. Dolayısıyla gerek dua okuyucularının sayıca çokluğu, gerek bunlara ödenen ücretler anlamında Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı istisna değildir. Buna göre; Karagümrük ve Akbaba camilerinde Yasin, Tebareke, Amme surelerini okuyanların haricinde bilançolarda Karagümrük Camii kayıtlarında *cemaat* başlığı altında bir arada kaydedilmiş üç dua okuma grubu vardır. Bunlardan ikisi Karagümrük Camii'nin ismiyle muhasebe defterinde bulunur.

⁴⁵⁸ Buna göre Sultan II. Murad 1446 (h.850) tarihli vasiyetinde Saruhan'da bulunan mallarından 20 bin florinin ; 5 binini Kâbe'de kelime-i tevhid okuyanlara, 5 binini Mescid-i Nebevi'de tevhid okuyanlara, kalan 10 bin florini Mekke, Medine ve Kudüs'te Kur'an hatim edenlere her yıl dağıtılmasını istemiştir. Bkz. Mustafa Güler, Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları- 16. Ve 17. Yüzyıllar, s.139

⁴⁵⁹ Ömer Lütfi Barkan, "Fatih Cami ve İmaret Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", **Hüseyin Özdeğer (Haz.) , İstanbul: Osmanlı Devleti'nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi**, s. 1070

⁴⁶⁰ Kayhan Orbay, "16.ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'i'nin Mali Tarihi (1553-1650)", s.133

⁴⁶¹ Güran, aynı eser, s.37

Cemaat-i Devirhan denen ilk topluluk bir *ser-mahfilin* başkanlığındaki 4 *devirhandır*. Muhasebe defterlerinde bu cemaatten olanların sadece isimleri yazılıyordu. Unvanları bulunmazdı. Devir-hanların görevi her hafta Cuma namazından önce Kur'an'dan cüz okumak, bir ay içinde Kur'an'ı hatim etmektir. Bir ay sonra bu devir tamamlanarak yeni bir hatime başlanırdı.⁴⁶² İstanbul Vakfî'nde 1611 senesinde bu gruptan *ser-mahfile* günlük 4 akçe, her bir *devir-hana* günlük 3'er akçe ödeniyordu (Tablo 13). Bunların sayıları ve ücretleri XVII. yüzyıl boyunca sabittir, değişmemiştir.

Karagümrük Camii'nin ismiyle anılan diğer dua grubuna *Cemaat-i Eczahan* denir. Bu gruptaki *cüzhanlar* diğerlerinden farklı olarak sabah, öğle, ikindi gibi günün belirlenen zamanlarında Kur'an'dan birer cüz okurdu.⁴⁶³ İstanbul Vakfî'nde XVII. yüzyıl boyunca bu *cemaatin* altındaki 10 *cüzhana* günlük 2'şer akçe ödenmiştir. Sayıları 1667'den sonra bir kişi artarak 11 olur.⁴⁶⁴ Başka bir değişiklik görülmez. Sayıca çok olan *duagû* topluluklarında olanların arasında bazılarının isimleri aynıdır. Ancak sadece isimlerine bakarak bu kişilerin aynı kişiler mi, yoksa farklı kişiler mi oldukları anlaşılmıyor.

Sonuçta İstanbul Vakfî'nin muhasebe defterlerine göre camiler ve mekteplerde görevli olanlar fazla bir değişikliklerle karşılaşmadan XVII. yüzyılı tamamlar. 1611'de bu tür hayır eserlerinde görevli 49 kişi (*nefer*) vardır. 1698-99 yıllarında bunların sayısı 36 kişi olarak değişir.⁴⁶⁵ Bunun sebebi; birkaç unvanı üstlenen vakıf görevlilerinin 1668-70 yıllarından sonra tek tek kayıtlanmasından vazgeçilmesidir. Ücretler açısından bakıldığında 1611'de bu kişilere ödenen toplam günlük ücret 161,5 akçedir. Bu biraz yükselerek 1698-99 yıllarında 169,5 akçe olur.⁴⁶⁶ *Duagû* topluluklarına bazı kişilerin girmesi, çıkması ve ücretlerde ufak tefek ayarlamalar bu artışın nedenidir.

⁴⁶² Yediyıldız, aynı eser, s.370

⁴⁶³ Güran, aynı eser, s.38

⁴⁶⁴ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00187 Vr.00003 (h.1077)

⁴⁶⁵ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00868 Vr.00003 (h.1109-10)

⁴⁶⁶ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00868 Vr.00003 (h.1109-10)

3.2.1.2.Dua Okumakla Görevli Olanlar ve Zevaidhoranlar

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın üçüncü *duagû* topluluğu *Cemaat-i Eczahanan-ı Huzur* denenlerdir. Bunlar muhasebe defterlerinde herhangi bir caminin ismiyle gösterilmezdi. 1611 senesi bilançosuna göre; bu *cemaat* altındaki 7 kişiyle birlikte İstanbul Vakfı'nda görevi sadece dua okumak 30 kişi vardır.⁴⁶⁷ Yani mezkur senede İstanbul Vakfı'nda vazifeli 78 kişinin yaklaşık %40'ının görevi dua okumaktır. Bu yüksek orana vâkıfın amaçları doğrultusunda bakıldığında *sadaka-i cariyeye* denen, sonsuza dek sürecek bir hayır bırakmak isteyen Müslüman vakıf kurucusunun ardında ismine dua edilmesini garantiye almak istediği düşünülebilir.

1611 senesi muhasebe kayıtlarına göre *Cemaat-i Eczahanan-ı Huzur* altındaki 7 kişiye günlük toplam ödenen 19 akçe ödeniyordu (Tablo 12). Bunlardan 5'i günlük 3 akçe alırken diğer 2'si ikişer akçe almaktaydı. Bazı kayıtların ayrıntılarından *huzurî* denen bu kimselerin Kur'andan Fetih, İhlas, En'am gibi sureleri okuduğu anlaşılır.⁴⁶⁸ 1616-17 yılları itibariyle sayısı 8'e günlük *yevmiyeleri* 21 akçeye çıkan *huzurî*ler sayıları ve *yevmiyeleri* fazla değişmeden 1663-64 senesine kadar düzenli bir şekilde gelir.⁴⁶⁹ 1660'daki büyük İstanbul Yangını'nın ardından İstanbul Vakfı'nın olduğu gibi bu grubun düzeni de bozulur. Toplulukta dua okuyanların (*duagû*) sayısı 12'ye, ödenen gündelik *yevmiyeleri* 32 akçeye çıkar.⁴⁷⁰ *Huzurî* sayısındaki hareketliliğin nedeni; diğer bir grup olan *Cemaat-i Zevaidhoran* topluluğundakilerin büyük İstanbul Yangını'ndan sonra gelirlerinin kesilmesi, bir kısmının *duagû* topluluğu altına geçirilmesidir. *Eczahanan* ve *zevaidhoran*ların burada aynı başlıkta ele alınmasının sebebi aralarındaki bu ilişkidir. Konunun detaylarına girmeden önce İstanbul Vakfı'ndaki *zevaidhoran*lardan bahsedelim.

İsminden anlaşılacağı üzere bir muhasebe dönemi sonunda vakıf fazlasından kendilerine hizmet karşılığı olmadan, düzenli gelir bağlanmış kimselere *zevaidhoran* denirdi.⁴⁷¹

⁴⁶⁷ Bunların her zaman 30 ayrı kişi olmayacağı unutulmamalıdır.

⁴⁶⁸ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00756 Vr.00003 (m.1693-94, h.1105)

⁴⁶⁹ BOA MAD.d. Göm.No.*1703 Vr.0094 (h.1025)

⁴⁷⁰ BOA MAD.d. Göm.no.07814 Vr.00003 (h.1073-74)

⁴⁷¹ Arapça kökenli *zevaid* kelimesi ziyade, fazlalıklar anlamına gelir. Buradaki Farsça Horan veya haran eki yiyenler, yiyiciler anlamındadır. Ferit Devellioğlu (Haz.), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat Vakıf terminolojisinde *zevaidhoran* deninde anlaşılan vakıf fazlasından yiyenlerdir. Detaylar için bkz. Ahmed Akgündüz, İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi, ss.346-348

Osmanlı döneminde, özellikle sultan vakıflarında vakıf çalışanı olmadıkları halde kendilerine maaş bağlanan kişilere rastlanır. Tevfik Güran yapılan ödemelerin esasen maaş olmadığını, eskiden yüksek hayat standardına sahip askeri kesim mensupları için bunun bir tür sosyal yardım niteliğinde olduğunu vurgular. Buna göre XVI.-XVII. yüzyıllarda sayıları kimi zaman 286'yı bulan Süleymaniye Camii Vakfi *zevaidhoranına* yapılan ödemeler kişinin sosyal statüsüne bağlı olarak 7,5-150 akçe arasında değişiyordu.⁴⁷² Ancak bu rakamlar yapılan diğer çalışmalarla karşılaştırıldığında Süleymaniye Vakfı'nın sıra dışı bir çizgide olduğu anlaşılır.

Buna göre daha erken bir dönemde, XV. yüzyıl sonlarında, Fatih Camii Vakfı'nda *Cemaat-i Müteferika ve Zevaidhoran* denen 60 kişiye 0,5-60 akçe arasında değişen günlük ücretler ödenirdi.⁴⁷³ Aynı dönemde Ayasofya Camii Vakfı'nda 108 *zevaidhorana* 1-25 akçe arasında günlük ödeme yapılmıştır.⁴⁷⁴ XVII. yüzyıl başlarında, 1604'te, Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nda 38 kişiye "yıllık" 62.400 akçe, 1605'te 60 bin akçe ödenmişti.⁴⁷⁵ Diğer bir çalışmaya göre Bolayır'daki aynı vakıfta 1584 ve 1628 yıllarında *zevaidhoran* denen 34 kişi vardı. Bunlara ödenen en yüksek *yevmiye* 20 akçeydi.⁴⁷⁶ Son iki örnek olarak, 1608 yılında Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nda 4 *zevaidhorana* günlük 10-20 akçe arasında *yevmiyeler* ödenirken,⁴⁷⁷ 1647'de Bursa'da Sultan Çelebi Mehmet'in Yeşil İmaret Vakfı'nda *zevaidhoran* türünde maaş bağlanmış sadece 12 kişi vardı.⁴⁷⁸ Tüm bu çalışmaların ortaya koyduğu; vakıflarda *zevaidhoran* denen kimselerin sayısında, meslek grubunda ve ödenen *yevmiyelerde* bir standardın olmadığıdır. Vakıfın şartı, dönem koşulları ve vakfın mali durumunun bu ücretlerin belirleyicisidir.

XVII. yüzyıl muhasebelerine göre Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nda sayıları 19'u bulan *zevaidhoran* vardı. Bunların çoğunluğu kadınlardan müteşekkildi. Günlük ödenen *yevmiyeleri* 2-4 akçe arasındaydı.

---

⁴⁷² Güran, aynı eser, s.43

⁴⁷³ Barkan, "Fatih Cami ve İmaret Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", s.1077-81

⁴⁷⁴ Barkan, "Ayasofya Cami'i ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları", s.1114-20

⁴⁷⁵ Kayhan Orbay, "Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın Mali Tarihi ve 17.Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi", **Ankara: Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 30, s.157

⁴⁷⁶ Güran, aynı eser, s.70

⁴⁷⁷ Kayhan Orbay, "Bursa'da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1641)", **İstanbul: İstanbul Üniversitesi- İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı 61, s.298-99

⁴⁷⁸ Kayhan Orbay, "16.ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'i'nin Mali Tarihi (1553-1650)", **Ankara Üniversitesi- Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi**, Sayı 22, s.133

XVII. yüzyılda İstanbul Vakfı'nın *zevaidhoran*lara ödediği meblağ günlük ihtiyaçların desteklenmesine yönelik, sosyal yardımlar niteliğindedir. İstanbul Vakfı'nın *zevaidhoran*ları arasında bazen erkeklerde olurdu. Bunları sayısı 2 bazı yıllar 3'tür. Günlük ücretleri (*yevmiye*) kadınların üzerinde, 5 veya 8 akçe arasındadır.⁴⁷⁹

Vakfın *zevaidhoranı* arasında sayıca üstünlüğü olan kadınlar bilançolarda *hatun* sıfatıyla görülür. Bunlardan baba isminin zikredildiği kayıtlarda *Abdullah* denmiştir ki bu sonradan Müslüman oldukları anlamına gelir. Bu kadınların iki erkek kardeşinden başka akrabası olmayan Canfeda Hatun'un azad edilmiş cariyeleri ve/veya onların çocukları olmaları mümkündür. Kendisi günümüze ulaşan tek vakfiyesinde Mısır'daki Haremeyn Vakfı'nın *tevliyetini* İstanbul'daki Dar'üs-saade Ağası Abdullah Ağa'nın vefatından sonra kölelerinden en erişkinine bıraktığını bildirir. Neticede görevi haremde cariyeleri yetiştirmek olan Kethüda Canfeda Hatun vefatından sonra bile kadınlara desteğini ve himayesini vakıfları üzerinden sürdürmüş görünmektedir. Bu durum acaba İstanbul Vakfı'nın vakfiyesinde *şart-ı vâkıf* mıdır? Yoksa vakfın nazırı sahipsiz kadınlara buradan bir geliri uygun mu görmüştür kesin bir şey söylenemez. Görünen Canfeda Hatun ve ihtiyaç halindeki kadınlar arasında bir ilişki kurulduğudur.

İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarında 1629-30'dan itibaren bu grupta olanlara *Cemaat-i Zevaidhoran* denilmesi bırakılır, yerine *Cemaat-i Uteka-i Vakıf*⁴⁸⁰ veya *Evlad-ı Uteka-i Vakıf*⁴⁸¹ denir.⁴⁸² Topluluk içinde erkek *zevaidhoran* görülmesi bu isim değişikliğinden sonradır.⁴⁸³ XVII. yüzyıl başlarında İstanbul Vakfı'nda *zevaidhoran* topluluğunun gerek sayısı, gerek bunlara ödenen vazifeleri önemsiz seviyelerdedir. Mesela 1611 tarihli bilançoda *zevaidhoran* denen günlük 3 akçe *yevmiyesi* olan Meryem Hatun isimli sadece bir kadın vardı.⁴⁸⁴ 1615-16 yıllarında bu gruba Güler Hatun binti Abdullah isimli ikinci bir kadın eklenir.

⁴⁷⁹ BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr.00003 (h.1063-64)

⁴⁸⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0047 (h.1038-39)

⁴⁸¹ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0002 Vr.004 (h.1079)

⁴⁸² Arapça sıfat *atikten* türetilen *uteka* azad edilmiş köleler, cariyeler manasına gelir. Bkz. Ferit Devellioğlu (Haz.), Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat, s.1309

⁴⁸³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0029 (m.1632-33, h.1041-43)

⁴⁸⁴ BOA MAD.d. Göm.No. 01703 Vr.0120 (h.1020-22)

Ayrıca Meryem Hatun'un baba isminin Abdullah olduğu kayda ilave edilir.⁴⁸⁵ Bu iki kadından ibaret *zevaidhoran* topluluğuna vakıf 1630'a kadar, yaklaşık yirmi yıl süresince günlük toplam 5 akçe ödeme yapar. Bu yıllık 1.800 akçe anlamına gelir.

1630 yılına gelindiğinde *zevaidhoran* topluluğuna bir anda on yedi yeni *hatun* unvanlı kadın eklenir. Muhasebe kayıtlarına herhangi bir açıklama notu düşülmez.⁴⁸⁶ 1632-33 yıllarında vakıf ilk defa Ahmed Efendi ve Hacı Abdullah Efendi isimli iki erkek için sırasıyla günlük 8 ve 5 akçe *yevmiye* öder. Aynı yıl vakfin en kıdemli *zevaidhoranı* Meryem Hatun'un ismine *kâtibe* unvanı eklenir, ancak 3 akçe *yevmiyesi* değişmez.⁴⁸⁷ Bu tarihten itibaren bazı kayıtlarda görünen iki bazen üç olan erkeğin kim oldukları belli değildir.

Geçirdiği kriz dönemlerine rağmen İstanbul Vakfı 1654-55 yıllarına kadar *zevaidhoran* topluluğuna vakıf fazlasından düzenli ödeme yapmaya devam eder. Vakfin bu tarihte 19 *zevaidhorana* ödediği günlük toplam ödeme 56 akçeye ulaşmıştır. Bu meblağ XVII. yüzyılın başında *zevaidhoranlara* ödenen günlük 3 akçenin 18 katından fazladır.⁴⁸⁸ Elimdeki bilançolara göre 1654-55 yıllarında *zevaidhoranlara* yapılan bu ödeme, bu yüzyıldaki son ödemedir. Zira 1660'ta İstanbul'da yaşanan yangın diğer vakıflarla birlikte İstanbul Vakfı'nın mali durumu bozar. Vakfin hayır eserlerinden Saraçhane'deki sebilhane ve gelir kaynaklarının bir kısmı zarar görür. Bazılarıysa gelir getiremez durumdadır.

İstanbul Vakfı'nın artık *zevaidhoran* ödemelerini yapamayacak halde olduğu 1663-64 tarihli muhasebe defterinde *Cemaat-i Utekanın* isimleri ve *yevmiyelerinin* altına "*Vakfi şerifin müsaadesi olmadığı ecilinden ba'del ihrak uteka vazifeleri verilmemiştir.*" notundan anlaşılır.⁴⁸⁹ Böylece vakıf *zevaid* ödemelerine ara verir. 1681-85 yıllarına kadar yaklaşık yirmi beş yıl süresince bilançolarda ödeme yapılmaz. Buna karşın muhasebe defterlerinde *Cemaat-i Uteka* başlığı açılmasına, bunların isimlerinin ve *yevmiyelerin* sıralanmasına devam edilir.

⁴⁸⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0098 (1024)

⁴⁸⁶ İlgili bilançoda bu 19 hatunun ismi sırasıyla şöyledir: Meryem, Aişe, Halime, Aişe, Âsude, Diğer Âsude, Hediye, Asiye?, Raziye, Mihriman, Diğer Mihriman, Aşure?, Fatma, Diğer Fatma, Miyase?, Ümmühan, Mihrir, Vildan BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00043 (h.1040)

⁴⁸⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00029 (h.1041)

⁴⁸⁸ BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr.00003 (h.1063-64)

⁴⁸⁹ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.00003 (h.1073-74)

1681-85 yıllarındaysa ödeme yapılmayan *uteka* grubundakiler kayıtlardan tamamen çıkarılır.⁴⁹⁰

Muhasebe kayıtlarının ortaya koyduğu *zevaidhoran* grubundakilerin İstanbul Vakfı'yla ilişkisinin tamamen kesilmediğidir. Bunların en azından bir kısmına farklı unvanlar verilerek ödemelerinin yapılmasına devam edilir. Dua okuyan topluluklar (*duagûyan*) ve *zevaidhoran*lar arasında işte bu dönemde bir ilişki başlar. Tefvik Güran çalışmasında 1661'den itibaren aynı uygulamaya İstanbul'da Kanuni Sultan Süleyman Vakfı'nda geçildiğini bildirir. Buna göre vakfın gelir yetersizliği nedeniyle önce yüksek maaşlı *zevaidhoran*ların gelirleri sınırlanarak *duagû* kadroları ihdas edilmiş, ardından 1663 yılında *zevaidhoran* ödemelerine tamamen son verilmiştir.⁴⁹¹ Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nda ise zaten düşük düzeyde olan *zevaidhoran yevmiyeleri duagû* unvanı alanlar için değişmez.

Kayıtlardan anlaşılan ilk önce bu gruptan dört hatunla birlikte üç erkeğin yeni bir *duagû* grubu oluşturduğudur. 1681-85 yılları bilançosuna göre bu yeni dua topluluğuna *Cemaat-i Müteferrika* denir. Eski *zevaidhoran*lardan bu topluluğa katılan yedi kişi vardır. Bunlardan Osman Efendi'ye *Ihlaşan* unvanıyla 3 akçe, Ahmed'e *Enamhan* unvanıyla 8 akçe ödenir.⁴⁹² İsmine herhangi bir *duagû* unvanı eklenmeyen İbrahim Efendi'yle birlikte 2 *hatuna* 3'er akçe, diğer iki *hatuna* 2'şer akçe ödendiği ifade edilir. Böylece bunların toplam *yevmiye* ödemesi 21 akçeye iner.⁴⁹³ Bu aynı zamanda İstanbul Yangının'dan sonra *hatun* unvanlı kadınlara yapılan ilk ödemedir. Yangının üzerinden yirmi yıl geçtikten sonra İstanbul Vakfı, gelir fazlasından istifade edenlere ödeme yapacak duruma gelir.

1687-88 yıllarından itibaren *Cemaat-i Müteferrika* denen bu yeni *duagû* grubu *Cemaat-i Eczahanan-ı Huzur mea' Duagûyan* denerek *huzurilere* dahil edilir.⁴⁹⁴ Böylece sayıları 12 olan *eczahan*ların sayısı bu son durumla birlikte yirmi olur. Bunlara mezkur dönemde günlük 65 akçe ödenir.⁴⁹⁵

⁴⁹⁰ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00363 Vr.00003 (h.1092-96)

⁴⁹¹ Güran, aynı eser, s.43

⁴⁹² 1632'den itibaren zevaid-han grubuna dahil olan ve 8 akçe alan Ahmed Efendi ihtimal ki aynı kişi olmalıdır. Aynı kayıta 3 akçe alan diğer erkek Abdullah Efendidir.

⁴⁹³ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00363 Vr.00003 (h.1092-96)

⁴⁹⁴ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00478 Vr.00004 (h.1099)

⁴⁹⁵ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00868 Vr.00003 (h.1109-10)

Oysa yüzyılın başında, 1611 senesinde bu gruptan 7 kişiye ödenen günlük ücret sadece 19 akçeydi. Aynı bilanço yılında *zevaidhoran* grubunda *yevmiyesi* 3 akçe olan sadece 1 kişi vardı (Tablo12).

İstanbul Vakfı bu iki grupta olanlara XVII. yüzyıl başında yıllık toplam 7.920 akçe ödüyordu. Yüzyıl sonlarına doğru bu meblağ 23.400 akçe olur. Dolayısıyla İstanbul Vakfı'nın yüzyılın başında ve sonunda ödediği toplam *yevmiyelerin* bazen artıp, bazen azalmasında *duagû* topluluğuna ve 1660 yangını sonrasında *zevaidhoran*lara yapılan ödemelerin etkisi vardır. Kayıtlardan anlaşılan 1663 yılına kadar düzenli bir grup halinde gelen *huzurîlere*, *zevaidhoran*ların dışında katılanların olduğudur. Ancak bu kişilerin kim olduğu ve vakfın mali durumunun bozulduğu böyle bir dönemde neden yeni *duagû*lara vazife verildiği kayıtlardan anlaşılmaz.⁴⁹⁶

3.2.1.3.Çeşmeler ve Su Hayırlarında Çalışanlar

Kethüda Canfeda Hatun'un hayırları arasında su hayratının büyük bir yeri ve önemi vardır. İstanbul'da Saraçhane semtinde inşa ettirdiği sebilhane dışında Gedikpaşa'da, Karagümrük'te ve Akbaba köyünde çeşmeler yaptırdığı İstanbul Vakfı'nın bilançolarında görülür. Canfeda Hatun bu köyde vakfın akarları arasında geçen bir de hamam inşa ettirmişti. Hayırları İstanbul dışına taşan bu hayırsever kadının İzmit'te çok sayıda çeşmesi⁴⁹⁷ ve Kullar karyesinde Kılaz Nehri üzerinde Kız Köprüsü adıyla bilinen bir de köprüsü vardır.⁴⁹⁸

Vakfın amaçları açısından değerlendirildiğinde bu tür hayırlar topluma sunulan belediye hizmetleri türündedir. Muhasebe kayıtlarına göre; İstanbul Vakfı'na bağlı hayır eserlerinin olduğu köy ve mahallelerde kaldırımların onarılması, lağımın tahliyesi, vakfa bağlı çeşme ve su yollarının bakımı gibi belediye işleri vakfın hizmetleri arasındaydı. Tüm bu hizmetlerin sağlanması için vazifeli olanlar İstanbul Vakfı'nda iki ayrı topluluktur.

⁴⁹⁶ 1663-64 yıllarında bu grupta 4 kişinin isminin Osman olması zamanla aynı kişilerin birden fazla *duagû* ücreti aldığı düşünülmüştür.

⁴⁹⁷ TS-MA.E.0043-0050-001-001

⁴⁹⁸ BOA Cevdet Nafia 00006-00252 Vr.001

İstanbul'da sebilhane hizmetinden sorumlu olanlara *Cemaat-i Sebilciyan* denirdi. Su yolları ve vakfın gelir kaynakları gibi vakfa bağlı çeşitli yerlerin tamir ve onarımıyla görevli olanların ismi *Cemaat-i Râh-ı Âbiyan ve Meremmetciyan*dır.

**Tablo 14- Sebilhane ve Su Yolları
Çalışanlarının Ücretleri**

<u>Sebilhane Çalışanları</u>	<u>Su Yolları Çalışanları</u>
Kethüda : 1 kişi, 6 akçe	Nazır-ı Râh-ı Âbb : 4 akçe
Sebilci : 4 kişi, 5'er akçe	Kethüda-ı Râh-ı Âbb : 2 akçe
	Mehmed isimli nefer : 3 akçe
	Sucu : 4 akçe
	Meremmatî : 4 akçe

Kaynak : BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0102-0103 (Tablodaki ücretler günlük ödemelerdir.)

Muhasebe defterlerine göre; *sebilciyan* grubunda biri *kethüda* olan toplam 5 kişi vazifeliydi. Bunlardan dördüne *sebilci*⁴⁹⁹ deniyordu ve görevleri gelip geçene su dağıtmaktı.⁵⁰⁰ Kayıtlara göre günlük toplam ücret ödemeleri 26 akçe olan *Sebilciyan Cemaati*'nin XVII. yüzyıl süresince sayısı ve *yevmiyeleri* büyük değişiklikler göstermez. Bunun tek istisnası sebilin 1660 Yangını'ndan etkilenerek zarar görmesidir. 1663-64 tarihli bilançoda bu durum; *Vakf-ı şerifin müsaadesi olmadığı bu ecilden ba'del-ihrak sebilhane ma'zur olub vazifelerin verilmediği*' satırıyla not edilir.⁵⁰¹ 1664-65 yıllarından itibaren sebilhane çalışanlarının ödemeleri normale döner.⁵⁰²

Yüzyılın sonuna doğru, 1692-93 yıllarında *sebilciyan* topluluğuna Evladi Mehmed isimli bir kişinin katılmasıyla bu gruptaki *sebilci* unvanlıların sayısı beşi

⁴⁹⁹ Yediyıldız, aynı eser, s.379

⁵⁰⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102 (h.1020-22)

⁵⁰¹ BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr. 00003 (h.1073-74)

⁵⁰² BOA MAD.d. Göm.No.07793 Vr.00003 (h.1074-75)

bulur.⁵⁰³ 1694-95 yıllarında ise *kethüda* unvanı kayıtlardan çıkarılır.⁵⁰⁴ Bu tarihten sonra *sebilciyan* grubunda her biri 5'er akçe *yevmiye* alan 6 sebilci vardır.

Vakfa ait sebilhanenin (Canfeda Sebili), çeşmelerin, Akbaba'daki hamamın ve buralarının su yollarının bakım ve onarımını yapanlar ayrı bir topluluktur. Bunlar *vakfa* ait gelir kaynaklarının (*akarât-ı mevkufe*) bakım ve onarımını yapanlarla birlikte muhasebe defterine yazılırdı. İki topluluğa birden bilançolarda *Cemaat-i Râh-ı Âbiyan* ve *Meremmetciyan* denirdi.⁵⁰⁵ Günlük 17 akçe *yevmiye* verilen beş "su yolcusu" 1635-36 yıllarında önce dört,⁵⁰⁶ 1660 İstanbul Yangını'ndan sonra üç nefere indirilmişti. Bu yeni durumda günlük *yevmiyeleri* 10 akçedir.⁵⁰⁷ Sayılarının azalmasıyla ayrı bir cemaat olarak görülmediği anlaşılan *Râh-ı Âbiyan* grubundakiler 1667 senesinden itibaren önce *Cemaat-i Müteferrika*, ardından *Cemaat-i Sebilciyan* altında görülürler.⁵⁰⁸

Sonuç itibarıyla XVII. yüzyılın başında bu iki gruptakilere (*Sebilciyan Cemaati* ve *Râh-ı Âbiyan Cemaati*) toplam 10 kişiye 43 akçe ödenir. 1698-99 yıllarında 9 kişiye 40 akçe ödenmeye başlanır.⁵⁰⁹ Böylece bu kişilere ödenen yıllık 15.480 akçe, 14.400 akçeye geriler.

3.2.1.4.İstanbul Vakfı'nın İdarecileri

İstanbul Vakfı'nın idarecilerine muhasebe defterlerinde *Cemaat-i Zabitan* denirdi. Vakfın gelir ve giderlerini bizzat idare eden kişi *mütevellidir*. İstanbul Vakfı'nda günlük ücreti 15 akçedir.⁵¹⁰ Yüksek devlet ricali tarafından tesis edilen vakıflarda aynı işi yapan *mütevellilerin* günlük ücretleri 50-100 akçe arasında değişirdi.⁵¹¹

⁵⁰³ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00698 Vr.00004 (h.1003-4)

⁵⁰⁴ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00831 Vr.00005 (h.1106)

⁵⁰⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102 (h.1020-22)

⁵⁰⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00020 (h.1044-45)

⁵⁰⁷ BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr. 00003 (h.1073-74)

⁵⁰⁸ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00187 Vr.00004 (h.1077-78)

⁵⁰⁹ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00954 (h.1109-10) İlgili kayıtta 3 akçe alan bir âb-keş olduğundan *yevmiye* toplam 43 akçedir.

⁵¹⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102 (h.1020-22)

⁵¹¹ Kanuni Sultan Süleyman vakıflarında *mütevelli yevmiyesi* 100 akçe, Şehzade Süleyman Paşa vakıflarında 60 akçe-Bkz. Güran, aynı eser, s.39 ve 68-Bursa'da Çelebi Mehmet vakıflarında günlük 45 akçedir. Orbay, 16.ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaretî'nin Mali Tarihi (1553-1650), s.133

Vakıfların teftiş ve kontrolünü yapan denetleyicisi vakıf nazırıdır. Sultan III. Murad (1574-95) döneminde sultan vakıflarının idaresi dar'üs-saade ağalarına bırakılmıştır.⁵¹² Kethüda Canfeda Hatun vakıflarının denetleyicisi, yani nazırı da dar'üs-saade ağalarıdır. İstanbul Vakfı'nda nazıra ödenen günlük ücret 8 akçedir.⁵¹³ Bu tür ödemeler vakıfların gelirleri ve büyüklüğüne göre belirlenirdi. Sultan vakıflarını kontrol eden nazırın her bir vakıftan ayrı bir ücreti olduğu unutulmamalıdır.

İstanbul Vakfı'nda bu tür idari işlerin dışında vakfın gelirlerinin düzenli toplanabilmesi için üç *câbi* görevliydi. Bunlardan birine 5 akçe, diğer ikisine 4'er akçe ücret ödeniyordu.⁵¹⁴ *Câbilerden* birinin tahsil edemediği kiralar olursa detaylarıyla bilançoların sonunda gösterilirdi.

İstanbul Vakfı'nda biri vakfın gelir ve giderlerinin kaydını, diğeri bakım-onarım işlerinin kaydını tutan iki *kâtib* görevliydi. Bunlardan ikincisine *kâtib-i meremmat* denirdi. Her ikisinin *yevmiyeleri* günlük 5'er akçeydi.⁵¹⁵ Bunlardan *meremmat kâtibinin* günlük ücreti 1622 senesinde 3 akçeye inmiş, bu unvanı taşıyan Ahmet Mustafa bu tarihten itibaren diğer 2 akçeyi *mutemed* unvanıyla almıştır.⁵¹⁶ Böylece vakfın muhasebe defterlerinde *kâtib-i meremmat* ve *mutemede* ödenen toplam 5 akçe XVII. yüzyıl sonuna kadar iki ayrı kayıta gösterilir. 1663-64 yılları bilançolarına göre İstanbul Vakfı *kâtib-i müsamemat* unvanıyla günlük ücreti (*yevmi*) 2 akçe olan bir kişi daha görevlendirir. Böylece vakfın *kâtib* sayısı üçe çıkar.⁵¹⁷ İstanbul Vakfı'nın üçüncü bir *kâtibe* 1660 Yangını'ndan sonra ihtiyaç duyması tesadüf olmasa gerek. Mezkur bilançonun kayıtlarının ortaya koyduğu vakfın oda türünde gelir kaynaklarının kayıtlarının önceleri topluca tutulurken yangından sonra (beş yıl süresince) ayrı ayrı tutulduğudur. Sonradan gelen bu *kâtible* beraber XVII. yüzyılın başından itibaren toplam 46 akçe ödenen *zabitan* grubundakilere 48 akçe ödenmeye başlanır. Bunun dışında bu gruptakilerin sayısı veya *yevmiyeleri* yüzyıl boyunca değişmez.

⁵¹² Nazif Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi, s.67

⁵¹³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102 (h.1020-22)

⁵¹⁴ aynı belge

⁵¹⁵ aynı belge

⁵¹⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00080 (h.1029)

⁵¹⁷ BOA MAD.d. Göm. No. 07814 Vr.00003 (h. 1073-74)

İstanbul Vakfı'nda idareciler grubundakilerden sonuncusu *ser-odahadır* (odacı-başı). Diğerlerinden farklı olarak bu unvandakilerin ödemeleri günlük değil, aylık yapıyordu. Bu unvanı taşıyanlar İstanbul Vakfı'nın *mücerred* han denen bekar odalarında görevliydi. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre görevleri buraların her türlü ihtiyacıyla ilgilenmekti.⁵¹⁸ İstanbul Vakfı'nın 1611 tarihli bilançosunda Kapan-ı Dakik (Unkapanı) semtindeki *mücerred* handa görevli *ser-odahaya* aylık 20 akçe, Balabanağa Mahallesi'ndekine 15 akçe ödenmişti.⁵¹⁹ 1627 senesinde Karagümrük Camii etrafındaki odalar için aylığı 20 akçeye ve Camcıali Mahallesi'ndeki odalar için aylığı 15 akçeye iki yeni *ser-odaha* daha görevlendirilmişti.⁵²⁰ Yani 1627'den sonra İstanbul Vakfı'nda görevli dört *ser-odaha* vardır. 1654-55 yılları itibariyle vakfın muhasebe bilançolarından *ser-odaha* unvanı gibi *mücerred* han tabiri de vakfın bilançolarından çıkar.

Özetle, İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıl başlarındaki çalışan sayısı ve bunlara ödenen *yevmiyeler* daha durgundur. Bunun istisnası *evlad-ı uteka* veya *zevaidhoran* denen topluluğun sayısında 1630'dan sonra görülen ani artıştır. XVII. yüzyılın ikinci yarısına gelindiğinde, özellikle 1660 Yangını'ndan sonra İstanbul Vakfı'nın mali durumu bozulur. Vakıf nazırının onayıyla bu gruba yapılan ödemeler önce durdurulur, ardından gruptakilerin bir kısmın *cemaat-i eczahan* denen *duagû* grubuna dahil edilir. Böylece gerek *zevaidhoranlar*, gerek yeni dua okuyucuların katılımıyla XVII. yüzyılda sayısı iniş çıkışlar gösteren topluluk *cemaat-i eczahanan-ı huzur* olur. Diğer toplulukların altında kaydedilen vakıf çalışanlarının sayısı ve bunlara ödenen günlük ücretler dikkat çekici değişiklikler göstermez.

İstanbul Vakfı'nın "Giderler" (*vuzia min zalik*) kaleminin en yüklü ödemeleri olan ücret (*el vezaif*) konusu böylece tamamlanmıştır. Aşağıda vakfın XVII. yüzyıl süresince yaptığı "Muhtelif Giderleri" ve "Bakım-Onarım Giderleri" üzerinde durulacaktır.

⁵¹⁸ Evliya Çelebinin bildirdiğine göre bu Mücerred (bekar) hanelerinin farklı oda-başları, hakim ve zabıtları vardı. Bkz. Seyit Ali Kahraman- Yücel Dağlı- Robert Dankoff- Zekeriya Kurşun, Sezgin, İbrahim (Haz.lar), Evliya Çelebi Seyahatnamesi- 2 Cilt, Birinci kitap, s.155

⁵¹⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102 (h.1020-22)

⁵²⁰ BOA MAD.d. Göm.No. 01703 Vr.00064 (h.1036-37)

3.2.2. İstanbul Vakfı'nın Muhtelif Giderleri

Bilançolarda *ihracat-ı saire mea' meremmat* denen giderler İstanbul Vakfı'nın sabit meblağı olmayan, sürekli harcamalarıdır. İhtiyaç hasıl olduğunda tedarik edildiklerinden kayıtlarda belli bir standartları yoktur. İstanbul Vakfı'nın muhasebe defterlerine göre bu türden yapılan harcamalar XVII. yüzyıldın ilk yarısında yıllık ortalama 20-25 bin akçe civarındadır. 1660 Yangını'ndan sonra biraz gerilemiş, 15 bin akçe civarında olmuştur. Bunun sebebi vakfın mali durumunun bozulmasıyla bazı gider kalemlerinde kısıntıya gidilmesidir. Bu tür kayıtlara bakarken dikkate alınması gereken husus, bilançolarda bazen bakım-onarım (*meremmat*) giderlerinin, “Muhtelif Giderler” (*ihracat-ı saire*) başlığında olmasıdır. Böyle olunca bu tür giderler olduğundan yüksek görünebilir.

1616-17 yıllarında İstanbul Vakfı'nın “Muhtelif Giderler”i (*ihracat-ı saire*) 40.038 akçedir. Kayıt detaylarında görülen bunun 11.810 akçesinin sebilhanenin tamirine sarf edildiğidir. Ayrıca 4.280 akçe zemin kirası da (*mukataa-i zemin*) bu başlığa dahil edilmiştir.⁵²¹ Yani gerçekte vakfın “Muhtelif Giderler”i 23.948 akçedir. Benzer şekilde 1694-95 yıllarında bu kalemden kayıtlı 46.944 akçenin 27.900 akçesi vakıf borcunun geri ödemesidir. İstanbul Vakfı, Râh-ı Âb-ı Abdurrahman Efendi'ye su yollarının tamirinden kalan borcunu mezkur dönemde ödenmiştir. Yani bu yıllarda “Muhtelif Giderler” kaleminde harcanan 19.044 akçedir.⁵²² İstanbul Vakfı'nın mali durumunu doğru yorumlamak için kayıt detayları dikkate alınmalıdır. Yoksa yapılan çıkarımlar gerçekçi olmaz.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında “Muhtelif Giderler” (*ihracat-ı saire*) başlığı altında görülen dört temel gider kalemi vardır. Bunlar vakfın hayır eserlerinin “aydınlatma- döşeme giderleri”, “taşımacılık (*hammaliye*) giderleri”, “temizlik ve bakım giderleri”, dini gün ve gecelerde camilerde yapılan “sosyal etkinlik giderleridir”. Kayıtlarda ayrıca her muhasebe dönemin rastlanmayan; *ihzariyye*, *dellaliyye* ve *müjdegan* gibi bazı ücretler , çeşitli resim ve harç ödemeleri vardır.

⁵²¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0094-95 (h.1025)

⁵²² BOA EV.HMH.d. Göm.No.00831 Vr.0005 (h.1106)

İstanbul Vakfı'nın camileri ve mektepleri için yapılan “aydınlatma ve döşeme” giderleri vakfın en maliyetli muhtelif harcama kalemidir. Aydınlatma giderleri içinde zeytin yağı (*revgan-ı zeyt*), bal mumu (*şem'i asel*), bal mumu yağı (*şem'i revgan*), kandil, şamdan, mum gibi gereçler olurdu. Döşeme giderleri yerlere serilen bir tür hasır olan *bûriya*, *bûriya-i Mısıri*, *bûriya-i saz* gibi eşyalardır. Bu tür malzemelerin nakliyesi için yapılan ödemeler “taşıma giderleri”dir (*hammaliye*).

Vakfın muhasebe defterlerine alınan malzemelerin birim fiyatları genellikle yazılmazdı. Hangi tür malzemedен, ne kadar alındığı ve hangi hayır eseri için olduğu bilançolarda belirtilirdi. Mesela İstanbul Vakfı 1611-14 yıllarında (otuz altı aylık muhasebe döneminde) vakfa bağlı dört caminin aydınlatma malzemesine 19.974 akçe ödemişti. Döşemeler için ödediği 6.790 akçe, nakliyesi için ödediği 1.113 akçedir.⁵²³ 1615-16 yıllarında İstanbul Vakfı'nın yıllık aydınlatma harcaması 8.573 akçe, döşemeleri 3 bin akçe ve taşımacılık harcaması 280 akçedir.⁵²⁴ İstanbul Vakfı'na ait XVII. yüzyılın sonunu gösteren son bir bilançoda, 1698-99 yıllarındaki “Muhtelif Giderler”i 25.718 akçedir. Bunun 11.096 akçesi vakfın hayır eserlerinin aydınlatma ve döşeme giderlerindedir.⁵²⁵

İstanbul Vakfı'nın muhasebe defterlerinde alınan malzemenin birim fiyatının belirtildiğine çok az rastlanır. Böyle bir dönemde vakfın 1611-14 yılları bilançosunda zeytin yağının 528 kıyyesine 9.104 akçe, balmumunun 30 kıyyesine 2.850 akçe ve *bûriya* denen döşemenin adedine 46 akçe ödenmişti.⁵²⁶ Muhasebe kayıtlarında çok az rastlanan bu açıklamalar bu tür malzemelerin fiyat seyrini izlemek için yetersizdir.

İstanbul Vakfı'nın temel harcama kalemlerinden bir diğeri vakfın “temizlik ve bakım giderleri”dir. Bunlar arasında süpürge (*carub*), kürek, sünger, ip (*sicm*), kova gibi temizlik malzemeleri, mekteblere ateş-od (*hârika*), kömür-kor (*ahger*) sağlanan ısınma gereçleri sayılabilir. Kimi zaman bu işleri yapanlara ödenen ücretlerde “temizlik-bakım giderleri”ndendir.

⁵²³ aynı belge

⁵²⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0094-95 (h.1025)

⁵²⁵ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00868 Vr.00004 (h. 1109-10)

⁵²⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102-103 (h.1020-22)

Vakıf, 1611-14 yıllarında sebilhanede kullanılmak üzere alınan süpürge, kürek, sünger ve maşrapalara 1.222 akçe, Karagümrük ve Horhor'daki iki mektebhanenin ısınma gereçlerine toplam 720 akçe ödemiştir. Her iki mektebde görevlendirilen birer *kayıma* ödenen toplam ücret 850 akçedir. Mezkur dönemde bu tür giderlerin tamamına ödenen 2.892 akçedir.⁵²⁷ İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıl sonlarına ait bir bilançosunda (1696-98 yıllarında) mekteblere kömür (*ahger*) için 600 akçe, *siracilere* 240 akçe, Karagümrük Camii'nin sair bazı ihtiyaçlarına 588 akçe ödenmiştir.⁵²⁸ İstanbul Vakfı'nda temizlik türü harcamalardan bahsederken *mezbelekeşler* unutulmamalıdır. Bu kişiler vakfın hayır eserlerinin ve gelir kaynaklarının çöplerini temizlerdi. 1615-16 yıllarında Karagümrük Camii ve vakıf odalarını temizleyen beş *mezbelekeşe* 1.695 akçe,⁵²⁹ 1616-17 yıllarında 1.830 akçe,⁵³⁰ 1617-18 yıllarında 1.840 akçe ödenmişti.⁵³¹ Bu kişiler hemen her muhasebe defterinde olurdu.

Muhasebe kayıtlarında vakıfta kadrolu olmayan ücretlilere ödeme yapıldığını gösteren çok sayıda örnek vardır. Bunun nedeni bazen hayır eseri veya akarın tamir ihtiyacıdır. Mesela 1615-16 yıllarında sebilhanede gerekli bazı tamirler için 125 akçe, ayrıca 120 akçe daha ödenir. İlgili muhasebe kaydında bu işler için sadece *ihraç kerden* açıklaması yapılır. Aynı muhasebe defterinde *ücret-i hademe-i mimar* denerek sebilhane için 1.325 akçe daha ödenir. Her zaman olmayan bu tür masraf kalemleri vakfın “temizlik ve bakım giderleri”ni normalden daha fazla gösterirdi.⁵³² Bu tür kayıtlarda harcamanın nereye yapıldığı her zaman açıkça belirtilmezdi. Mesela ücretli bir mimara ne kadar *yevmiye* ödendiğinin detayı yukarıdaki işlemin muhasebe kaydında yoktur. İstanbul Vakfı'nın bilanço kayıtlarında birinde *harc-ı müteferrika-i evkaf-ı mezbur* denerek 3.160 akçe ödeme yapılmış, daha fazla bilgiye yer verilmemiştir.⁵³³

⁵²⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102-103 (h.1020-22)

⁵²⁸ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00954 Vr.00004 (h.1108-9)

⁵²⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0098 (h.1024)

⁵³⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0094-95 (h.1025)

⁵³¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0087 (h.1027)

⁵³² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0098 (h.1024)

⁵³³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00004 (h.1049)

İstanbul Vakfı'nın temel "Muhtelif Giderleri"nden sonuncusu dini gün ve geceler için yapılan harcamalardır. Vakfın sosyal yönlerini gösteren bu tür etkinlikler arasında dini gecelere özel *duagû*, *müsebbih* (tesbihçi) getirilmesi, Ramazan ayında su dağıtılması, bu aya özel *siraci*, *kayyim* görevlendirilmesi, Muharrem ayında aşure pişirilmesi sayılabilir. İstanbul Vakfı, 1611-14 yıllarında Ramazan ayında Fetih suresi okuyan *duagû*lara 1.180 akçe,⁵³⁴ 1616-17 yıllarında *Fetihhan*, *tekbirhan* ve *müezzinlere* toplam 1.040 akçe,⁵³⁵ 1668-70 yıllarında camilerde Ramazan gecelerinde yakılması için alınan zeytin yağına 1.910 akçe,⁵³⁶ 1639-40 yıllarında aşure malzemelerine 3.191 akçe ödemiştir.⁵³⁷ Aşure için gerekli ne tür malzemeler alındığı ve bunların birim fiyatları muhasebe kaydında belirtilmemiştir. İstanbul Vakfı'nın sosyal hizmetlerinden bir diğeri İstanbul'daki iki mahallenin *avarız* vergisinin ödenmesidir. Muhasebe defterlerine göre, Timurtaş Mahallesi'nin 360 akçe, Karagümrük Camii etrafı için 240 akçe *avarız* vergisini İstanbul Vakfı karşılıyordu.

"Muhtelif Giderler" (*ihracat-ı saire*) arasında her zaman muhasebelerde olmayan bazı resmi işlem giderlerinden bahsedilmelidir. Bunlar *ihzariye*, *dellaliye*, *müjdegan* giderleri, çeşitli *resim ve harçlar* ve *battaliye* gibi harcamalarıdır.⁵³⁸ Bunlardan *ihzariye* harcaması vakfın gelirlerini toplayan *câbilerin* yolluklarıdır. Bazı defterlerde buna *harc-ı ihzariyye-i cabiyan* denirdi.⁵³⁹ Vakıf 1611-14 yıllarında *ihzariye* için 1.950 akçe,⁵⁴⁰ 1617 yılında 1.360 akçe,⁵⁴¹ 1667-68 yıllarında 2 bin ödemiştir.⁵⁴²

İstanbul Vakfı'nın bu tür harcamalarından diğeri ikisi; vakfın boş olan gayrimenkullerinin yeniden kiraya verilmesi için ödediği *dellaliye* ve *müjdegan* ücretleridir. Kayıtlardan anlaşılan bu tür ücretlerin kiraya verilen gayrimenkule göre değiştiğidir.

⁵³⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102-103 (h.1020-22)

⁵³⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0094 (h.1025)

⁵³⁶ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-003 Vr.002 (h.1079-80)

⁵³⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00004 (h.1049)

⁵³⁸ Bu tür giderlerin detaylarıyla ilgili bkz. Kadir Arslanboğa, "Hatice Turhan Sultan Evkafı'nın H. 1111-12/1112-13 (M.1700-1701/1701-1702) Tarihli Muhasebe Bilançoları", **The Journal of Academic Social Science Studies, JASS, International Journal of Social Science**, Sayı 32, ss.225-247, Winter III. 2015

⁵³⁹ TS.MA.E. 0048-0046-001-001

⁵⁴⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00102-103 (h.1020-22)

⁵⁴¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0090-91 (h.1026)

⁵⁴² BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0002 Vr.004-5 (h.1078-79)

İstanbul Vakfı 1615-16 yıllarında Elvanzade Mahallesi'ndeki *hane-i kebirin dellaliye* ve resim ücret olarak 3.300 akçe, 1622'de Balabanağa Mahallesi'ndeki odanın *dellaliye* resmi ve *müjdegan* ücreti için 920 akçe ödemiştir.⁵⁴³ Kayıtlarda her zaman bu tür ücretlerin hangi mülk için olduğu açıkça belirtilmezdi. 1667-68 yılları bilançosunda kiraya verilen mülkün *dellaliye* ve *müjdegan* ücreti 800 akçe,⁵⁴⁴ 1681-85 yıllarında 3.205 akçe,⁵⁴⁵ 1698-99 yıllarında 60 akçe⁵⁴⁶ olduğu muhasebe defterine yazılmıştı. İşlemlerle ilgili herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

İstanbul Vakfı'nın ödemeleri arasında geçen resim ve harçlardan biri *keşif bedelidir*. *Harc-ı lazıme-i keşf-i kerden odaha-i evkaf-ı mezbur* açıklamasının yapıldığı bir kayıta 1616-17 yıllarında 1.840 akçe,⁵⁴⁷ 1618-19 yıllarında 1.890 akçe,⁵⁴⁸ 1627'de *harc-ı mimar bera-ı keşf kerden fûrun-ı kiremithane der Hasköy* ifadesiyle 900 akçe⁵⁴⁹ İstanbul Vakfı'nın bu tür ödemelerindendir. Muhasebe kayıtlarında ismi açıkça verilen diğer bir resim türü *hüccet-i şer'iyeye* resmidir. Buna göre 1681-85 yıllarında bu kalemde vakıf 2.150 akçe,⁵⁵⁰ 1687-88 yıllarında 1.260 akçe,⁵⁵¹ 1698-99 yıllarında 3.600 akçe⁵⁵² ödemiştir.

Vakfın belge türündeki evraklarının korunması için yaptığı *battaliye* ödemesi kırtasiye harcamasıdır. Resmi evrakların korunup, saklandığı *battaliyeler* için vakıf 1631-32 yıllarında 920 akçe,⁵⁵³ 1635-36 yıllarında 1.200 akçe,⁵⁵⁴ 1698-99 yıllarında 860 akçe⁵⁵⁵ ödemişti.

İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarındaki *ihracat-ı saire* denen "Muhtelif Giderleri" bu şekildedir. Bilançolarda aynı başlık altında gösterilen "Bakım-Onarım Giderleri" (*mea' meremmat*) aşağıda ele alınacaktır.

⁵⁴³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0077 (h.1031)

⁵⁴⁴ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0002 Vr.004-5 (h.1078-79)

⁵⁴⁵ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00363 Vr.00004 (h.1092-96)

⁵⁴⁶ BOA EV.HMH. Göm. No. 00868 Vr.00004 (h.1109-10)

⁵⁴⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0094-95 (h.1025)

⁵⁴⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0083 (h.1028)

⁵⁴⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0064 (h.1036-37)

⁵⁵⁰ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00363 Vr.00004 (h.1092-96)

⁵⁵¹ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00478 Vr.0004 (h.1099)

⁵⁵² BOA EV.HMH. Göm. No. 00868 Vr.00004 (h.1109-10)

⁵⁵³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0035 (h.1041)

⁵⁵⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0020 (h.1044-45)

⁵⁵⁵ BOA EV.HMH. Göm. No. 00868 Vr.00004 (h.1109-10)

3.2.2.1. Bakım-Onarım Giderleri

Vakıf muhasebelerinde vakfın hayır eserleri ve gelir kaynaklarının (*akarât-ı mevkufe*) bakım ve onarımının yapılmasının önemi büyüktür. Ne kadar sağlam olursa olsun tesis edilen eserlerin yıllar için eskiyip yıpranması, kimi zaman hızla ortadan kalkması mümkündür. Bunun önüne geçilebilmesi için vâkıflar yukarıda ücretliler bölümünde bahsedilen tamir-termim ve idareci toplulukları meydana getirmiş, düzenli gelirler bağlamıştır. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın bu tür giderler için yaptığı ödemelerin detayları yukarıda Tablo 11'dedir. Bilanço kayıtlarının incelenmesiyle bu tür giderler için ortalama bir değer saptamak mümkün olmamıştır.

Yapılan tamir ve onarımın detayları muhasebe kayıtlarında verilmez ancak hangi binanın işinin yapıldığı belirtilirdi. Mesela, *meremmat kerden kiremithane-i kebir der Hasköy* ifadesiyle nerede işlem yapıldığı tarif edilirdi. Eğer ödenen meblağ yüklü bir harcamaysa kimden izin alındığı kayda eklenirdi. *Ber mûceb-i muvakafakat-ı Ahmed Efendi Müfettiş-i vakıf* gibi ifadeler bilanço kayıtlarında sıkça rastlanırdı.⁵⁵⁶ Kayıtlarda karar verici konumundaki kişi vakıf müfettişidir. Bazen *tezkire-i Nazır Ağa* denerek vakıf nazırından izin alındığı, su yollarının tamiri gibi işlerde *ber mûceb-i tezkire-i Hasan Ağa Nazır-ı Râh-ı Âbb* gibi ifadelerle su yolları nazırının izin ve onayının olduğu ifade edilirdi.⁵⁵⁷ Yapılan işlerin detayı muhasebe konusu dışında kaldığından olsa gerek ödemeler dışında pek bir bilgi verilmezdi.

İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıl bilançolarında bakım ve onarım işlerinin tutulduğu kayıtlarda yüzyılın ilk ve ikinci yarısında dikkat çekici değişimler vardır. Bunlardan ilki, 1654-55 yıllarından sonra İstanbul Vakfı'nın bakım ve onarım giderlerinin azalmasıdır (Tablo 11). Yüzyılın ilk yarısında İstanbul Vakfı, 1615-16 yıllarında 123.558 akçe, 1619-20 yıllarında 84.083 akçe, 1622 yılında 78.425 akçe 1637-39 yıllarında 86.584 akçe gibi yüklü meblağları bakım ve onarım işleri için ödemiştir (Tablo 11). Bu tür kayıtların detaylarında yapılan harcamaların büyük oranda vakfın gelir kaynaklarının tamir ve yenilenmesi sarf edildiği görülür. Başta İstanbul Vakfı'nın oda, hane ve dükkanları olmak üzere Akbaba'daki hamam, kiremithaneler gibi yerler bu dönemde vakfın başlıca masraf kalemleridir. Yapılan

⁵⁵⁶ BOA Göm. No.01703 Vr.0074

⁵⁵⁷ aynı belge

bu harcamaların 1615-16 yıllarında 2.131 akçesi,⁵⁵⁸ 1622 senesinde 1.226 akçe,⁵⁵⁹ 1637-39 yıllarında 22.755 akçesi⁵⁶⁰ İstanbul Vakfı'nın hayır eserleri için harcanmış, kalanı vakfın gelir kaynaklarına sarf edilmiştir. İstanbul Vakfı'na gelir getirmesi amacıyla bağlanmış binalar zamanla eskimiştir. Vakfın bilançolarından anlaşılan bu yerlerin zamanla vakıf için önemli bir gider kalemine dönüştüğüdür.

1663-64 yıllarından sonra İstanbul Vakfı'nın bakım-onarım masrafları giderek azalmaya başlar. En az bir yıllık dönemi içeren bilançolarda bu türden giderler için 1664-65 yıllarında 4.409 akçe, 1672-73 yıllarında 15.903 akçe, 1693-94 yıllarında 13.705 akçe ödenmiştir (Tablo 11). Bu süreçte İstanbul Vakfı'nın büyük bir yangın atlattığı, gayrimenkullerinin bir kısmının tamamen yandığı, harap olduğu unutulmamalıdır. Mesela yangından hemen sonraki muhasebe bilançosunda vakfın toplam bakım ve onarım giderleri 68.645 akçedir. Bu meblağın 57.310 akçesi yangında hasar gören Saraçhane semtindeki sebilhanenin tamir edilmesine harcanmıştır. Aynı bilançoda 3.797 akçe su yollarının tamirine, 1.070 akçede Akbaba'daki hamamın onarımına ödenir. Yani mezkur bilançoda toplam 62.177 akçe İstanbul Vakfı'nın hayır eserinin tamirine ödenirken, sadece 6.468 akçe gelir kaynaklarından bazı evlerin tamirine sarf edilmiştir.⁵⁶¹

Benzer örnekler İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki yaptığı hemen her bakım ve onarım masrafı için geçerlidir. Mesela 1668-70 yıllarında tamir (*meremmat*) gideri olarak ödenen 104.815 akçenin, 99.225 akçesi Akbaba'daki çeşmeler, hamam ve tekkenin tamiri içindir.⁵⁶² Veya 1676-78 yıllarında bakım ve onarım için harcanan 43.546 akçenin, 25.978 akçesi Karagümrük Camii yakınındaki çeşme ve burasının su yollarına sarf edilmiştir.⁵⁶³ Bu durumda akla gelen soru vakfın çok sayıda hane, oda, dükkan gibi gayrimenkullerinin bakım ve onarımının nasıl yapıldığıdır. Bunun sebebi elbette gayrimenkul binaların bakımsız bırakılması değildir.

⁵⁵⁸ BOA Göm. No.01703 Vr.0098 (h.1024)

⁵⁵⁹ BOA Göm. No.01703 Vr.0074 (h.1032)

⁵⁶⁰ BOA Göm. No.01703 Vr.0015 (h.1046-48)

⁵⁶¹ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.00004 (h.1073-774)

⁵⁶² BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0003 Vr.005 (h.1079-80)

⁵⁶³ BOA TS.MA.d. Göm.No.0678-0037 Vr.001 (h.1087-89)

İstanbul Vakfı'nın gayrimenkullerini XVII. yüzyılın başından itibaren *icareteyn* usulü anlaşmalarla kiraya verdiğiinden bu bölümün başlangıcında bahsedilmişti. Böylece mülkün kiracısı, kiraladığı yerin kullanım hakkını ömür boyu devralmış, bu hakkı çocuklarına miras olarak bırakma hakkını elinde bulundurmuştur. Yüzyılın ikinci yarısında gayrimenkul binaların bakım ve onarım bedellerinin muhasebelerde artık neredeyse görülmemesi bu yeni durumla ilgili olmalıdır. Böylece büyük bir masraf kaleminden kurtulan İstanbul Vakfı'nın giderleri belli oranda azalır. Vakıfların mülklerini *icareteyn* usulü kiralamalarının diğer sonuçlarından sonraki bölümde bahsedilecektir.

3.2.3.Zemin Kirası Ödemeleri

İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarındaki ana gider kalemlerinden sonuncusu *An İcare-i Mukataa-i Zemin-i Evkaf-ı Mezbur* denen ödemelerdir. Bunlar, İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarındaki bazı binaların veya hayır eserinin zemini için ödenen kiralardır. Bilançolardaki kayıtlara göre tamamı diğer vakıflardan kiralanmış olan arsaların ödemeleri yıllık yapılıyordu. İstanbul Vakfı'nın bir bilançosunda bu kiralaların zamanla *mutad-ı kadim* olduğu yani adet olduğu için ödendiği ifade edilir.⁵⁶⁴

XVII. yüzyılın başında İstanbul Vakfı'nın ödediği zemin kirası uzun süre değişmeyerek 4.280 akçe olmuştur. Bunun yüzyılın sonunda biraz arttığı, 1698-99 yıllarında 4.737 akçe olduğu görülür.⁵⁶⁵ İstanbul Vakfı'nın hangi vakıfların arsasını kiraladığı aşağıda Tablo 15'tedir. Kira ödenen vakıflar askeri kesim mensuplarıdır.

İstanbul Vakfı'nın diğer vakıflardan arsa kiralaması, ileride görüleceği gibi borç alması gibi örnekler Osmanlı toplumunda vakıfların rolünü ortaya koyar. Buna göre Osmanlı vakıfları sosyal hayatın temeli olduğu gibi birbirine destek veren kurumlardır. Yani zemin kirası örneğinde olduğu gibi vakfa kiraya verende, kiracı da vakıftır. Dahası gelirlerini yitiren bir vakıf, diğer bir vakfa *mülhak* olabilirken harap hale düşmüş bir hayır diğer bir vakfın hayırseveri tarafından sahiplenilirdi.

⁵⁶⁴ BOA TS.MA.d. Göm.No.04521-0001 Vr.001 (h.1101)icmal bilanço

⁵⁶⁵ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00868 Vr.00004 (h.1109-10)

Bu çalışmada Kethüda Canfeda Hatun'un başkaları tarafından tesis edilen eserlere sahip çıkmasının defaatle değinilmiştir.

**Tablo 15 : Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
Ödediği Yıllık Zemin Kiraları –(Akçe)**

	Kiralanan Vakıf	Ödenen Yıllık Kira
M. Zemin-i Sebilhane	Ayasofya-i Kebir Vakfı	2.160
M.Zemin-i Kiremithane	Sultan Bayazıd Vakfı	800
M. Zemin-i Oda	İshak Paşa Vakfı	720
M.Zemin-i Dekakin	Gülenay Hatun Vakfı	360
M. Zemin-i Hane	Hız. Eyup Ensari Vakfı	160
M. Zemin-i Oda	Vakf-ı Hatun	80
TOPLAM		4.280

(M: Mukataa)

4.XVII. YÜZYIL İKTİSADİ VE SOSYAL ORTAMINDA KETHÜDA CANFEDA HATUN'UN İSTANBUL VAKFI'NIN MALİ ANALİZİ

4.1.Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın İdaresi

İstanbul Vakfı'nın gelirlerini ve giderlerini karşılaştırdığım bu bölümde vakfın analizine geçmeden idaresinden bahsetmeliyim. Zira bir kurum olarak yönetimi ve başarısı idarecilerinden bağımsız olamaz. Bir önceki bölümde vakıf çalışanları dolayısıyla vakfın idarecilerinden bahsetmişim. Buna göre bir vakfın en yetkili kişisi vakıf nazırı, ardından vakfın idarecisi *mütevellid*dir. Saray mensuplarından Kethüda Canfeda Hatun'un tesis ettiği vakıfların nazırı dar'üs-saade ağasıdır. Osmanlı Devleti'nde askeri kesim mensuplarının nezareti işini tahttaki sultanın tercihihine göre belirlemesi dönemin geleneklerindendi.

Temeli İslami anlayışa dayalı vakıf kurumunun yönetim ve işleyişi esasen karmaşık bir iş değildir. Osmanlı toplumunda sıradan bir kişinin vakıf kurması halinde denetimi mahalli kadılarına veya müfettişlere bırakılırdı. Vâkıf dilerse her zaman ayrı bir nazır yani “denetleyici” atama hakkına sahipti.⁵⁶⁶ Ancak tahttaki sultan ve çevresindekiler çok büyük vakıflar kurduklarından, bunların gelirleri çok fazla olduğundan idareleri daha farklıdır. Bu tür vakıfların denetimi vâkıf tarafından belirlenen bir nazıra bırakılıyordu. Osmanlı sultanlarının nazır belirleme konusundaki tercihleri döneme göre farklı olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed (1444-81) döneminde vakıflarının idaresini sadrazamın yönetimine bırakır. Diğer devlet ricalinin bu konuda sultana uymasıyla vakıf denetimine sadrazamın getirilmesi adet olur. Artan talebin neticesinde Osmanlı döneminde ilk defa olarak *Sadr-ı Âli Nezareti* kurulur. Böylece devlet ricalinin vakıfları ortak bir yerden yönetilmiştir. Buradaki “nezaret” ifadesi bir kurumu değil “nazır”ı ifade etmek içindir.

⁵⁶⁶ Nazif Öztürk, Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, 1. Baskı, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları,

Ardından Sultan II. Beyazıd'ın (1481-1512) vakıflarının nazırlığına şeyhülislamı atamasıyla *Şeyhülislam Nezareti*, Kanuni Sultan Süleyman'ın (1520-66) eşi Hürrem Sultan'ın vakıflarının yönetimine 1545'te kapu ağasını atamasıyla *Kapu Ağası Nezareti* kurulur.⁵⁶⁷ Ak hadım ağalardan müteşekkil kapu ağalarının diğer ismiyle bab'üs-saade ağalarının görevi Topkapı Sarayının ikinci kapısını beklemektir. Bunların başı olan bab'üs-saade ağası XVI. yüzyıl sonlarına kadar harem-i hümayun dahil olmak üzere bütün sarayın en güçlü yöneticisiydi.⁵⁶⁸

Aynı dönemde etkin olan diğer bir vakıf nezareti Mekke ve Medine şehirleri yararına kurulan vakıfları idare eden *Haremeyn Nezareti*'dir. Yavuz Sultan Selim (1512-20) döneminde Mekke ve Medine'nin Osmanlı topraklarına katılmasıyla hali hazırda mevcut Haremeyn vakıflarının sayısı hızla artmaya başlar. Böylece çok sayıda Haremeyn vakfının tek çatı altında birleştirilmesini düşünen Yavuz Sultan Selim Haremeyn Nezareti'ni kurar. Başına kara ağalardan Dar'üs-saade Ağası getirilir.⁵⁶⁹ Yani XVI. yüzyıl ortalarına gelindiğinde en güçlü Osmanlı vakıfları iki ayrı koldan ak ağalar ve kara ağalar tarafından yönetilmekteydi.⁵⁷⁰

Vakıf nezareti meselesi zamanla iki taraf arasında üstünlük savaşına dönüşür. Bu tartışmalar Sultan III. Murad (1574-95) döneminde *Kapu Ağası Nezareti* ve *Haremeyn Nezareti*'nin tek kişi altında birleştirilmesiyle son bulur. Böylece Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı'nın başına Dar'üs-saade Ağası Habeşi Mehmed Ağa getirilir. Bunun sonucunda kara ağalar, ak ağalara karşı üstünlüklerini ilan ederler.⁵⁷¹ Nezaretin tam olarak hangi tarihte başladığı bilinmemekle birlikte Sultan III. Murad'ın 30 Mayıs 1588'de Habeşi Mehmed Ağa'ya görev ve sorumluluklarını bildirdiği hükmü bazı kaynaklarda başlangıç tarihi kabul edilir. 1826'da Evkaf-ı Hümayun Nezareti kurulana kadar sultan vakıflarının teftiş ve kontrolü görevini Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı yürütür.⁵⁷²

⁵⁶⁷ Ahmed Akgündüz, *İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, s.360

⁵⁶⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı*, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, ss.339-42

⁵⁶⁹ Oysa aynı dönemde Yavuz Sultan Selim kendi vakıflarının idaresini Sadr-ı Âli Nezatine bırakmıştı. Bkz. Mustafa Güler, *Osmanlı Devleti'nde Haremeyn Vakıfları*- 16. Ve 17. Yüzyıllar, s.232

⁵⁷⁰ Esasen Bab'üs-saade Ağasının altında olan kara ağalar her dönem ak ağalarla çekişme halindedirler. 1574'te Sultan III. Murad'ın tahta çıkmasının ardından bağımsızlıklarını sağlamışlar, ilk defa olarak Bab'üs-saade Ağalığı ve Dar'üs-saade Ağalığı arasında kesin bir ayırım ortaya çıkmıştır. Bundan sonra sarayın harem bölümünün idarecisi tek başına Dar'üs-saade Ağasıdır. Bkz. Ülkü Altındağ, "Darüssaade", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 9 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.1-3, 1994

⁵⁷¹ Uzunçarşılı, aynı eser, ss.164-65

⁵⁷² Güler, aynı eser, ss.234-36

Bu tarih itibariyle Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı sadece Mekke ve Medine vakıflarını değil deşise, sancak, haseki sultan, valide sultan, saray erkanı ve vezir vakıflarını içine alacak şekilde genişler, önemi artar.⁵⁷³ Altında tesis edilen dört memuriyet nezaretin işleyişi kolaylaştırmak istenir. Bunlar, Evkaf-ı Haremeyn Müfettişliği, Evkaf-ı Haremeyn Muhasebeciliği, Evkaf-ı Haremeyn Mukataacılığı ve Dar'üs-saade Yazıclılığıdır.⁵⁷⁴

Tablo 16
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
XVII. Yüzyıldaki Nazırları

M. Sene	Dar'üs-saade Ağası	Ak/Kara Ağa
1611-19	El Hac Mustafa Ağa	Kara Ağa
1619-20	İsmail Ağa	Ak Ağa
1622-23	İsmail Ağa	?
1627-36	İdris Ağa	Kara Ağa
1637-39	İbrahim Ağa	" "
1639-40	Seyid Ağa	" "
1641	İsmail Ağa	" "
1654-55	İbrahim Ağa	" "
1663-65	İsmail Ağa	" "
1667-72	Abbas Ağa	" "
1687-89	Mustafa Ağa	" "
1691	Ahmed? Ağa	" "
1693-94	İshak Ağa	" "
1694-98	El Hac Ali Ağa	" "

⁵⁷³ Güler, aynı eser, s.234

⁵⁷⁴ Detaylar için bkz. Akgündüz, aynı eser, ss.360-61, Güler, aynı eser, ss.238-45

Sultan III. Murad döneminde yaşayan, vakıflarını bu dönemde tesis eden Kethüda Canfeda Hatun, döneminin geleneklerini izleyerek vakıflarının denetimini Evkaf-ı Haremeyn Nazırı'na yani dar'üs-saade ağasına bırakır. Bu nazırların isimleri vakfin bilançolarında genellikle belirtilirdi. İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıl bilançolarında isimleri geçen dar'üs-saade ağalarının bir listesi yukarıda Tablo 16'dadır. XVII. yüzyılın kritik yılları olan 26 Kasım 1620- 12 Nisan 1622 tarihlerine ait 16 aylık dönemin muhasebe bilançoları olmadığından dar'üs-saade ağasının ismi tabloya yazılmamıştır.⁵⁷⁵ Mevzu bahis tarihlerin önemi Sultan II. Osman'ın (1618-22) hal edildiği dönem olmasıdır. Sultan II. Osman'ın ölümünden sorumlu tutularak sipahiler tarafından öldürülen Dar'üs-saade Ağası Süleyman Ağa'nın nazırlığına ait hiçbir bilanço yoktur.⁵⁷⁶ Oysa İstanbul Vakfı'nın 1611-41 yıllarına ait otuz yıllık bilançoların tamamı kapak sayfalı, ilk varağında her bir bilançonun tarihlerinin ve *mütevelli* isimlerinin sıralandığı, ciltli bir seridir.⁵⁷⁷ Buradan döneme ait muhasebelerin Osmanlı döneminde bu cilde eklenmediği anlaşılır. Aşağıda bahsedileceği gibi İstanbul Vakfı'nın mali bunalıma sürüklendiği 1622 yılı ve sonrası vakıfların başıboş kaldığı bir dönemdir.

Vakfin bilançolarının ortaya koyduğu bir diğer husus, ak ağalar-kara ağalar mücadelesinin son dönemini göstermesidir. 1588'de Habeşi Mehmed Ağa'yla kara ağalara geçen dar'üs-saade ağalığı (aynı zamanda Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı) 1591-95 yıllarında bir kere daha ak ağalara geçer. İstanbul Vakfı'nın bilanço verilerine göre kara ağalardan El Hac Mustafa Ağa'nın dar'üs-saade ağalığının ardından son defa olarak ak ağalardan (Malatyalı) İsmail Ağa bu göreve gelir.⁵⁷⁸ 1627'de İdris Ağa'nın dar'üs-saade ağası olmasıyla bu görev kara ağalarda kalır.⁵⁷⁹

⁵⁷⁵ Hicri 1 Muharrem 1030- 30 Cemaziyel Evvel 1031

⁵⁷⁶ Sultan II. Osman dönemi için bkz. Halil İnalçık, Devlet-i' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tağayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, ss.167-180

⁵⁷⁷ Bilançoların kapak sayfası için : BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.00001

⁵⁷⁸ Bilançolarda İsmail Ağa ilk defa olarak 1619-20 yıllarında dar'üs-saade ağası olarak kayıtlanmıştır. BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0079 (h.1029) Bu yıllardan sonra 1620-22 yıllarında 16 aylık eksik bilançolar vardır. Bkz. Dip not.295. Bu aradan sonra 13 Nisan- 4 Kasım 1622 tarihlerinde tekrar İsmail Ağa dar'üs-saade ağasıdır. Dolayısıyla bu iki İsmail Ağa aynı kişi midir, emin olunamamıştır. BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0076 (h.1031)

⁵⁷⁹ Bkz. Ülkü Altındağ, "Darüssaade", Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, Cilt 9 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.1-3, 1994

Peki vakıfların idaresinde bu kadar önemli olan vakıf nazırının görevi neleri kapsıyordu? Sultan III. Murad'ın 1588'de Dar'üs-saade Ağası'na gönderdiği hükme göre nazırın en önemli görevi vakfın gelir-gider hareketlerinin detaylarını içeren muhasebelerini denetlemek, vakfa ait her türlü paranın tam olarak kayda geçirildiğinden emin olmaktı. Nazır ayrıca vakfın *mütevellisi*, *kâtibi* ve *câbisinin* azli ve atanmaları, vakfa ait gayrimenkullerin değerine uygun kiralandığından emin olunması, şüpheli görülen kiralamaların gözden geçirilmesi, vakfın sahiplendiği fukaranın ihtiyaçlarının giderilmesi, vakfın vakfiyeye uygun yönetildiğinden emin olunması gibi görevleri yerine getirmekten sorumluydu.⁵⁸⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın bildirdiğine göre dar'üs-saade ağaları her çarşamba sarayda orta kapının dışında bir divan tertip ederek Haremeyn'e ait *mukataa* ihalelerini, vakıflara ait *ferağ*, *intikal*, *mahlulat* kararlarını, atanacak ve azledilecek çalışanlarının durumunu görüşerek karara bağlardı.⁵⁸¹

Görev ve sorumlulukları karşısında idare ettikleri her bir vakıftan ücret (*vazife*) alan vakıf nazırları yani dar'üs-saade ağalarının Osmanlı toplumunda gelirleri ve konumları oldukça itibarlıydı. Bilançolarına göre orta büyüklükteki Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nda nazırın ücreti günlük 8 akçedir. Ancak bu tür ücretler her vakıfta farklı olurdu. Bir çalışmaya göre Amcazade Hüseyin Paşa Vakfi nazırı günlük 50 akçe, Köprülü Mehmed Paşa Vakfi'nda 40 akçe, Mahmud Paşa Vakfi'nda 30 akçe almaktaydı. Daha küçük bir vakıf olan Şumnulu Şerif Halil Paşa Vakıf nazırının ücreti günlük sadece 10 akçeydi.⁵⁸²

Vakfın asıl idarecisi *mütevelliye* gelince öncelikle böyle bir yetkili atanmasının şer'an gerekli olduğu ifade edilmelidir. Şer'i hukuka göre vâkıf, vakfının idaresini yürütecek kişiyi belirleme, hatta *mütevellinin* değişmesi halinde görevin kime *tevcih* edileceğini belirleme hakkına sahiptir.⁵⁸³ Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfi'nin bilançolarında bu görev *Bevvaban-ı Dergâh-ı Âlî* yani ak ağalardan kimselerindi.

⁵⁸⁰ Güler, aynı eser, ss.234-236

⁵⁸¹ Uzunçarşılı, aynı eser, s.166

⁵⁸² Murat Yıldız, Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Veziriazam Hayatı- Amcazade Hüseyin Paşa Vakfi, 1.Baskı, İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011, ss.281-84

⁵⁸³ Nazif Öztürk, Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar, ss.217-220

Sultan vakıflarına nazırlık yapma işi bab'üs-saade ağasının yönetiminden dar'üs'saade ağasının yönetimine geçince belli ki bu grubun vakıflarla ilgisi kesilmemişti. Sultan vakıflarında *tevlîyet* görevi bu kişilere veriliyordu. Bu durum Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı altındaki sultan ve diğer devlet ricalinin vakıfları içinde geçerlidir.

*Mütevellin*in görevi, çalışanları denetlemek, ücretlerini ödemek, vakfin her türlü meselesiyle meşgul olmak ve verilen hizmetlerin vakfiyeye uygunluğu tatbik etmektir.⁵⁸⁴ *Mütevelli* vakfin akarını vakfiyeye uygun olarak ecr-i misliyle kiraya verebilir, buranın gelirlerini kendisi veya vakfin *cabisi* toplar ancak *ferağ*, *intikal* durumlarında nazırın onayını alınmalıdır. Aynı şekilde gayrimenkul akarın veya hayır eserinin tamiri, onarımı, yenilenmesi gerektiğinde nazırın ve/veya müfettişin onayını alınmalıdır.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında gerek gelirler, gerek giderler bölümünde Evkaf-ı Haremeyn Nazırı'na başvurulduğunu, kendisinden *hüccet* alınarak bir kararın uygulandığını gösteren sayısız örnek vardır. 1622-23 yıllarında Timurtaş Mahallesi'ndeki *hane-i kebirin* kirası Müfettiş Hasan Bey'in tasdiki ve *hüccet-i şer'iyye*yle düşürülmüş,⁵⁸⁵ 1676-78 yıllarında Mevlana Müfettiş Hasan Efendi *hücceti*yle Seyfullah Efendi Vakfı'ndan 600 kuruş borç alınmış,⁵⁸⁶ 1668-70 yıllarında Dar'üs-saade Ağası'nın *hüccet-i şer'iyyesi* ve Müfettiş Efendi'nin onayıyla Akbaba'daki tekkeler, su yolları ve çeşmelerin tamiratına 99.225 akçe harcanmıştır.⁵⁸⁷ Yetkilerindeki sınırlamalara rağmen maddi açıdan zengin olması uygun bulunan vakıf *mütevellisinin* mesela İstanbul Vakfı'nda vakfin gelir sıkıntısına düşmesi halinde açık olan miktarı kendi cebinden kapattığını gösteren birçok örnek vardır.

Yerine getirdiği görevleri için kendisine ücret bağlanması şer'an meşru olan *mütevelliye* ne kadar ödenmesi gerektiği açıkça saptanmamıştır. Eğer vakfiyede vâkıf tarafından belirlenmediyse hakim tarafından bu miktar belirlenebilir.⁵⁸⁸

⁵⁸⁴ Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi, s.181

⁵⁸⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0073 (h.1032)

⁵⁸⁶ BOA TS.MA.d. Göm.No.01678-0037 Vr.001 (h.1087-89)

⁵⁸⁷ BOA TS.Mad. Göm.No.04254-0003 Vr.003 (h.1079-80)

⁵⁸⁸ Öztürk, aynı eser, ss.320-325

Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nda *mütevellin*in ücreti günlük 15 akçedir. Şer'an *kayd-ı hayat* şartıyla atanması ⁵⁸⁹ uygun bulunan *mütevelli* aşağıda bahsedileceği üzere İstanbul Vakfı'nda bazı dönemler oldukça sık değişir.

Sonuç olarak Kethüda Canfeda Hatun saray mensubu bir bânîyedir. Vakıflarını devlet hizmetlerinden elde ettiği gelirleri ve desteklerle tesis etmiştir. Vakıflarının idaresini Evkaf-ı Haremeyn Nazırı'na yani devlete bırakmıştır. Vakfın idarecileri askeri kesim mensubu olan bab'üs-saade ağaları arasından seçilmiştir. Dolayısıyla özel bir kişi tarafından sağlanan bu hizmetler temelinde devlet hizmeti olarak düşünölmelidir.

---

⁵⁸⁹ Öztürk, aynı eser, s.224, b/189

4.2. XVII. Yüzyıl Bilançolarına Göre İstanbul Vakfı'nın Analizi

İstanbul Vakfı'nın tanınıp anlaşılması için önceki bölümde muhasebe defterlerinin gelirler ve giderler bölümündeki kayıtları tek tek incelenmiş, XVII. yüzyılda ne tür değişimlere uğradığı üzerinde durulmuştur. Vakfi mercək altına alan bu incelemeler İstanbul Vakfı'nın bu yüzyıldaki mali durumunun analizi için yeterli değildir. XVII. yüzyılda vakfın gelirleri, giderlerini karşılayabilmiş midir, vakıfta mali krizler yaşanmış mıdır, yaşanmışsa ardındaki nedenler nelerdir, yaşanan krizlerin sonuçları, ne tür önlemlerin alındığı bu başlıkta İstanbul Vakfı'nın bilançoları üzerinden değerlendirilecektir.

Vakfın bilançolarının temel verileri aşağıda Tablo 17'dedir. Tabloda ilk iki sütunda önceki bölümde olduğu gibi bilanço tarihi ve periyodunun kaç aylık dönemi kapsadığı gösterilir. Başka türlü bilanço dönemlerinin gerçekçi bir karşılaştırması yapılamaz. Tabloda üçüncü ve dördüncü sütunlarda vakıf *mütevellisin*in ismi ve unvanı vardır. Böylece vakıf yönetiminin *mütevelli* değişiminden etkilenip, etkilenmediği, ne sıklıkta idareci değişiminin olduğu anlaşılabilir. Vakfa *mütevelli* olanların ayrı bir tabloda verilmeyip, bu karşılaştırma tablosuna yerleştirilmesinin sebebi budur. Tabloda sonraki üç sütunda vakfın gelirleri ve giderleri yer alır. Bunlardan “Vakfın Toplam Varlığı” muhasebe defterlerinde *Asl-ı Mal* denen İstanbul Vakfı'nın mezkur dönemde ve geçmişten gelen tahsil edilmiş, edilememiş, varsa borç alınmış değerlerinin toplamıdır. Tablodaki “Dönem Gelirleri” ifadesi vakfın bilanço dönemine ait tahsil edilmiş ve henüz edilememiş gelirleridir. Bilançolarda buna *An Mahsulat* denirdi. Son olarak tablodaki “Giderler” vakfın yaptığı harcamalardır. Bilançolarda buna *Vuzia Min Zalik* denirdi.

Muhasebe bilançolarında gelirleri ve giderlerin yazılmasının ardından “Vakfın Toplam Varlığı” (*Asl-ı Mal*) toplam giderlerden (*Vuzia Min Zalik*) çıkarılırdı. Bu ikisinin arasındaki farka bilançolarda *El Bâki* denirdi. Eğer vakfın tahsil edemediği alacakları varsa veya geçmişten gelen borçların ödemesi yapılmışsa bunların toplamı *Min Zalike'l-Bâki* denerek *El-Bâki* meblağından düşülürdü.

Tablo 17
XVII. Yüzyıl Bilançolarına Göre Kethüda Canfeda Hatun'un
İstanbul Vakfı'nın Gelir-Gider Karşılaştırması (Akçe)

M. SENE	DÖNEM	UNVAN	MÜTEVELLİ	VAKFIN TOPLAM VARLIĞI	DÖNEM GELİRLERİ	GİDERLER	MUHASEBE-İ MAZİYE	
							ZİMMET	BAKİYE
1611-1614	36 ay	Bevvaban-ı Dergah-ı Âli	Ahmed Bey	687.867	664.270	559.432	0	455
1615-1616	12 ay	" "	" "	345.979	344.660	254.741	0	5.102
1616-1617	12 ay	" "	" "	208.122	203.020	206.705	0	1.417
1617	12 ay	" "	" "	189.962	188.545	184.954	2.000	3.008
1617-1618	12 ay	" "	" "	201.548	196.540	197.448	4.000	100
1618-1619	12 ay	" "	" "	217.205	213.105	198.825	6.000	8.280
1619-1620	12 ay	" "	" "	243.740	229.460	219.140	8.780	15.820
1622	7 ay	Çavuş	Süleyman Çavuş	197.416	136.880	175.103	12.592	773
1622-1623	12 ay	" "	" "	214.055	200.690	200.838	13.092	125
1623-1624	12 ay	" "	" "	231.547	211.330	218.350	13.112	85
1624	2 ay	" "	" "	83.114	34.702	41.143	50.854	-8.883
1627	11 ay	Ebna-i sipahiyan	Mustafa Bey	235.820	179.066	142.491	83.288	229
1627-1628	9 ay	Ebna-i sipahiyan	Hüseyin Bey	272.233	186.682	193.599	37.567	888
1628-1629	5 ay	" "	" "	128.900	86.480	84.623	44.116	161
1629	2 ay	Bevvab-ı Sultani	Ali Bey	71.864	27.467	32.155	34.269	40
1629-1630	12 ay	?	Ahmed Ağa	233.944*	199.626	178.683	35.208	18.564
1630	5 ay	?	" "	129.529*	74.425	91.469	38.060	0
1630-1631	12 ay	Ebna-i sipahiyan	Mehmed Efendi	226.182	188.122	172.558	38.060	683
1631-1632	10 ay	" "	" "	211.610	167.370	164.115	38.760	1.830
1632-1633	18 ay	-	? Ağa	333.236	285.935	258.866	38.060	13.136

M. SENE	DÖNEM	UNVAN	MÜTEVELLİ	VAKFIN TOPLAM VARLIĞI	DÖNEM GELİRLERİ	GİDERLER	MUHASEBE-İ MAZİYE	
							ZİMMET	BAKİYE
1633-1635	15 ay	-	İbrahim Çelebi	268.049	229.989	215.078	48.864	527
1635-1636	12 ay	-	" "	240.663	184.084	172.208	38.060	60
1637-1639	26 ay	Bevvaban-1 Dergah-ı Âli	Kenan Bey	480.910	402.692	405.498	74.795	56
1639-1640	10 ay	Bevvaban-1 Dergah-ı Âli	Hasan Çelebi	224.420	149.510	148.347	61.577	7.746
1640-1641	14 ay	Bevvab	Hüseyin Bey	315.737	246.414	174.535	63.647	147
1654-1655	15 ay	Bevvaban-1 Sultani	Ali Çelebi	291.130	246.950	289.811	0	1.319
1663-1664	13 ay	" "	" "	227.520	227.520	199.323	0	1.630
1664-1665	13 ay	-	Mustafa Çelebi	138.170	136.540	136.514	0	1.656
1667	10 ay	-	Mustafa Efendi	108.760	108.760	108.223	0	537
1667-1668	9 ay	Bevvab-1 Sultani	Kenan Bey	95.932	95.395	86.366	0	116
1668-1670	17 ay	-	Mustafa Efendi	276.954	276.838	239.559	0	14.940
1670-1672	26 ay	-	İsmail Efendi	307.586	292.646	307.526	0	60
1672-1673	12 ay	Ser-Tabbahin-i Hassa	Mehmed Ağa	137.190	119.190	139.508	-	-2.318
1675-1676	11 ay	-	Mehmed Efendi	114.075	-	118.645	-	-8.355
1676-1678	18 ay	-	Mehmed Bey	269.970	-	254.779	-	21
1678	5 ay	-	" "	50.085	-	53.365	-	-2.980
1681-1685	50 ay	-	Abdullah Çelebi	569.140	569.140	598.620		-43.480
1687-1688	11 ay	Bevvaban-1 Sultani	El Hac Mehmed	149.076	149.076	148.389	660	27
1688-1689	12 ay	Çavuş	Mahmud Çavuş	131.044	131.044	122.895	7.634	515
1689-1690	3 ay	" "	" "	50.577	42.428	42.927	847	-22.252
1691	7 ay	-	Mustafa Efendi	101.502	101.502	94.018	2.100	60
1692-1693	15 ay	-	Ömer Ağa	213.929	139.229	184.659	9.000	-280

M. SENE	DÖNEM	UNVAN	MÜTEVELLİ	VAKFIN TOPLAM VARLIĞI	DÖNEM GELİRLERİ	GİDERLER	MUHASEBE-İ MAZİYE	
							ZİMMET	BAKİYE
1693-1694	12 ay	-	" "	157.974	139.374	131.874	8.100	0
1694-1695	12 ay	-	" "	149.228	112.328	123.816	11.700	-5.218
1695-1696	12 ay	-	" "	285.744	274.044	139.413	15.300	328
1696	3 ay	-	" "	52.159	36.531	38.499	13.660	0
1696-1698	17 ay	Nazır-ı Rah-ı Abb	Osman Ağa	179.004	179.004	171.446	7.600	-42
1698-1699	16 ay	-	Mehmed Ağa	171.952	148.992	161.742	4.660	0
1700-1701	14 ay	?	İsmail Ağa	180.108	180.108	176.596	3.300	212

*Bilanço aslında işlem hatası var

Kaynak : BOA MAD. d. Göm. No: 01703 Vr.00101-102-103 (h.1020-22), Vr.0096-97-98-99 (h.1024), Vr.0093-94-95 (h.1025), Vr.0089-90-91 (h.1026), Vr.0086-87-88 (h.1027), Vr.0082-83-84 (h.1028), Vr.0079-80-81 (h.1029), Vr.0076-77-78 (h.1031), Vr.0073-74-75 (h.1032), Vr.0070-71 (h.1033), Vr.0067-68 (h.1034), Vr.0062-63-64-65 (h.1036-37), Vr.0057-58-59-60 (h.1037), Vr.0053-54-55 (h.1038), Vr.0050-51-52 (h.1038), Vr.0045-46-47-48-49 (h.1038-39), Vr.0041-42-43-44 (h.1039-40), Vr.0037-38-39-40 (h.1040), Vr.0033-34-35-36 (h.1041), Vr.0027-28-29-30-31 (h.1041-43), Vr.0022-23-24-25 (h.1043-44), Vr.0018-19-20-21 (h.1044-45), Vr.0012-13-14-15-16 (1046-48), Vr.0002-3-4-5 (h.1049), Vr.0007-8-9-10 (h.1049-50), Göm. No: 07446 Vr.00002-3-4 (h.1064-65), Göm. No : 07814 Vr.00002-3-4 (h.1073-74), Göm. No :07793 Vr.00002-3-4 (h.1074-75), BOA EV.HMH.d. Göm. No: 00187 Vr.00003-4-5 (h.1077-78), BOA TS.MA.D. Göm. No: 04254-0002 Vr.002-3-4-5 (h.1078-79), Göm. No : 04254-0003 Vr.002-3-4-5 (1079-80), BOA EV.HMH.d. Göm. No.00217 Vr.00003-4-5 (h.1080-82), BOA TS.MA.D. Göm. No: 04254-0004 (icmal, h.1082-83), Göm. No: 04254-0006-00-001 (icmal, h.1086), Göm. No.1678-0037 Vr.001 (h.1087-89), TS.MA. E-0088-0021-002-001, (h.1089), BOA EV.HMH.d. Göm.No.00363 Vr.00003-4 (h.1092-96), Göm.No.00478, Vr.00003-4-5 (h.1099), Göm:00520, Vr.00003-4-5-6 (h.1100), Göm.No.00570, Vr.00003-4-5 (h.1101), Göm.No.00628, Vr.00004-5-6 (h.1102), Göm.No.00698, Vr.00003-4-5 (1103-4), Göm.No.00756, Vr.00004-5-6 (h.1105), Göm.No.00831, Vr.00004-5-6 (h.1106), Göm.No.00882, Vr.00003-4-5 (h.1107), Göm.No.00937, Vr.00004-5 (h.1108), Göm.No.00954, Vr.00003-4-5 (h.1108), Göm.No.00868, Vr.00003-4 (h.1109-10), Göm.No.01108, Vr.00002-3 (h.1111-12)

Muhasebe defterlerinde bu ikisi arasındaki farka, (*El- Baki - Min Zalike'l-Bâki*), kesin, doğru bâkiye anlamında *Sahhu'l-Bâki* denirdi. Aradaki fark sonraki döneme devreden nakit fazlası olursa bilançolarda *der-kise*, denirdi ki tabloda bu gelir fazlası 'Bâkiye' sütunundadır. Gerek eski (*sabık*) müteveli, gerek kiracılardan tahsil edilemeyen vakıf alacakları ise tabloda "Zimmet" sütunundadır. Bilançolarda buna *der-zimem* denirdi. Yani tablodaki "Zimmet" sütunu vakfın tahsil edemediği alacaklarıdır. Vakıf geçmişten gelen borcunu ilgili muhasebe döneminde ödenmişse kime, ne kadar borç ödendiğinin detayları bilançoda mutlaka olurdu.

İstanbul Vakfı'nın bilanço verileriyle hazırlanan gelir ve gider tablosunun genel özellikleri bu şekildedir. XVII. yüzyıla ait bu bilançolar İstanbul Vakfı'nın bir yüzyıl içinde temelde iki kriz döneminden geçtiğini gösterir. Bunların ilki XVII. yüzyılın ilk yarısında Osmanlı Devleti'nin yaşadığı bazı siyasi krizlerin vakfa yansması, diğeri başkent İstanbul'un 1660'da geçirdiği yangındır (*ihrak-ı kebir*). Aşağıda İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyılda gördüğü bu olaylar iki farklı dönem halinde ele alınacaktır.

4.2.1. XVII. Yüzyılın İlk Yarısında İstanbul Vakfı

İstanbul Vakfı'nın bilançolarının analizine geçmeden önce şu birkaç husus belirtilmelidir. Bu tür defterlerde ideal olan muhasebe defterinin girişindeki "Vakfın Toplam Varlığı" ve "Dönem Gelirleri" arasındaki farkın düşük olmasıdır.⁵⁹⁰ Başarılı bir muhasebe döneminde bu ikisinin arasındaki fark, vakfın önceki dönemden devreden gelir fazlasıdır (*der kise*). Vakıf gelirlerini düzenli tahsil edemiyorsa, alacakları birikmişse, dışarıdan borç almışsa aradaki fark giderek açılacaktır. Bu durumda vakfın "Zimmet" meblağı artacak veya en iyi ihtimalle farklı bir dönemde tahsil edilen vakıf alacakları "Dönem Gelirleri"ne yansımadan, "Vakfın Toplam Varlığı"nı arttıracaktır. Veya en kötü ihtimalle vakıf alacaklarını tahsil edemeyecek, aradan yeterince zaman geçtiğine karar verilince bu alacaklar bilançolardan tamamen silinecektir.

⁵⁹⁰ İstanbul evkafında bu durum Tablo 17'de 5 ve 6. sütunlarda görülebilir.

İstanbul Vakfı'nın sıkıntısız başladığı XVII. yüzyılın ilk yıllarını gösteren yedi muhasebe defteri vardır. Bunların en erken tarihli 1611-14 yılları muhasebe dönemine aittir. Bu yıllarda toplam gelirler ve dönem gelirleri arasındaki farkın nedeni alacakları değil, önceki dönemden devreden nakit fazlası (*der kise*) 21.085 akçedir.⁵⁹¹ Vakfın nakit fazlası (Tablo 17'de Bakiye sütunu) 1615-16 yıllarında 1.319 akçe,⁵⁹² 1616-17 yıllarında 5.102 akçedir.⁵⁹³ Vakfın ilk on yılında tahsil edilemeyerek biriken alacakları (*der zimem*) yoktur. Gerçi 1616-17 yılları ve öncesinde tahsil edilemeyen bazı kiralar olmuş, ancak kısa sürede tahsil edilmiştir.⁵⁹⁴ Bu türden birikmenin tek örneği Elvanzade Mahallesi'ndeki *hane-i kebirdir*. 1615-16 yıllarında *icareteyn* usulüyle kiralanmış bu gayrimenkule ait yıllık 2 bin akçe *icare-i müeccele* bedeli kiracı tarafından ödenmez.⁵⁹⁵ Böylece 1617 yılından itibaren her dönem biriken 2 bin akçe vakfın "Zimmet" meblağını artırır (Tablo 17). Tek gayrimenkulden kaynaklanan tahsilat sıkıntısı vakfın bütünü için ciddi bir problem değildir.

İstanbul Vakfı'nın yüzyılın başındaki yıllık kira gelirleri 185-190 bin akçe civarındadır. Vakfın gayrimenkullerini *icareteyn* usulü kiralanması ve kiralama esnasında peşin tahsil edilen bedeller bu miktarı artırır. Bu dönemde 10-30 bin akçe arasındaki peşin (*icare-i muaccele*) bedelleri İstanbul Vakfı'nın "Dönem Gelirleri"ni 200 bin akçenin üzerine çıkarır (Tablo 6). 1615-16 yıllarında vakfın tahsil ettiği 160 bin akçe *icare-i muaccele* bedeli XVII. yüzyılın ilk yarısında tahsil edilen en yüksek bedeldir. "Dönem Gelirleri" mezkur senede 344.660 akçeye yükselir.⁵⁹⁶

İstanbul Vakfı'nın "Giderler" (*Vuzia Min Zalik*) bölümünde bu dönemde vakıf harcamaları gelirlerle uyumlu şekilde 200 bin akçe civarındadır. Bu harcamaların detaylarına göre vakıf çalışanlarına (*mürtezika*) ödenen ücretler (*vezaif*) 103-107 bin akçe, "Muhtelif Giderler"i (*ihracat-ı Saire*) 25-35 bin akçe arasındadır. Bu dönemde vakıf giderlerini yükselten kalem tamir (*meremmat*) giderleridir (Tablo 11).

⁵⁹¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0103 (h.1020-22)

⁵⁹² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0099 (h.1024)

⁵⁹³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0095 (h.1025)

⁵⁹⁴ 1611-14 yıllarında dönem sonunda tahsil edilemeyen kiralardan 127.980 akçe, 1615-16 yıllarında 86.080 akçe kaydedilmiştir. Ancak bunlar kısa sürede tahsil edilerek zimmet meblağına yansıtılmamışlardır.

⁵⁹⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0096 (h.1024)

⁵⁹⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0096 (h.1024)

1615-16 yıllarında İstanbul Vakfı tamir ve onarım işlerine 123.885 akçe, 1619-20 yıllarında 84.083 akçe sarf eder. Bu harcamaların neredeyse tamamı İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarının (*akarat-ı mevkufe*) onarımı içindir.⁵⁹⁷

Yüzyılın başında İstanbul Vakfı'nın gelirleri ve giderleri karşılaştırıldığında vakfın gelir fazlası verdiği görülür. (Tablo 17). Vakıf gelir fazlası olduğu yıllarda bunu bir sonraki yıla devrediyordu. İlk on yılda vakfın en yüksek gelir fazlası 1619-20 yıllarındaki 15.820 akçedir (Tablo 17). Bu yıllarda İstanbul Vakfı'nın yöneticisi aynı kişi Bevvaban-ı Dergah-ı Âli Ahmed Bey'dir. Dönem ortasında *mütevelli* değişimi yaşanmadığından bilançoların tamamı yıllık düzenleniyordu. Aynı şekilde vakfın nazırı bu dönemde aynı kişi, El Hac Mustafa Ağa'dır. Kara ağalardan olan, Dar'üs-saade Ağası Mustafa Ağa 1603-20 yılları arasında, Sultan I. Ahmed, Sultan I. Mustafa ve Sultan II. Osman döneminde görev yapmış, tecrübeli bir kişidir.⁵⁹⁸ Sonuç olarak İstanbul Vakfı ilk on yılını başarılı şekilde, borçlanmadan ve gelir fazlası devrederek kapatır.

4.2.1.1.Siyasi Krizlerin İstanbul Vakfı'na Etkisi (1622-32)

İstanbul Vakfı'nın 1622-1630 yıllarına ait on muhasebe defteri vardır.⁵⁹⁹ Bu dönem aynı zamanda Osmanlı Devleti'nde çeşitli siyasi çekişmelerin yaşandığı, bundan sultan vakıflarının yönetiminin etkilendiği bir süreçtir. Dolayısıyla bilançoların analizine geçmeden önce dönemin siyasi olaylarından kısaca bahsedilmelidir. Bu süreçte devletin en üst düzeyinde yaşanan siyasi krizin temel nedeni 1622'de sipahilerin ayaklanması sonucu Sultan II. Osman'ın tahttan indirilerek hal edilmesi, yerine akli dengesizlikleri olan amcası Sultan I. Mustafa'nın ikinci kez tahta geçirilmesidir.

⁵⁹⁷ 1615-16 yılları bilançosuna göre sadece Timurtaş Mahallesi'ndeki odaların tamirine 29.459 akçe, diğer bir kayıta Unkapanı semtindeki odaların tamirine 24.750 akçe harcandığı kayıtlanmıştır. BOA MAD.d. Göm. No.01703 Vr.0098 (h.1024)1619-20 yılları bilançosunda toplam 5 kayıt tamir, onarım ve yenileme harcaması yapıldığı kayıtlanmıştır. Bu harcamalar vakfın odaları için 18.560, 17.943, 18.720, 14.850 akçedir. Son olarak evkafa ait bir hane gayrimenkulün onarımına 13.940 akçe harcandığı kayıtlanmıştır. BOA MAD.d. Göm.No.0080-81 (h.1029)

⁵⁹⁸ M.Çağatay Uluçay, Harem II., 4.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011, s.214

⁵⁹⁹ İstanbul evkafının 26 Kasım 1620- 12 Nisan 1622 tarihli (1 Muharrem 1030- 30 Cemaziyel Evvel 1031) 16 aylık ve 12 Aralık 1624- 17 Ocak 1627 (1 Rabiül Evvel 1034- 29 Rabiul Ahir 1036) tarihli 26 aylık defterleri Maliyeden Müdevver fonundaki ciltli seriye Osmanlı döneminde eklenmemiştir.

Bu durumun vakıfları ilgilendiren birinci yönü Sultan II. Osman'ın başına gelenlerden dönemin dar'üs-saade ağası, aynı zamanda Evkaf-ı Haremeyn Nazırı Süleyman Ağa'nın suçlanması, neticede öldürülmesidir.⁶⁰⁰ İkinci ve asıl yönü ise; Sultan I. Mustafa'nın veziriâzam olarak Mere Hüseyin Paşa'yı atamasıdır. Hüseyin Paşa sultan vakıflarının *tevliyetine* sipahilerin el koymasına müsaade etmiştir. Bu yetkiyi "hizmet" adı altında ele alan sipahiler sultan vakıflarının *tevliyet, kitabet, cabiyet* ve hesapları kontrol (*nezaret*) işlerini ele geçirerek gelirlerini yağmalamıştır.⁶⁰¹ Bazı kaynaklarda sipahilerin yetkilerindeki bu genişlemenin tarihi 1625'tir. İstekleri yerine getirilmediği zamanlarda bu askerler ayaklanarak (1628'de olduğu gibi) hizmet talep ediyorlardı.⁶⁰² Sipahilerin vakıflara bu müdahalesi 1632'ye kadar sürer. Sultan IV. Murad (1623-40) devlet yönetimini resmen ele aldığı ilk iş olarak bir *hatt-ı hümayun* çıkarır, askerlerin vakıflarla ilişkisine son verir.⁶⁰³

Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın mevzu bahis on yıllık muhasebe bilançolarına bakıldığında vakıflar için olumsuz geçen bu dönemden payını aldığı anlaşılır. Vakıf bu süreçte istikrarsız bir dönemden geçer. Bu durum Tablo 17'de görülebilir Tabloda ilk görülen İstanbul Vakfı'nın 1622'den itibaren gelirlerini düzenli tahsil edemediğidir. Bunu ortaya koyan "Vakfın Toplam Varlığı" ve "Dönem Gelirleri" meblağının arasının giderek açılmasıdır. Ayrıca vakfın kısa sürelerde, sık *mütevelli* değiştirmesi normal bir durum değildir. Vakıflarda bilindiği üzere her *mütevelli* ancak kendi hesabından sorumludur. Dolayısıyla bir değişiklik olduğunda ilgili dönemin muhasebesi hazırlanmalıdır.⁶⁰⁴ İstanbul Vakfı'nda *mütevelli* değiştiğinde vakfa dair hesabının görülmesi için bilançolar 2,5,9 ay gibi kısa sürelerde hazırlanmaya başlamıştır. Böylece vakfın aynı yıllara ait gelirleri ve giderleri birkaç bilançoğa bölünmüş, haliyle vakfın analizi ilk döneme göre karmaşık bir hal almıştır.

⁶⁰⁰ Halil İncılık, Devlet-i' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s.179, Ayrıca bkz. Baki Çakır, Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl), İstanbul: Kitabevi, 2003, ss.44-52

⁶⁰¹ İncılık, aynı eser, ss.181-185, ss.213-214

⁶⁰² Çakır, a.g.e., s.51

⁶⁰³ İncılık, aynı eser, ss.199-200, 211

⁶⁰⁴ Kayhan Orbay her mütevellinin ancak kendi hesaplarından sorumlu olmasını 'dönemsellik ilkesi' diyerek açıklar. Bkz. "Orhan Gazi Vakfının Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)", Ankara: Vakıflar Dergisi, Sayı 38, ss.65-84, 2012, s.68

Tablo 17’de vakfin bilançolarında dikkati çeken ikinci husus 1620-30 yılları arasında değişen *mütevellilerin* unvanıdır. 1622’den sonra vakfa idareci olanlar artık ebna-i sipahiyan unvanlı sipahi askerleridir.⁶⁰⁵ 13 Nisan 1622’den itibaren vakfin idaresine gelenler sırasıyla; Süleyman Çavuş, Mustafa Bey, Hüseyin Bey, Mehmed Efendi’dir. 1627 yılı öncesinde bilançolarında yirmi altı aylık bir eksiklik vardır. Ancak mezkur muhasebe defterinin girişinde muhasebesi eksik yıllarda Ebna-i sipahiyan’dan Mahmud Bey ve Hıdır Bey’in zimmetinde kalıp, sonradan tahsil edilen vakıf gelirleri kaydedilmiştir. Yani muhasebesi eksik dönemde vakfi idare edenler yine sipahilerdir, üstelik aynı yıl içinde vakıf üç müteveli değiştirmiştir.⁶⁰⁶ Bilanço giriş paragrafından anlaşılan bazı yıllarda bevvaban-ı dergah-ı âli’den olanların yani saray kapıcılarının bu görevi tekrar ele almak istedikleridir. Ancak gayelerinde başarılı olamazlar. Mesela Bevvab-ı Sultani unvanlı Ali Bey 1629’da *tevlîyet* görevine getirildiğinde ancak iki ay kalabilir.⁶⁰⁷ İstanbul Vakfı’nda bu durum 1632’ye kadar sürer. Sultan IV. Murad’ın çıkardığı *hatt-ı hümayun*’un ardından İstanbul Vakfı’nın bilançolarından ebna-i sipahiyan unvanlı askerlerin ismi görülmez olur. Vakfin *tevlîyeti* eskiden olduğu gibi bevvaban-ı dergah-ı âli’den kimselere döner.

Peki İstanbul Vakfı’nın ebna-i sipahiyan unvanlı mütevellilerin idaresindeki on yılı nasıl geçmiştir? Bu dönemde her şeyden önce vakfin gelirleri zamanında tahsil edilemez. Kira alacaklarının zamanında tahsil edilemediği hallerde muhasebe defterlerinde izlenen üslup önce *Ani’l-Müsamerat* denerek üst satırda vakfin toplam alacağının yazılmasıdır. Ardından alt satırda dönem içinde tahsil edilenler (*Makbuz*) ve tahsil edilemeyenler (*Baki*) olarak iki ayrı başlıkla belirtilir. Bu ikisinin toplamı vakfin brüt kira gelirleridir. İstanbul Vakfı’nın 1627’de 173.066 akçe olan brüt kira gelirlerinin 52.045 akçesi *Baki* kalır. 11 aylık bu dönemde vakfin net kira gelirleri 121.211 akçedir.⁶⁰⁸ 1627-28 yıllarında zamanında tahsil edilemeyen kira gelirleri 8.656 akçe,⁶⁰⁹ 1629-30 yıllarında 6.631 akçedir.⁶¹⁰

⁶⁰⁵ Bu unvan kapıkulu süvari askerlerinden sipah ocağında bulunanlar için kullanılıyordu. Bkz. Mehmet Ali Ünal, Paradigma- Osmanlı Tarih Sözlüğü, s.214

⁶⁰⁶ 1627 yılı bilançosunda 1036’dan kalan 881 akçenin Mahmud Bey’den, gene 1036’dan kalan 24.360 akçenin Hıdır Beyden tahsil edildiği kayıtlanmıştır. Bkz. BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0062 (h.1036-37) Bu iki müteveliyle birlikte İstanbul Vakfı’nın on yılda 8 müteveli değiştirdiği anlaşılır.

⁶⁰⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0050 (h.1038)

⁶⁰⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0062 (h.1036-37)

⁶⁰⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0057 (g.1037)

⁶¹⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0045 (h.1038-39)

İncelenen bilançolarda tahsilatlarda neden böyle bir bozulmanın ortaya çıktığına dair bir delil yoktur. Anlaşılan sipahi askeri olan idareciler vakfi iyi idare edemez. İstanbul Vakfı'nın yüzyılın başında kira tahsil edemediği tek bir *hane-i kebiri* varken kısa sürede bu sorunun artması bunu düşündürür. İstanbul Vakfı'nın mezkur dönemi için ortalama gelir tahmini yapılması bu nedenle doğru değildir. Bunun yerine vakfin 1622-23 yıllarına ait 12 aylık periyodu olan dönemde “net kira geliri”nin 193.190 akçe,⁶¹¹ 1629-30 yıllarında 166.338 akçe olduğunun söylenmesi yeterlidir.⁶¹² Yani İstanbul Vakfı'nın tahsil ettiği kira gelirleri yıllara göre farklılık gösterir. Bazı yıllar vakfin tahsilatları çok düşer. Aynı yıllar için “Dönem Gelirleri” sırasıyla 200.690 akçe ve 199.626 akçedir. Bu dönemde İstanbul Vakfı'nın *icare-i muaccele* gelirleri 10-20 bin akçe arasındadır.

İstanbul Vakfı'nın 1622-30 yıllarında kira alacaklarının tahsil edememesi vakfin *der zimem* meblağını oldukça arttırır. Hatırlanacağı üzere Bevvaban-ı Dergah-ı Âli Ahmed Bey'in vakfı idare ettiği dönemde vakıf tek bir mülkün kirasını tahsil edemiyordu. 1622'ye kadar biriken vakıf alacağı 11.330 akçeydi.⁶¹³ Tablo 17'deyse “Zimmet” sütunundaki bu meblağın kimi yıllar 83.288 akçe gibi çok yüksek rakamlara ulaştığı görülür. Bilanço detayları bu miktarda birikmiş alacağın her zaman gerçeği yansıtmadığını ortaya koyar. Mesela 1627'de Mustafa Bey *tevlîyet* görevinden ayrıldığında zimmetinde kaydedilmiş 83.288 akçenin bir sonraki yıl, 1627-28'de önce 54.377 akçesi,⁶¹⁴ sonra 19.086 akçesi tahsil edilir. Bilançolardan anlaşılan sabık *mütevellin*in zimmetinde olan vakıf gelirlerini vakfa hemen teslim etmediğidir.

Mütevelli adına tutulan zimmet kayıtlarında üzerinde durulması gereken bir husus zimmetlerinde görünen paranın bazen kiracıların ödemediği kiralari olduğudur. Tahsil edilemeyen vakıf kiralalarının hangi *mütevelli* döneminden kaldığının anlaşılması için böyle bir üslup izleniyordu. Bir zaman sonra kiracıdan tahsilat yapılıncaya *mütevellin*in zimmetinden bu paralar düşülüyordu.

⁶¹¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0073 (h.1032)

⁶¹² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0045 (h.1038-39)

⁶¹³ Bu döneme ait muhasebe defteri olmadığından Ahmed Bey tablo 17'de bu yıllarda gösterilmemiştir. Ayrıca birincil kaynak olarak bkz. BOA MAD.d. Göm. No.01703 Vr.0076 (h.1031)

⁶¹⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0061 (h.1037)

Bu durum *mütevellin*in vakıf parasına el koymadığını, ancak kiracılardan düzenli tahsilat yapamadığını ortaya koyar. Yani bu dönemde sıkıntı kira gelirlerinin düzenli toplanamamasıdır. Mesela 1628-29 yıllarında sabık mütevelli Hüseyin Bey zimmetinde görülen 3.060 akçe,⁶¹⁵ 1629’da Ali Bey zamanından kalan 2.632 akçe⁶¹⁶ vakıf alacağıının ikisi birden 1629-30 yıllarında kiracılardan tahsil edilmiş, zimmetlerinden düşülmüştür.⁶¹⁷

Vakıf kasasına gecikerek giren bu tür nakit gelirleri “Vakfın Toplam Varlığı”na eklenerek, “Dönem Gelirleri” ile arasındaki farkı açmaktaydı. Bu meblağlar bazı dönemlerde dikkat çekicidir. Mesela 1622’de vakfın 7 aylık “Dönem Gelirleri” 136.880 akçe olduğu halde sabık mütevelli Ahmed Bey’in zimmetindeki 53.084 akçenin 41.754 akçesi, ayrıca önceki dönemin fazla vererek devrettiği 7.452 akçe “Vakfın Toplam Varlığı”nı 197.416 akçeye çıkarmıştır.⁶¹⁸ Toplam vakıf gelirlerini arttırdığı için bu sonuç olumlu görünse bile esasen İstanbul Vakfı’nın içinde bulunduğu istikrarsız sürecin bir sonucu olarak yorumlanmalıdır.

Diğer yandan, vakfın tahsil edemediği alacakları her zaman tahsil edilerek, “Zimmet” meblağından düşülmüyordu. 1622-30 yılları arasında bu şekilde kronikleşmiş, tahsilatı yapılamayan 38.060 akçe birikmiştir. Bu meblağ vakfın XVII. yüzyılın ilk döneminde tahsil edemediği 10.830 akçenin üç buçuk katından daha fazladır.⁶¹⁹ “Zimmet”te 1622’ye kadar biriken bu meblağa Süleyman Çavuş’un mütevelli olduğu dönemde 2.262 akçe eklenmiştir ki bu alacakta Elvanzade Mahallesi’ndeki *hane-i kebirden* tahsil edilemeyen paradır.⁶²⁰ Yani Süleyman Çavuş 1624’te *tevlîyet* görevinden ayrıldığında İstanbul Vakfı’nın “Zimmet”te birikmiş 13.092 alacağı vardı. 1624’ten sonra bu meblağa Mahmud Bey zamanından kalan 5.660 akçe, Mustafa Bey zamanından 9.825 akçe, son olarak Ahmed Ağa zamanından 9.483 akçe eklenmiştir. Yani İstanbul Vakfı’nın 1624’te 13.092 akçe olan alacakları altı sene içinde 38.060 akçeye ulaşmış, bilançolara göre kronikleşerek, tahsil edilememiştir.

⁶¹⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0055 (h.1038)

⁶¹⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0052 (h.1038)

⁶¹⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.45 (h.1038-39)

⁶¹⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0076 (h.1031)

⁶¹⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0076 (h.1031)

⁶²⁰ Bu tarihten itibaren Elvanzade mahallesinde kiracı olan kişinin çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Zaten bilançolarda bir daha buraya ait bir vakıf borcu görülmemektedir. BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0071 (h.1033)

Burada dönem gelirlerinin tahsil edilememesi ve dönemin istikrarsızlıkları arasında kurulan ilişki vakıf idaresinin bozulmasıdır.

İstanbul Vakfı'nın "Gelirler"inin genel durumundan sonra aynı dönemdeki "Giderler"ine (*Vuzia Min Zalik*) bakalım. Vakfın bilançolarının ortaya koyduğu, 1622-30 yılları arasında gelirlerini düzenli tahsil edemeyen vakfın giderlerini zamanında ödeyemediğidir. Böylece İstanbul Vakfı ilk defa zamanı gelmemiş kira alacaklarını erken tahsil etme yoluna gider. Kayhan Orbay, gelirlerin yetersizliği nedeniyle vakıfların bu tür çözüm yollarına başvurduğuna işaret eder.⁶²¹ Buna göre zamanı gelmeyip erken tahsil edilen İstanbul Vakfı'nın alacakları 1623-24 yıllarında 7 bin akçe,⁶²² 1627-28 yıllarında 2.034 akçe⁶²³ ve 1630'da 1.362 akçedir.⁶²⁴ Muhasebe defterlerinde diğer gelirlerden farklı olarak erken tahsil edilen kiralara "Dönem Gelirleri"nin öncesinde belirtilirdi. Bunların hangi ay ve yılların kirası olduğu bilançonun kayıtlarında ifade edildiğinden erken tahsilat yapıldığı açıktır.

İstanbul Vakfı'nın nakit sıkıntısına erken tahsilatların yeterli olmadığı 1622'den itibaren vakfın çeşitli ödemelerini ertelemesinden anlaşılır. Sultan vakıflarının muhasebe defterlerini inceleyen Kayhan Orbay'a göre vakıflar mali sıkıntı içine düştüğünde alacaklarından yaptıkları erken tahsilatlar yeterli gelmeyince borçlanırlardı. Borçlanmalar maaş gibi aylık ödemelerin ertelenmesi, vakfın ihtiyaçlarının veresiye satın alması şeklindeydi. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nda yüzyılın ilk yarısında başvurulan geçici çözümler bunlardır. Vakıfların mali sıkıntılarını gidermek için başvurduğu diğer yollar ; *mütevellin*in vakfa yardım etmesi, merkezi hazinenin sağladığı tahsisatlar, diğer bir vakfın bazı gider kalemlerini üstlenmesi veya ödünç maddi destek verilmesidir. Bir vakfın diğer bir vakıftan yardım almaya başlaması maddi açıdan artık çok güç bir aşamada olduğunu gösterirdi.⁶²⁵

XVII. yüzyılın ilk yarısında karşılaştığı güçlükleri kendi imkanlarıyla atlatabilen İstanbul Vakfı ancak büyük İstanbul Yangını'ndan sonra kendini döndürmekte ciddi sıkıntılarla karşılaşır. Vakıf böylece diğer vakıflardan borç almaya

⁶²¹ Orbay, aynı eser, aynı yerde

⁶²² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0070 (h.1033)

⁶²³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0057 (h.1037)

⁶²⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0041 (h.1039-40)

⁶²⁵ Kayhan Orbay, aynı eser, ss.68-70

başlar. Muhasebe defterlerinden anlaşılan vakfın diğer vakıflara borçlandığı dönemlerde de ödemelerini ertelediğidir.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında borçlanma konusunda dikkat edilmesi gereken, defterlerde sadece net ödemelerin belirtildiğidir. Ardından bir alt satırda vakfın ilgili dönemde ödeyemeyip ertelediği borç tutarı yazılırdı. Borçlanılan miktar *eda na-şüde* ifadesiyle not alınırdı. Böylece vakfın kime, ne kadar borçlanıldığının takibi kolaylaşıyordu. 1622-30 yılları muhasebe defterlerinden anlaşılan vakfın borçlarını uzun süreli ertelemediğidir. Ertelenen ödemeler ilk fırsatta geri ödenirdi. İstanbul Vakfı'nın 1622-30 yıllarında hangi gider kaleminde, ne kadar ödeme ertelediğinin detayları aşağıda Tablo 18'dedir.

Tabloda tarih ve dönem sütunlarından sonraki “Giderler” sütunu İstanbul Vakfı'nın bu yıllarda yaptığı nakit ödemelerdir. Bu rakamlar aynı zamanda Tablo 11'de İstanbul Vakfı'nın giderleri tablosunda olanlardır. Ancak vakıf doğrudan ödeme yapmasa bile ihtiyaçlarını borçlanmak suretiyle karşılıyordu. Bu nedenle İstanbul Vakfı'nın gerçek harcamaları ve nakit harcamaları arasında bir boşluk meydana gelir. İşte ödenmeyerek ertelenen bu harcamaların detayları aşağıda Tablo 18'dedir. Tabloda önce “Giderler” sütununda yapılan net ödemeler gösterilmiş, ardından “Toplam Giderler” sütununda vakfın ertelenmiş harcamaları bu meblağa dahil edilmiştir. Böylece vakfın nakit harcamaları ve borçlandığı meblağların karşılaştırılmasına imkan verilmiştir. Ertelenmiş ve nakit giderler arasındaki “Borçlanma” üst sütunu altındaki sütunlarda ücretler, *ihracat*, *meremmat* ve zemin gider kalemlerinden hangisinden, ne kadar ödeme ertelendiğinin detayları verilmiştir. Bunlar arasında sadece *mukataa-i zemin* denilen kiralardan ödemeleri diğerlerine göre farklı muhasebeleştirilmiştir.

Muhasebe defterlerinde zemin kiraları kimi zaman ayrı bir başlık açılmadan *ihracat* ana gider kalemine eklenirdi. Bunların ödenmeyen kısmına gider kayıtlarında *eda na-şüde* denirdi. Mesela 1623-24 yıllarında zemin kirasının 880 akçesinin ödendiği, 3.400 akçenin ödenmediği (*eda na-şüde*) muhasebe defterine yazılmıştı.⁶²⁶

⁶²⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0071 (h.1033)

Oysa 1624'te hiç zemin kirası ödemesi yapılmamış, bilançoya borç hanesi veya *edana-şüde* meblağı eklenmemiştir.⁶²⁷ Tabloların hazırlanmasında bilançolara bağlı kalındığından bilançoya borç yazılmayan bir meblağ aşağıda Tablo 18'de borç hanesinde gösterilmemiş, bunun yerine açıklama (A.) notu eklenmiştir. Mesela 1627'de *İhracat* giderleri içinde 1.285 akçe Zemin kirası ödendiği kayıtlanmış, ancak vakıf borçlandırılmamıştır.⁶²⁸ Bu durumda muhasebe defterinde borç yazılmadığından tablo 18'e borç meblağı eklenmemiştir.⁶²⁹

Tablo 18
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
1622-30 Yılları Borçları- Borç Geri Ödemeleri (Akçe)

M.Sene	Dönem	Giderler	Borçlanma				Toplam Giderler	Borç Ödeme	Açıklama (A.)
			Ücretler	İhracat	Meremmat	Zemin			
1622	7 ay	176.103	0	0	1.000	0	177.103	0	-
1623-24	12 ay	218.350	2.880	3.400	1.000	3.400	229.030	0	-
1624	2 ay	41.143	1.800	3.640	0	A.	46.583	0	Zemin ödenmemiş
1627	11 ay	142.491	5.060	7.345	18.093	A.	172.989	9.812	Zemin İhracat Gd. içinde
1627-28	9 ay	193.559	0	0	0	0	193.559	40.178	-
1628-29	5 ay	84.623	5.700	0	0	A.	90.323	0	Zemin ödenmemiş
1629	2 ay	32.155	0	400	1.080	A.	33.635	5.400	Zemin ödenmemiş
1629-30	12 ay	178.683	0	0	0	A.	178.683	1.480	5.081 akçe ödenmiş
1630	5 ay	91.469	0	4.343	5.160	995	100.972	0	Zemin İhracat Gd. içinde

⁶²⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0068 (h.1034)

⁶²⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0064 (h.1036-37)

⁶²⁹ Kimi zaman hiç ödenmeyip, kimi zaman topluca ödenen Zemin kiralarının detayları önceki bölümde tablo 11'de verilmiştir.

Buna göre İstanbul Vakfı 1622-30 yıllarında gelir tahsilatlarında düzensizlikler olmasına ve “Zimmet”in birikmesine rağmen giderlerini karşılamakta aciz bir duruma gelmemiş, kendini döndürebilmiştir. Mezkur dönemde bilançolar genellikle 12 ay periyotlarda kaydedilmediğinden ortalama gider kalemleri tespit edilemez. Vakfın dönemin başında ve sonunda 12 aylık hazırlanmış iki muhasebe defterine göre çalışanlara (*mürtezika*) 1622-23 yıllarında 108.540 akçe,⁶³⁰ 1629-30 yıllarında 107.570 akçe ödenmişti.⁶³¹ Bu ücretler (*el vezaiif*) meblağı yüzyılın ilk yıllarında yılda çalışanlara ödenenlerle karşılaştırıldığında biraz daha yüksektir (Tablo 11). Bunun nedeni bazen yevmiyelerdeki ufak, tefek artışlar olması, bazen *duagû* grubuna eklenen 1-2 kişidir.

Vakfın 1622-30 yıllarında “Muhtelif Giderler”i (*ihracat-ı saire*) için harcanan miktar 20-30 bin akçe arasındadır. Ancak bu dönemde zemin kirası ödemeleri “genellikle” çeşitli giderler altında gösteriliyordu. Böylece bu tür giderler olduğundan fazla görünüyordu. Mesela İstanbul Vakfı’nın 1622’de 7 aylık *ihracat* gideri 35.413 akçe görünmektedir. Oysa bu meblağa 4.280 akçe zemin kirası dahildir. Yani bu yıl için yapılan ihracat gideri 31.133 akçedir.⁶³² Aynı şekilde 1627-28 yıllarında 7.120 akçe zemin kirası *ihracat* gider kaleminin içindedir. Yani 12 ayda 25.476 akçe görünen *ihracat* gideri esasında 18.356 akçedir.⁶³³

1622-30 yıllarında İstanbul Vakfı’nın harcama kalemlerini yükselten asıl unsur, bir önceki on yılda olduğu gibi bakım-onarım (*meremmat*) giderleridir. Bu kalemlerde yapılan harcamaların büyük bir kısmıysa akar gayrimenkullerin bakım, onarım ve tamirine sarf ediliyordu. Mesela 1623-24 yıllarında 64.793 akçenin 58.224 akçesi,⁶³⁴ 1627’de 56.462 akçenin 47.059 akçesi gayrimenkul akarlar için harcanmıştır.⁶³⁵

⁶³⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0073 (h.1032)

⁶³¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0046 (h.1038-39)

⁶³² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0078 (h.1031)

⁶³³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0059 (h.1037)

⁶³⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0071 (h.1033)

⁶³⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0065 (h.1036-37) Ancak tablo 11’de bu sene için kaydedilen 38.369 akçenin net ödeme olduğu söylenmelidir. Ödenmeyip ertelenen giderler için bkz. tablo 18

İstanbul Vakfı'nın az veya çok tahsil ettiği tüm gelirleri, giderlerine sarf edilmemiş, bir kısmı gelir fazlası olarak sonraki döneme devredilmiştir. Bunlar küçük meblağlardır. Bu gelir fazlası 1623-24 yıllarında 85 akçe,⁶³⁶ 1629'da 40 akçedir.⁶³⁷ XVII. yüzyılda İstanbul Vakfı'nın ilk defa giderlerinin, gelirlerin üzerine çıktığı, vakfin açık verdiği yıl 1624'tür. Vakfın 8.883 akçe açık verdiği 2 aylık dönem bilançosunda *mütevelli* değişimi olduğu görülür.⁶³⁸ İstanbul Vakfı'nın bilançolarına göre vakfin mali açıdan en sıkıntılı dönemi 1624-27 yılları arasındadır.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarının incelenmesiyle ortaya çıkan diğer bir sonuç bu dönemde Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı işinin idari açıdan bir süre boş kaldığıdır. Bunu düşündüren normal zamanlarda vakfin bilançolarına dar'üs-saade ağasının ismi yazılırken bir dönem bundan vazgeçilmesidir. Şöyle ki 1623-24 yıllarına ait iki bilançoda dar'üs-saade ağasının ismi yazılmamış,⁶³⁹ ardından 26 aylık zaman dilimine ait muhasebe defterleri MAD. serisindeki cilde eklenmemiştir. Üstelik diğer muhasebe defterlerinde olduğu bu iki defterin sonuna dar'üs-saade ağasının mühür ve imzası vurulmamıştır. Dolayısıyla yukarıda detaylarından bahsedilen bazı siyasi karışıklıkların olduğu bu yıllarda vakfin idaresinde denetimsizlik nedeniyle bazı boşlukların olduğu anlaşılmaktadır. Yapılan bir çalışmaya göre aynı dönemde Bursa'da Orhan Gazi Vakfı'nın gelirleri de 1622-25 yılları arasında gerilemişti.⁶⁴⁰

Bazı kaynakların bildirdiğine göre bu yıllarda ak ağalar-kara ağalar arasında geçmişten gelen çekişmeler devam ediyordu. Bu çekişmelerin sebebi dar'üs-saade ağalığının, bab'üs-saade ağalığına bağlanmasıydı. Kara ağalardan İdris Ağa'nın göreve gelmesiyle bu çekişmeler nihayete erecek, dar'üs-saade ağalığı ve Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı'nın idaresi artık kara ağalarda kalacaktır.⁶⁴¹

⁶³⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0071 (h.1033)

⁶³⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0049 (h.1038-39)

⁶³⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0068 (h.1034)

⁶³⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0070 (h.1033) ve Vr.0068 (h.1034)

⁶⁴⁰ Orbay, aynı eser, ss.69-70

⁶⁴¹ Ülkü Altındağ Darüssaade maddesinde Ak ağalardan İsmail ağa'nın 1621'de darü's-saade ve babü's-saade ağalığını yürüten son kişi olduğunu bildirir. Bkz. "Darüssaade", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9, s.1 İstanbul Vakfı'nın bilançolarında İsmail Ağa 1619-20 yılları ve 1622-23 yılları bilançolarında evkaf nazırı olarak kaydedilmiştir.

Ülkü Altındağ, İdris Ağa'nın göreve geldiği yılı 1623 olarak gösterir,⁶⁴² İstanbul Vakfı'nın bilançolarında İdris Ağa'nın vakıf nazırı olarak kaydedildiği ilk yıl 1627'dir.⁶⁴³ Bu yıldan itibaren İstanbul Vakfı'nın işleyişi nispeten düzelir. Doğrudan ve kesin bir yorum yapılması mümkün değildir ancak XVII. yüzyılın ikinci on yılında Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı işinin bir süre başıboş kalma ihtimali gelecek çalışmalarda göz önüne alınması açısından burada vurgulanmıştır.

4.2.1.2.İstanbul Vakfı'nın Durağan Yılları (1630-41)

İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyılın ilk yarısına ait son bilançoları 1630-41 yıllarına ait sekiz bilançodur. Bunlar aynı zamanda MAD. serisindeki son on yıla ait muhasebe defterleridir. Tablo 17'de bu on yıla ait “Dönem Gelirleri”, “Giderler”, “Zimmet” ve “Bakiye” sütunlarına bakıldığında vakfın durumunun nispeten iyileştiği, en azından durağanlaştığı görülür. Burada ilk dikkat çeken vakıf idarecilerinin ebna-i sipahiyan unvanlılardan, tekrar bevvaban-ı dergah-ı âli unvanlı kimselere geçtiğidir. 1630-32 yılları arasında Ebna-i Sipahiyan Mehmed Efendi *tevlîyet* görevine devam etmiş, ardından idareciler yeniden saray kapıcılarından kimseler olmuştur.

Bu dönemde “Vakfın Toplam Varlığı” ve “Dönem Gelirleri” karşılaştırıldığında aralarında sabit fark 38.060 akçedir. Bunun nedeni birikmiş vakıf alacaklarıdır. Nakit sıkıntısı bitmeyen İstanbul Vakfı 1630-41 yılları arasında kiralarını erken tahsile devam eder. Buna göre vakıf 1631-32 yıllarında 5.497 akçe,⁶⁴⁴ 1632-33 yıllarında 6.711 akçe,⁶⁴⁵ 1635-36 yıllarında 7.715 akçe⁶⁴⁶ ve 1637-39 yıllarında 8.620 akçe⁶⁴⁷ kira gelirini vakti gelmeden toplar. Vakıf erken tahsilat yaptığında bu tür gelirler “Vakfın Toplam Varlığı”na dahil edilirdi. Bu da “Dönem Gelirleri”yle arasındaki farkın açılmasına neden oluyordu. Geleceğe yönelik alacakların tahsili vakıfta nakit sıkıntısının devam ettiğini gösterir.

⁶⁴² Aynı eser

⁶⁴³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0062 (h.1036-37)

⁶⁴⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0033 (h.1041)

⁶⁴⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0027 (h.1041-43)

⁶⁴⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0018 (h.1044-45)

⁶⁴⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0012 (h.1046-48)

İstanbul Vakfı'nın gelirlerinin bir kısmı bu dönemde de tahsil edilememiş, *el-Baki* meblağına eklenmiştir. 1631-32 yıllarında kira gelirlerinden 700 akçe,⁶⁴⁸ 1637-39 yıllarında 3.820 akçeye⁶⁴⁹ muhasebe bilançolarında *el-Baki* denir. 1637 yılına kadar vakıf gelirlerini geçte olsa tahsil ettiğinden alacaklarda birikme olmaz. 1630-41 yılları arasında muhasebe bilançoları genellikle 12 aylık değildir. Bu nedenle dönem için ortalama kira gelirlerini tahmin etmek güçtür. İstanbul Vakfı'nın 12 aylık hazırlanmış 1630-31 yılları bilançosuna göre toplam geliri 188.122 akçe,⁶⁵⁰ 1635-36 yıllarında 184.084 akçedir⁶⁵¹ (Tablo 17).

1630-41 yılları arasında İstanbul Vakfı'nın "Giderler" bölümünde dikkati çeken çalışanların ücret ödemelerindeki artıştır. Bu kalemden yapılan ödemeler birden geçmiş yirmi yılın üzerine çıkar. Sebebi 1630'a kadar 80-81 kişi olan vakıf çalışanlarının sayısının 1630-31 yıllarında birden 99 olmasıdır. Bu *zevaidhoran* (vakfın gelir fazlasından yararlananlar) sayısındaki artıştan kaynaklanır. 1629-30 yıllarına kadar 2 olan *zevaidhoran*⁶⁵² sayısı ani bir artışla bir sonraki yıl 17 olur. Muhasebe kayıtlarında bu topluluğun bir anda genişlemesinin açıklaması yer almaz. Böylece günlük 5 akçe ücret ödenen *zevaidhoran* denen kimselere toplamda günlük 41 akçe ücret ödenir. Aradaki sekiz kat ciddi bir artıştır. Yani önceleri yıllık 1.800 akçe ödenen *zevaidhoranlara* 1630-31 yılından itibaren 12.960 akçe ödenir Bunun sonucu 107-108 bin akçe civarında olan vakfın ücret (*vazife*) ödemeleri 12 aylık periyodu olan 1630-31 yıllarında 120.780 akçe,⁶⁵³ 1635-36 yıllarında 122.340 akçe olur.⁶⁵⁴

1630-41 yılları muhasebe defterlerinde "Muhtelif Giderler" kalemi önceki yıllarda olduğu gibi 20-30 bin akçe civarındadır. Yukarıda bahsedildiği gibi İstanbul Vakfı 1622'den sonra ödemelerini erteleyerek borçlanmış, bilançolarda öncelikle yapılan nakit ödemeler gösterilmişti (Tablo 11). Vakfın 1630-41 yıllarında ertelediği ödemeleri, bunların nakit ödemelere eklendikten sonraki durumu aşağıda Tablo 19'dadır.

⁶⁴⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0033 (h.1041)

⁶⁴⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0012-13 (h.1046-48)

⁶⁵⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0033 (h.1041)

⁶⁵¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0018 (h.1044-45)

⁶⁵² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0047 (h.1038-39)

⁶⁵³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0039 (h.1040)

⁶⁵⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0020 (h.1044-45)

Buna göre İstanbul Vakfı 1630-41 yılları arasında “Muhtelif Giderler” kaleminde veresiye alış-verişleri nedeniyle 3-5 bin akçe civarında ödemesini ertelemiştir. Yani bu kalemdeki harcamalara borçlanılan tutarlar eklendiğinde de fazla bir şey değişmez. Bu yıllardaki en yüklü *ihracat* gideri 26 aylık süreci kapsayan 1637-39 yılları bilançosundaki 43.250 akçedir. Vakfın yaptığı bu ödemeye ertelenen 4.759 akçe dahil edilmelidir. Muhasebe defterinin ilgili kayıtlarına göre bu 48.009 akçe vakfın bazı gayrimenkullerine harcadığı 21.130 akçedir.⁶⁵⁵ Kalanı İstanbul Vakfı’nın her zamanki giderleridir.

Vakfın bilançolarına göre, 1630-41 yıllarında ödenen bazı zemin kiralari “Muhtelif Giderler” başlığına katılmıştır. Bu kalemde 1630-31 yıllarında ödenen 4.653 akçe⁶⁵⁶ ve 1631-32 yıllarındaki 4.641 akçe⁶⁵⁷ zemin kirasıdır. Dolayısıyla bu iki bilanço döneminde “Muhtelif Giderler” olduğundan biraz daha yüksek görünür (Tablo 11).

İstanbul Vakfı’nın 1630-41 yıllarında ödediği *mukataa-ı zemin* kiralari bazı bilançolarda sadece ödenen kısmı belirtilir. Böyle olunca Tablo 19’da bu kalemde borç yazılmayıp gerekli bilgi açıklama (A.) sütununda verilmiştir. Bilançolarda 1632-33 yıllarında 160 akçe,⁶⁵⁸ 1640-41 yıllarında 2.880 akçe⁶⁵⁹ *eda na-şüde* denerek vakfın borcu yazıldığından tabloya aynı şekilde yansıtılmıştır. Ayrıca vakıf 1630-41 yılları arasında zemin kirası ödemelerinde ertelemeye gitmez. Hatta 1635-36 yıllarında 13.867 akçe,⁶⁶⁰ 1637-39 yıllarında 11.375 akçe⁶⁶¹ geçmişten gelen zemin borçlarını kapatır.

⁶⁵⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0015 (h.1046-48)

⁶⁵⁶ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0039 (h.1040)

⁶⁵⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0035 (h.1041)

⁶⁵⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0030 (h.1041-43)

⁶⁵⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0010 (h.1049-50)

⁶⁶⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0020 (h.1044-45)

⁶⁶¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0015 (h.1046-48)

Tablo 19
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
1630-41 Yılları Borçları- Borç Geri Ödemeleri (Akçe)

M.Sene	Dönem	Giderler	Borçlanma				Toplam Giderler	Borç Ödeme	Açıklama (A.)
			Ücretler	İhracat	Meremmat	Zemin			
1630-31	12 ay	172.558	0	3.720	2.000	A.	178.278	14.854	Zemin İhracat Gd. içinde
1631-32	10 ay	163.115	0	2.836	17.731	A.	183.682	7.705	Zemin İhracat Gd. içinde
1632-33	18 ay	258.886	0	1.000	2.050	160	262.096	23.174	-
1633-35	15 ay	215.078	19.375	4.475	14.900	A.	253.828	3.580	Ödenmeyen not edilmemiş
1635-36	12 ay	172.208	0	0	0	A.	172.208	30.335	" "
1637-39	26 ay	405.498	0	4.759	1.990	A	454.247	560	" "
1639-40	10 ay	148.347	0	0	0	A.	148.347	6.740	" "
1640-41	14 ay	174.535	0	8.880	884	2.880	187.179	77.408	-

1630-41 yıllarında İstanbul Vakfı'nın harcamaları içinde bakım-onarım (*meremmat*) giderlerinin önemi devam eder. Vakıf bunların bir kısmını ödeyemeyerek, borçlanmaya gidiyordu. İstanbul Vakfı 1633-35 yıllarında 57.527 akçe bakım ve onarım giderini nakit olarak ödenmiş, kalan 14.900 akçesi erteleyerek borçlanmıştır. Yani bu yıllarda vakfın toplam bakım-onarım gideri 72.427 akçedir. Vakıf *mütevellisi* böyle yüksek giderlere tek başına karar verme yetkisine sahip değildi. Bu işlem için ilgili kayıta vakıf müfettişi Abdurrahman Efendi'nin izin ve onayının olduğu belirtilmiştir. Bu meblağın neredeyse yarısı, 34.320 akçe Saraçhane semtindeki Canfeda Sebili'nin yenilenmesine harcanmıştır. Kalan miktar sebilin civarındaki dükkanların onarılmasına kullanılır. Dönemin *meremmat* giderlerini yükselten asıl bu işlerdir. Tablo 19'da gösterilen 14.900 akçe ertelenen ödeme bu işlemde *bâki* kalır.⁶⁶²

⁶⁶² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0025 (h.1043-44)

1630-41 yıllarında İstanbul Vakfı'nın ödediği en yüksek Bakım-Onarım bedeli 26 aylık 1637-39 yıllarının bilançosundadır. Buna göre 86.584 akçe nakit *meremmat* gideri ödenip, 1.990 akçesi ertelenir. Masrafın tamamı 88.574 akçedir. İlgili kayda göre 22.755 akçe Akbaba'daki hamam ve etrafındaki odaların bakım ve onarımına sarf edilir. Kalanı vakfın her zamanki gibi oda, hane ve dükkanları içindir.⁶⁶³

Son olarak 1630-41 yıllarında İstanbul Vakfı'nın gelir-gider dengesine bakalım. Bu yıllardaki genel durum vakfın giderlerini karşılamada çokta başarılı olmadığıdır. Esasen bu dönemde vakıf gelirlerinin tahsilatında sorunlarla karşılaşmaz. Ancak vakfın “Bakım-Onarım” (*meremmat*) harcamalarının çok yüksek olması, *zevaidhoran* sayısındaki ani artışla çalışanlara ödenen ücretlerin 13 bin akçe kadar yükselmesi vakfın giderlerini arttırır. Üstelik bu dönemde muhasebe defterlerindeki gelir kayıtlarından bazıları boş bırakılmıştır. Yani sebebi belirtilmeyen bazı vakıf gayrimenkuller gelir getirmemektedir.⁶⁶⁴ Bazı vakıf akarın ise açıkça vakıftan alındığı muhasebe kayıtlarında gösterilir. 1637-39 yıllarında İstanbul Vakfının mülklerinden Sofular'daki 60 akçe aylık kirası olan dükkan bunun örneğidir. Muhasebe defterindeki kaydında vakıftan zabt edildiği, gelirin olmadığı yazılır.⁶⁶⁵

Sonuçta İstanbul Vakfı bazı ödemelerini düzenli yapamayarak, ertelemek zorunda kalır. Bu ertelemeler uzun süre devam etmez, vakıf borçlarının hemen, hepsini kısa dönemde geri öder. Tablo 19'da “Borç Ödeme” sütununda görülebileceği gibi 1630-41 yılları arasında İstanbul Vakfı toplamda 164.356 akçe borcunu geri öder. Bu meblağa muhasebe defterlerine borç kaydedilmeyen zemin kirası ödemelerinin dahil olduğu söylenmelidir. Sonuçta İstanbul Vakfı gelir fazlası (*der kise*) vererek 1630-41 yıllarındaki on yılını tamamlar. Bu yıllarda İstanbul Vakfı vadesi gelmemiş alacakları erken tahsil ettiğinden, kısa sürelide olsa ödemeleri ertelendiğinden gelir ve giderleri tam bir uyum içindedir denemez. Ayrıca vakıf alacaklarından kalan 38.060 akçeyi halen tahsil edememiş, böylece ilgili *mütevellin*in zimmetinde göstererek bir sonraki döneme devretmiştir (Tablo 17).

⁶⁶³ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0015 (h.1046-48)

⁶⁶⁴ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0033 (m.1631-32, h.1041)

⁶⁶⁵ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0012 (h.1046-48)

İdari açıdan İstanbul Vakfı 1630-41 yılları arasında bir önceki dönem kadar hareketlidir. Bu yıllara ait sekiz bilançoya göre vakıf altı farklı *mütevelli* görür. 1635-36 yılları bilançosundan sonra MAD. serisine bilançosu eklenmemiş 14 aylık zaman diliminde Fethi Çelebi isimli bir kişinin daha mütevelli olduğu anlaşılır. Bunu gösteren 1637-39 tarihli muhasebe defterinin başında eski mütevelli Fethi Çelebi'nin zimmetinden 20.675 akçe tahsil edildiğinin notudur. Aynı defterin sonunda halen tahsil edilmemiş kira alacaklarından Fethi Çelebi'nin zimmetinde 10.500 akçe olduğu yazar.⁶⁶⁶ Yani İstanbul Vakfı'nda 1630-41 yılları arasında yedi farklı kişi *mütevelli* olmuştur.

Sık mütevelli değişimi sonucu "Zimmet" meblağının yani vakıf alacaklarının yeniden birikmeye başlaması 1637-39 yıllarından itibaren. Bu tarihte geçmişten gelen 38.060 akçe vakıf alacağı artarak 74.795 akçeye yükselir.⁶⁶⁷ Bunların bir kısmı tahsil edilmiş olsa bile İstanbul Vakfı 1640-41 yıllarında "Zimmet" meblağını 63.647 olarak kapatır.⁶⁶⁸ Yani ortalama dört yılda, 1637-41 yılları arasında "Zimmet" meblağı yeniden birikir. Bu yıllar arasında değişen dört mütevelli vardır. Sık mütevelli değişmesinin vakfa olumsuz etkisi bu dönemde tekrar hissedilir. Mevzu bahis süreçte vakfın *mütevellileri* bevvaban-ı dergah-i âli yani saray kapıcılarından kimselerdir.

1637-39 yılları itibariyle Evkaf-ı Haremeyn Nazırı, Dar'üs-saade Ağası İdris Ağa'nın uzun süren görevinin sona erdiği anlaşılır. 1627'den itibaren İstanbul Vakfı'nın bilançolarında nazır olarak kaydedilen İdris Ağa'nın ismi son kez 1635-36 yıllarında geçer.⁶⁶⁹ 1637-39 yılları bilançosuna göre vakfın nazırı Dar'üs-saade Ağası İbrahim Ağa,⁶⁷⁰ 1639-49 yıllarında Seyyid Ağa⁶⁷¹ ve 1641 yılında İsmail Ağa'dır.⁶⁷² Yani bu dönemde vakfın *mütevellisi* gibi nazırı da sıkça değişir.

⁶⁶⁶ aynı yerde

⁶⁶⁷ aynı belge Vr.0016

⁶⁶⁸ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0010 (h.1049-50)

1611-22 yılları mütevelli olan Ahmed Bey zimmetinde 10.830 akçe, 1622-24 yıllarında mütevelli Süleyman Çavuş zimmetinde 2.262 akçe, Ebna-i Sipahiyan Mahmud Bey zimmetinde 5.660 akçe, 1627'de mütevelli Ebna-i Sipahiyan Mustafa Bey zamanından 9.825 akçe, 1629-30 yıllarında mütevelli Ahmed Ağa zimmetinde 9.483 akçe, Fethi Çelebi zimmetinde 10.500 akçe, 1637-39 yıllarında mütevelli Kenan Bey zimmetinde 9.787 akçe, 1639-40 yıllarında mütevelli Hasan Çelebi zimmetinde 600 akçe ve 1640-41 yılları mütevellisi Hüseyin Bey zimmetinde 4.700 akçedir.

⁶⁶⁹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0018 (h.1044-45)

⁶⁷⁰ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0012 (h.1046-48)

⁶⁷¹ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0002 (h.1049)

⁶⁷² BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0007 (h.1049-50)

Hatırlanacağı üzere İstanbul Vakfı'nda 1622 sonrasında ak ağalar ve kara ağaların çekişmeleri sırasında Evkaf-ı Haremeyn Nazırlığı idaresinde idari bir boşluk dönemi yaşanmıştı. Aynı dönemde İstanbul Vakfı'nın mali durumundaki bozulmaların bu süreçle ilgili olabileceği üzerinde durulmuştu. Bu görüşü destekler şekilde 1637-39 yıllarında İstanbul Vakfı'nın *mütevelli* zimmetinde biriken borçları tahsil edilmemiş, mali dengesi nispeten bozulmuştur. Ancak bu bozulma bir önceki on yılda hissedildiği kadar güçlü değildir.

XVII. yüzyıla başarılı başlayan Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı bu süreçte siyasi etkilerin yanı sıra sık idareci değişiminden olumsuz etkilenmişti. Bu etki bazı yıllarda ciddi şekilde gelir tahsilatı dengesini bozar. Neticede nakit sıkıntısına düşerek giderlerini zamanında karşılayamayan vakıf idaresi giderleri erteleme, veresiye satın alma ve zamanı gelmeden kira alacaklarını tahsil etme gibi çözüm yollarına başvurur. Diğer yandan, nakit sıkıntısına düşmenin tek sebebi gelirlerin tahsil edilememesi değildir. İstanbul Vakfı'nın bakım ve onarım giderlerinin bazı dönemler çok yükselmesi vakfın mali dengesini olumsuz etkiliyordu. Her şeye rağmen kendi gelirleriyle vakfi döndürmeyi başaran İstanbul Vakfı'nın idaresi, başka vakıflara veya *mütevelliye* borçlanmadan XVII. yüzyılın ilk yarısını tamamlar.

4.2.2. XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul Vakfı

XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait ilk bilanço 1654-55 yıllarına ait 15 aylık olandır. Bu deftere göre İstanbul Vakfı bu dönemdeki 15 aylık kira geliri olan 184.250 akçenin tamamını tahsil eder. Buna dönemin 61.500 akçe *icare-i muaccele* bedeli ve çeşitli vergilerden (*rüsumat*) sağlanan 1.200 akçe dahil edilince vakfın “Dönem Gelirleri” toplamı 246.950 akçe olur.⁶⁷³ İstanbul Vakfı’nın iyi durumda olduğu, yani giderlerini düzenli karşılayabildiği XVII. yüzyıl başlarında gelirleri 200 bin akçenin genellikle biraz üzerindedir. Mezkur bilançoda bu meblağ vakfın giderlerini karşılamaya kâfi gelmemiş, bu tarihe kadar incelenen muhasebelerde vakfın “ilk defa” *istikraz* yani borç aldığı görülmüştür. *Ani’l istikraz* başlığı altında, iki kalemde, 13 bin ve 30 bin akçe borcun Ali Çelebi’den alındığı yazar. Bu kişi ilgili dönemde vakfın *mütevellisi*dir. “Vakfın Toplam Varlığı” ve “Dönem Gelirleri” arasındaki 43.180 akçe farkın asıl nedeni vakfın borç almasıdır. Kalan 180 akçe vakfın geçmişten devreden nakit fazlasıdır (*der kise*).⁶⁷⁴

Muhasebe kayıtlarına göre, 1654-55 yıllarında vakfın gelirlerinin, giderlerini karşılayamamasının nedeni vakfın yaptığı 84.240 akçe bakım ve onarım gideridir. Önceki yıllardan farklı olarak mezkur bilanço dönemindeki tamir harcamaların büyük bir kısmı İstanbul Vakfı’nın hayır eserlerine yöneliktir. İlgili kayıtlara göre Vakıf Müfettişi’nin *muvafakati*yle 57.410 akçe Karagümrük Camii ve etrafındaki odaların tamiratına, ayrıca üç farklı kalemde kayıtlanan toplam 5.428 akçe vakfın su yollarının onarımına sarf edilir.⁶⁷⁵ “Giderler” kalemindeki son harcama vakfın zemin kiralarından birikmiş 9.450 akçenin tek seferde ödenmesidir.⁶⁷⁶

1654-55 yılları bilançosuna idari açıdan bakıldığında *tevlîyet* görevini Bevvaban-ı Sultani Ali Çelebi’nin yürüttüğü görülür. Yani ak ağalar *tevlîyet* görevini üstlenmeye devam etmiştir. Mezkur bilançoda birikmiş “Zimmet” meblağının olmaması ilginçtir. Hatırlanacağı üzere İstanbul Vakfı’nın XVII. yüzyılın ilk yarısında 1617 yılı itibarıyla bazı kira alacakları tahsil edilemeyerek birikmişti. Bu meblağ MAD. serisindeki 1641 tarihli son bilançoğa yansımıştı.

⁶⁷³ BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr.00002 (h.1063-64)

⁶⁷⁴ aynı belge

⁶⁷⁵ BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr.00004 (h.1063-64)

⁶⁷⁶ aynı belge

Uzun yıllar biriken vakıf alacaklarının birden tahsil edildiğini düşünmek gerçekçi değildir. Anlaşılan tahsiline imkan kalmadığı anlaşılan vakıf alacakları vakıf nazırının onayıyla silinmiştir. Bu izlenimi destekleyecek çalışmalar vardır.⁶⁷⁷ Öte yandan İstanbul Vakfı'nın kiralarının tahsilinde yeni alacakların birikmemesi yüzyılın ikinci yarısında gelirlerin daha düzenli toplandığını düşündürür. Son olarak muhasebe defterine göre bu dönem İstanbul Vakfı'nın nazırı Dar'üs-saade Ağası İbrahim Ağa'dır. Hatice Turhan Sultan döneminde harem ağası olan İbrahim Ağa ve dönemin Bab'üs-saade Ağası askerlerin düşmanlığını kazanmışlar, Çınar vakası sonucunda ikisi birden idam edilmiştir.⁶⁷⁸

1654-55 yıllarının muhasebe kayıtları öncesi ve sonrasında eksik bilançolar olduğundan karşılaştırma için elverişli bir defter değildir. Buna mukabil 1663 yılından itibaren İstanbul Vakfı'na ait düzenli muhasebe defterleri vardır. Bunlar yüzyılın ilk yarısına ait MAD. serisinde olduğu gibi bir arada ve ciltli değildir. Ancak Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde (BOA) Evkaf-ı Haremeyn (EV.HMH.) kataloğunda kayıtlı, XVII. yüzyılın ikinci yarısına ait muhasebe serisi birbirini düzenli takip eden mufassal defterlerdir. Aşağıda ele alınacak ilk on yılın defterleri 1663-70 yıllarına ait beş bilançodur. Bu zaman periyoduna ait muhasebe kayıtlarına ulaşılması son derece önemlidir. Zira bunlar büyük İstanbul Yangını'nın (*ihrak-ı kebir*) ardından İstanbul Vakfı'na ait ilk bilançolardır.

---

⁶⁷⁷ Tefik Güran, Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları, s.16 ve Kayhan Orbay, "16.ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmaret'i'nin Mali Tarihi (1553-1650)", s.143

⁶⁷⁸ Halil İnalçık, Devlet-i' Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi, s.318

4.2.2.1. 1660 İstanbul Yangını'nın İstanbul Vakfı'na Etkisi

İstanbul şehri tarihi boyunca irili, ufaklı sayısız yangınla karşılaşmıştır. 1660'taki yangını diğerlerinden ayıran o tarihe kadar görülmuş en büyük ve geniş çaplı yangın olmasıdır. Hakkında çeşitli rivayetler olan bu yangın için 24 Temmuz 1660 (h. 16 Zilkade 1070) tarihi verilir. Küçük bir dükkandan başladığı, Temmuz kuraklığı ve rüzgarın etkisiyle şehrin üçte ikisini yok ettiği ileri sürülür. Bir çalışmaya göre 1660 Yangını'nda çoğu Müslüman 2.700-4.000 arasında kişi yanarak can vermiştir. Maddi açıdan farklı rakamlar verilse de İstanbul'da çok sayıda saray, konak, han, hamam, cami, mescit, mahzen, tekke, kilise gibi yapının tamamen yandığı veya büyük hasarlar gördüğü muhakkaktır. 1660 Yangını'nın ardından şehir nüfusunun bir kısmı Bursa, İzmit ve diğer kıyı köylerine göç eder.⁶⁷⁹

Yangınlar veya beklenmedik anlarda gelen afetlerin vakıflara en büyük zararı gelir kaynaklarının zarar görmesiyle vakıfların aniden gelirsiz kalmasıdır. Bu gelir kaynaklarının büyük kısmı gayrimenkul mesken, dükkan, han, hamam türü binalardır. Vakıflar böyle durumlarda ellerinde kalan her türlü kaynağı gelire çevirmek, çözüm yolları üretmek zorundadır. Bu başlıkta ele alınacak konu Canfeda Hatun'un orta ölçekli İstanbul Vakfı'nın 1660 Yangını'nın ardından nelerle, nasıl başa çıktığıdır. Bunun cevabı öncelikle 1663-70 yılları bilançolarında aranacaktır.

İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarından bazıları mezkur yangının yayıldığı güzergah üzerindeydi. Bunun sonucunda vakfa ait birçok gayrimenkul tahrip olmuş, gelir dengesini bozulmuştur. Vakfın karşı, karşıya kaldığı bu tür tahribatlar muhasebe bilançolarının gelir (*an mahsul*) kayıtlarından takip edilebilir. Ancak yangınla ilgili vakfın ne tür harcamaları olduğuna, bakım-onarım masrafı olarak ne kadar ödendiğine dair bir bilgiye aynı muhasebe defterlerinin giderler bölümünde rastlanmaz. Bunun nedeni vakfın 1616 yılından itibaren gelir getiren mülklerini *icareteyn* usulü kiraya vermesidir. Bu tür kiralamalar 1660'dan sonra iyice artar.

⁶⁷⁹ 1660 yangınının detayları için bkz. Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, s.10-15

Akarı üzerindeki kullanım hakkını kiracısına devreden vakıf böylece bakım ve onarım gibi işlerle uğraşmak ve harcama yapmak külfetinden kurtulur. Bu konuya daha sonra dönülecektir. Öncesinde İstanbul Vakfı'nın bilançolarının gelirler kalemi 1660 Yangını hakkında neler söylüyor bunun bir değerlendirmesi yapalım.

İstanbul Vakfı'nın bu dönemi gösteren iki muhasebe defteri 1663-64 ve 1664-65⁶⁸⁰ yıllarına ait, her biri 13'er aylık hazırlanmış bilançolarıdır. Bunların kayıtlarında ilk dikkati çeken husus kira gelirlerindeki ani düşüştür. İstanbul Vakfı'nın gelirleri 1663-64 yıllarında 13 aylık hazırlanmış bilançoya göre 129.520 akçe,⁶⁸¹ 1664-65 yıllarındaki diğer bilançoya göre 122.040 akçedir.⁶⁸² Hatırlanacağı üzere XVII. yüzyılın ilk yarısında vakfın “senelik” kira gelirleri 170-190 bin akçe arasındaydı (Tablo 6). Mezkur dönemde görülen gayrimenkullerden yıllık tahsil edilen kira gelirlerinin üçte, bir oranında azaldığıdır. Bunun “ilk ve en önemli” nedeni binaların 1660 Yangını'ndan zarar görmesi, bazılarının tamamen harap olmasıdır. Peki bu tür binaların kayıtları bilançolarda nasıl tutuluyordu ? Yani gelir getirmeyen binaların yangından etkilendiklerini nasıl anlarız?

Muhasebe defteri kayıtlarından anlaşılan bu tür durumlarda önce vakfın gelir getiren mülklerinin ve bunlara ait kira gelirlerinin yazıldığıdır. Bunların tamamlanmasının ardından geliri olmayan mülklerin hangileri olduğu sıralanır. Gelir getirmeyen mülklerin yangından etkilendiği ilgili kayda *ihrak-ı kebir* açıklamasının eklenmesinden bellidir. Ayrıca geliri olmayan bazı mülklerin 1660 Yangını'yla ilgisinin olmadığı yine kayda düşülen açıklama notunda yazar. Buna göre 1663-64 ve 1664-65 yılları bilançolarında İstanbul Vakfı'nın geliri olmayan mülkleri için açılan dokuz kayıttan yedisi yangında harap olan mülklerdir.⁶⁸³ Atıl haldeki bu binalar aylık kira gelirleri belirtilmeden, buldukları semtlere ve bina türlerine göre sıralanmışlardı.

⁶⁸⁰ BOA'da 1664-65 yıllarına ait biri icmal üç muhasebe bilançosu vardır.

⁶⁸¹ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.0002 (h.1073-74)

⁶⁸² BOA MAD.d. Göm.No.07793 Vr.00002 (h.1074-75)

⁶⁸³ Gelirler bölümündeki diğer iki kayıta gösterilen; Timurtaş mahallesindeki oda ve Sofular semtindeki dükkan, yangından çok önce vakıftan zabt edildiklerinden gelirleri yoktur. Ancak kayıtlardan çıkarılmayarak her bilançoya açıklamalarıyla eklenmeye devam edilmiştir.

İstanbul Vakfı'nın 1660 Yangını'ndan zarar gören mülkleri adedi belirtilmeyen Muratpaşa'daki odalar ve dükkanlar, hepsi Unkapanı civarında olan Gılman-ı Acemiyan, Hamam-ı Arabaha ve Kapan-ı Dakik semtlerindeki odalar, Fethiye Camii civarındaki odalar ve Mertek Mahallesi'ndeki Yahudihanedir. Muhasebe kayıtlarında bunların yangından harap olduğu ve gelir getirmediği yazar.⁶⁸⁴ Bunlardan kiralanarak vakfa geri kazandırılan mülkler için muhasebe defterine ayrıca bir not düşülmesine gerek görülmezdi. Geliri olmayan binalar her muhasebe bilançosunda aynı açıklamanın eklenmesiyle gösterilmeye devam ediyordu. Sonuçta, 1668-70 yıllarına gelindiğinde İstanbul Vakfı'nın tasarrufunda olup, gelir getirmeyen mülklerin sayısı beşe iner.⁶⁸⁵ Farklı sebepleri olan bu beş kayıttaki yerlerden İstanbul Vakfı bir daha gelir elde edemeyecektir.

Mezkur bilançodaki beş kayıttan, üçünün atıl kalmasının ilk nedeni 1660 Yangını'dır. Bunlardan birincisi Eminönü civarındaki Mertek Mahallesi'nde bulunan, aylık geliri 1663-64 yıllarında 420 akçe olan Yahudihanedir. İlgili mülkün *ihrak-ı kebîrden* etkilendiği, gelirin olmadığı 1663-64 ve 1664-65 yılları bilançolarında tekrar edilir.⁶⁸⁶ 1667 yılından itibaren aynı mülk için *Camii Cedit'e tarik olub haliya battaldır* ifadesi kaydına düşülmeye başlanır. Yahudihane vakıftan alındığından bir daha gelir elde edilmez.⁶⁸⁷ İfadede geçen *Camii Cedit* bugünkü Yeni Camii'dir. 1660 İstanbul Yangını'nın ardından Sultan IV. Mehmed'in (1648-87) annesi Hatice Turhan Sultan tarafından inşa ettirilecektir.⁶⁸⁸ Yeni Camii Külliye'si 1660 Yangını'ndan büyük zarar gören Eminönü ve çevresini yeniden imar ve iskan etme projesidir.⁶⁸⁹

Bu konuda yapılan bir çalışmaya göre Yeni Camii projesinin gerçekleşmesi için külliye sınırlarında görülen Müslüman ve gayri-müslimlere ait tüm mülkler ayırım gözetilmeksizin Turhan Valide Sultan Vakfı'na devredilir. Bu işlem karşılıksız yapılmaz ve ilgili vakıflara ait yerlere değerine göre *istibdal* işlemi uygulanır. Yani mülkü kamulaştırılan vakıflara yeni yerler tahsis edilir.⁶⁹⁰

⁶⁸⁴ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.0002 (h.1073-74) ve Göm.No.07793 Vr.00002 (h.1074-75)

⁶⁸⁵ BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-003 Vr.002 (h.1079-80)

⁶⁸⁶ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.0002 (h.1073-74) ve Göm.No.07793 Vr.00002 (h.1074-75)

⁶⁸⁷ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00187 Vr.00004 (h.1077-78)

⁶⁸⁸ Selaniki Tarihi'nde anlatıldığına göre; Eminönü'ndeki caminin yapımını Sultan III. Mehmed'in (1595-1603) annesi Safiye Sultan başlatmış, ancak oğlu erken vefat edince camiye tamamlamaya gücü yetmemiştir. Detaylı bilgi için bkz. Mehmet İpşirli (Haz.), **Tarih-i Selaniki-2 Cilt**, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989

⁶⁸⁹ Konuyla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Lucienne Thys-Şenocak, Hatice Turhan Sultan- Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler

⁶⁹⁰ Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangını'nın Sosyo-Ekonomik Tahlili, ss.172-173

İstanbul Şer'îye sicillerine dayalı hazırlanmış *istibdal* işlemleri listesine göre Yeni Camii Külliye projesi için mesela Kamer Hatun Vakfı'na ait beş bâb Yahudihane ve altındaki dükkanlara el konur. Karşılığında Galata'nın Karaköykapısı'nda Mariya Kilisesi'nin arsası vakfa verilir.⁶⁹¹ Bu listede Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın ismine rastlanmaz. Mertek Mahallesi'ndeki Yahudihane için vakfa farklı bir gayrimenkul tahsis edilmez. Bu işlem yapılmış olsaydı her bilançoda ilgili mülkün Yeni Camii için yol edildiği, bu nedenle geliri olmadığı açıklamasının eklenmesine gerek kalmazdı.

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında geliri olmayan akarlar konusuna geri dönelim. 1663-64 yıllarından itibaren ilk olarak yangından hasar aldığı söylenen, bir daha gelir elde edilemeyen diğer iki kayıttaki yerler bekar odalarıdır. Bunlardan ilki Kapan-ı Dakik, diğeri Gılman-ı Acemiyan civarındaki odalardır.⁶⁹² 1668-70 yılları muhasebe kayıtlarına göre bu odaların aylık kirası 40'ar akçedir.⁶⁹³ Yangından sonraki ilk yıllarda hasarlı olduğu ifade edilen bu iki semtteki odalar için 1667 yılı bilançosunda önce *odalar kapısı üstü olmağla tamir olunmadı* denir.⁶⁹⁴ Ardından 1668-70 yılları bilançosunda bu açıklama biraz değiştirilir. Her iki yer için bu defa *ba'del ihrak ahali-i mahalle ma'rifetile mani olunup, bina olunmayub battaldır* denir.⁶⁹⁵ Bu ifadeden anlaşılan mahalle halkının önceden bekar odası olan bu yerlerin yeniden inşasına engel olduğudur.

Osmanlı toplumunda bekar odalarında yaşayanların mahalleliye rahatsızlık verdikleri, dikkatsizlikleri nedeniyle yangınlara sebep oldukları bilinen bir durumdur.⁶⁹⁶ İlgili kayıтта geçen ifadenin çağrıştırdığı düşünce mahallelinin artık bu tür yerleri çevrelerinde istemediğidir. Mesela şer'îye sicillerindeki bir örneğe göre 1696 yılında Arayıcı Hanı denen yerdeki *mücerred* odalarda (bekar odalarında) yaşayanlar içki içip, kadın ve çocukları rahatsız ettiklerinden mahalleden ihraç edilirler. Yerlerine odaların evli (*müteehhilin*) olanlara kiralanmasına karar verilir.⁶⁹⁷

⁶⁹¹ aynı eser, ss.174-176

⁶⁹² BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.0002 (h.1073-74) ve Göm.No.07793 Vr.00002 (h.1074-75)

⁶⁹³ BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-003 Vr.002 (h.1079-80)

⁶⁹⁴ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00187 Vr.00004 (h.1077-78)

⁶⁹⁵ BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-003 Vr.002 (h.1079-80)

⁶⁹⁶ Bekar odaları konusunda detaylı bir çalışma için bkz. Kaplanoğlu, Raif, "Tahrir Defterlerine Göre: Osmanlı Döneminde Bursa'da İşçi/Bekar Odaları", **Bursa Araştırmaları Dergisi**, S.33, Bursa: BURSAV, 2011, ss.31-42

⁶⁹⁷ Kenan Yıldız, 1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili, s.32

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında gelir getirmediği söylenen beş kayıttan kalan ikisi Timurtaş Mahallesi'ndeki *hane-i kebir* ve Sofular Hamamı civarındaki dükkandır. Bunlardan daha önce bahsedildiğinden burada tekrar edilmeyecektir. Neticede geliri olmayan bu tür yerler 1692-93 yılları bilançosuna kadar her bir muhasebe defterinde aynı ifadelerle tekrar gösterilir. Bu tarihte İstanbul Vakfı'na ait gelir getiren mülklerin muhasebe defterlerinde topluca kayıtlanmaya başlamasıyla kayıtlardan çıkarılırlar.⁶⁹⁸

İstanbul Vakfı'nın 1663-64 yıllarından itibaren senelik kira gelirlerindeki azalmanın ikinci nedeni, 1611 yılından itibaren vakıf mülklerin *icareteyn* usulüyle kiralanmasıdır. Önceki bölümden hatırlanacağı üzere *icareteyn* usulü kiralamalarda önce yüksek bir peşin bedel (*icare-i muaccele*) tahsil edilip, ardından aylık kira bedeli (*icare-i müeccele*) yeniden belirleniyordu. Bu yeni bedel mülkün *icareteyn*le kiralanmasından önceki kira bedelinin altında bir bedeldir. Böylece İstanbul Vakfı'nın “Dönem Gelirleri” içinde peşin tahsil edilen *muaccele* bedeli nedeniyle nakit gelirleri artıyordu. Ancak bu tür işlemlerin çoğalması ve yeni belirlenen aylık *müeccele* bedelleri uzun vadede vakfın yıllık toplam “Kira Geliri” meblağını azaltmıştır. İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyıldaki gelirlerinin detaylı gösterildiği Tablo 6'da *muaccele* bedelleri ve “Kira Geliri” arasındaki ilişki görülebilir. Bu tablodaki verilere göre İstanbul Vakfı XVII. yüzyılın ilk ve ikinci yarısında *icareteyn* usulü kiralamalara doğru yavaş bir geçiş yapar.

Bu geçişi ortaya koyan vakfın “Dönem Gelirleri” içindeki *muaccele* bedellerinin oranıdır. Hatırlanacağı üzere “Dönem Geliri” ifadesi vakfın tahsil ettiği kira gelirlerinin ve diğer muhtelif gelirlerinin toplamıdır. Tablo 6'daki İstanbul Vakfı'nın 1611-41 yıllarına ait düzenli muhasebe bilançolarına göre “Dönem Gelirleri” içindeki *muaccele* bedelleri oranı %5-15 arasında değişiyordu. Bu oran nadiren %15'i bulurdu.⁶⁹⁹ XVII. yüzyıl ilk yarısında İstanbul Vakfı'nın nakit gelirlerinin %85'i veya daha fazlası mülklerin kira gelirlerindendi.

⁶⁹⁸ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00698 Vr.0003 (h.1103-1104)

⁶⁹⁹ İstanbul evkafı 1615-15 yıllarında Elvanzade mahallesindeki dar'üs-saade ağası sarayı için 150.000 akçe muaccele bedeli tahsil etmiş, bu tek işlem istisnai şekilde ‘Dönem Gelirleri’ içindeki muaccele bedeli oranını %47'ye yükselmiştir. (BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0096) Ayrıca 1628-29 yıllarında muaccele bedeli oranı %15'in üzerine çıkmış, %21'i bulmuştur. (BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0053)

Aynı tabloya göre, İstanbul Vakfı XVII. yüzyılın ikinci yarısına geldiğinde tahsil ettiği *muaccele* bedellerinin “Dönem Gelirleri” içindeki oranı giderek artmıştır. Bununla beraber vakfın mülklerinden tahsil ettiği kira bedelleri azalıyordu. 1611-41 yıllarında 12 aylık bilanço periyodlarında 170-190 bin akçe civarında tahsil edilen toplam “Kira Geliri” meblağı, 1653’ten sonra 110-120 bin akçe civarına gerilemişti. Yani bir yüzyılda vakfın “Dönem Gelirleri” içindeki *muaccele* bedelleri ve tahsil edilen kira gelirleri arasında ters orantı ortaya çıkmıştır. İstanbul Vakfı’nın bazı yıllarda “Kira Geliri”nin üzerinde *muaccele* bedeli elde ettiği bile oluyordu. Mesela 1695-96 yıllarına ait 12 aylık bir bilançoda tahsil edilen senelik toplam kira meblağı 109.944 akçe iken *muaccele* bedeli 164.100 akçedir.⁷⁰⁰ Bu örnekte “Dönem Gelirleri”nin %60’ı *muaccele* bedellerindedir.

İstanbul Vakfı’nın bilançolarında diğer yıllarda bu durum farklı değildir. 1663-64 yıllarında tahsil edilen 97.040 akçe *muaccele* bedelinin, “Dönem Gelirleri” içindeki oranı %43’tür. 1667-68 yıllarına ait 9 aylık bilançoda bu oran %17, 1668-70 yıllarına ait 17 aylık bilançoda %39’dur. Anlaşılan 1660 Yangını vakfın *icareteyn* usulü kiralamaya başvurmasını arttırmıştır. Kısa vadede tahsil edilen yüksek *muaccele* bedelleri vakfın ani nakit ihtiyacını kısa sürede, hızlıca gidermiş olmalıdır. Ancak bu durum uzun vadede İstanbul Vakfı’nın düzenli kira gelirlerinin azalmasına neden olur. Böylece vakfın gelirleri ve giderleri arasındaki denge bozulur. İstanbul Vakfı’nın gelirlerinin durumu anlaşıldığına göre aşağıda giderlerinin durumunu ele alalım.

1663-70 yılları bilançolarının ortaya koyduğu 1660 Yangını’nda vakfın sadece mülklerinin değil, bazı hayır eserlerinde zarar gördüğüdür. Ayrıca su yolları gibi çabuk tahrip olan yerlerin sürekli bakım ve onarıma ihtiyaç duyması vakfın giderlerinin yükselmesinin diğer bir nedeniydi. Bu yıllarda gelir ve giderler arasında denge sağlanamadığından İstanbul Vakfı’nın farklı bir çözüm yoluna, *rakabe* uygulamasına ilk defa olarak başvurduğu muhasebelerinden anlaşılır. Yani İstanbul Vakfı gelirleri yeterli olmadığından çalışanlarının (*mürtezika*) ücretlerinin (*vazife*) bir kısmını geçici olarak durdurmuştur.

⁷⁰⁰ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00882 Vr.00003 (h.1107)

Vakıf anlayışında unutulmaması gereken öncelikli olanın her zaman vakfın yararı olduğudur. Vakıf gelirlerinin yetersiz olması, ihtiyaçlarının karşılanamaması halinde çalışanlarına maaş dağıtılmaz. Çalışanlara (*mürtezika*) ödenen bu ücret zaten emek karşılığı ödenen düzenli aylık maaş değildir. Vakfın giderlerinin karşılanmasından sonra kalan gelir fazlasının vakfiyeye uygun şekilde dağıtımıdır. Bu konuyu ele alan bir çalışmaya göre XV. yüzyılın ikinci yarısından, Tanzimat devrine kadar vakıflar finansman sıkıntısına düştüğünde *rakabe* uygulamasına başvuruyordu. Bunun için *mütevelli* mahkeme yahut varsa vakıf nazırına giderdi. Bilirkişi vakfın muhasebe defterlerini inceledikten sonra gelirlerin yetersiz olduğuna karar verirse önce tamir işlemleri için bir *emr-i şerif* alınırdı. Ardından *rakabe* onayı için ikinci bir başvuru yapılırdı. *Mütevellilerin* dikkatli olmalarının tavsiye edildiği bu işlemde süre 1,5-2 yıl civarında veya daha azdır. Gelirleri kesilen vakıf çalışanları (*mürtezika*) vakıf muhasebesini tutanları bu süreçte yakın takibe alırdı.⁷⁰¹

İstanbul Vakfı'nın *rakabe* uygulamasına başvurması XVII. yüzyılın ikinci yarısındadır. Vakfın bilançolarında bu işlem ilk defa 1663-64 yıllarında görülür. Bazı dönemler tüm çalışanları (*mürtezika*) kapsayacak şekilde, bazen kısmen uygulanmıştır. İstanbul Vakfı'nın çalışanlarının tamamına *rakabe* uygulaması 1668-70 yıllarındadır. İlgili bilanço döneminde Akbaba'da Mehmed Efendi'nin kurduğu tekkenin, civarındaki hamam, çeşmeler ve su yollarının tamirinin gerektiği belirtilir. Yapılan incelemede 99.225 akçe masraf hesaplanmış, Dar'üs-saade Ağası Abbas Ağa bu iş için *hüccet-i şer'iyye* vermiştir. Öte yandan vakıf gelirlerinin bu oranda bir meblağı karşılaması mümkün değildir. Bunun için on yedi aylık hazırlanan muhasebe döneminde tüm çalışanların altışar aylık maaşının vakfa bırakılmasına karar verilir. Bu meblağ toplamda 46.440 akçedir. Ücretlere vakıf tarafından el konulduğu giderler bölümünün giriş kısmında şöyle ifade edilir:

---

⁷⁰¹ Vakıflardaki Rakabe uygulamasıyla ilgili detaylı bir çalışma için bkz. Mefail Hızlı, "Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe", *Uludağ Üniversitesi- İlahiyat Fakültesi Dergisi*, Cilt:6, Sayı:6, Bursa, ss.53-70, 1994

“Beykoz Kasabasına tâbi Akbaba Sultan nam karyede Sahibü-l Hayrat bina eylediği Camii şerif ve hamam ve çeşmeleri ve tekkeyi hayr-ı şerif ettiğini Nazır-ı Evkaf azimetlü ve saadetlü Dar’üs-saade Ağası Hazretleri ve faziletlü Müfettiş-i Evkaf izniyle hüccet-i şer’iyye mucebince ta’mir olunub hüddam-ı vakfin altışar aylık vezaifleri kırkaltıbin dörtyüz kırk akçe ve vukıyye? olunub vakfa mande olmuşdur.”⁷⁰²

İlgili bilançonun “Giderler” başlığının hemen altındaki bu paragrafın ardından geri ödenmemek üzere el konulan ücretlerin (*vazife*) her bir çalışan topluluğu (*mürtezika*) için ne kadar olduğu belirtilir.⁷⁰³ Bu ifadeden anlaşılan Canfeda Hatun’un İstanbul Vakfı’nda bu tür kararları vakıf nazır dar’üs-saade ağası ve vakıf müfettişinin *hüccet-i şer’iyye* ile verdiğiidir.

İstanbul Vakfı’nda 1660 Yangını’nın ardından daha uzun süreli, bazı çalışan topluluklarına yönelik kısmi *rakabe* uygulamasına rastlanır. 1663-64 yılları defterine göre bunun bir nedeni vakfin hayır eserlerinden Saraçhane’deki sebilhanenin yanmasıdır. Mezkur dönemde burasının beş kişilik çalışan topluluğuna günlük toplam 26 akçe ücretleri ödenmez. 13 aylık bilanço döneminde ödenmeyen meblağ 10.140 akçedir.⁷⁰⁴ Aynı defterin “Muhtelif Giderler” (*ihracat-ı saire*) başlığında yanan sebilhanenin tamirine 55 bin akçe harcandığı yazar.⁷⁰⁵ Sebilhanenin tamir edildiği, işlerin düzenin konulduğu 1664-65 yıllarında sebilhane topluluğuna ödemelerin başlamasından anlaşılır.⁷⁰⁶

İstanbul Vakfı’nda 1660 Yangını’ndan sonra ücretlerine (*vazife*) el konan diğer bir grup, *cemaat-i evlad-ı uteka-ı vakıf* veya *zevaid-horan* topluluğudur. Hatırlanacağı üzere 1611-14 yıllarında bir kişi olan grubun sayısı 1630’da birden 19’a yükselerek vakfin giderlerini arttırmıştı.⁷⁰⁷ 1663-64 yıllarında 16 kişi görünen topluluğa günlük 36 akçeden 13 ayda 14.040 akçe ödenmesi gerekiyordu. Bu ödemeler yapılmayarak vakfa bırakılır.

⁷⁰² BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-003 Vr.003 (h.1079-80)

⁷⁰³ aynı belge

⁷⁰⁴ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.00003 (h.1073-74)

⁷⁰⁵ aynı belge Vr.00004

⁷⁰⁶ BOA MAD.d. Göm.No.07793 Vr.00003 (h.1074-75)

⁷⁰⁷ BOA MAD.d. Göm.No.01703 Vr.0043 (h.1039-40)

Zevaidhoran grubuna ödeme yapılmamasının yangınla ilişkisini ortaya koyan ilgili kayıttaki *vakf-ı şerifin müsaadesi olmadığı ecilinden bade-l ihrak uteka vazifeleri vakfa mande olmuştur* ifadesidir.⁷⁰⁸

1663-70 yıllarında ücret ödemelerinin kısmen veya tamamen durdurulmasının (*vakfa mande edilmesi*) bu tür giderleri geriletği bilançolarda görülür (Tablo 11). 1654-55 yıllarına ait 15 aylık bilançoda 156.915 akçe olan ücret ödemeleri,⁷⁰⁹ 1668-70 yıllarının 17 aylık muhasebe bilançosunda 108.600 akçedir. Mezkur dönemde *zevaidhoran* aylıkları ve Akbaba'daki bakım ve onarım işleri için diğer tüm çalışanların altışar aylık maaşları ödenmemiştir.⁷¹⁰

1663-70 yıllarının “Muhtelif Giderler” (*ihracat*) kaleminde yapılan ödemelerse bu dönemde 11-13 bin akçe civarındadır (Tablo11). Bu meblağ XVII. yüzyılın ilk yarısında aynı ihtiyaçlar için ödenenlerle karşılaştırıldığında yarı yarıya azalmıştır. Anlaşılan bir kısım gelirlerini 1660 Yangını'nda kaybeden ve arttırmaya imkanı olmayan İstanbul Vakfı giderlerini kısma yoluna gitmiştir. Yüzyılın ikinci yarısında vakfın harcamalarında dikkat çeken “Bakım ve Onarım” giderlerindeki azalmadır. İlgili yılların bilançolarında görülen yüzyıl başında vakfın gayrimenkullerin bakım ve onarımına sarf ettiği yüksek bedellerin yerini hayır eserlerine bıraktığıdır. 1663-64 yıllarında 68.754 akçe olan “Bakım-Onarım” (*meremmat*) giderinin 55.120 akçesi harap haldeki sebilhanenin onarımına, 4.797 akçesi vakfın su yollarının onarımına ve 1.070 akçesi Akbaba'daki hamamın tamiratına sarf edilir. Yani bu bilanço döneminde akar binaların tamirine sarf edilen sadece 7.767 akçedir.⁷¹¹ 1663-70 yıllarında İstanbul Vakfı'nın akar mülklerine harcanan “Bakım ve Onarım” giderlerinin ortalaması 6-7 bin akçe civarındadır. Bu meblağ XVII. yüzyılın ilk yarısında aynı kalemde yapılan harcamaların çok altında kalır (Tablo 11). Bunun sebebi vakfın vakıf mülklerini *icareteyn* usulü kiralamasında ve kullanım hakkını uzun süreli kiracılara devretmesinde aranmalıdır.

⁷⁰⁸ BOA MAD.d. Göm.No.07793 Vr.00004 (h.1074-75)

⁷⁰⁹ BOA MAD.d. Göm.No.07446 Vr.0002 (h.1063-64)

⁷¹⁰ BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-003 Vr.003 (h.1079-80)

⁷¹¹ BOA MAD.d. Göm.No.07814 Vr.00004 (h.1073-74)

Sonuçta, İstanbul Vakfı 1663-70 yıllarında gelir-gider dengesinin sağlamada zorlanmış, mali açıdan hassas bir dönemden geçmiştir. Her şeye rağmen dışarıdan borçlanmaya gitmeyen vakıf bu yıllarda çalışan ücretlerine el koyarak (*rakabe*) dengesini korumaya çalışır. Ayrıca *icareteyn* usulü kiralama ile mülklerinin ağır bakım ve onarım masrafından büyük ölçüde kurtulabilmiştir. Diğer yandan kısa süreli borçlanmanın önüne geçemez. 1667-68 yıllarında çalışan ücretlerinden 20.295 akçe ve zemin kirası ödemelerinden 2.160 akçe, toplamda 22.455 akçe ödemesini erteler.⁷¹² Ertelenen bu ödemelerin her biri bir sonraki muhasebe döneminde, 1668-70 yıllarında geri ödenir.⁷¹³

İdari açıdan bu yıllarda bevvan-ı dergah-ı âli grubuna mensup *mütevelliler* tarafından yönetilen İstanbul Vakfı'nda bu süreçte 4 veya 5 *mütevelli* değişir.⁷¹⁴ Ancak bu değişim önceki yıllarda olduğu gibi “Zimmet” meblağını arttırmaz. Yani bu süreçte vakfın parasından mütevelli zimmetinde biriken veya kiracılardan tahsil edilemeyen vakıf alacakları yoktur. Bu dönemde “Vakfın Toplam Varlığı” içinde birikmiş “Zimmet” meblağı, erken kira tahsilatı ve dışarıda borç alma durumları olmadığından “Dönem Gelirleri” ile arasında bir fark oluşmaz. (Tablo 17)

Mezkur yıllarda İstanbul Vakfı iki farklı nazır tarafından idare edilir. 1663-65 yıllarında Dar'üs-saade Ağası İbrahim Ağa ve 1667-72 yıllarında Dar'üs-saade Ağası Abbas Ağa vakfın nazırıdır. 1660 Yangını gibi büyük bir hadisenin ardından gelen 1663-70 yıllarında İstanbul Vakfı mali sıkıntılar yaşar. Ancak vakıf idaresi *icareteyn* usulü kiralama ile vakfın nakit sıkıntısını çözümlenmiş, *rakabe* uygulamasıyla harcamaları kısma yoluna giderek bu hassas dönemin atlattığını sağlamıştır. İstanbul Vakfı'nı bekleyen asıl kriz yıllık kira gelirlerindeki azalmalar nedeniyle 1670'den sonra gelir.

⁷¹² BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0002 Vr.003-4 (h.1078-79)

⁷¹³ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0003 Vr.005 (h.1079-80)

⁷¹⁴ 1664-65 yıllarında mütevelli kaydedilen Mustafa Çelebinin, 1667 yılında mütevelli olan Mustafa Efendiyle aynı kişi olup, olmadığı belirsizdir.

4.2.2.2. Mali Darboğaz Yılları (1670-99)

1660 Yangını gibi büyük bir badireyi atlatan İstanbul Vakfı bu kriz sürecini yönetmekte başarılıdır. Bu yıllarda *icareteyn* usulü kiralamalara gidilmesi gayrimenkul akarın yüksek bakım-onarım giderlerinden vakfi korumuştur. Zaten gelir kaynakları böylesi bir hadiseyle karşılaşmış vakıfların fazla bir seçeneği yoktur. Diğer yandan, *icareteyn* uygulaması sonucunda binaların aylık kira bedelleri yeniden belirlenmiş, bu yeni meblağ eski aylık bedelin genellikle altında olmuştur. Yukarıda bahsedildiği gibi İstanbul Vakfı'nın yıllık toplam kira gelirleri bu nedenle XVII. yüzyılın ikinci yarısında, ilk yarısına kıyasla üçte biri kadar azalır.

Vakfın mülklerini yeni *icareteyn* usulü anlaşmalarla kiralamaya devam etmesinin gelirlerini dengelediği muhakkaktır. Böylece tahsil edilen peşin (*muaccele*) bedelleri “Dönem Gelirleri”ni arttırıp, vakfın nakit sıkıntısı gideriyordu. Ancak 1670'den sonraki senelik periyodlarda bu peşin bedellerle bile vakfın “Dönem Gelirleri” 150 bin akçenin altında kalır (Tablo 6). Oysa XVII. yüzyılın ilk yarısında İstanbul Vakfı'nın “Dönem Gelirleri” *muaccele* bedelleriyle birlikte on iki aylık bilanço dönemlerinde genellikle 200 bin akçenin üzerindedir. Vakfın giderlerini rahatça karşılaması için yıllık gelirleri bu seviyede olmalıydı. Zaten XVII. yüzyılın ilk yıllarında sadece çalışanların (*mürtezika*) ücretleri 103-107 bin akçe civarındaydı. Buna her yıl ihtiyaca bağlı, anlık ortaya çıkan bakım-onarım (*meremmat*) giderleri eklenmekteydi. Vakıf ancak yıllık 200 bin akçe civarında geliri olduğunda giderlerini karşılayabilirdi.

İstanbul Vakfı'nın bilançoları 1672'den sonra vakfın bir nakit darboğazına girdiğini gösterir. Burada dikkat çeken husus vakfın 1668-70 yıllarında olduğu gibi çalışanlarının ücretlerinden (*vazife*) kesintiye gitmediğidir.⁷¹⁵ İstanbul Vakfı 1672'den sonra diğer vakıflardan ödünç para almaya başlar. Açık verdiği bazı yıllardaysa zararı *mütevelli* tarafından karşılanır. Bir vakıf diğer vakıflardan ödünç para almaya başladığında mali açıdan güç bir döneme girdiği anlaşılır.⁷¹⁶

⁷¹⁵ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0003-4 Vr.005 (h.1079-80)

⁷¹⁶ Kayhan Orbay, “Orhan Gazi Vakfının Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)”, Ankara: Vakıflar Dergisi, Sayı 38, ss.65-84, 2012, s.69

Vakfin borç (*istikraz*) aldığı yıllarda, borç alınan meblağ “Vakfin Toplam Varlığı”na (*Asl-ı Mal*) dahil edilerek muhasebe defterinde gösteriliyordu. Yani ilgili bilançonun kayıt detaylarına bakılmadan borç alınan bu paranın gelir kaynaklarından tahsil edildiği yanılığısına düşülebilir. İstanbul Vakfı’nın hangi muhasebe döneminde ne kadar *istikraza* gittiği aşağıda Tablo 20’dedir. “Vakfin Toplam Varlığı” sütunundaki meblağa alınan *istikraz* dahildir. Tablodaki “*Mütevelli*” sütunu vakfin dönem sonu açığının mütevelli tarafından karşılandığı yılları gösterir.

Tablo 20
Canfeda Hatun’un İstanbul Vakfı’nın
Yaptığı İstikraz ve Geri Ödemeleri (1654-99) - (Akçe)

M.Sene	Dönem	Vakfin Toplam Varlığı	İstikraz	Geri Ödeme	Mütevelli
1654-55	15 ay	291.130	43.000	-	-
1672-73	12 ay	137.190	18.000	-	-
1676-78	18 ay	269.970	18.000	-	-
1678	5 ay	-	-	-	2.980
1681-85	50 ay	569.140	48.000	14.000	-
1689-90	3 ay	-	-	-	22.252
1692-93	15 ay	213.929	74.700	20.550	-
1693-94	12 ay	157.974	9.600	18.000	-
1694-95	12 ay	149.228	28.800	27.900	-
1695-96	12 ay	-	-	48.000	-
1698-99	16 ay	171.952	15.360	-	-

İstanbul Vakfı'nın 1670-99 yılları bilançolarına göre yıllık "Kira Geliri" meblağı 110-120 bin akçe arasındadır. (Tablo 6). 1672-78 yıllarının bilançoları özet (*icmal*) olduğundan burada vakıf gelirlerinin detayları değil, özeti bulunur.⁷¹⁷ Detaylı (*mufassal*) hazırlanan bilançolarda bu dönemde İstanbul Vakfı'nın mülklerinden kira gelirlerinin tamamını tahsil edemediği, alacaklarının arttığı anlaşılır. Vakıf gelirlerinin 1681-85 yıllarında 3 bin akçesi,⁷¹⁸ 1688-89 yıllarında 7.634 akçesi⁷¹⁹ ve 1692-93 yıllarında 9 bin akçesi⁷²⁰ *bâki* kalır. Vakfa ait tahsil edilemeyen bu kira bedelleri ilk zamanlarda olduğu gibi birikmemiş, genellikle bir sonraki muhasebe döneminde tahsilatının yapılmıştır. Vaktinde tahsil edilemeyen kiralardan gecikmesiyle 12 aylık periyotlarda İstanbul Vakfı'nın 1681'den sonra tahsil ettiği yıllık toplam kira gelirleri 110 bin akçenin altında kalır.

İstanbul Vakfı'nda *icareteyn* usulü kira anlaşmalarının yapılmasına bu dönem devam edilir. 1670-72 yıllarında 50.422 akçe, 1687-88 yıllarında 41.100 akçe, 1695-96 yıllarında 164.100 akçe nakit sadece peşin (*muaccele*) bedeli olarak vakıf kasasına girer. Oran olarak bakıldığında "Dönem Gelirleri" içindeki *muaccele* bedelleri sırasıyla %17, %28 ve %60'tır (Tablo 6).

1670-99 yıllarında İstanbul Vakfı'nın gelirlerine dahil olarak toplam gelirlerini artıran unsur diğer vakıflardan alınan borçlar yani *istikraz*dır. Buna göre 1692-93 yıllarında iki farklı yerden alınan 74.700 akçe borç (*istikraz*), "Vakfın Toplam Varlığı" meblağını 213.929 akçeye yükseltir. Oysa bu dönemde 117.269 akçe "Kira Geliri" ile birlikte vakfın toplam "Dönem Gelirleri" sadece 139.229 akçedir. Dönemin bilançosunda kiralardan tahsil edilemeyen (*bâki*) 9 bin akçe bu meblağa dahildir.⁷²¹

1672'den itibaren İstanbul Vakfı'nın gelirlerinin değerlendirilmesinde göz önüne alınması gereken, ne kadarının borç alınarak elde edildiğidir. Aksi halde vakfın gelirlerinin fazla olduğu yanılığısına düşülebilir.

⁷¹⁷ Bu bilançolar ; BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00217 Vr. 00003 (h.1080-82), BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-0004 Vr.001 (h.1082-83), BOA TS.MA.d. Göm.No. 04254-0006 Vr.001 (h.1086), BOA TS.MA.D. Göm.No.01678-0037 Vr.001 (h.1087-89), TS.MA.E. Göm.No.0088-0021- 002 Vr.001 (h.1089)

⁷¹⁸ BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00363 Vr.00003 (h.1092-96)

⁷¹⁹ BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00520 Vr.00004 (h.1100)

⁷²⁰ BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00698 Vr.00003 (h.1103-4)

⁷²¹ BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00698 Vr.00003 (h.1103-4)

Yüksek miktarda *istikraza* gidilen yıllarda bu borcun bir işe karşılık olup, olmadığı anlaşılmalıdır. Mesela İstanbul Vakfı 1692-93 yıllarında Abdurrahman Ağa isimli kişiden borç aldığı 57.900 akçe su yollarının tamiri içindir. Bu meblağ yetkili bir heyet tarafından belirlenmiş, vakıf nazırından izni alınmıştır⁷²² Bu türden borçlanmalar ani ortaya çıkan, acil gereksinimlerin karşılayan bir kredi gibidir. Vakıf bu paraya gelirlerini henüz tahsil etmediğinden ihtiyaç duyar.

Oysa İstanbul Vakfı'nın bilançolarına göre, bazı yıllarda günlük, olağan ihtiyaçlarının karşılanmasına gelirleri yetiştirmez, vakıf bu nedenle borç para alırdı. Mesela 1693-94 yıllarında *lazime-i evkaf-ı mezbur* denerek Mustafa Çelebi'den 9.600 akçe,⁷²³ 1694-95 yıllarında aynı ifadelerle Mehmed Çelebi'den 28.800 akçe,⁷²⁴ 1698-99 yıllarında *zaruret-i vakıf* denerek iki farklı vakıftan toplam 15.360 akçe⁷²⁵ borç alınmıştı.

1670-99 yıllarında gelirleri bu şekilde olan İstanbul Vakfı'nın giderlerine bakalım. Bu dönemde vakıf çalışanlarının senelik 110 bin akçe civarında olan ücretlerini ödemekte zorlanıyordu. Bu nedenle ödemelerini erteleyerek giderlerini dengelemeye çalışıyordu. Yani İstanbul Vakfı borç almasına karşın giderlerine yetiştiriyor, aynı anda bazı ödemelerini erteliyordu (Tablo 21). Vakfın çalışanlarına ödediği ücretin (*vezaiif*) meblağı, bir yıllık toplam kira geliri kadar olduğu düşünüldüğünde bu kaçınılmazdır. 1660 Yangını sonrası geliri vakfa *mande* edilen *zevaidhoran* topluluğunun ödemeleri kesildiği halde ücret ödemeleri vakfın üzerinde önemli bir yükür.⁷²⁶

⁷²² 57.900 akçe bu borcun 12 bin akçesi hemen aynı yıl dönem sonunda BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00698 Vr.00005 (h.1103-4), kalanın 18 bin akçesi 1693-94 yıllarında BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00756 Vr.00006 (h.1105), son taksidi 27.900 akçe 1694-95 yıllarında BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00831 Vr.00006 (h.1106) ödenmiştir.

⁷²³ BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00756 Vr.00004 (h.1105)

⁷²⁴ BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00831 Vr.00004 (h.1106)

⁷²⁵ BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00868 Vr.00003 (h.1109-10)

⁷²⁶ Bu gruptan beş kişiye 1692-94 yılları arasında eskisi gibi ücretleri ödenmiş, ancak 1695-96 yılları itibariyle duagû grubuna geçirilen zevaidhorana bir daha bu unvanla aylık ödenmemiştir. BOA EV.HMH.d. Göm.No. 00882 Vr.00003 (h.1107)

Tablo 21
Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
1670-99 Yılları Borçları- Borç Geri Ödemeleri (Akçe)

M.Sene	Dönem	Giderler	Borçlanma				Toplam Giderler	Borç Ödeme
			Ücretler	İhracat	Meremmat	Zemin		
1681-85	50 ay	598.620	0	0	0	7.470	606.090	0
1687-88	11 ay	148.389	0	0	0	8.560	156.949	0
1688-89	12 ay	122.895	37.070	0	0	8.080	168.045	0
1689-90	3 ay	42.927	0	0	0	0	42.927	29.055
1691	7 ay	94.018	1.680	0	0	0	95.698	5.324
1692-93	15 ay	184.659	20.760	0	0	6.584	212.003	0
1693-94	12 ay	131.874	28.325	0	0	2.712	162.911	7.560
1694-95	12 ay	123.816	45.090	3.500	5.200	4.737	182.343	18.930
1695-96	12 ay	139.413	27.240	0	0	4.572	171.225	0
1696	3 ay	38.499	8.145	0	1.080	0	47.724	8.059
1696-98	17 ay	171.446	38.995	0	0	2.680	213.121	0
1698-99	16 ay	161.742	30.150	0	0	4.640	196.532	5.550

İstanbul Vakfı'nın "Muhtelif Giderleri" 1670-99 yıllarındaki on iki aylık dönemlerde 10-15 bin akçe civarındadır. Bu tür giderlerin yorumlanmasında dikkate alınması gereken vakıf harcamalarını nelerin oluşturduğudur. Bu yıllarda bazı borç geri ödemeleri eskiden olduğu gibi muhasebe defterinin sonuna yazılmazdı. Bunun yerine "Muhtelif Giderler" (*ihracat-ı saire*) başlığı altında gösterilirdi. Örneğin vakfın 1694-95 yılları bilançosunda on iki aylık dönemdeki *ihracat* gideri 46.944 akçedir.⁷²⁷ İstanbul Vakfı için bu meblağda senelik "Muhtelif Giderler" harcaması olarak sıra dışıdır. Vakfın muhasebesine göre bunun sebebi 1692-93 yıllarında su yollarının tamiri için alınan 57.900 akçe borcun bir kısmının geri ödemesidir. Buna göre 27.900

⁷²⁷ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00831 Vr.00005 (h.1106)

akçe geri ödeme “Muhtelif Giderler” başlığa altındaydı.⁷²⁸ Aynı şekilde 1696 yılına ait 3 aylık bilançoda kayıtlı 11.689 akçe *ihracat* giderinin 8.059 akçesi geçmişten kalan, ertelenmiş çalışan ücretlerinin geri ödemesidir.⁷²⁹

İstanbul Vakfı'nın bilançolarında bazen de geçmişten gelen, ertelenmiş ücret ödemeleri, sonraki dönemin ücret ödemeleriyle birleştirilirdi. Örneğin 1693-94 yılları bilançosunda geçmişten gelen 7.560 akçe ücret ödemesi, mezkur dönemin ücret (*vazife*) ödemelerine katılmıştır. Yani bu dönemde ödenen 95.565 akçe ücretin 7.560 akçesi önceki yıllardan kalan ödemelerdir. Aynı dönemde ertelenmiş bir ödeme yapılırken mezkur döneme ait 28.325 akçeyle ödenmeyerek, ertelenir⁷³⁰ (Tablo 21). Ayrıca İstanbul Vakfı'nın sabit gider kalemlerinden “Zemin” kiralalarının 1670-99 yıllarında çoğu kez ertelendiği, ardından toplu şekilde ödendiği Tablo 6 ve Tablo 21’de görülebilir.

İstanbul Vakfı'nın 1670-99 yıllarında ücretler kaleminden sonra karşılaştığı en yüklü harcama kalemi “Bakım-Onarım” (*meremmat*) giderleridir. XVII. yüzyılın ikinci yarısında bu tür giderlerin büyük bir kısmı vakfın hayır eserlerinin ihtiyacına yöneliktir. Özellikle çok sayıda çeşme ve buraların su yolları önemli gider kalemleridir. Yüzyılın ilk yarısında vakıf mülklerin bakım ve onarımına yapılan harcamaların yerini İstanbul Vakfı'nda bu dönemde çeşmeler ve buraların su yolları alır.

Vakfın muhasebelerinden anlaşılan, nakit ihtiyacının giderilmesi için borç alınması (*istikraz*) ve yüklü “Bakım-Onarım” giderleri arasında doğrusal bir orantının olduğudur. Bilançolardan birkaç örnek vereyim. Mesela İstanbul Vakfı 1676-78 yıllarında Seyfullah Efendi Vakfı'ndan 18 bin akçe borç alır. Aynı yıl muhasebe defterine göre 25.978 akçe Karagümrük'teki çeşme ve su yollarının tamiratına ödenir.⁷³¹ Benzer şekilde 1692-93 yıllarında “Bakım-Onarım” giderlerine ödenen 63.492 akçedir. Bu dönemde su yollarının tamiri için 57.900 akçe borç alınır.⁷³² Mehmed Efendi isimli kişiden 28.800 akçe borç alınan 1694-95 yıllarındaysa İstanbul

⁷²⁸ aynı belge

⁷²⁹ BOA EV.HMH.d. Göm. No.00937 Vr.00004 (h.1108) Bu bilançonun TS.MA.'da yapılan incelemelerde bir de icmali tespit edilmiştir. TS.MA.E. Göm. No.0049-0053-002 Vr.001

⁷³⁰ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00756 Vr.00005 (h.1105)

⁷³¹ BOA TS.MA.d. Göm. No.01678-0037 Vr.001 (h.1087-89)

⁷³² BOA EV.HMH.d. Göm.No.00698 Vr.00003 ve 5 (h.1103-4)

Vakfi 57.900 akçe borcunun 27.900 akçesini geri öder.⁷³³ Mezkur yıllarda 112.328 akçe “Dönem Gelirleri” olan İstanbul Vakfı’nın geldiği durum borcu, borçla kapatmaktır.

Sonuçta gelirleri, giderlerini karşılamayan İstanbul Vakfı XVII. yüzyılın ikinci yarısındaki bilançolarında “açık” vermeye başlar. Yüzyılın ilk yarısında neredeyse hiç karşılaşılmayan bu durum 1672’den sonra İstanbul Vakfı için olağan hale gelir. Bazı yıllarda vakfın verdiği “açık” mütevellî tarafından kapatılır. 1678’de Mütevellî Mehmed Bey vakfın bilançosunda açık kalan 2.980 akçeyi,⁷³⁴ 1689-90 yıllarında Mahmud Çavuş 22.252 akçeyi⁷³⁵ kendi cebinden kapatır. Çalışanların ödemeleri gibi olağan ödemelerini kısmen erteleyen, “Bakım-Onarım” gibi anlık ortaya çıkan ihtiyaçlarını borç alarak karşılayan İstanbul Vakfı için “açık” vermemek artık zor bir seçenektir (Tablo 17).

İstanbul Vakfı’nın bazı bilançolarında görülen kimi yıllarda tahsil edilen yüklü peşin (*muaccele*) bedellerinin vakfın borçlarını kapattığıdır. Böyle dönemlerde vakıf gelir fazlası (*der kise*) dahi verir. 1695-96 yıllarında İstanbul Vakfı aynı dönemde on ayrı vakıf mülkü *icareteyn* usulü kiralayarak 164.100 akçe gibi yüklü bir muaccele bedeli tahsil eder. Böylece vakfın borç alıp, henüz geri ödemediği 1692-93 yıllarından kalan 9.600 akçe, 1693-94 yıllarından kalan diğer 9.600 akçe ve 1694-95 yıllarında Mehmed Bey’den borç alınan 28.800 akçenin geri ödemesi yapılır. Yani vakıf toplamda 48 bin akçe borcunu birden kapatır. Böylece borçlarını sıfırlayan İstanbul Vakfı 328 akçe nakit fazlası (*der kise*) verir.⁷³⁶ Alınan yüklü *muaccele* bedeli vakfın nakit ihtiyacını gidermiş olsa da aynı yıl ücretler kaleminden 27.240 akçe ve zemin kirasından 4.572 akçenin ertelenir. Yani vakfın gelir darlığı sürmektedir. Ancak İstanbul Vakfı’nın bilançolarında ertelenen ödemeler hiçbir zaman borç olarak kayıtlanmaz.

⁷³³ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00831 Vr.00004-5-6 (h.1106)

⁷³⁴ TS.MA.E. Göm.No.0088-0021-002 Vr.001 (h.1089)

⁷³⁵ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00570 Vr.00004 (h.1101) Bu döneme ait biri icmal iki nüsha daha vardır. BOA EV.HMH.d. Göm.No.00004-5 ve BOA TS.MA.d. Göm.No.004521-0001 Vr.001

⁷³⁶ BOA EV.HMH.d. 00882 Vr.00005 (h.1107)

1670-99 yıllarındaki otuz yılda İstanbul Vakfı on iki *mütevelli* değiştirir⁷³⁷ (Tablo 17). XVII. yüzyılın ilk yarısıyla karşılaştırıldığında vakıfta *tevlîyet* görevi daha uzun sürelerle yürütülmüş, bu süreçte daha istikrarlı idare edilmiştir. Vakfın “Zimmet” meblağında biriken alacaklarının olmaması buna işaret eder. Tablo 17’de görülebileceği gibi 1687 yılı itibariyle “Zimmet” sütununda zamanında tahsil edilemeyen bazı kira alacakları vardır. Ancak bu kira alacakları birkaç muhasebe dönemi içinde tahsil edilerek vakıf kasasına girer, birikmez. 1670-99 yıllarında İstanbul Vakfı’nın muhasebelerinin “açık” göstermesi kötü idare edilmesinden değildir. Bunun sebebi vakfın 1660 Yangını’ndan sonra gelirlerinin azalması, yüklü harcamaların zamanında karşılanamamasıdır. Kaldı ki iki farklı dönemde *mütevelli* olan Mehmed Bey ve Mahmud Çavuş dönemin “açık” meblağını kendi ceplerinden kapatırlar.

İstanbul Vakfı’na 1670’den sonra *mütevelli* olanların unvanları muhasebe bilançolarında belirtilmemiştir. Bu dönem bilançolarında unvanı belirtilenler 1672-73 yıllarında Ser-Tabbahin-i Hass Mehmed Ağa,⁷³⁸ 1687-88 yıllarında Bevvaban-ı Sultani yani eskiden olduğu gibi Saray Kapıcıları’ndan El Hac Mehmed,⁷³⁹ 1688-89 yıllarında Mahmud Çavuş⁷⁴⁰ ve son olarak 1696-98 yıllarında Nazır-ı Rah-ı Âbb Osman Ağa’dır.⁷⁴¹ İstanbul Vakfı’nın idaresindekilerin unvanlarındaki bu değişim artık *tevlîyet* görevine saray kapıcılarının getirilmesinden vazgeçildiğini gösterir.

⁷³⁷ Bunlardan 1672-73 yıllarında *mütevelli* olan Ser-Tabbahini Mehmed Ağa, 1675-75 yıllarındaki Mehmed Efendi ve 1676-78 yıllarında Mehmed Bey’in aynı kişi olup, olmadığı anlaşılamamış, farklı sıfatları nedeniyle aynı kişi olmadıklarına karar verilmiştir.

⁷³⁸ BOA TS.MA.d. Göm.No.04254-004 Vr. (h.1082-83)

⁷³⁹ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00478 Vr.00003 (h.1099)

⁷⁴⁰ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00520 Vr.00004 (h.1100)

⁷⁴¹ BOA EV.HMH.d. Göm.No.00954 Vr.00003 (h.1108-9)

SONUÇ

Bu çalışmada hayatı ve hakkında sınırlı bilgilere sahip olduğumuz Kethüda Canfeda Hatun'un hayatı, serveti ve tesis ettiği vakıfları ele alındı. Padişahın eşlerinden veya ailesinden olmadığı halde özellikle Valide Nurbanu Sultan'la, vefatının ardından Sultan III. Murad'la kurduğu yakınlığı, bulunduğu konumda edindiği serveti, tesis ettiği vakıfları gerçekten az rastlanır özelliktedir. Osmanlı haremde "kethüda kadın" unvanı bilinmekle beraber arşiv belgelerinde ilk defa bu unvanın Canfeda Hatun için kullanıldığı görülür. Kendisini şöhretli kılan "kethüda kadın" unvanıdır ancak onu asıl öne çıkaranın kurduğu ilişkiler ağı olduğu söylenebilir. XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başlarını ele alan tarihler Canfeda Hatun'un devlet işlerine Sultan III. Murad'a yakınlığıyla müdahale edebildiğini, kardeşi İbrahim Paşa'ya tüm dengesiz tavırlarına karşın zafiyet gösterdiğini vurgular.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TS.MA.) kaynaklarına göre İstanbul, İzmit ve Hac yolcuları yararına Mısır merkezli Haremeyn vakıflarını kuran Canfeda Hatun bugüne gelemeyen çok sayıda hayır eseri inşa ettirmiştir. Vakıflarının finansmanını kendisine tahsis edilen gelirlerle sağlıyordu. Sultan III. Murad ve Sultan III. Mehmed'in Canfeda Hatun'u vakıflar kurması için desteklediğini ve teşvik ettiğini dönem kaynakları gösterir. Ahmet Refik Altınay Babaeski'de eserleri olduğunu ifade eder, ancak kaynak vermez. Arşiv kaynaklarında yaptığım incelemelerde böyle bir bilgiye rastlamadım.

Çoğunlukla çeşme, su yolları türünde hayır eserleri yaptıran Canfeda Hatun Beykoz'daki Akbaba köyünün ihtiyaçlarını vakıfları eliyle üstlenmiştir. Buraya ilk gelen, bir zaviye kurarak şenlendiren Akbaba Mehmed Efendi'dir.⁷⁴² Bu Bektaşî tekkesini sahiplenen Kethüda Canfeda Hatun köye bir cami, en az iki çeşme yaptırır. Giderleri için ev, oda, dükkan gibi gelir kaynakları bağlar. Vakfın gelir kaynakları arasında Mimar Sinan'ın inşa ettiği bir de hamam vardır. XVII. yüzyıl ortalarında Akbaba'ya gelen Evliya Çelebi, burasının yüz haneli bir köy olduğunu bildirir. Burada saydığı hayır eserlerinin tamamını Canfeda Hatun yaptırmış veya vakfi

⁷⁴² M.Baha Tanman, "Akbaba Tekkesi" Türkiye Diyanet Vakfı Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet

tarafından sahiplenilmiştir.⁷⁴³ Bu bilgi köydeki yaşama dair hemen her şeyin Canfeda Hatun Vakfı'na bağlı olduğunu destekler. Öyle ki Sultan III. Mustafa'nın (1757-74) XVIII. yüzyıl ortalarında Akbaba'da yaptırdığı mektep Osmanlı döneminde dahi Canfeda Hatun'un hayır sanılıyordu. Burasının Sultan III. Mustafa tarafından yaptırıldığı ancak 1803'te (h.1218) tamiri gerekince anlaşılır. Bu açıklama ilgili belgeye yansır.⁷⁴⁴ Halen Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bu mektebe dair belgeler Canfeda Hatun *Mekteb-i İbtidasi* başlığıyla kayıtlıdır.

Kethüda Canfeda Hatun'un ismini günümüze getiren hayır eseri Karagümrük'teki Canfeda Camii'dir. Gelibolulu Âli burada önceden eski ve harabe bir mescit olduğunu, Canfeda Hatun'un burayı yeniden inşa ettirerek camiye çevirdiği bildirir. Gelibolulu Âli ayrıca Canfeda Hatun'un camiye çevirttiği diğer eski bir mescidin yerini ismini zikretmeden tarif eder. İstanbul Vakfı'nın muhasebe bilançolarından bu eski mescidin Saraçhane'de Canfeda Sebili'nin karşısındaki Mimar Ayas Camii olduğu anlaşılır. Yine Saraçhane'deki Kilise Camii İstanbul Vakfı tarafından giderleri karşılanan diğer bir yapıdır. Ancak burasının hangi Kilise Camii olduğunu bulamadım. Kethüda Canfeda Hatun'un yaptırdığı bilinen tek cami Akbaba Mehmed Efendi Türbesi'nin civarında olmalıdır.

Canfeda Hatun'un İstanbul'un Karagümrük, Saraçhane, Gedikpaşa semtlerinde ve Beykoz'un Akbaba köyündeki hayır eserlerini içine alan İstanbul Vakfı bu tez çalışmasının asıl konusudur. Vakfın XVII. yüzyıldaki durumunun ele alındığı çalışmada 1600-1700 yıllarına ait Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) ve Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde (TS.MA.) bulunan kırk dokuz muhasebe defteri incelendi. Osmanlı Devleti için son derece hareketli geçen bu yüzyılda İstanbul Vakfı'nın hangi siyasi, ekonomik ve sosyal olaylardan etkilendiği ve bu olaylara karşı tepkisi muhasebe defterleri üzerinden değerlendirildi. Vakfın bilançolarından anlaşılan, Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın bu yüzyılın ilk ve ikinci yarısında meydana gelen biri politik diğeri tâbii, iki hadiseden ciddi şekilde etkilendiğidir.

⁷⁴³ Kahraman, Seyit Ali- Dağlı, Yücel- Dankoff, Robert- Kurşun, Zekeriya, Sezgin, İbrahim (Haz.lar), Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 1, I.Kitap-s.229

⁷⁴⁴ BOA MF.MKT 00632.00022.001/ 003

XVII. yüzyılın ilk yarısında yaşanan ve İstanbul Vakfı'nın işleyişine etki eden ilk unsur, dönemin siyasi karmaşalarıdır. Canfeda Hatun'un tesis ettiği vakıflar (İstanbul, İzmit ve Haremeyn vakıfları) askeri kesim mensuplarınca idare ve teftiş edildiğinden bu karmaşaların dışında kalmaz. İstanbul Vakfı'nın idaresini bu dönemde etkileyen, Sultan II. Osman'ın hal edilmesinden sonra sipahi askerlerinin sultan vakıflarının *tevlîyetini* ele geçirmesidir. Bilançolarına göre 1622'den itibaren sık idareci değiştirmeye başlayan İstanbul Vakfı'na sipahi askerleri *mütevelli* olur. Bunu ortaya koyan isimlerinin önündeki “ebna-i sipahiyan” unvanıdır. Yaklaşık on yıl sipahi askerlerinin idare ettiği İstanbul Vakfı'nın bu dönemde kira gelirleri düzenli tahsil edilememiş, alacakları fazlaca birikmiş, haliyle giderleri zamanında ödenememiştir. Böylece İstanbul Vakfı'nda ilk defa çalışanların ücretleri ertelenir, ihtiyaçları “veresiye” usulüyle temin edilir. 1622'de 1.000 akçe “Bakım-Onarım” (*meremmat*) giderini erteleyen İstanbul Vakfı ardından 1623'te çalışan ücretlerinden 2.880 akçeyi, “Muhtelif Giderleri”nden 4.400 akçeyi ve “Zemin Kirası”ndan 3.400 akçeyi zamanında ödeyemez. Bu dönemde vakfın alacaklarından (*der zimem*) biriken 38.060 akçeyse tahsil edilemeyeceğine karar verildiğinde silinerek bilanço kayıtlarından çıkarılır.

İstanbul Vakfı'nın idari karmaşa dönemi Sultan IV. Murad'ın 1632'de çıkardığı *hatt-ı hümayun*la son bulur. Sultan bu belgeyle sipahilerden sultan ve devlet ricalinin kurduğu vakıflardan çekilmelerini ister. Böylece Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın muhasebe defterlerinden “ebna-i sipahiyan” unvanlı *mütevellilerin* ismi çıkar. Yeniden “bevvaban-ı dergah-ı âli” unvanlı ak ağalar idareci olur. Vakfın durumu toparlanmaya başlar (Tablo 17).

İstanbul Vakfı'nın XVII. yüzyılın ilk yarısında karşılaştığı bir değişim *zevaidhoran* topluluğunun sayısındaki ani artıştır. Günlük ücretleri 5 akçe gibi önemsiz bir seviyeden birden 40 akçenin üzerine çıkan on dokuz *zevaidhorana* yapılan ödemeler vakfın ücret giderlerini etkiler hale gelir. Bu dönemde İstanbul Vakfı'nın gider kalemlerini arttıran asıl unsur, vakfa gelir getirmesi için bağlanan mülkleridir. Bunların yüklü bakım ve onarım harcamaları vakfın en önemli gideridir. İstanbul Vakfı bu dönemde karşılaştığı maddi sorunlara ve idari sıkıntılara rağmen yüzyılın ilk yarısını dışarıdan borç almadan, kendi imkanlarıyla tamamlar.

İstanbul Vakfı 1654-55 yılları muhasebe defterine göre XVII. yüzyılın ilk yarısına borçlanarak başlar. İlgili bilançonun girişinde vakfın *mütevelliden* iki kaleme aldığı borç yazar. Bu yıllardan itibaren 1663'e kadar vakfın muhasebe defterlerinde eksikler olduğundan durumu belirsizdir. Bu defterleri önemli kılan 1660 İstanbul Yangını'nın (*İhrak-ı Kebir*) sonrasına ait olmasıdır. Mezkur yangının sonuçları İstanbul Vakfı'nı XVII. yüzyıl sonuna kadar etkiler. Muhasebe defterlerinden anlaşılan vakfın hayır eserlerinden Saraçhane'deki Canfeda Sebili'nin ve çok sayıda mülkünün yangında zarar gördüğü, bir kısmının kullanılmaz hale geldiğidir. 1663-64 yılları bilançosuna göre sebilin tamirine 55 bin akçe ödenir, yangının zararları nedeniyle bazı çalışanların ücretleri ödenmemek üzere vakfa bırakılır (*vakfa mande edilir*).

Aynı bilançoya göre vakfın bazı mülklerinin aylık kiralari önceki yılların çok altına çekilir. Timurtaş Mahallesi'ndeki Yahudihane, Servi Mahallesi'ndeki bir *bâb* oda, Kızılmusluk ve Dölbendçisinan mahallelerindeki 2'şer *bâb* hane bu yerlerdendir. Ayrıca Eski Saray (Sarayı Âtik) civarındaki 17 *bâb* odanın aylık kirası 1.005 akçeden, 16 *bâbı* 745 akçeye ve Unkapanı (Kapan-ı Dakik) civarındaki 23 *bâb* odanın 1.300 akçe aylık kirası, 24 *bâbı* 365 akçeye indirilir. Aylık kiralardaki azalmanın sebebi 1660 Yangını'ndan sonra vakfın mülklerini artan şekilde *icareteyn* usulüyle kiralamasıdır. Aksi halde yangının ardından vakfın bilançolarında yüklü miktarda bakım-onarım harcamasının olması gerekirdi. Oysa bu kalemdaki giderler yüzyılın ilk yarısının dahi altındadır.

1660 Yangını'ndan sonra İstanbul Vakfı'na ait mülklerin bir kısmı tamamen kullanılamaz hale gelir. Muhasebe defterlerinde sayısı belirtilmeyen Muratpaşa'daki oda ve dükkanlar, Fethiye Camii civarındaki odalar ve Mertek Mahallesi'ndeki Yahudihane bunlardandır. Bu durum İstanbul Vakfı'nın gelir kaynaklarının içinde olduğu zararı ortaya koyar.⁷⁴⁵

1660 Yangını'yla İstanbul Vakfı'nda *icareteyn* usulü kiralamaların artması vakfın gelirleri içinde tahsil edilen peşin (*muaccele*) gelirlerinin oranını artırır. Vakfın "Dönem Gelirleri" içinde *muaccele* bedellerinin oranı XVII. yüzyıl başlarında

⁷⁴⁵ Yangın sonrası Canfeda Hatun İstanbul Vakıflarına ait ilk muhasebe bilançosu BOA MAD. Göm.No.07814 Vr.00002 (h.1073-74)

%5-15 arasındadır. %15'i bulması az rastlanır bir durumdur. 1660 Yangını'nın ardından bu tür gelirleri artan İstanbul Vakfı'nın tahsil ettiği *muaccele* bedellerinin "Dönem Gelirleri" içindeki oranı bazı yıllarda %60'ı bulur (Tablo 6).

Yangın gibi ani bir felakete karşılaşan vakıfların gelir kaynaklarını tamamen yitirmemek için bunları *icareteyn* usulüyle kiralaması anlaşılır bir durumdur. Üstelik bu tür işlemlerde kiralama esnasında tahsil edilen yüksek *muaccele* bedelleri gelirlerini yitiren vakıfların nakit ihtiyacını hızlıca karşılardı. İstanbul Vakfı'nda *icareteyn* usulü yapılan anlaşmaların olumsuz sonuçlarının olabildiği uzun vadede anlaşılır. Bu olumsuzluğun nedeni *icareteyn* anlaşması sonucu vakıf mülkün aylık kirasının düşürülmesidir.

İstanbul Vakfı'nda 1660 Yangını'ndan sonra aynı anda zarar gören mülkler birbirine yakın zamanlarda *icareteyn* usulü kiralananarak, aylık kiraları düşürülmüştü. Bu durum kiracının başlangıçta yüklü bir peşin bedeli ödemesinin sonucudur. Gelir kaynaklarını yitiren vakıfların buraları yeniden yaptıracak maddi imkanı olmadığından fazla bir seçeneği yoktur. Bu durumda bilançolarına göre, XVII. yüzyılın ilk yarısında yıllık kira geliri 170-190 bin akçe civarında olan İstanbul Vakfı'nın gelirleri yüzyılın ikinci yarısında 110-120 bin akçe seviyesine geriler.

İstanbul Vakfı'nın gelirlerindeki bu azalmalar vakfı XVII. yüzyılın ikinci yarısında nakit sıkıntısına düşürür. İçinde bulunduğu mali sıkıntı nedeniyle vakfın başvurduğu çözüm yollarından ilki, kira gelirlerini vakti gelmeden tahsil etmektir. Vakfın nakit ihtiyacını kısa sürede gideren bu çözüm yolu uzun vadede gelirler dengesini bozar. Haliyle vakfın giderler dengesi bozulur. Gerçi bu dönemde *icareteyn* usulü anlaşmalarla vakıf mülklerin bakım ve onarım giderleri sorun olmaktan çıkmıştı. Ancak İstanbul Vakfı halen yüklü ücret (*vezâif*) giderlerini ödemeli, su yolları gibi sık tahrip olan hayır eserlerinin bakım ve onarımını yaptırmalıydı. Zaten *muaccele* bedellerinin gittiği işlerin başında vakfın su yollarının bakımı geliyordu. Böylece vakıf, çalışanlarının ücret ödemelerinin ertelenmesinin yanında ilk defa *rakabe* uygulamasına başvurur. Yani tüm çalışanların ücretlerine el konularak bu para vakfa öncelik verilecek şekilde tasarruf edilir.

İstanbul Vakfı'nda bu kadar kapsamlı *rakabe* uygulamasına XVII. yüzyıl boyunca bir kere tesadüf edilir. Akbaba köyündeki tekke, çeşmeler, su yolları gibi geniş tadilat işine girildiği 1668-70 yıllarının muhasebe döneminde tüm çalışanların altışar aylık ücretleri vakfa bırakılır. İstanbul Vakfı'nda *rakabenin* sadece belli topluluklara uygulandığı da oluyordu. 1663-64 yılları muhasebe bilançosuna göre 1660 Yangını'nda Canfeda Sebili yanınca sebil çalışanlarının ücretleri ödenmez. Aynı sebeple *zevaidhoran* topluluğunda olanların ücretleri durdurulur. Önceleri geçici görünen bu işlemin kalıcı olduğu 1681-85 yıllarının muhasebe defterinde bu toplulukta olanların *duagû* grubuna kaydırılmasından anlaşılır. 1692-96 yıllarında birkaç *zevaidhorana* ödeme yapılırsa da bu grubun varlığı İstanbul Vakfı'nın muhasebelerinde 1696'da sona erer.

İstanbul Vakfı'nın nakit sıkıntısını gidermek için başvurduğu bir diğer çözüm yolu borç almaktır (*istikraz*). Vakıf 1670-99 yılları arasında diğer vakıflardan borç almaya başlar. Bazı yıllardaysa vakıf *mütevellisin*in vakıf muhasebesinden açık kalan tutarı kendi cebinden ödeyerek kapattığı görülür. XVII. yüzyılın ikinci yarısında İstanbul Vakfı'nın muhasebelerinin açık vermesi sıradanlaşır. Kendini döndürmekte zorlanan vakfın geldiği nokta borcu, borçla kapatmaktır. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı, 1660 Yangını'ndan sonra düştüğü mali darlığı XVII. yüzyıl boyunca atlatamaz.

Düzenli muhasebe bilançoları 1833 yılına kadar devam eden Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın bu tarihten sonra müstakil defteri yoktur.⁷⁴⁶ 1893 tarihli İstanbul Vakfı'na ait bir belgede Karagümrük Camii'nin ve yanındaki mektebin yangından zarar gördüğü, yeniden inşa edileceği yazar.⁷⁴⁷ Defalarca inşa edilerek, tamirler görerek günümüze gelen Karagümrük'teki Canfeda Camii 1982 ve 1989 yıllarında son kez elden geçirilerek büyütülür, tavanı yükseltilir.⁷⁴⁸ Beykoz'da Akbaba köyündeki Canfeda Camii ise 20.12.2013 tarihinde restorasyona alınmış, çeşitli sebeplerden dolayı halen ibadete açılmamıştır.⁷⁴⁹

⁷⁴⁶ BOA EV.HMH.d. Göm.No.10419 (h.1260)

⁷⁴⁷ BOA ŞD. Göm. No.78, Dosya No. 124 (h.1310)

⁷⁴⁸ Bkz. Fatih Müftülüğü internet sitesi : <http://www.fatihmuftulugu.gov.tr/inc.php?p=camiiler&id=349>

⁷⁴⁹ Akbaba, Canfeda Hatun Camii işi ihalesini alan şirketin restorasyonu tamamlaması üzerine açılan kampanya için bkz. <https://www.change.org/p/istanbul-vakiflar-2-bolge-mudurlugu-beykoz-muftulugu-beykoz-belediye-basbakanligi-t-c-basbakanlik-vakiflar-genel-mudurlugu-akbaba-sultan-hazretleri-nin-turbesi-ve-canfeda-hatun-camii-bir-an-evvel-ihya-edilsin>

Canfeda Hatun'un günümüze gelen iki çeşmesi vardır. İstanbul'da Gedikpaşa'daki çeşme harap olunca Hazinekar Şevki Nihal Usta tarafından yeniden yaptırılır. Kaynaklarda onun ismiyle de anılır ⁷⁵⁰ Canfeda Hatun'un yaptırdığı ve günümüze gelen diğerk çeşme İzmit'tedir. Hazinekar Sueda Usta tarafından sahiplenilerek yeniden inşa edildiğı kitabesinde yazar. 2008 yılında Kocaeli Belediyesi, İzmit Su ve Kanalizasyon İdaresi Genel Müdürlüğü'nce restore edilmiştir. ⁷⁵¹

Kethüda Canfeda Hatun'un hayır eserlerinin pek çoğuyrsa günümüze gelememiştir. Evliya Çelebi'nin "Kuşbâzlara" dediğı ⁷⁵² Akbaba Camii'nin civarındaki Mimar Sinan'ın eseri hamamın yıkıntıları bile yok olmak üzeredir. Saraçhane'deki Canfeda Sebili ve karşısındaki Mimar Ayas Camii 1964-65 yıllarında Atatürk Bulvarı yol çalışması esnasında yıktırılmıştır. ⁷⁵³ Bilançolarda görülen pek çok çeşmenin yeri dahi belli değildir.

Hayırsever bir bâniye olarak değerlendirildiğinde Kethüda Canfeda Hatun'un gayesine ulaştığı açıktır. Ardında bıraktığı birkaç hayır kapısı halen topluma hizmet verir. Karagümrük'te ve Akbaba'da yaptırdığı iki caminin günümüze gelmesi Canfeda Hatun isminin unutulmamasının en önemli nedenidir. Diğerk hayırlarının tespiti ve yeniden imar edilmesi vakıf mirasına yapılacak ciddi katkılardan olacaktır.

---

⁷⁵⁰ Doğan Yavaş, "Canfeda Kadın Çeşmesi" **Dünden Bugün'e İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, Haz. İlhan Tekeli, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss.383-384, 1994

⁷⁵¹ A. Neziğ Galitekin, "**Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla**", İzmit: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi-İSU Genel Müdürlüğü Kültür Yayınları, No.1, Haziran 2006

⁷⁵² Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Cilt 1, I.Kitap-s.159

⁷⁵³ Bkz. Göncüoğlu, Süleyman Faruk, "**İstanbul'un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane**", Atatürk Üniversitesi, edergi.atauni.edu.tr/ataunigsed, 2009, ss.31-32

KAYNAKLAR

I. Arşiv Kaynakları

Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı için:

BOA, MAD.d.

01703.0101/0102/ 0103/ 0096/ 0097/ 0098/ 0099/ 0093/
0094/ 0095/ 0089/ 0090/ 0091/ 0086/ 0087/ 0088/
0082/ 0083/ 0084/ 0079 / 0080/ 0081/ 0076/ 0077/
0078/ 0073/ 0074/ 0075/ 0070/ 0071/ 0067/ 0068/ 0062/
0063/ 0064/ 0065/ 0057/ 0058/ 0059/ 0060/ 0061/
0053/ 0054/ 0055/ 0050/ 0051/ 0052/ 0045/ 0046/ 0047/
0048/ 0049/ 0041/ 0042/ 0043/ 0044/ 0037/ 0038/ 0039/
0040/ 0033/ 00344/ 0035/ 0036/ 0027/ 0028/ 0029/
0030/0031/ 0022/ 0023/ 0024/ 0025/ 0018/0019/ 0020/
0021/ 0012/ 0013/ 0014/ 0015/ 0016/ 0007/ 0008/ 0009/
0010/ 0002/ 0003/ 0004/ 0005 / 0001
07446.00002/3/4, 07814.0002/3/4, 07793.0002/3/4

BOA,EV.HMH.d.

00187.00002/00003/00004/00005,00217.00003/
00004/00005,00363.00003/00004/00005,00478.00002/
00003/00004,00520.00004/00005/00006,00570.00003/
00004, 00604.00004/00005, 00628.00004/00005/00006,
00698.00003/00004/00005, 00699.00004/00005/00006,
00756.00004/00005/00006, 00831.00004/00005/00006,
00882.00003/00004/00005,00937.00004/00005,
00954.00003/00004/00005,00868.00003,01108.00002/0
0003, 001109.00004/00005, 10419

BOA, TS.MA.D.

04254-0002.00.001/002/003/004/005,
04254-0003.00.001/002/003/004/005,04254
0004.001,042540005.00.001,04254.006.00.001,000425
4.0007.00.001,004521.0001.00.001, 01678.0037.00.001

TS.MA.E. 0088.0021.002.001, 0049.0053.002.001,
0048.0046.001.001

BOA, MF.MKT. 00632.00022.001/ 003

BOA, ŞD. 78/124

Canfeda Hatun'un İzmit Vakfı için:

BOA, C.NF. 00006.00252.001/002/003/004/005/006/007

BOA, MAD.d. 007764.000002,

BOA, TS.MA.D. 04254.00.001, 008897.000001.00.001/002

TS.MA.E. 0086.0061.001.001, 0048.0050.001.001

Canfeda Hatun'un Haremeyn Vakfı için:

BOA, MAD.d. 03651.00001/00002/00003/00004/00005

TS.MA.D. 01179-0001-00-004

01175-0001-00-003

II. İkincil Kaynaklar

Akbayar, Nuri (Haz.), “Canfeda Hatun”, **Sicill-i Osmanî - Mehmed Süreyya**, Cilt 2, İstanbul : Tarih Vakfı Yurt Yayınları, ss. 384-385, 1996

Akdağ, Mustafa, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi**, 1.Baskı, İstanbul: YKY, Ocak 2010

Akgündüz, Ahmed, **İslam Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi**, 2. Baskı, İstanbul, Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 1996

Akgündüz, Ahmet, “İcareteyn”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 21
İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.389-391, 2000

Aksay, Mustafa, **İmparatorluğun Dehası Sinan Atlası**, İstanbul: Sinpaş Holding,
2015

Altınay, Ahmet Refik, **Kadınlar Saltanatı**, Konya:Bookcase Yayınevi,ISBN:978-
605-5190-02-06

Altındağ, Ülkü, “Darüssaade”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 9
İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.1-3, 1994

Argıt İpşirli, Betül, **Hayatlarının Çeşitli Safhalarında Harem-i Hümayun
Cariyeleri 18.Yüzyıl**, 1.Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, Nisan 2017

Arslanboğa, Kadir, “Hatice Turhan Sultan Evkafı’nın H. 1111-12/1112-13 (M.1700-
1701/1701-1702) Tarihli Muhasebe Bilançoları”, **The Journal of Academic Social
Science Studies, JASS, International Journal of Social Science**, Sayı 32, ss.225-
247, Winter III. 2015

Arslantürk, Hacı Ahmet, **Bir Bürokrat Ve Yatırımcı Olarak Kanuni Sultan
Süleyman’ın Veziriazamı Rüstem Paşa**, İstanbul: Marmara Üniversitesi,
Basılmamış Doktora Tezi, 2011

Arslantürk, Hacı Ahmet, **Turhan Valide Sultan Vakfiyesi**, 1. Baskı, İstanbul:
Metamorfoz Yayıncılık, 2012

Atay S., Kılıç H., Karaca Y., Erol R., Kahriman S. ,Recep F. (Haz.), “Bâb
Mahkemesi, 46 Numaralı Sicil (H.1096-96, M.1685-86)” , **İstanbul Kadı Sicilleri**,
Cilt 19, İstanbul, İSAM, s.75, 2011

Ateş, İbrahim, “Vakfiyelerde Duâ ve Beddualar”, **Ankara: Vakıflar Dergisi** ,
Sayı17, ss.5-54, 1983

Atsız, **Aşıkpaşaoğlu Tarihi**, İstanbul: Ötüken Neşriyat, Aralık 2011

Baer, Gabriel, “Women and Waqf: An Analysis of the İstanbul Tahrir of 1546”, **Asian and African Studies**, Volume 17, No:1-3, ss.9-27, November 1982

Baltacı, Cahit, “Hürrem Sultan” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 18 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.498-500, 1998

Bardakoğlu, Ali, “Ferağ”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 12 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.351-354, 1995

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler”, Ankara: **Vakıflar Dergisi**, Sayı 2, ss.279-386, 1942

Barkan, Ömer Lütfi, “H.933-934 (M.1527-1528) Mali Yılına Ait Bütçe Örneği”, **İFM**, Sayı: 15, ss. 251-329, 1953-54

Barkan, Ömer Lütfi, “Osmanlı İmparatorluğu’nda İmaret Sitelerinin Kuruluş ve İşleyiş Tarzına Ait Araştırmalar”, **İFM**, Cilt 23, Sayı:1-2, ss.239-296, 1963

Barkan, Ömer Lütfi, “Edirne Askeri Kassamı’na Ait Tereke Defterleri (1545-1659)”, **Türk Tarih Belgeleri Dergisi**, Cilt III., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1966

Barkan, Ömer Lütfi- Ayverdi, Ekrem Hakkı, “**İstanbul Vakıfları Tahrir Defteri 953 (1546) Tarihli**”, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti-İstanbul Enstitüsü, 1970

Barkan, Ömer Lütfi, “Fatih Camii ve İmareti Tesislerinin 1489-1490 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”, **Hüseyin Özdeğer (Haz.) , İstanbul: Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi- Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler- Makaleler-Cilt 2**, ss.1054-1093, 2000

Barkan, Ömer Lütfi, “Ayasofya Camii ve Eyüb Türbesinin 1489-1491 Yıllarına Ait Muhasebe Bilançoları”, **Hüseyin Özdeğer (Haz.) , İstanbul: Osmanlı Devleti’nin Sosyal ve Ekonomik Tarihi- Osmanlı Devlet Arşivleri Üzerinde Tetkikler-Makaleler-Cilt 2**, ss.1099-1138, 2000

Behar, Cem, “**Bir Mahallenin Doğumu ve Ölümü (1494-2008) Osmanlı İstanbul’unda Kasap İlyas Mahallesi**”, İstanbul: YKY Yayınları, 2014

Berki, Ali Himmet, **Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstılah ve Tâbirler**, 2.Baskı, Ankara: VGM Neşriyatı

Berki, Ali Himmet, **Vakıflar**, İstanbul: Cihan Kitaphanesi, 1940

Bilge, L. Mustafa, “Aynizübeyde”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.5279-280, 1991

Bilgin, Arif, “Matbah-ı Âmire”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 28, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.115-119, 2003

Bilgicioğlu, Banu, “Halime Hatun Külliyesi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.338-339, 1997

Bostan, İdris, “İzmit” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 23 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.536-541, 2001

Canatar, Mehmet, “Kethüda” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 25 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.332-334, 2002

Çakır, Baki, **Osmanlı Mukataa Sistemi (XVI-XVII. Yüzyıl)**, İstanbul: Kitabevi, 2003

Çakmakçioğlu, Seda (Haz.), **Koçi Bey Risaleleleri**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2007

Çayırdağ, Mehmet, “Huand Hatun Külliyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 18 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.261-262,1998

Çerçi, Faris, (Haz.) **Kühü'l-ahbar'a göre II. Selim, III.Murad, III.Mehmed Devirleri ve Âli'nin Tarihçiliği- 2 Cilt**, Kayseri: Erciyes Üniversitesi, 2000

Çizakça, Murat, **A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From The Seventh Century to the Present**, 1. Baskı, İstanbul: Boğaziçi University Press, 2000

Çobanoğlu, Ahmet Vefa, “Külliye” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.542-544,2002

Danişmend, İsmail, Hamdi, **İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi Cilt 3- (M.1574-1703)**, Türkiye Yayın Evi, 1925

Devellioğlu, Ferit (Haz.) , **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat**, 29. Baskı, Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2012

Dişören, N.Esra, “Canfeda Kadın Mescidi” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2 Kültür Bakanlığı ve Tarih Vakfı Yayını s.384, ???

Doğan, Sema, “Haseki Külliyesi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 16 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.370-372, 1997

Erol, R., Kılıç H., “Rumeli Sadâreti Makemesi, 21 Numaralı Sicil (H.1002, M.1594-95), **İstanbul Kadı Sicilleri**, Cilt 12, İstanbul, İSAM, s.231, 2011

Erzi, İhsan (Haz.), **Camilerimiz Ansiklopedisi- Hadikatü'l Cevami, Ayvansaraylı Hafız Hüseyin- 2 Cilt**, İstanbul: Tercüman-Aile ve Kültür Bakanlığı Yayınları,1987

Eyice, Semavi, “Cevri Kalfa Mektebi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.461-462, 1993

Eyice, Semavi, “Büyük Valide Hanı” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.516-517, 1992

Genç, Mehmet, “Osmanlı İktisadi Dünya Görüşünün İlkeleri”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi**, 7.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., ss.45-52, 2010

Genç, Mehmet, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Devlet ve Ekonomi”, **Osmanlı İmparatorluğunda Devlet Ve Ekonomi**, 7.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş., ss.55-69, 2010

Genç, Mehmet, “Mukâtaa” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 31, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.129-132, 2006

Genç, Mehmet, “Klasik Osmanlı Sosyal-İktisadi Sistemi ve Vakıflar” **Vakıflar Dergisi**, Sayı 42 , ss.9-17, Aralık 2014

Genç, Mehmet, “Nâzır” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.449-450, 2006

Galitekin, A. Nezih, “**Kocaeli Su Medeniyeti Tarihinden Birkaç Damla**”, İzmit: Kocaeli Büyükşehir Belediyesi-İSU Genel Müdürlüğü Kültür Yayınları, No.1, Haziran 2006

Gaudiosi, Monica M., “The Influence of Islamic Law of Waqf on the Development of the Trust in England: The Case of Merton College”, **University of Pennsylvania Law Review**, Vol.136, No.4, ss.1231-1261, Apr.1988

Gökbilgin, M. Tayyip, “**XV. ve XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livası Vakıflar-Mülkler-Mukataalar**”, 2. Baskı, İstanbul: İşaret Yayınları, 2007

Gökçen, İbrahim, “**Manisa Tarihinde Vakıflar ve Hayırlar- H.954-1060 Kitap I.**”, İstanbul: Marifet Basımevi, 1946

Göncüoğlu, Süleyman Faruk, **“İstanbul’un Fethi Sonrası Kurulan İlk Semt: Saraçhane”**, Atatürk Üniversitesi, edergi.atauni.edu.tr/ataunigsed, 2009

Güler, Mustafa, **Osmanlı Devleti’nde Haremeyn Vakıfları- 16. Ve 17. Yüzyıllar**, 2.Baskı, İstanbul: Çamlıca Basım Yayın, 2011

Güran, Tevfik, **Ekonomik ve Mali Yönleriyle Vakıflar-Süleymaniye ve Şehzade Süleyman Paşa Vakıfları**, İstanbul: Kitabevi, Nisan 2006

Hızlı, Mefail, “Osmanlı Vakıf Sisteminde Rakabe”, **Uludağ Üniversitesi- İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt:6, Sayı:6, Bursa, ss.53-70, 1994

Karinabadizade Ömer Hilmi, **Eski Vakıfların Temel Kitabı**, İsmet Sungurbey (Haz.), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1978

İnalcık, Halil, **Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik Ve Sosyal Tarihi- 2 Cilt**, 2. Baskı, İstanbul: Eren Yayıncılık, 2004

İnalcık, Halil, **Devlet-i’ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I, Klasik Dönem (1302-1606) Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim** 41. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ocak 2010

İnalcık, Halil, **Devlet-i’ Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-II, Tagayyür ve Fesad (1603-1656): Bozuluş ve Kargaşa Dönemi**, 1.Basım, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Mart 2014

İpşirli, Mehmet (Haz.), **Tarih-i Selaniki-2 Cilt**, İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1989

İpşirli, Mehmet, “Selaniki Mustafa Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 36 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.357-359, 2009

İpşirli, Mehmet, “Canfeda Hatun” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.150-151, 1993

İpşirli, Mehmet, “Harem” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 16
İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.135-138, 1997

İpşirli, Mehmet, “Paşamaklık” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 34
İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.186-187, 2007

İpşirli, Mehmet, “Arşiv Belgelerine Göre İstanbul Vakıf Evleri (Müştemilat, Tamir,
Kira, Satış”, **Tarih Boyunca İstanbul Semineri- Bildiriler** , İstanbul: İstanbul
Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, ss.182-196

Jennings, Ronald C., “The Legal Position Of Women In Kayseri, A Large Ottoman
City, 1590-1630”, **Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth And
Seventeenth Centuries** , 1. Baskı, İstanbul: The ISIS Press, ss.115-141, 1999

Jenning, Ronald C., “Women In Early 17th Century Ottoman Judicial Records- The
Sharia Court Of Anatolian Kayseri”, **Studies On Ottoman Social History In The
Sixteenth And Seventeenth Centuries** , 1. Baskı, İstanbul: The ISIS Press, ss.143-
199, 1999

Jennings, Ronald C., “Pious Foundations In The Society And Economy Of Ottoman
Trabzon, 1565-1640”, **Studies On Ottoman Social History In The Sixteenth And
Seventeenth Centuries** , 1. Baskı, İstanbul: The ISIS Press, ss.613-676, 1999

Kahraman, Seyit Ali- Dağlı, Yücel- Dankoff, Robert- Kurşun, Zekeriya, Sezgin,
İbrahim (Haz.lar), **Evliya Çelebi Seyahatnamesi- 2 Cilt**, 1.Baskı, İstanbul: YKY
Yayınları, Eylül 2011

Kaplanoğlu, Raif, “Tahrir Defterlerine Göre: Osmanlı Döneminde Bursa’da
İşçi/Bekar Odaları”, **Bursa Araştırmaları Dergisi**, S.33, Bursa: BURSAV, 2011,
ss.31-42

Kaya, Süleyman, **Osmanlı Hukukunda İcareteyn**, 1.Baskı, İstanbul: Klasik
Yayınları, 2014

Kaya, Süleyman, “XVIII. Yüzyıl Sonlarında Üsküdar Vakıflarının Gelir Kaynakları”, **Divan Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, Cilt15, Sayı 29, ss. 95-132, 2010/2

Kocakaplan, Saim Çağrı, “**İstanbul Gümrüğü (1750-1800): Teşkilat ve Ticaret**” , İstanbul: Marmara Üniversitesi-Yayınlanmamış Doktora Tezi, 2014

Koçu, Reşad Ekrem, “Canfeda Kadın”, **İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt: 6, İstanbul : İstanbul Ansiklopedisi Neşriyat Kolektif Şirketi, s.3370, 1963

Konyalı, İbrahim Hakkı, “Kanuni Sultan Süleyman’ın Annesi Hafsa Sultan’ın Vakfiyessi ve Manisa’daki Hayır Eserleri”, Ankara: **Vakıflar Dergisi**, Sayı 8, ss.47-61, 1969

Köprülü, Bülend, “Evvelki Hukukumuzda İcareteynli Vakıflar”, **İ.Ü. Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C.18, Sayı 1-2, ss.215-257, 1952

Köprülü, M. Fuad, “**İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi**”, 2. Baskı, Ankara: Akçağ Basım Yayım Pazarlama A.Ş., 2005

Köprülü, M. Fuad, “Vakıf Müessesesi ve Vakıf Vesikalarının Tarihi Ehemmiyeti”, Ankara: **Vakıflar Dergisi**, Sayı 1,ss.1-6, 1938

Köprülü, M. Fuad, “Vakfa Ait Tarihi İstılahlar Meselesi”, Ankara: **Vakıflar Dergisi**, Sayı I, ss.131-138, 1938

Kunter, Halim Baki “Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzerine Müeccel Bir Etüd”, Ankara: **Vakıflar Dergisi**, Sayı 1, ss.103-129, 1938

Kuran Aptullah, **Sinan The Grand Old Master of Ottoman Architecture**, İstanbul : Ada Press Publishers,1987

Kurt, İsmail, **Para Vakıfları- Nazariyat ve Tatbikat**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1996

Küçükkalay, Abdullah Mesud, **İktisadi Düşünce Tarihi**, 2.Baskı, İstanbul: Beta, 2010

Kütükoğlu, Bekir, “Ali Mustafa Efendi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.414-416, 1989

Mandaville, Jon E., “Usurious Piety: The Cash Waqf Controversy in the Ottoman Empire”, **International Journal of Middle East Studies**, Vo.10, No.3, ss.289-308, 1979

Mantran, Robert, **Osmanlı İmparatorluğu Tarihi I. Kuruluş ve Yükseliş Yılları**, 2. Baskı, İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları, 2010

Orbay, Kayhan, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (vakfiyeler, şeriyye sicilleri, mühimmeler, tahrir defterleri ve vakıf muhasebe defterleri)”, **Ankara: Vakıflar Dergisi**, Sayı 29, ss.27-41, 2005

Orbay, Kayhan, “16.ve 17. Yüzyıllarda Bursa Ekonomisi: Sultan Çelebi Mehmed Yeşil İmareti'nin Mali Tarihi (1553-1650)”, **Ankara Üniversitesi- Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi (OTAM) Dergisi**, Sayı 22, ss.125-158, 2007

Orbay, Kayhan, “Bursa’da Sultan II. Murad Vakfı'nın Mali Tarihi (1608-1641)”, **İstanbul: İstanbul Üniversitesi- İktisat Fakültesi Mecmuası**, Sayı 61, ss.293-322, 2011

Orbay, Kayhan, “Gazi Süleyman Paşa Vakfı'nın Mali Tarihi ve 17.Yüzyılda Trakya Tarımsal Ekonomisi”, **Ankara: Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi**, Sayı 30, ss.145-181, 2011

Orbay, Kayhan, “Orhan Gazi Vakfının Mali Tarihinden Bir Kesit (1593-1641)”, **Ankara: Vakıflar Dergisi**, Sayı 38, ss.65-84, 2012

Orbay, Kayhan, “Vakıflar ve Merkez Arasında Gelir Aktarımları ve Savaş Finansmanı”, **Ankara: Vakıflar Dergisi**, Sayı 39, ss.75-88, 2013

Özaydın, Abdülkerim-Bozkurt, Nebi, “Harem” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 16 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 132-135,1997

Özcan, Abdülkadir, “Kul” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 26 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss. 348-350, 2002

Özcan, Tahsin, **Osmanlı Para Vakıfları- Kanuni Dönemi Üsküdar Örneği**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003

Özcan, Tahsin, “Osmanlı Toplumunda Yetimlerin Himayesi ve Eytam Sandıkları”, **İstanbul Üniversitesi- İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı14, ss.103-121, 2006

Özel, Oktay, “Population Changes In Ottoman Anatolia During The 16th and 17th Centuries : The Demographic Crises” , **International Journal of Middle East Studies**, Vol : 36, No. 2, pp.183-205, May 2004

Özgüdenli, Osman Gazi “Vakfiye” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:42, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.465-467, 2012

Özgüven, Burcu, “Ayas Bin Abdullah” **Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 1, İstanbul : Türkiye Ekonomik ve Tarihsel Toplum Vakfı, ss.445, 1993

Öztürk, Nazif, **Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi**, 1. Baskı, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Mart 1995

Öztürk, Nazif, **Elmalılı Hamdi Yazır Gözüyle Vakıflar**, 1. Baskı, Ankara Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Mart 1995

Öztürk, Nazif, “Mütevelli”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:32, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.217-220, 2006

Öztürk, Said, “**Osmanlı Arşiv Belgelerinde Siyakat Yazısı ve Tarihi Gelişimi**”, İstanbul: OSAV, 1996

Özvar, Erol, “Osmanlılar, Mali Yapı”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.521-525, 2007

Pamuk, Şevket, **Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 5. Baskı, İstanbul: İletişim Yayınları, 2009

Pedani, Maria Pia, “Safiye’s Household and Venetian Diplomacy”, **Turcica**, Volume: 32, ss.9-32, 2000

Pierce, Leslie P., **The Imperial Harem**, New York: Oxford University Press, 1993

Ruggles, Fairchild, “Vision And Power- An Introduction”, (Ed.Fairchild Ruggles), **Women, Patronage and Self-Representation in Islamic Societies**, Albany, State University of New York Press, ss.1-15, 2000

Sahillioğlu, Halil, “Akçe”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.224-227, 1989

Sahillioğlu, Halil, “The Role of International Monetary and Metal Movements in Ottoman Monetary History 1300-1750, **Studies On Ottoman Economic And Social History**, İstanbul: Yıldız Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş., ss.27-64, 1999

Sakaoğlu, Necdet, **Bu Mülkün Kadın Sultanları- Valide Sultanlar, Hatunlar, Hasekiler, Kadınefendiler, Sultanefendiler**, 4. Baskı, İstanbul: Oğlak Bilimsel Kitaplar, 2008

Sakoğlu, Necdet, “Canfeda Kadın”, **Dünden Bugün’e İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, Haz.İlhan Tekeli, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss.383, 1994

Singer, Amy, **Constructing Ottoman Beneficence-An Imperial Soup Kitchen In Jerusalem**, Albany: State University of New York Press, 2002

Tabakoğlu, Ahmet, **Türkiye İktisat Tarihi**, 9. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları , 2009

Tabakoğlu, Ahmet, **İslam İktisadına Giriş**, 2. Baskı, İstanbul: Dergah Yayınları , 2008

Tabakoğlu, Ahmet, **Osmanlı Dönemi İstanbul Su Tarihi**, 1. Baskı, İstanbul: Marmara Belediyeler Birliği Kültür Yayınları, 2017

Tanman, M.Baha, “Atik Valide Sultan Külliyesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt:4, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.68-73, 1991

Tanman, M.Baha, “Nüreddin Cerrâhi Tekkesi”, **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.253-256, 2007

Tanman, M.Baha, “Akbaba Tekkesi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.221-222, 1989

Thys-Şenocak, Lucienne, **Hatice Turhan Sultan- Osmanlı İmparatorluğunda Kadın Baniler**, 1. Baskı, İstanbul: Kitap Yayınevi, 2009

Uluçay, M.Çağatay, **Harem II.**, 4.Basım, İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2011

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, **Osmanlı Devletinin Saray Teşkilatı**, 4. Baskı, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014

Ülgen, Sami, “İznik’te Türk Eserleri”, Ankara: **Vakıflar Dergisi**, Sayı I, ss.53-70, 1938

Ünal, Mehmet Ali, **Paradigma- Osmanlı Tarih Sözlüğü**, 1.Baskı, İstanbul Paradigma Yayıncılık, Ekim 2011

Woodhead, Christine, **Ta’liki-zâde’s Şehnâme-i Hümayun- A History of the Ottoman Campaign into Hungary 1593-94**, Berlin, 1983

Yavaş, Doğan, “Hafsa Sultan Külliyesi” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 15 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.123-124, 1997

Yavaş, Doğan, “Canfeda Kadın Çeşmesi” **Dünden Bugün’e İstanbul Ansiklopedisi**, Cilt 2, Haz. İlhan Tekeli, İstanbul: Tarih Vakfı, Ankara: Kültür Bakanlığı, ss.383-384, 1994

Yediyıldız, Bahaeddin, **XVIII. Yüzyılda Türkiye’de Vakıf Müessesesi- Bir Sosyal Tarih İncelemesi**, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003

Yediyıldız, Bahaeddin, “Vakıf” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.479-486, 2012

Yıldız, Kenan, **1660 İstanbul Yangınının Sosyo-Ekonomik Tahlili**, Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2012

Yıldız, Murat, **Osmanlı Vakıf Medeniyetinde Bir Veziriazam Hayatı- Amcazade Hüseyin Paşa Vakfı**, 1.Baskı, İstanbul: Bayrak Yayınları, 2011

Yüksel, Hasan, **Osmanlı Sosyal Ve Ekonomik Hayatında Vakıfların Rolü (1585-1683)**, 1.Baskı, Sivas: Dilek Matbaası, 1998

Yüksel, Hasan, “Vakfiye” **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Cilt 42 İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, ss.467-469, 2012

III. İnternet Kaynakları

Fatih Müftülüğü- Resmi İnternet Sitesi- Karagümrük Camii hakkında

<http://www.fatihmuftulugu.gov.tr/inc.php?p=camiiler&id=349>

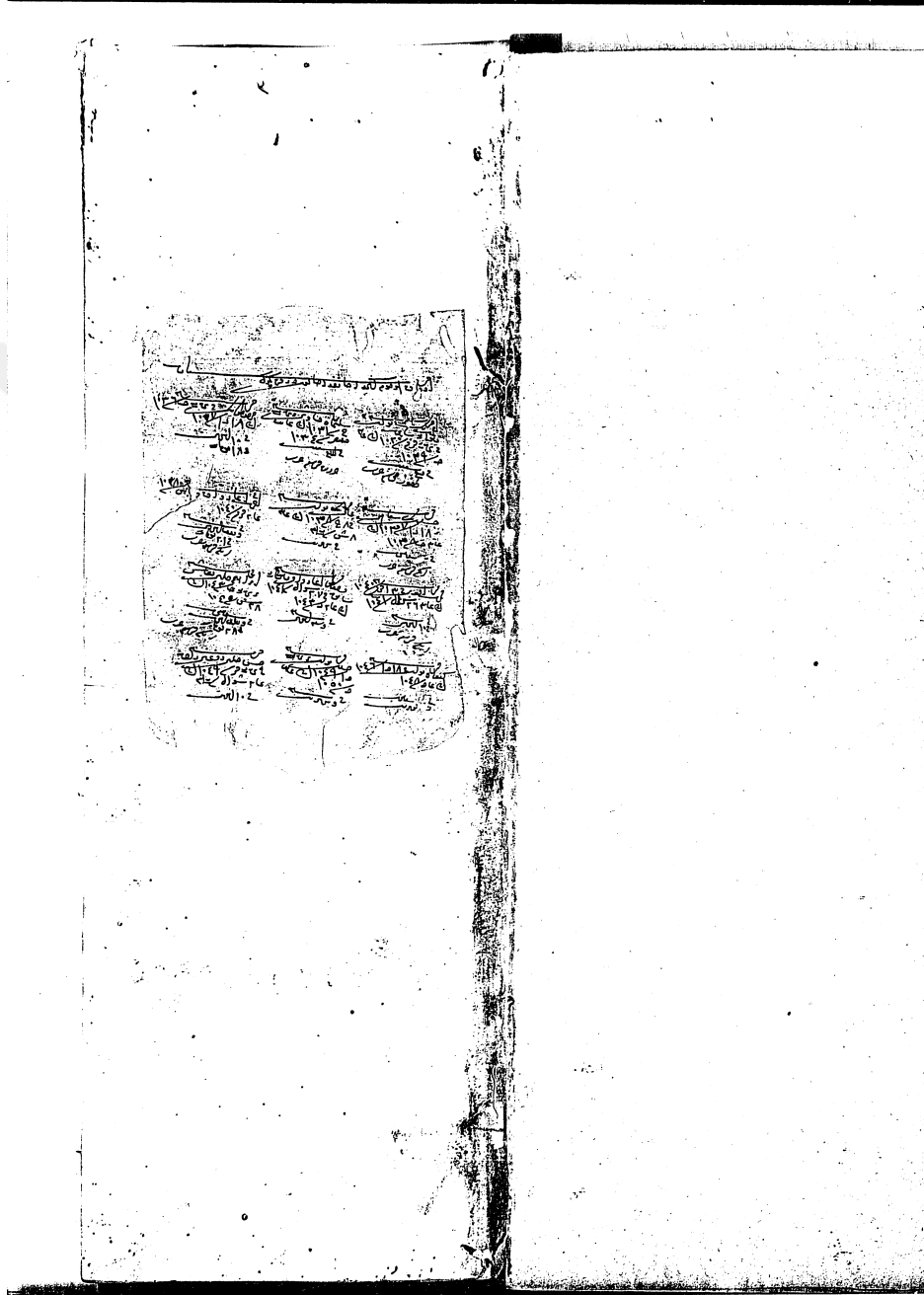
Change.org Resmi İnternet Sitesi- Akbaba Canfeda Camii Restorasyonu Kampanya

linki : <https://www.change.org/p/istanbul-vakiflar-2-bölge-müdürlüğü-beykoz-müftülüğü-beykoz-belediye-başkanlığı-t-c-başbakanlık-vakıflar-genel-müdürlüğü-akbaba-sultan-hazretleri-nin-türbesi-ve-canfeda-hatun-camii-bir-an-evvel-ihya-edilsin>

**EK I: Kethüda Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın
1611-41 Yıllarına Ait Ciltli Muhasebe Bilançolarının Kapak Sayfası**

Kaynak : BOA, MAD.d. Göm. No.01703 Vr.0001 (h.1020-50)

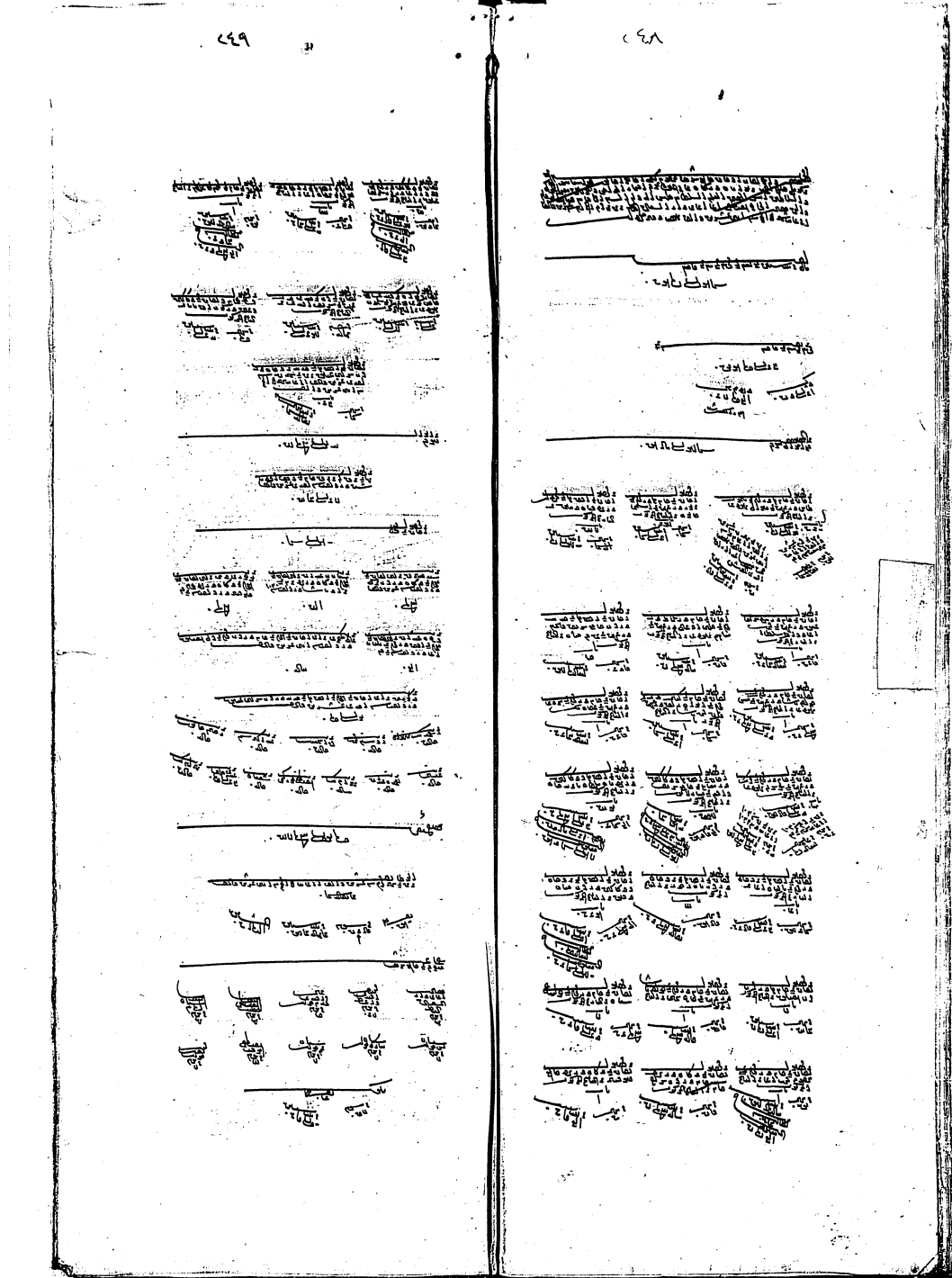

MAD.d 01703

EK II. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın 1611-14 Yılları Muhasebe Defteri

Kaynak : BOA MAD.d. Göm. Nu. 01703 Vr.0101

MAD.d 01703

EK III. İzmit Canfeda Hatun Kız Köprüsü

Kaynak : BOA C.NF.00006.00.252.001

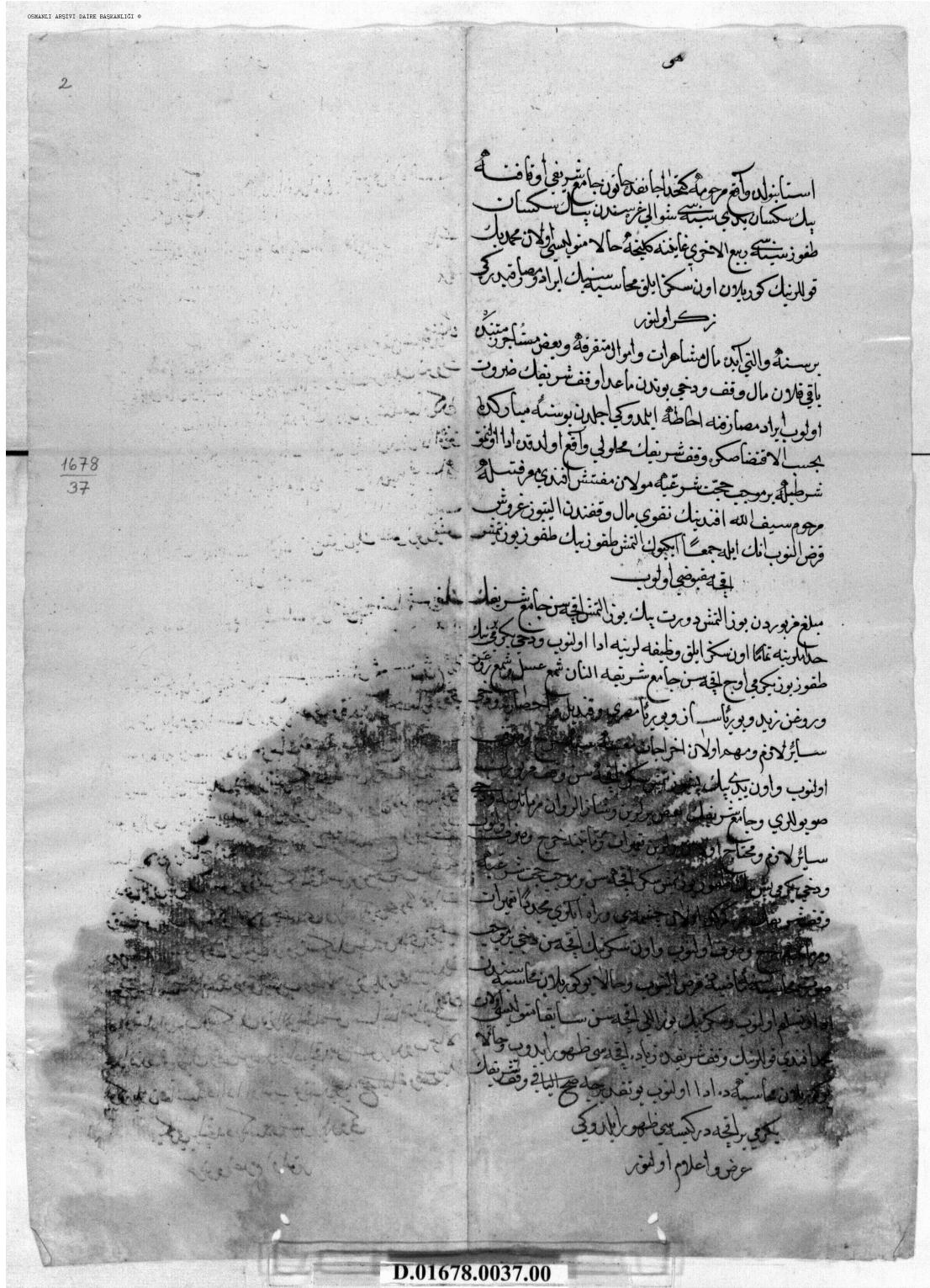
۵۱۷
۱۱۸۰۲۵۲

معرضه لبريدك
جميع اجزائه مبريه نلق اول امره كثر مصاريفه اهتزاز الوضوح غايت منين ويكي كاركوب بالبي من اطار
سليمه نافع اظهري عقود تجريبه براهين قطعية واضحه اية برهنه وجهه حشره ثبتت كسب الحيل
كوبريك رخي كاركوبت بالبي ملكك ونفرا هفتد محض غير الوضوح شربه اوطوب سؤدر ورتبه
كوبري بهاسله ففراك زياده شي تحصيل واكل وبيع الخلق اهتمامي دفع ايمنه خوص زبور والي
ملكك وكراسه اميني وهماك شمع مواجبه نده جمده حنودن سنجاق فضا لربله حاله واملت
توزيع الذهب تحصيل مصاريفه والي وهماك وغوبيلر انفسه بيجون برالجه دفع الوضوح واجرت
معتمه بوميه به قطع اوله في سيقه وجرى بنا اميني وبعهد كاتب نعيان اظهري كل يوم مبالغه
اجزي بنا نلق وويريلر عده اجرتلر حساب وقرانه رقت وبنانلق نمانت ورسالتت هر طرفه
الخلق وفضالردن مجبته اجه تحصيل اظهري جمده معتمه برامون محققه اظهري بنا امينه
اقتضا ايتكجه نيه جمده معتمه لرقم مقداري ويريلوب بعد التكميل مفروقات افنده مره ورضه
باشن بحاسبه به قدا بيجون رواجده تقبيل الخلق ويكرى بن بلق خورش كشافه ورضه
تقصايله باللمنه رقت قلوب كبرى بن بكون هفتقد نقصان اوله من هيبه قضا لرب
الجه تحصيل اظهري زياده التملك والمحصل بوماره دن والي وهماك وصغير وكبير برالجه اكل وبيع
ايميد فقح بنا اميني وكاتبلا معتدل اجرتلر ورتللي تبهارة اصدرا لربن امينه دفع الخلق
اقتضا ايتكجه معلوم فخرى بيورلر هر نوبه له امر واره بيورلر اصدرا لربن امينه دفع الخلق

لعمري

EK IV. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın İcmal Muhasebe Defteri

Kaynak : BOA TS.MA.d. 01678.0037.00.001

2

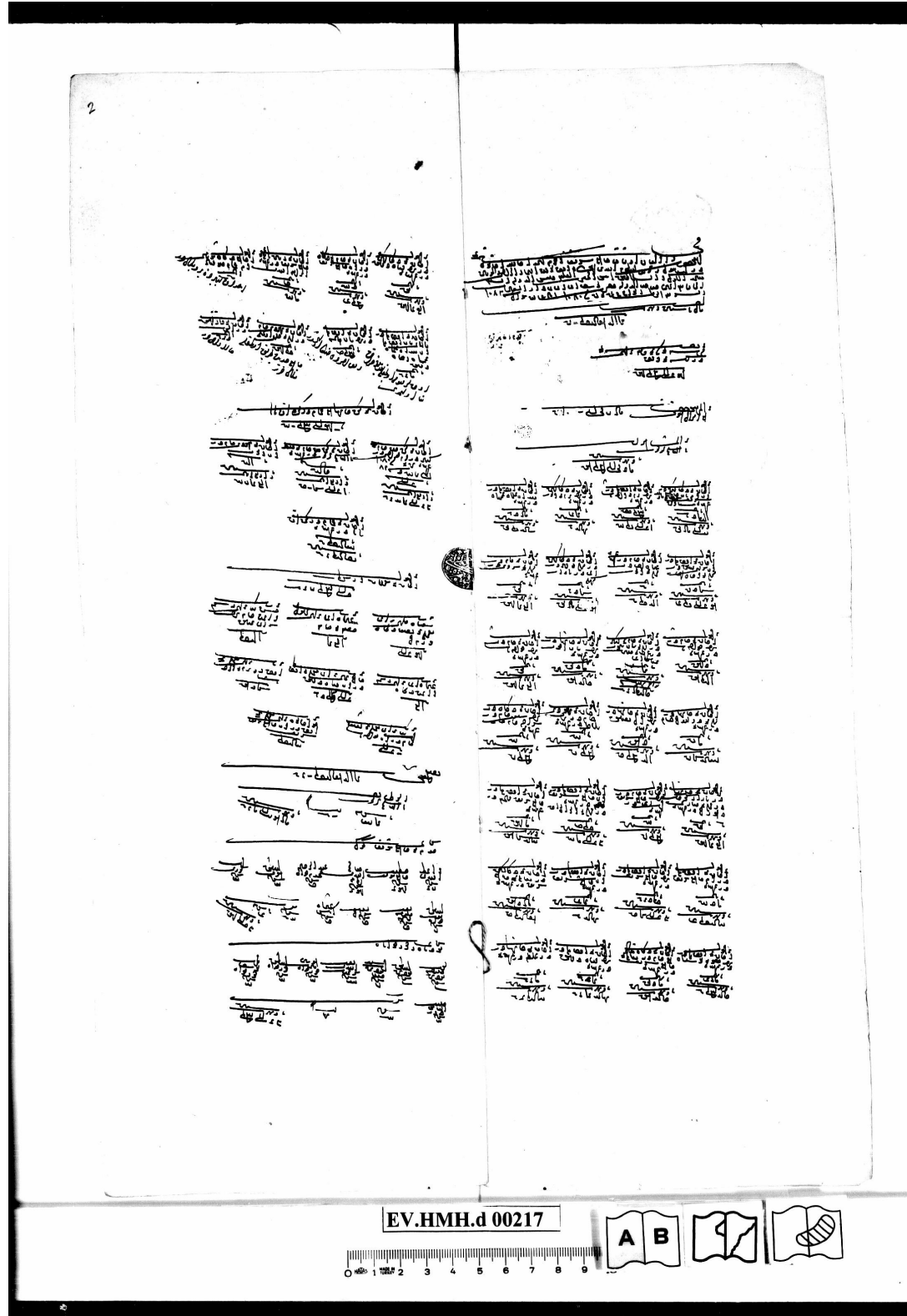
1678
37

D.01678.0037.00

EK V. Canfeda Hatun'un İstanbul Vakfı'nın 1670-72 Yılları Muhasebe Bilançosu

Kaynak : BOA, EV.HMH. d. Göm.No.00217 Vr.00003

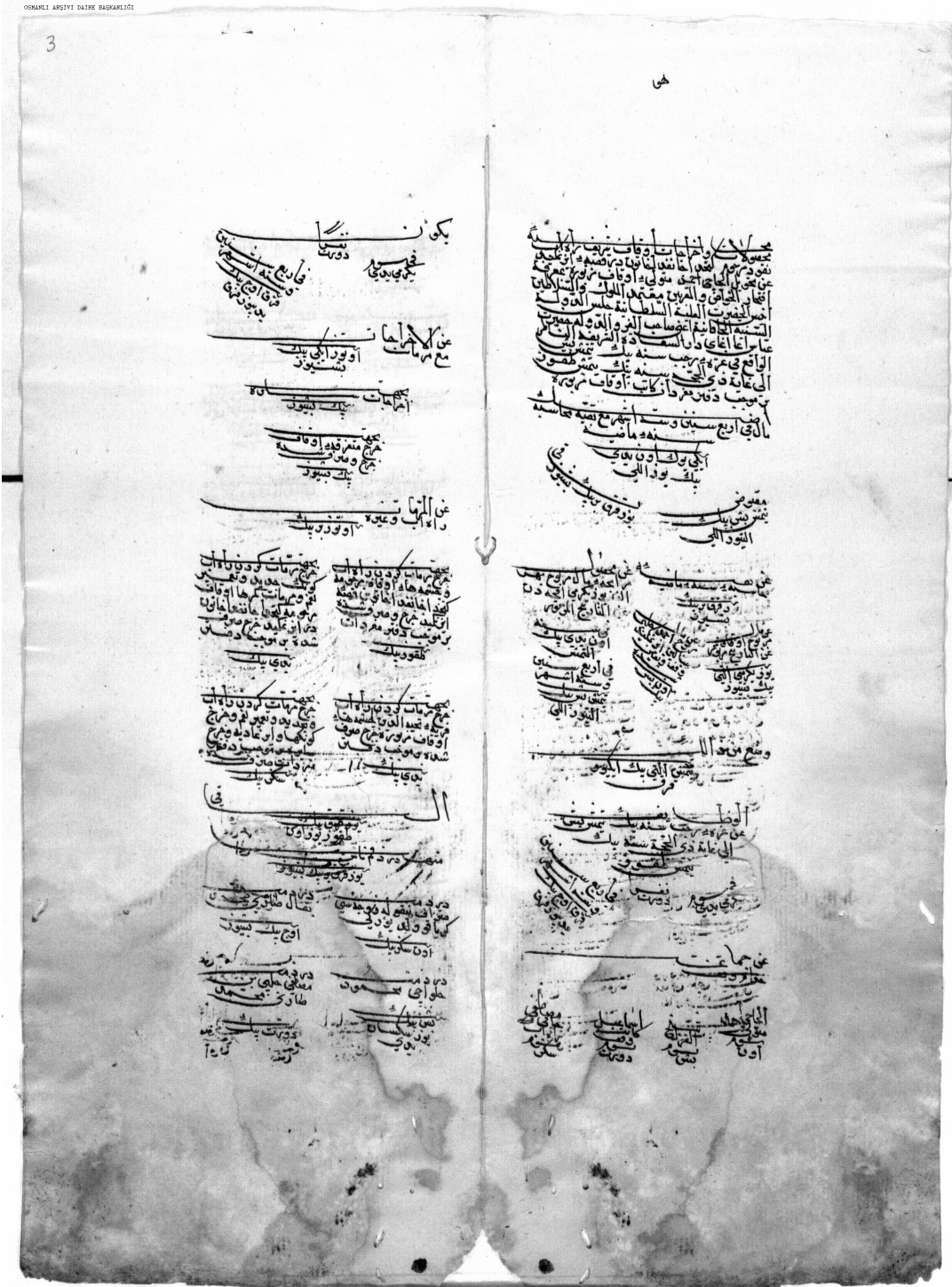
EV.HMH.d 00217

EK VI. Canfeda Hatun'un İzmit Vakfının 1665-69 Yılları Muhasebe Bilançosu

Kaynak : TS.MA.D.08897.0001.00.001

D.08897.0001.00

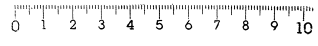
EK VII. Canfeda Hatun'un Haremeyn Vakfı'nın 1608-1609 Yılları Muhasebe Bilançosu

Kaynak: BOA MAD.d. Göm. No.03651 Vr.00005

Handwritten Ottoman Turkish financial records (bilanço) for the years 1608-1609. The document is written in Rika script and is organized into columns and rows, detailing various financial transactions and balances. The text includes entries such as 'Muhasebe-i Haremeyn', 'Muhasebe-i Canfeda Hatun', and 'Muhasebe-i Vakıf'. The records are dated 1020 AH (1608-1609). The document is signed by the official responsible for the accounts, with a circular seal at the bottom center. The page number 'CV' is visible at the top left.

MAD.d 03651

EK IX. Karagümrük Canfeda Camii

EK X. Gedikpaşa Canfeda Hatun Çeşmesi

EK XI. Akbaba Ky Canfeda Hatun Camii

EK XII. Abdüssemi Yavrutürk

EK XIII. Akbaba Camii Sokağında Kitabesi Düşmüş Çeşme

EK XIV. Akbaba Camii Bitişiginde Akbaba Mehmed Efendi'nin Türbesi

EK XV. Mimar Ayas Camii

